

UNIwersytet Rzeszowski
Instytut Historii
Kolegium Nauk Humanistycznych

PRACA DOKTORSKA

ks. Tomasz Bednarz

**Obchody Milenium Chrztu Polski
w diecezji przemyskiej i tysiąclecia Polskiej
państwowości w województwie rzeszowskim**

Promotor:
ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec

Rzeszów 2019

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	4
Wstęp	7
Rozdział I	14
Diecezja przemyska i województwo rzeszowskie na tle sytuacji społeczno-politycznej i religijnej w Polsce (1944-1966)	14
1. Polska i Kościół w Polsce	14
2. Diecezja przemyska w latach 1944-1966	38
3. Województwo rzeszowskie	47
Rozdział II	53
Przygotowania kościoła i państwa do obchodów 1000-lecia chrztu Polski i państwa polskiego	53
1. Geneza Wielkiej Nowenny	53
2. Reakcja władz na Nowennę	60
3. Inicjatywy partyjno-państwowe w kraju	67
Rozdział III	72
Wielka Nowenna w diecezji przemyskiej	72
1. Założenia prawne i pastoralne	72
2. Duchowy i moralny aspekt Wielkiej Nowenny	83
3. Przygotowania materialne do Milenium	93
Rozdział IV	99
Przebieg uroczystości 1000-lecia chrztu Polski w diecezji przemyskiej	99
1. Centralne uroczystości milenijne w diecezji	99
2. Parafialne uroczystości milenijne	110
3. Zaangażowanie episkopatu przemyskiego, duchowieństwa i wiernych w organizację i przebieg uroczystości milenijnych	117
4. Trudności w przygotowaniach i przebiegu uroczystości milenijnych	129
5. Religijne i społeczne owoce Milenium	136
Rozdział V	142
Obchody Tysiąclecia państwa polskiego w województwie rzeszowskim	142
1. Uroczystości państwowe	142
2. Budowa Tysiącleci i budynków użyteczności publicznej	154

3. Konfrontacja z kościelnymi uroczystościami religijnymi.	164
4. Społeczny odbiór obchodów Tysiąclecia.	174
Zakończenie	179
Bibliografia	179

Wykaz skrótów

AAPrz. - Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu

AKapł. – „Ateneum Kapłańskie”

APJK - Archiwum Parafii Jarosław–Kolegiata

APŁ - Archiwum Parafii Łańcut

APR - Archiwum Państwowe w Rzeszowie

APR OS – Archiwum Państwowe Rzeszów, Oddział w Sanoku

art. – artykuł

AWSD - Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu

b. sygn. – bez sygnatury

b.m.r – brak miejsca i roku wydania

BIPN – „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”

BP - Biuro Polityczne

cz. – część

Dz.U – „Dziennik Ustaw”

FJN - Komitet Frontu Jedności Narodu

IPNR - Instytut Pamięci Narodowej oddział w Rzeszowie

KAP – „Kronika Archidiecezji Przemyskiej”

KDP – „Kronika Diecezji Przemyskiej”

KUL - Katolicki Uniwersytet Lubelski

KW - Komitet Wojewódzki

KW MO – Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej

KWPZPRR - Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
w Rzeszowie

LWP - Ludowe Wojsko Polskie

LZS - Ludowe Zespoły Sportowe

MBP. – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego

MKFJNR - Miejski Komitet Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie

MO - Milicja Obywatelska

MP – „Monitor Polski”

mps – maszynopis

MSW - Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

NR - „Nowiny Rzeszowskie”

nr – numer

OA - Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie

OAIPN – Okręgowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Oprac. – opracowanie

OUN - Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów

PAN - Polska Akademia Nauk

PCh - „Premislia Christiana”

PKFJNB - Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Brzozowie

PKFJNL - Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Leżajsku

PKFJNM – Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Mielcu

PKFJNP - Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Przemyśle

PKFJNR - Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie

PKFJNRop. - Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Ropczycach

PKFJNS - Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Sanoku

PKP - Polskie Koleje Państwowe

PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego

POP - Podstawowa Organizacja Partyjna

poz. – pozycja

PRL - Polski Rzeczpospolitej Ludowej

PRL - Polska Rzeczpospolita Ludowa

PZPR - Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

R. – rocznik

red. – redaktor

RS – „Resovia Sacra”

s. – strona

SB - Służba Bezpieczeństwa

sygn. – sygnatura

t. – tom

TRJN - Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej

UBP – Urząd Bezpieczeństwa Publicznego

UB - Urząd Bezpieczeństwa

UPA - Ukraińska Powstańcza Armia

Vol. – Volumen

WP – Wojsko Polskie

WRNR - Wojewódzka Rada Narodowa

WSDP - Wyższe Seminarium Duchowne w Przemyślu

WUBP - Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego

ZBoWiD - Związek Bojowników o Wolność i Demokrację

Zesp. – Zespół

ZMW - Związku Młodzieży Wiejskiej

Zob. – Zobacz

ZOMO - Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej

ZSRR - Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Wstęp

Chrzest Polski to jedno z najważniejszych wydarzeń w historii Polski. Chryścianizacja kraju to proces trwający wprawdzie kolejne wieki, ale sam fakt chrztu Mieszka I wprowadził Polskę do wielkiej europejskiej rodziny narodów. Dał nam, jako narodowi, perspektywę rozwoju kulturalnego, pozwolił - przez powstanie organizacji kościelnej - położyć fundamenty pod budowę edukacji i kultury łacińskiej.

Nawiązanie do tego wydarzenia po 1000 lat nie miało wyłącznie charakteru świętowania okrągłej rocznicy. Było raczej próbą zorganizowania narodowych rekollekcji, poprzedzonych gruntownym przygotowaniem przez program Wielkiej Nowenny. Inicjatorem Wielkiej Nowenny był prymas Stefan Wyszyński, uroczystości Milenium zaś to dzieło Episkopatu Polski. Trwające cały rok w poszczególnych diecezjach uroczystości były też podkreśleniem dziedzictwa dziejów Kościoła lokalnego i zaznaczeniem jego jedności. Milenium wykraczało zresztą swoim zasięgiem poza granice naszego kraju i obchodzone było w różnych zakątkach globu od Rzymu po Stany Zjednoczone Ameryki Północnej.

Władza komunistyczna nie mogła nie reagować na aktywność Kościoła w Polsce. Przeciwwstawiała jej swoje spojrzenie na dzieje ojczyzny, akcentując głównie początek polskiej państwowości oraz dorobek Polski Ludowej. Wysiłek podjęty przez państwo wyrażony nie tylko przez koszty organizacji Tysiąclecia Państwa Polskiego oraz skalę zaangażowania wszystkich ówczesnie istniejących podmiotów zależnych od państwa, był ogromny. Dostrzegalne stało się to przez organizowane wielkie akcje społeczne: „1000 szkół na Tysiąclecie”, akcję zadrzewiania kraju, czy też inne o charakterze lokalnym jak, np. rocznice lokacji miast bądź wsi. Głównym celem działań ówczesnej władzy nie było jedynie podkreślenie różnego od Kościoła spojrzenia na historię, ale była to jawna konfrontacja oraz chęć wyrugowania religii z życia społeczeństwa.

Pomimo, że Milenium było tak znaczącym wydarzeniem w życiu Kościoła w Polsce XX w., to jednak nie zostało ono należycie udokumentowane. Ilość publikacji monograficznych poruszających ten temat jest, jak do tej pory, niewielka (biorąc pod uwagę skalę inicjatywy), część z nich posiada charakter popularno-naukowy lub

w formie artykułów. Odnajdujemy wśród nich takie rozprawy jak Bartłomieja Noszcza, „*Sacrum*” czy „*profanum*”? *Spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949-1966)* i *Milenium czy Tysiąclecie*¹. Ponadto ukazały się takie pozycje: Anny Rastawieckiej, *Polska milenijna*, Petera Rainy, „*Te Deum*” *Narodu Polskiego*, kardynała Stefana Wyszyńskiego, *W świetłach tysiąclecia* i *Zapiski milenijne*². Oprócz wymienionych wydano opracowania: *Obchody milenijne 1966 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*; *Zapomniany rok 1966...*; *Z Archiwum Akt Nowych. Millenium polskie...*; *Uroczystości milenijne 1966 roku...*; *Pół wieku Milenium...*³.

Inne publikacje poruszające temat Millenium to: *Państwo i Kościół w Polsce...*; *Kościół w Polsce 1944-2007*; *Tysiąclecie kontra Milenium*; *Na drodze do pojednania...*, *Kardynał Wyszyński. Konflikty roku milenijnego*; *Kardynał Wyszyński. Biografia*⁴. Do tej pory powstało też kilka opracowań dotyczących obchodów Milenium w diecezjach⁵.

Mimo dotychczasowych wysiłków nie udało się w pełni wyczerpać tej tematyki i jest jeszcze wiele diecezji, które nie doczekały się opracowań przebiegu Milenium na

¹ B. Noszczak, „*Sacrum*” czy „*profanum*”? *Spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949-1966)*, Warszawa 2002; tenże, *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006.

² P. Raina, „*Te Deum*” *narodu polskiego. Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych*; S. Wyszyński, *W świetłach tysiąclecia*, Kraków 1981; tenże, *Zapiski milenijne. Wybór z dziennika „Pro memoria” z lat 1965-1967*, Warszawa 2001.

³ *Obchody milenijne 1966 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, Warszawa 1996; *Zapomniany rok 1966. W XXX rocznicę obchodów Milenium Chrztu Polski*, red. L. Mażewski, W. Turek, Gdańsk 1996; *Z Archiwum Akt Nowych. Millenium polskie. Walka o rząd dusz*, Warszawa 2002; *Uroczystości milenijne 1966 roku. Sprawozdania urzędów spraw wewnętrznych*, Warszawa 1996; *Pół wieku Millenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956-1966/67)*, [w:] *Studia i materiały*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017.

⁴ A. Dudek, *Państwo a Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995; Z. Zieliński, S. Bober, *Kościół w Polsce 1944-2007*, Poznań 2009; A. Friszke, *Tysiąclecie kontra Milenium*, „*Wież*” 1994, nr 2; P. Madajczyk, *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku*, Warszawa 1994; P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Konflikty roku milenijnego 1966*, Warszawa 2000; E. K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2013.

⁵ T. Chinciński, *Obchody Milenium Chrztu Polski na terenie Bydgoszczy i województwa bydgoskiego, „Ateneum Kapłańskie”* (dalej: AKapł.) 2007, z. 3; M. Celmer, *Władze komunistyczne wobec uroczystości Milenium Chrztu Polski w Płocku*, „*Notatki Płockie*” 2012, nr 1; D. Guciewicz, *Próba sił? Rok 1966 w Gdańsku. Milenium kontra Tysiąclecie*, Gdańsk 2014; G. Miloch, *Obchody Millenium w Toruniu i Chełmży. Krajowy obchód milenijny diecezji chełmińskiej*, AKapł. 2007, z. 3; J. W. Pomin, *Millenium Chrztu Polski w archidiecezji gnieźnieńskiej*, Warszawa 2013; T. Ruzikowski, *Obchody milenijne w Warszawie i województwie warszawskim w 1966 roku*, w: M. Brodala, A. Lisiecka, T. Ruzikowski, *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. M. Kula, Warszawa 2001; B. Stanaszek, *Władze państwowe wobec Wielkiej Nowenny i obchodów milenijnych w diecezji sandomierskiej*, „*Studia Sandomierskie*” 2004, z. 3.

ich terenie. Jedynym całościowym studium pozostaje wymieniana wcześniej publikacja B. Noszczaka, *Milenium czy Tysiąclecie*. W odniesieniu do diecezji przemyskiej wyróżnić należy prace nakreślające tematykę Milenium autorstwa: Stanisława Nabywańca, D. Bialica, Ignacego Tokarczuka, A. Garbarza, P. Chmielowca i M. Krzysztofińskiego⁶. Większość z wymienionych tu pozycji jest nie tylko zbiorem opisanych faktów, ale refleksją nad tym co się dokonało. Wszystkie bazują w zasadzie na tych samych źródłach.

Problematyka obchodów Tysiąclecia została omówiona w pozycjach: *Bilans obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego...*; *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem 1944-1990...*; *Tysiąclecie kontra Milenium*; *Obchody Tysiąclecia. Informator...*; *Sacrum czy profanum?...*, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm...*; *Władze państwowe a Kościół katolicki...*⁷.

Milenium Chrztu Polski było zbyt wielkim wydarzeniem w historii Kościoła w Polsce i diecezji, by można go było pominąć milczeniem. Praca duszpasterska wykonana przez lata Wielkiej Nowenny i samo Millenium wpłynęła na oblicze Kościoła ogarniętego duchem zmian zapoczątkowanym przez Sobór Watykański II. Zasadniczym motywem podjęcia się przez autora opisanie pewnego fragmentu dziejów diecezji, była chęć ukazania wszystkim budującym jej przyszłość tego, co było jej wartością w XX w. i jest częścią wielkiego dziedzictwa tej wspólnoty. Motywem inspirującym do powstania tej dysertacji był też przeżywany przez Kościół w Polsce Jubileusz 1050-lecia Chrztu Polski, który stał się przyczynkiem do badań i reminiscencji. Wreszcie, tym co skłoniło autora do podjęcia tematu Milenium i Tysiąclecia stało się osobiste

⁶ S. Nabywaniec, Sprawa obiektowa nr 1: Kościół. Kościół przemyski w świetle akt rzeszowskiej bezpieki, t. 1-2, Rzeszów 2011; D. Bialic, Sprawozdanie z przemyskich obchodów Tysiąclecia Chrześcijaństwa w Polsce, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1966, z. 6; I. Tokarczuk, Z przemyskiej „twierdzy”, oprac. L. Żbikowska, t. 1, Marki-Struga 1999; A. Garbarz, Działalność duszpastersko-społeczna Arcybiskupa Ignacego Tokarczuka, Rzeszów 2006; P. Chmielowiec, M. Krzysztofiński, Milenium Chrztu Polski w diecezji przemyskiej i administracji apostolskiej w Lubaczowie, Rzeszów 2006.

⁷ Bilans obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. Plenum OK FJN, 31 i 1967, b.m.w., 1967; H. Domińczak, Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990 w świetle dokumentów MSW, Warszawa 2000; A. Friszke, Tysiąclecie kontra Milenium; A. Kiełpiński, Obchody Tysiąclecia. Informator, Warszawa 1962; B. Noszczak, Sacrum czy profanum? ...; M. Zaremba, Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce, Warszawa 2001; M. Romański, Władze państwowe a Kościół katolicki w województwie rzeszowskim w latach 1945-1975, Sandomierz 2010.

zainteresowanie historią Kościoła w XX w., biorąc szczególnie pod uwagę dzieje własnej diecezji.

Bazą źródłową dla niniejszej pracy stanowiły archiwalia kościelne i państwowe. Pierwsze z nich, zgromadzone w Archiwum Archidiecezjalnym w Przemyśle, były skąpe i sprowadzały się do zawartości jednej teczki oraz sprawozdań składanych przez duchownych w każdym roku pracy. Kwerendą zostały objęte zbiory Archiwum Archidiecezjalnego w postaci zdjęć, materiałów pomocniczych, instrukcji wydawanych przez ordynariusza lub podległe mu wydziały Kurii Biskupiej. Zgromadzony tam materiał nie jest niestety zbyt obszerny, a zmiana ordynariusza w trakcie Milenium przyczyniła się w jakimś stopniu do braku materiału sprawozdawczego z tamtego czasu. W zasadzieteczka opisana jako Milenium oprócz programu celebracji w Przemyśle, pojedynczych fotografii, kilku luźnych dokumentów w postaci instrukcji nie ma żadnej szczególnej zawartości. Badaniem objęte zostały sprawozdania roczne ze stanu parafii. Ujawniły one dysproporcje w przeżywaniu Milenium między dużymi ośrodkami miejskimi a parafiami wiejskimi, gdzie pracował często tylko jeden kapłan (mający niekiedy jeszcze pod opieką kościoły dojazdowe). Dodatkowo kwerendą objęte zostało Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyśle (dalej: AWSDP), bogate w relacje prasowe z Milenium, instrukcje liturgiczne, materiały pomocnicze oraz opracowania przygotowane przez profesorów seminarium. Uzupełnieniem stała się kwerenda w pewnej, reprezentatywnej liczbie archiwów parafialnych. Niestety w wielu parafiach archidiecezji nie zachowały się kroniki parafialne z lat 60-tych XX w. — często ich w tym czasie z wiadomych względów bezpieczeństwa nie prowadzono. Cennym źródłem okazały się zatem relacje ustne kapłanów czynnie zaangażowanych w duszpasterstwo. Wszystkie zgromadzone w ten sposób materiały wydają się być wiarygodne, a jednocześnie stały się nośnikiem informacji o stanie religijno-moralnym parafii. Nie ma żadnych racjonalnych przesłanek, aby uznać te materiały za niezgodne z prawdą — sporządzone były przez osoby dobrze zorientowane w tematyce religijnej (księży), nie mających też problemów z przywołaniem w pamięci tamtych wydarzeń.

Ponadto kwerenda została przeprowadzona w Instytucie Pamięci Narodowej (dalej: IPNR) w Rzeszowie oraz archiwach państwowych w Przemyśle, Rzeszowie

i Sanoku. Te zabiegi przyniosły efekt w postaci sporej ilości materiałów dotyczących organizacji i przebiegu Tysiąclecia Państwa Polskiego. Teczki zgromadzone w IPNR ukazały jak wiele czynności operacyjnych toczyło się w związku z Milenium i ile zabiegów poczyniono w celu ograniczenia wiernym uczestnictwa w celebracjach religijnych. Na pewno nie zlekceważono inicjatywy kościelnej, co jest aż nadto widoczne w jakości i ilości zebranego materiału operacyjnego. Materiały archiwalne pokazały też schematyczne opracowania różnych działań państwa przenoszonych z powiatu na powiat niejednokrotnie bez żadnych zmian w treści.

W pracy autor wykorzystał również drukowane wzmianki dotyczące Milenium, a wymienione w pierwszej części tego wstępu. Szereg z nich dotyczył także osoby bp. I. Tokarczuka i jego posługi jako ordynariusza diecezji.

Sformułowane zagadnienie badawcze: Obchody Milenium Chrztu Polski w diecezji przemyskiej i Tysiąclecia Polskiej Państwowości w województwie rzeszowskim, zostało opracowane w pięciu rozdziałach.

Pierwszy z nich prezentuje sytuację Polski i Kościoła po zakończeniu II wojny światowej jako tła dla zrozumienia kontekstu Millenium. Następnie w sposób skrótowy przedstawiona została diecezja przemyska od końcowego okresu pasterzowania bp. Franciszka Bardy aż po Jubileuszowy Rok Millenium. Dopełnieniem tego rozdziału było przedstawienie początków województwa rzeszowskiego oraz jego charakterystyki w czasie trwania Milenium i Tysiąclecia.

W drugim rozdziale autor przedstawił zabiegi stron kościelnej i państwowej zmierzające do sprawnego przeprowadzenia zaplanowanych uroczystości. Ważnym elementem było tutaj ukazanie genezy Wielkiej Nowenny — zasadniczego programu przygotowawczego do Milenium. Tutaj widoczne stało się to, jak głębokimi treściami teologiczną i moralną nasycona została Nowenna i jak wielu aspektów życia dotyczyła. Do tego należy dodać pracę Komisji Maryjnej Episkopatu, tworzącej programy homiletyczne i duszpasterskie dla duchowieństwa. Odpowiedzią ze strony państwa stały się akty prawne uderzające w Kościół i ograniczające jego działania. Omówiono też kontrreakcję państwa wyrażoną przez wielkie programy Tysiąclecia takie jak: „Tysiąc szkół na Tysiąclecie” i inne.

Kolejny z rozdziałów niniejszej rozprawy przedstawia zabiegi władz diecezjalnych mające na celu uzyskanie jak najlepszej realizacji założeń Wielkiej Nowenny. Pokrótce omówiony został duchowy i moralny wymiar Wielkiej Nowenny, gdzie odniesienie stanowiły poszczególne hasła towarzyszące całorocznej działalności duszpasterskiej. Rozdział trzeci zamyka rozważanie na temat materialnego przygotowania do Milenium ukazujący wysiłek diecezji w budownictwie sakralnym, restauracji świątyń czy doposażenie jej w zestawy paramentów liturgicznych.

Rozdział czwarty z kolei naświetla okoliczności w jakich odbywały się diecezjalne uroczystości milenijne, przede wszystkim z główną celebracją w Przemyśle. W tej części pracy przedstawiono również przebieg Millenium w parafiach (Tydzień Tysiąclecia, parafialny dzień milenijny, procesje Tysiąclecia, odnowienie Ślubów Jasnogórskich czy akt oddania się w Macierzyńską Niewolę Miłości). Tutaj też ukazano stopień zaangażowania się pasterzy i duchowieństwa przemyskiego w Milenium, który w przypadku biskupów wyraził się przez listy pasterskie, celebracje diecezjalne, wygłaszane homilie, koordynację działań księży. Duchowieństwo realizowało swoje zadania przez katechizację, rekolekcje parafialne, organizację pielgrzymek itd. Osobne miejsce w tym fragmencie opracowania zajmuje opis niektórych przeszkód, które pojawiły się w związku z organizacją Milenium. Owe przeszkody miały miejsce nie tylko w związku z nieprzychylnym nastawieniem ze strony władz, ale pokonać trzeba było też małą dostępność towarów i usług. Rozdział zamyka wskazanie owoców Milenium w odniesieniu do obserwacji poczynionych przez Episkopat Polski. Były to owoce w postaci nawróceń, rozwoju kultu maryjnego, entuzjazmu wiary oraz pogłębienia się solidarności między wiernymi.

Ostatni rozdział dysertacji przybliży organizację i przebieg państwowych uroczystości Tysiąclecia Państwa Polskiego. Przedstawiony został tu rozmach i ilość projektowanych przez państwo imprez. Autor ukazał przełożenie na województwo rzeszowskie ogólnopolskiej akcji „Tysiąc szkół na Tysiąclecie” i skalę budów rozpoczętych w ramach Tysiąclecia. Przedmiotem zainteresowania naukowego stała się dla autora sprawa konfrontacyjnego charakteru działań władzy wobec Kościoła, wyrażonych zwłaszcza przez organizację imprez kolidujących z uroczystościami kościelnymi. W końcowej części rozdziału zaznaczona została postawa obywateli wobec inicjatyw

państwowych. Wyraziła się ona w postaci bojkotu niektórych z poczynań władzy, braku zaangażowania w tzw. „czyny społeczne”, czy rezygnacja z imprezy masowej na rzecz rekolekcji lub celebracji milenijnej.

Budowa niniejszej dysertacji wynika z zastosowanej w rozprawie metody analityczno-syntetycznej z elementami metody statystycznej, porównawczej i równoległej. Metoda porównawcza pozwoliła porównać przebieg Milenium w diecezji przemyskiej z innymi diecezjami, czy nawet między poszczególnymi jej częściami.

Analiza dotyczyła ogólnych założeń związanych z Milenium i Tysiącleciem Państwa Polskiego. Pozwoliło to w jakimś stopniu uchwycić owoce obydwu uroczystości zainicjowanych przez wiernych i jednocześnie obywateli.

Metoda syntetyczna miała na celu uchwycenie wydarzeń wpisanych w obchody Millenium, a odbywających się w parafiach, przebiegu liturgii oraz opisu przeżyć uczestniczących w nich wiernych.

Kolejna z metod — statystyczna — pozwoliła autorowi ująć procentowo najważniejsze wskaźniki ukazujące udział wiernych, liczbę osób przystępujących do sakramentów i pielgrzymujących do sanktuariów.

Autor w tym miejscu pragnie skierować słowa wdzięczności osobom, które przyczyniły się do powstania niniejszej dysertacji: ks. prof. dr. hab. S. Nabywańcowi za wszelkie cenne i merytoryczne uwagi w trakcie jej redagowania, wszystkim duchownym za złożone relacje, a szczególnie ks. dr. Tadeuszowi Śliwie, ks. dr. Henrykowi Borczowi za możliwość korzystania ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego, o. Stanisławowi Rudzińskiemu za pomoc w kwerendzie prowadzonej na Jasnej Górze, księdzu rektorowi WSDP, dr. Konradowi Dyrdzie za możliwość kwerendy w AWSD, ks. dr. Tomaszowi Hałasowi za korzystanie z zasobów Biblioteki seminaryjnej, pracownikom IPNR i archiwów państwowych za życzliwość oraz pomoc w trakcie badań. Słowa wdzięczności autor kieruje również w stronę ks. dr. Jana Roguli za jego cenne uwagi oraz pomoc w gromadzeniu materiału źródłowego. Jednocześnie autor wyraża nadzieję, że studium to pozwoli w jakimś stopniu zachować pamięć o Milenium Chrztu Polski oraz pogłębić świadomość wagi tego wydarzenia wśród wiernych diecezji przemyskiej i diecezji powstałych z jej terytorium po reformie cyrkumskrypcyjnej Kościoła w Polsce przeprowadzonej w 1992 r.

Rozdział I

Diecezja przemyska i województwo rzeszowskie na tle sytuacji społeczno-politycznej i religijnej w Polsce (1944–1966)

1. Polska i Kościół w Polsce

Polska była jednym z pierwszych państw, ofiar faszystowskiej ideologii, która od lat 30-tych XX w. powoli zaczęła dominować na niemieckiej scenie politycznej za sprawą Adolfa Hitlera. Efektem tej skrajnie prawicowej idei, umacnianej konsekwentnie w społeczeństwie dotkniętym następstwami i wojny światowej, był największy w historii nowożytnego świata konflikt międzynarodowy. Rozpoczął się on od napaści zbrojnej hitlerowskich Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 r. Kampania wrześniowa została przez Polskę przegrana na skutek znacznej dysproporcji sił rzuconych do walki przez obydwie strony. Nastąpiła wówczas ciemna „noc okupacji”. Zmagania wojenne przez kolejne lata pochłonęły miliony ofiar i spowodowały ogromne straty gospodarcze i moralne, choć te drugie trudne są do oszacowania. Po kapitulacji III Rzeszy w maju 1945 r. powoli utrwalał się nowy ład w Europie, a z czasem pojawił się dualizm społeczno-gospodarczy między krajami Zachodu i Europy Środkowo-Wschodniej, do której zaliczała się Polska. Cytując Winstona Churchilla trzeba zauważyć, że: „Między Szczecinem aż po Triest zapadła żelazna kurtyna”⁸ oddzielająca kraje demokracji za-

⁸ N. Davies, *Europa*, Kraków 2001, s. 1134.

chodniej od tych zdominowanych przez sowiecką Rosję i wyzwalanymi przez Armię Czerwoną.

Jak wyglądała Polska po zakończeniu II wojny światowej? Dokonując analizy tego okresu należy spojrzeć na niego wieloaspektowo poczynając od nowego kształtu granic Rzeczypospolitej Polskiej, jej ludności, struktur społecznych i politycznych oraz gospodarki. Szeroki kontekst zastosowany w tym paragrafie ma na celu ukazanie tła dla działalności Kościoła w Polsce i rodzącego się modelu relacji z państwem komunistycznym.

Terytorium Polski wyznaczały granice, o których przebiegu zdecydowała Wielka Trójka na konferencjach w Jałcie i Poczdamie oraz umowy między władzami Polski a Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich (dalej: ZSRS). Przy współudziale wielkich mocarstw Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii podczas konferencji w Jałcie (1945 r.) przekreślono zasadę suwerenności Polski, na podstawie której miał zostać powołany rząd polski drogą konsultacji między mocarstwami, co było jaskrawym przykładem wystąpienia przeciwko prawu międzynarodowemu⁹. Wytyczenie nowych granic Polski było kolejnym krokiem w kierunku pozbawienia Polski samostanowienia i funkcjonowania w pełnej zależności od ZSRS.

Granice wschodnią oznaczono według kryterium etnicznego, narzuconą przez stronę radziecką w Moskwie (mocarstwa zachodnie wydały na to zgodę podczas konferencji w Teheranie). Skutkowało to podpisaniem 27 VII 1944 r. przez delegację Krajowej Rady Narodowej dwustronnego porozumienia o „polsko-radzieckiej granicy państwowej”, gdzie w artykule 1 pojawiła się deklaracja o akceptacji dla rozgraniczenia Polski i ZSRS wzdłuż linii Curzona¹⁰. Kolejna umowa powstała 16 VIII 1945 r. na „konferencji krymskiej”. Wyznaczała ona granicę państwową między Rzeczpospolitą Polską i ZSRS wzdłuż linii Curzona z odchyleniem od niej na rzecz Polski w niektórych rejonach od 5 do 8 km, zgodnie z mapą w skali 1: 5 000 000, ustępując Polsce dodatkowo obszar położony na wschód od linii Curzona do rzek Bug i Sołokija, na południu od miasta Kryłow, z odchyleniem na rzecz Polski (30 km) i część obszaru Puszczy Białowieskiej z odchyleniem na rzecz Polski (17 km). Umowa została ratyfikowana przez

⁹ *Polska pod reżimem komunistycznym. Sprawozdanie z sytuacji w kraju (1944-1949)*, red. J. Mysiakowska-Muszyńska, W. J. Muszyński, Warszawa 2015, s. 48.

¹⁰ R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914-1989*, Warszawa 2010, s. 545.

Krajową Radę Narodową w dniu 4 II 1946 r. Za ratyfikacją głosowała nawet ówczesna opozycja w postaci Polskiego Stronnictwa Ludowego (dalej: PSL) kierowanego przez Stanisława Mikołajczyka. Tekst oświadczenia o wymianie dokumentów ratyfikacyjnych między Polską a ZSRS ukazał się w Dzienniku Ustaw (dalej: DU) nr 35 z dnia 26 IV 1947 r. Ostatni akt, zamykający kwestię przebiegu granicy wschodniej, stanowiła umowa z 11 VII 1948 r. o ostatecznym ustaleniu granicy polsko-rosyjskiej¹¹. Ten stan uległ w lutym 1951 r. pewnej modyfikacji na skutek umowy o wymianie obszaru 480 km² u źródeł Bugu na północ od Sokala na teren położony na południe od Przemyśla z Ustrzykami Dolnymi. Podpisali ją wicepremierzy Polski (Aleksander Zawadzki) i ZSRS (Andrzej Wyszyński), co pozwoliło ZSRS przejąć tereny bogate w złoża gazu ziemnego¹².

Granica zachodnia Polski była natomiast wynikiem ustaleń konferencji w Poczdamie (zapoczątkowanej 17 VII 1945 r.). Postanowiono oddać „pod administrację polską” byłę terytoria niemieckie leżące na wschód od linii Odra–Nysa Łużycka, część Prus Wschodnich oraz obszar wolnego miasta Gdańsk. Zdecydowano jednocześnie o przesiedleniu do Niemiec ludności niemieckiej lub jej części pozostającej w Polsce. Poparcie ZSRS na rzecz takiego rozwiązania było powiązane z lojalnością wobec Krem-la ze strony Polski w przyszłości¹³.

Granica południowa po długich perypetiach i zaangażowaniu ZSRS została ukształtowana w pełni dopiero 13 VI 1958 r. i liczyła 1292 km¹⁴. Podsumowując, cały obszar Polski według sprawozdania Głównego Urzędu Statystycznego za 1948 r. wynosił 311 700 km², z czego Ziemie Odzyskane stanowiły przeszło 102 000 km². Był to obszar mniejszy od państwa polskiego w 1939 r. (w owym czasie jego powierzchnia miała 389 740 km²)¹⁵. Zmiany nastąpiły również w liczbie ludności. Przed wybuchem II wojny światowej Polskę zamieszkiwało 35 mln osób. Spis ludności przeprowadzony 14 II 1946 r. wykazał liczbę 23 911 172 osoby. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że dane te mogą być trudne do określenia ze względu na ciągłe ruchy migracyjne i repatriacje ze

¹¹ Polska pod reżimem komunistycznym..., s. 53.

¹² W. Roszkowski, Historia Polski 1914-2005, Warszawa 2009, s. 202.

¹³ Tamże, s. 155.

¹⁴ R. Kaczmarek, Historia Polski..., s. 549.

¹⁵ Polska pod reżimem komunistycznym..., s. 55.

Wschodu i Zachodu. Według późniejszych szacunków liczba ta w 1948 r. wynosiła powyżej 24 mln osób¹⁶.

Dla ukazania sytuacji społeczno-gospodarczej Polski po zakończeniu II wojny światowej należy sięgnąć do danych. Z dokonanych w tym celu badań czerpiemy szacunki o ponad 6 mln zabitych Polaków w trakcie wojny¹⁷. Straty materialne w przeliczeniu na jednego mieszkańca były najwyższe po ZSRS i wyniosły według kursu dolara z 1938 r. 16,9 mld dolarów. Majątek narodowy został uszczuplony o 38%, zniszczono 38% linii kolejowych, 46% mostów, zaś straty w przemyśle oszacowano na 65%¹⁸.

Ogólnie można stwierdzić, że Polska pozostawała w jeszcze gorszej sytuacji niż u początku odzyskiwania niepodległości w 1918 r. Tragiczny stan gospodarki, pomniejszona liczba ludności i zmiany w jej strukturze to jedno. Czymś o wiele gorszym było wejście do grona państw satelickich ZSRS, co wiązało się z utratą suwerenności, zależności polityczno-gospodarczej oraz pogrzebaniem szansy na rozwój Polski. Kościół musiał odnaleźć się w całkowicie nowej rzeczywistości począwszy od konieczności zmian w administracji kościelnej aż po całkowicie nowe realia społeczno-polityczne w jakich przyszło mu wypełniać swoją misję.

Okupacja hitlerowska była niezwykle trudnym i bolesnym doświadczeniem w dziejach Polski. Dla Kościoła tak mocno złączonego z narodem i jego losami był to czas świadectwa, męczeństwa i towarzyszenia wiernym w chwilach zwątpienia oraz próby wiary. Kościół jako instytucja i wspólnota urzeczywistniał te zadania bardzo dobrze okupując je własnymi stratami w liczbie 2801 osób, z których 1932 osoby to duchowieństwo diecezjalne, 580 zakonne i 289 sióstr zakonnych¹⁹.

Mimo niepodważalnego autorytetu wśród społeczeństwa, Kościół nie cieszył się jednak takim uznaniem u przedstawicieli budującego się ustroju socjalistycznego, którzy widzieli w nim raczej konkurenta, a z czasem nawet wroga w zabieganiu o konkretnego człowieka. Słaby w latach powojennych ustrój prowadził politykę zjednywania sobie

¹⁶ Tamże, s. 56. Zob. W. Morawski, Przyczynek do statystyki ruchu naturalnego ludności w Polsce w latach 1946 i 1947, Warszawa 1949.

¹⁷ K. Lowe, Dziki Kontynent. Europa po II wojnie światowej, Poznań 2013, s. 18.

¹⁸ R. Kaczmarek, Historia Polski..., s. 560-561.

¹⁹ W. Jacewicz, J. Woś, Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945, Warszawa 1977, z. 1, s. 82-87.

Kościoła i utrzymywania z nim dobrych relacji. Jednak już pierwsze akty prawne na czele z zerwaniem konkordatu z 1925 r. nie pozostawiły wątpliwości w jakim kierunku podąży nowa władza. Komuniści nie mogli zaatakować wszystkich środowisk i instytucji, które uznali za wrogie, stosowali więc taktykę „salami” polegającą na eliminowaniu przeciwników po kolei, utrzymując zarazem poprawne relacje z innymi²⁰. Po „uporaniu” się z walczącym podziemiem i umocnieniu swojej pozycji w kraju, władze komunistyczne przystąpiły do działań wymierzonych bezpośrednio w Kościół²¹.

Tymczasem przed Kościołem pojawiły się zupełnie nowe wyzwania i konieczność przystosowania swojej struktury i sposobu funkcjonowania do nowych warunków. Pierwszym palącym problemem stało się zbudowanie administracji kościelnej na „Ziemiach Odzyskanych” i granicy wschodniej po jej modyfikacji. Stolica Apostolska dekretem „Kongregacji dla Nadzwyczajnych Spraw Kościoła z 4 III 1946 r.” zniosła tymczasowo unię personalną Gniezno–Poznań, a na jej miejsce powołano unię personalną Gniezno–Warszawa na czele z kard. Augustem Hlondem, powracającym do kraju po niemal sześcioletniej nieobecności²². To właśnie on w połowie sierpnia 1945 r. przystąpił do organizacji nowej struktury Kościoła i obsady stanowisk kościelnych na ziemiach zachodnich i północnych: diecezje warmińska i gdańska pozostały w dotychczasowym kształcie, archidiecezję wrocławską rozdzielono, powstały natomiast administracje apostolskie w Opolu i Gorzowie, Gdańsku i Wrocławiu²³. Kardynał Hlond działał na podstawie pełnomocnictw Stolicy Apostolskiej podpisanych przez Domenico Tardiniego 8 VII 1945 r. Dotyczyły one działań kanonicznych normalnie zastrzeżonych dla Stolicy Apostolskiej (np. mianowanie administratorów apostolskich *ad nutum Sanctae Sedis*). Zawarto w nich zastrzeżenie, że papież może cofnąć nominacje bez podawania powodów²⁴. Dokument nie wspominał o tworzeniu nowych jedno-

²⁰ A. Dziurok, M. Gałęzowski, Ł. Kamiński, F. Musiał, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918-1989*, Warszawa 2014, s. 210.

²¹ W. Bernacki, *Państwo komunistyczne wobec Kościoła. Perspektywa doktrynalna*, w: *Stosunki państwo-Kościół w Polsce 1944-2010. Studia i materiały*, red. R. Łatka, Kraków 2013, s. 17. W latach 1946-1948 sądy wojskowe skazały (członków zbrojnego podziemia) prawomocnymi wyrokami około 23 tys. osób, w 676 przypadkach była to kara śmierci.

²² B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 8, *Czasy współczesne 1914-1992*, Lublin 2001, s. 488.

²³ Tamże; Z. Zieliński, *Educatrix et Advocata. Wychowawca i obrońca. Miejsce Kościoła w dziejach Narodu*, Lublin 2015, s. 123.

²⁴ P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, *Lata 1945-1989*, Poznań 1994, s. 16-17.

stek administracyjnych, stąd zarzut kierowany w stronę kardynała Hlonda, że w swoich działaniach posunął się za daleko interpretując prerogatywy Stolicy Apostolskiej (zarzuty odnosiły się głównie do ziem należących wcześniej do Niemiec)²⁵. Swoje poczynania oraz stanowisko Kościoła Prymas Hlond wyjaśnił w „Orędziu do ludności katolickiej „Ziem Odzyskanych” z dnia 24 V 1948 r.²⁶ Władze zareagowały na ten fakt kilka lat później (28 I 1951 r.), usuwając administratorów apostolskich z ziem zachodnich i północnych i zamianowały w ich miejsce wikariuszy generalnych wywodzących się z grona osób lojalnych wobec ustroju²⁷. Usunięto administratora w Gdańsku (Andrzej Wronka), Gorzowie (Edmund Nowicki), Opolu (Bolesław Kominek), Olsztynie (Teodor Bensch) i Wrocławiu (Karol Milik)²⁸. Kościół w odpowiedzi wybrał na wakujące miejsca wikariuszy kapitulnych, co w praktyce oznaczało istnienie dwuwładzy w kuriach biskupich²⁹. W 1952 r. w podobnych okolicznościach usunięto ordynariusza diecezji katowickiej bp. Stanisława Adamskiego oraz internowano administratora archidiecezji krakowskiej abp. Eugeniusza Baziaka³⁰.

Duże zmiany, w stosunku do okresu międzywojennego, nastąpiły w liczbie i kształcie metropolii. Za wschodnią granicą pozostały metropolie wileńska i lwowska (z lwowskiej ostała się tylko większa część diecezji przemyskiej, z wileńskiej diecezja łomżyńska), zaś zmiany nie dotknęły metropolii warszawskiej i krakowskiej³¹. Oczywiście jest, że zmiany dotyczyły również organizacji diecezjalnej Kościoła w Polsce po 1945 r. Z diecezji pozostających na wschodzie, przy Polsce zachowało się jedynie 27 parafii z archidiecezji lwowskiej, dla których ustanowiono administrację apostolską w Lubaczowie³². Z archidiecezji wileńskiej, w Polsce utrzymało się 56 parafii z wyodrębnioną dla nich administracją apostolską w Białymstoku, z diecezji pińskiej

²⁵ Z. Zieliński, S. Bober, Kościół w Polsce 1944-2007, s. 34-35.

²⁶ „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, R. 32: 1948, nr 6, s. 101-106.

²⁷ K. Dola, Kościół Katolicki w Polsce w latach 1944-1976. Kronika wydarzeń, w: Historia Kościoła w Polsce, t. 2, cz. 2, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań-Warszawa 1979, s. 205.

²⁸ Z. Zieliński, Kościół w Polsce 1944-2002, Radom 2003, s. 97.

²⁹ J. Marecki, Stosunki państwo-Kościół w Polsce w okresie stalinowskich represji, w: Stosunki państwo-Kościół..., s. 34.

³⁰ M. Rezler, Sylwetki zasłużonych poznaniaków. Biogramy historyczne, w: Wielka księga miasta Poznania, red. K. Matusiak, Poznań 1994, s. 729; R. Terlecki, Wielki wygnaniec. Metropolita krakowski ksiądz arcybiskup Eugeniusz Baziak, w: Kościół w godzinie próby 1945-1989. Nieznane dokumenty i świadectwa, wstęp T. Isakowicz-Zaleski, Kraków 2006, s. 30-43.

³¹ B. Kumor, Historia Kościoła, t. 8, s. 488.

³² M. Leszczyński, Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w granicach Polski 1944-1992, Lublin 2011, s. 29-39.

przetrwało 35 parafii zarządzanych przez administratora apostolskiego w Drohiczynie nad Bugiem³³. W dniu 11 III 1964 r. papież Paweł VI mianował biskupem diecezjalnym w Gdańsku bp. E. Nowickiego, a w 1967 r. wszyscy rządcy na ziemiach odzyskanych otrzymali status papieskich administratorów apostolskich³⁴.

Następcą zmarłego w 1948 r. kard. Hlonda nominowano biskupa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego. Już trzy dni po ingresie do katedry w Gnieźnie miało miejsce wydarzenie, które obrazuje stosunek władz komunistycznych do nowego prymasa. Gdyby nie przypadkowy przystanek i nocleg w plebanii w Kole, samochód prymasa wpadłby na stalową linę zawieszoną między drzewami — taki stan rzeczy mógłby się okazać tragiczny w skutkach (wpadła na nią ciężarówka jadąca za samochodem prymasa z gnieźnieńskimi kupcami). Ten fakt nie pozostawia wątpliwości, co do intencji polskich zauszników ZSRS oraz ich stosunku do Wyszyńskiego³⁵. Politykę zaostrego kursu wobec Kościoła wywołała dodatkowo ekskomunika ogłoszona dekretem Świętego Oficjum z 14 VII 1949 r., a obejmująca wszystkich popierających „materialistyczny i antychrześcijański komunizm” lub dobrowolnie zapisujących się do partii³⁶.

Nowy prymas w swojej polityce szukał dróg porozumienia z państwem i przyjęcia relacji opartej na zasadzie koegzystencji. Jednocześnie bardzo stanowczo reagował na wszelkie próby ograniczania działalności Kościoła w sprawowaniu kultury czy sferze działalności społecznej. Wyrazem tych dążeń było podjęcie negocjacji, a następnie podpisanie porozumienia z rządem w dniu 14 IV 1950 r., które przewidywało: gwarancje dla nauczania religii w szkołach, opieki duszpasterskiej w wojsku, więzieniach i szpitalach, istnienie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i wydziałów teologicznych w Krakowie i Warszawie oraz prawo Kościoła do akcji charytatywnej³⁷. Stro-
na kościelna zobowiązała się do wezwania duchowieństwa o poszanowanie władzy i współpracy w odbudowie kraju, podjęcia starań o uregulowanie administracji kościel-

³³ B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 8, s. 488.

³⁴ Tamże, s. 489.

³⁵ R. Terlecki, *Polska w niewoli 1945-1989*, Kraków 2015, s. 136.

³⁶ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2007*, s. 49; „Acta Apostolicae Sedis”, Vol. 41, *Suprema Sacra Congregatio S. Officii, Decretum* (1 VII 1949), s. 334; J. Krukowski, *Stolica Apostolska wobec komunizmu od Benedykta XV do Jana Pawła II*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich”, R: 30, 2019, nr 30, s. 23-26.

³⁷ *Państwo i prawo Polski Ludowej (1944-1989). Wybór źródeł*, oprac. W. Kozub-Ciembroniewicz, J. M. Majchrowski, K. Kozub-Ciembroniewicz, W. Majchrowski, Kraków 2014, s. 288-291.

nej na „Ziemiach Odzyskanych”, popierania wysiłków na rzecz utrwalenia pokoju³⁸. Mimo bezprecedensowego charakteru tej umowy, porozumienie spotkało się z dezaprobatą Stolicy Apostolskiej, części duchowieństwa czy samych wiernych³⁹. Po latach prymas Wyszyński odniósł się do niego następująco: „Dlaczego doprowadziłem do porozumienia? Byłem od początku i jestem nadal zdania, że Polska, a z nią Kościół święty, zbyt wiele utraciła krwi w czasie okupacji hitlerowskiej, by mogła sobie pozwolić na dalszy jej upływ. Do kół kierowniczych episkopatu należało tak prowadzić sprawę Kościoła w polskiej rzeczywistości, by oszczędzić mu nowych strat”⁴⁰. Porozumienie nie miało niestety cech trwałości. Władza komunistyczna okrzepła i znów otwarcie zaczęła występować przeciwko Kościołowi. Po ogłoszeniu dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych w 1953 r., Episkopat Polski zareagował bardzo stanowczo memoriałem *Non possumus* z 8 V 1953 r., w którym sprzeciwił się tego typu praktyce oraz wszystkim działaniom władz komunistycznych uderzającym w działalność Kościoła⁴¹. Reakcja ze strony państwa była natychmiastowa i zapewne nie do przewidzenia. Prymas Wyszyński został internowany i odzyskał wolność dopiero po wydarzeniach z 1956 r. i dojściu do władzy Władysława Gomułki — wtedy to podpisano również tzw. „Małe Porozumienie”⁴². Przyniosło ono Kościołowi wycofanie przez władze dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych, pojawiła się na nowo prasa katolicka, rosło społeczne znaczenie Kościoła⁴³.

Po krótkotrwałej odwilży nastął czas kolejnych represji, a wywołała je inicjatywa kościelna zawarta w programie przygotowań do obchodów Millenium Chrztu Polski oraz list Episkopatu Polski do biskupów Episkopatu Niemiec zapraszający do pojednania między narodami Polski i Niemiec przy użyciu formuły: „przepraszamy i prosimy o przebaczenie”. Atmosferę tamtego czasu oddają słowa W. Gomułki, który stwierdził, że Kościół, a w szczególności kard. Wyszyński: „niech nie uważa, że sprawuje rząd

³⁸ Tamże.

³⁹ A. Micewski, *Stefan Kardynał Wyszyński (1901-1981)*, Warszawa 2000, s. 67-68; H. Stehle, *Tajna dyplomacja Watykanu. Papiestwo wobec komunizmu (1917-1991)*, Warszawa 1993, s. 225 nn.

⁴⁰ S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Paryż 1982, s. 20-21.

⁴¹ P. Raina, *Kościół w PRL...*, s. 413-427.

⁴² B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 8, s. 575-576.

⁴³ M. Jasiukiewicz, *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania. Praca naukowa Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu*, Wrocław 1993, s. 145-146.

dusz w narodzie. Czasy te odeszły w bezpowrotną przeszłość i nigdy już nie wrócą”⁴⁴. Te słowa odzwierciedlają w pełni nastawienie aparatu partyjnego starającego się inicjatywę obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego przeciwstawić kościelnemu Millenium, a tym samym zaznaczyć gotowość do konfrontacji, której celem byłaby całkowita dominacja nad społeczeństwem. Niełatwe były to czasy zarówno dla kapłanów jak i „zwykłych obywateli”. Okres po zakończeniu II wojny światowej to tworzenie się nowej rzeczywistości polityczno-gospodarczej, wynikającej z geopolitycznego położenia naszego kraju. Polska stawała się państwem komunistycznym, a budowniczości nowego ustroju wznosili gmach państwa przez stosowanie represji i walkę z podziemiem. Początek stalinowskich represji określa się na lata 1944-1945 — wkroczenie Armii Czerwonej do centralnych ziem Polski, albo maj 1945 r., czyli na moment zakończenia działań wojennych⁴⁵. Relacje państwo–Kościół w omawianym okresie można określić jako czas walki reżimu komunistycznego z Kościołem katolickim, wyrażającej się przez prześladowania i represje wobec duchownych oraz świeckich⁴⁶. Narzędziem w ręku władz będących na usługach ZSRS były w tym wypadku siły bezpieczeństwa zorganizowane przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (dalej: PKWN) nazajutrz po ogłoszeniu „Manifestu lipcowego”. W styczniu 1945 r. powstało Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: MBP) oraz terenowe urzędy bezpieczeństwa. Nowy resort dysponował formacją liczącą 321 tys. ludzi⁴⁷. Narastający terror wymierzony był głównie w zwalczanie struktur podziemia, które uaktywniło się w związku z tymi działaniami (głównie Wolność i Niezawisłość (dalej: WiN) i Narodowe Siły Zbrojne (dalej: NSZ))⁴⁸.

Powstanie pierwszej komórki skupiającej swoją uwagę na Kościele katolickim w Polsce datowane jest na 20 XII 1944 r., a więc jeszcze przed powołaniem wspomnianego już Ministerstwa Bezpieczeństwa. Dyrektorem tej sekcji była Julia Brystygier, która po utworzeniu MBP kierowała Wydziałem III Departamentu I, a później Departa-

⁴⁴ A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 190.

⁴⁵ J. Marecki, *Stosunki państwo–Kościół...*, s. 25.

⁴⁶ Tamże, s. 27.

⁴⁷ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa, 2000, s. 14-18. Na czele resortu stał Stanisław Radkiewicz.

⁴⁸ W. Roszkowski, *Historia Polski...*, s. 160-168.

mentem V⁴⁹. Ścieżkę postępowania wobec księży Brystygierowa nakreśliła w swoim wystąpieniu, posługując się słowami: „Okres liberalizmu postępowania aparatu bezpieczeństwa w stosunku do Kościoła został definitywnie zakończony. Rozpoczął się okres wytężonej walki, która będzie pierwszoplanowym zadaniem funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa (dalej: UB)”⁵⁰. Do tej walki potrzebne było odpowiednie przygotowanie, stąd wzmożona aktywność kierownictwa resortu objawiająca się licznymi instrukcjami wysyłanymi do podwładnych. Tylko na przestrzeni lat 1946-1953, Departament V MBP sformułował i rozesłał ponad 70 instrukcji ukierunkowanych na działania wobec Kościoła⁵¹. Podobną intensywnością odznaczał się okres 1958-1963, gdzie ukazało się równie dużo kodyfikacji⁵². Bardzo ważnym dokumentem z tych lat był artykuł kpt. Józefy Siemaszkiewicz z Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW) pt. „Parafia — pierwszą linią frontu walki z klerem”. Ważną cechą tego dokumentu było zaznaczenie zupełnie nowej tendencji w poczynaniach bezpieki polegającej na przeniesieniu walki z Kościołem z poziomu centralnego (episkopat, kurie biskupie) na poziom parafii i konkretnych księży za nie odpowiedzialnych⁵³. Efektem nowej linii w walce z Kościołem był system ewidencji działań operacyjnych wobec placówek duszpasterskich (Teczki ewidencji operacyjnej na parafię — TEOP) i księży (Teczki ewidencji operacyjnej na księdza — TEOK)⁵⁴. Inwigilacja Kościoła trwała nieprzerwanie do lat 90-tych włącznie z okresem, gdy na czele rządu stał Tadeusz Mazowiecki, kiedy to w nowych strukturach Służby Bezpieczeństwa (dalej: SB) (Departament Studiów i Analiz we Wrocławiu) przesyłano do centrali informacje na temat IX Europejskiego Spotkania Młodych⁵⁵. Z czasem okazało się, że te wewnętrzne unormowania

⁴⁹ R. Szczęch, Aparat bezpieczeństwa wobec księży Kościoła rzymskokatolickiego diecezji przemyskiej w latach 1944-1954, *Przemyśl* 2006, s. 18.

⁵⁰ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL...*, s. 57.

⁵¹ A. Dziurok, Metody walki aparatu bezpieczeństwa z Kościołem katolickim, Przykłady działań dezintegracyjnych służb bezpieczeństwa w latach sześćdziesiątych XX wieku, w: *Stosunki państwo-Kościół...*, s. 64.

⁵² Tamże.

⁵³ Ł. Marek, „Oni atakują, my się bronimy”. *Stosunki państwo-Kościół w latach 1956-1970*, w: *Stosunki państwo-Kościół...*, s. 48. (dokument ten trafił do rąk prymasa Wyszyńskiego)

⁵⁴ F. Musiał, *Podręcznik bezpieki*, Kraków 2015, s. 322: „Wprowadzono je dla bardziej wnikliwego rozpoznania działalności każdego księdza i każdej parafii, trafnego uchwycenia zmian zachodzących wśród kleru i w środowiskach klerykalnych oraz skutecznego przeciwdziałania ich antysocjalistycznej działalności”.

⁵⁵ Tamże, s. 329.

przynosiły efekty w postaci aresztowań duchownych i całej pracy operacyjnej służącej komunistycznej władzy w ugruntowywaniu nowego ustroju.

Z danych resortu bezpieczeństwa wynika, że w latach 1944-1949 więziono łącznie 270 duchownych, a w latach 1950-1953 — 405⁵⁶. Represje komunistyczne spowodowały, że w latach 1945-1953 stan księży diecezjalnych zmniejszył się o 2247, z czego 37 zabito, 260 zmarło lub zaginęło, 350 zesłano, 700 uwięziono, a 900 wygnano. W 1953 r. w więzieniu przebywało siedmiu biskupów, z czego dwóch pozbawiono możliwości wypełniania posługi w swoich diecezjach⁵⁷. W bardzo wielu przypadkach represje wynikały z zaangażowania duchownych w pomoc duszpasterską względem żołnierzy walczących z okupantem niemieckim, a następnie tworzących zbrojne podziemie niepodległościowe po zakończeniu II wojny światowej. W okresie późniejszym skupiały się na kapłanach szczególnie aktywnych duszpastersko i społecznie lub wyrażających publicznie swoją niechęć do nowego ustroju Polski. Nagłaśnianie tego typu przypadków i stawianie ich w złym świetle, służyło propagandzie komunistycznej do obalenia autorytetu duchownych oraz pomniejszania roli Kościoła w Polsce. Procesy wspomnianych duchownych miały bardzo często charakter pokazowy i jednocześnie puszczano je w kurs komunistycznej prasy. Kolejne wydarzenia były już następstwem polityki resortu MBP, wyartykułowanej w czasie odprawy kierowników Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: WUBP) w dniach 23-25 III 1949 r., która obligowała ich do przeprowadzenia w każdym województwie jednego procesu klerykalnego⁵⁸. Do najbardziej spektakularnych procesów z udziałem duchowieństwa na ławie oskarżonych należały proces kurii krakowskiej i bp. Czesława Kaczmarka. Ordynariusza kieleckiego zatrzymał płk. Józef Światło (wicedyrektor X Departamentu MBP) 20 i 1951 r. pod zarzutem kolaboracji z Niemcami podczas II wojny światowej⁵⁹. W wyniku śledztwa nadzorowanego przez płk. Józefa Różańskiego (dyrektor Departamentu Śledczego MBP), poddany torturom fizycznym oraz działaniu środków psychotropowych, bp Kaczmarek

⁵⁶ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953-1956*, Warszawa 2008, s. 57.

⁵⁷ Z. Wichrowski, *Męczeństwo Kościoła w Polsce w latach 1945-1953*, w: *Spółczesność, państwo, Kościół (1945-2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin, 15-16.06.2000 r.*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000, s. 29.

⁵⁸ *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956. Taktyka, strategia, metody*, t. 2, Lata 1948-1949, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1996, s. 140.

⁵⁹ J. Marecki, *Stosunki państwo-Kościół...*, s. 34; R. Terlecki, *Polska w niewoli...*, s. 146.

przyznał się do winy. Proces pokazowy zakończył się dnia 22 IX 1953 r. skazaniem bpa Kaczmarka na 12 lat pozbawienia wolności, utratę praw obywatelskich i honorowych na 5 lat. Po zwolnieniu warunkowym w 1955 r., aresztowano go powtórnie rok później i osadzono w więzieniu na kilka miesięcy⁶⁰.

Podstawą do wszczęcia procesu krakowskiej kurii było ujawnienie współpracy wikariusza parafii Rabka ks. Józefa Lelity z emigracyjną Radą Polityczną w Niemczech⁶¹. Wkrótce aresztowano kolejne osoby, pracowników kurii krakowskiej: ks. Wita Modesta Brzyckiego i ks. Jana Pochopienia — notariuszy, ks. Bolesława Przybyszewskiego (kanclerza), ks. Czesława Skowrona (archiwariusza), ks. Tadeusza Kurowskiego (proboszcza parafii św. Floriana), ks. Rudolfa Schmidta (byłego kapelana kard. Sapiehy), ks. Mieczysława Noworyty oraz ks. Józefa Fudali⁶². Po długich i męczących przesłuchaniach rozpoczął się proces sądowy trwający od 21 do 27 I 1953 r. Zapadły w nim następujące wyroki: ks. Józefa Lelito, ks. Michała Kowalika i ks. Edwarda Chachlicę skazano na karę śmierci, ks. Franciszka Szymonka na dożywocie, ks. Wita Brzyckiego na 15 lat więzienia, ks. Jana Pochopień na 8 lat oraz Stefanię Rospond na 6 lat. Wszystkich oskarżono o działanie na szkodę państwa i działalność szpiegowską na rzecz Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej⁶³. Podobne procesy czy prowokacje miały miejsce na terenie całego kraju. W diecezji przemyskiej nagłośniono bardzo szeroko proces księży zaangażowanych w działalność konspiracyjną. Proces sądowy ks. Wojciecha Lorenca, ks. Stanisława Zborowskiego, ks. Stanisława Kułaka rozpoczął się 28 XII 1949 r. i trwał do 3 I 1950 r. Miał on charakter pokazowy, o czym dobitnie świadczyły fakty poprzedzające to wydarzenie. Oskarżonych księży i świeckich pod eskortą dowieziono na salę rozpraw, urządzoną na potrzeby tego procesu w Państwowym Teatrze Ziemi Rzeszowskiej. Na rozprawę wydano 600 kart, na podstawie których można było uczestniczyć w „przedstawieniu” zainicjowanym przez ów-

⁶⁰ J. Marecki, *Stosunki państwo–Kościół...*, s. 34; R. Terlecki, *Polska w niewoli...*, s. 146.

⁶¹ S. Cenckiewicz, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2004, s. 17-24.

⁶² P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945-1956*, Kraków 2009, s. 84.

⁶³ Tamże, s. 95-96; F. Musiał, M. Lasota, *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej*, Kraków 2003, s. 127nn.

czesne organy państwa⁶⁴. Zakończenie procesu przypadło na dzień 4 I 1950 r. i wiązało się z surowymi wyrokami dla duchownych⁶⁵. Drugi tego typu proces rozpoczął się 16 III 1950 r. w Przemyślu i dotyczył dwóch księży z diecezji przemyskiej, ks. Henryka Uchmana i ks. Michała Wosia, oskarżonych o przynależność do NSZ. Proces zakończył się 24 marca wyrokami odpowiednio 9 lat dla ks. Uchmana i 8 lat dla ks. Wosia więzienia wraz z dodatkowymi karami⁶⁶. Ponadto za aktywną działalność w obronie niepodległości Polski skazani zostali na więzienie i dodatkowe kary: ks. Stanisław Bąk, ks. Tomasz Sapeta, ks. Józef Stefański i ks. Stanisław Kulanowski, z urzędów usunięto: proboszcza katedralnego w Przemyślu ks. dr. Jana Grochowskiego, parafii farnej w Rzeszowie ks. Jana Stączka, dyrektora Caritas przemyskiej ks. dr. Hieronima Kocyłowskiego, życie stracili ks. Michał Pilipiec (kapelan Armii Krajowej (dalej: AK) okręg Rzeszów) i ks. Władysław Findysz⁶⁷. Szerzej problematykę tę podjął S. Nabywaniec⁶⁸.

Apogeum działalności aparatu bezpieczeństwa Polski Rzeczypospolitej Ludowej (dalej: PRL) okresu do 1953 r. było internowanie prymasa Wyszyńskiego. Prymasa aresztowano w nocy z 25 na 26 IX 1953 r.⁶⁹ Aktu tego dokonali oficerowie resortu bezpieczeństwa: por. Kazimierz Opara, por. Puchała, płk. Zbigniew Paszkowski i płk Więckowski, dwaj ostatni przedstawili Wyszyńskiemu uchwałę Prezydium Rady Ministrów z 24 września o usunięciu go z zajmowanych stanowisk kościelnych. Rozpoczął się okres internowania prymasa, powiązany z ciągłymi zmianami miejsca jego pobytu od klasztoru w Rywałdzie przez Jabłonowo, Stoczek Klasztorny, Głogówek, Prudnik, skończywszy w październiku 1955 r. w klasztorze sióstr nazaretanek w Komańczy⁷⁰. W międzyczasie prowadzono dalsze czynności operacyjne polegające na gruntownej rewizji (zbijano nawet tynk w piwnicach w poszukiwaniu materiałów obciążających Wy-

⁶⁴ R. Szczęch, „Zniszczyć reakcyjny kler”. Procesy pokazowe osób współpracujących z oddziałem Jana Totha ps. Mewa” przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Rzeszowie w latach 1949-1950, Kraków 2009, s. 75-77.

⁶⁵ Tamże, s. 87.

⁶⁶ Tamże, s. 91-92, 97-98.

⁶⁷ S. Nabywaniec, Sprawa obiektowa nr 1..., s. 141-144; S. Zygarowicz, ks. Findysz Władysław (1907-1964), w: Świadkowie wiary w diecezji przemyskiej z lat 1939-1964, red. S. Zygarowicz, W. Jedynak, Przemyśl 2001, s. 82-84; R. Zapart, Kościół katolicki i Polskie Państwo Podziemne na Rzeszowszczyźnie (1939-1945), Warszawa 2012, s. 399-400.

⁶⁸ Patrz przyp. 60.

⁶⁹ B. Noszczak, Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego..., s. 64.

⁷⁰ Tamże, s. 64-65; S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, s. 14, 94; E. K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński...*, s. 12-13.

szyńskiego) w rezydencji prymasa oraz przygotowano plan śledztwa przeciwko Wyszyńskiemu, który zatwierdził minister Radkiewicz 8 XII 1953 r.⁷¹ Główne kierunki śledztwa miały zmierzać do wykazania w działalności prymasa Wyszyńskiego wątków antynarodowych, antypaństwowych, sprzyjających Watykanowi, szpiegowskich (przez gromadzenie i przekazywanie informacji za granicę), bliskiego otoczenia jako pomocy w działalności, tajnego archiwum⁷². Do procesu ostatecznie nie doszło z nie do końca jasnych powodów. Faktem historycznym i godnym odnotowania jest prośba skierowana do ks. Skorodeckiego, sformułowana przez prymasa Wyszyńskiego (obawiającego się długoletniego więzienia), aby po uwolnieniu przekazał w jego imieniu uprawnienia prymasowskie ks. I. Tokarczukowi⁷³.

Zakończenie okresu internowania prymasa Wyszyńskiego nie oznaczało wyłączenia jego osoby z kręgu zainteresowania SB. Bezpośrednio po uwolnieniu, w SB przez kilka lat pieczołowicie zbierano wszelkie materiały i opinie na jego temat. W 1961 r. została założona sprawa obiektowa „Centrum”, mająca za zadanie inwigilację głównych instytucji kościelnych, w tym prymasa jako osoby za nich odpowiedzialnej⁷⁴. Dwa lata później (1963 r.), rozpoczęto nowe działania przeciwko prymasowi w ramach sprawy obiektowej „Prorok”, służącej kompromitowaniu Wyszyńskiego na forum międzynarodowym⁷⁵.

Jedną z cech jaką ukazało aresztowanie i internowanie prymasa Wyszyńskiego był brak jedności w ramach episkopatu oraz duchowieństwa. W przypadku tego drugiego, działania dezintegracyjne prowadziła bezpieka; m.in. przez ruch tzw. „księży patriotów”. Był to ruch inspirowany i kierowany przez wojewódzkie urzędy bezpieczeństwa publicznego i V Departament MBP i miał charakter opresyjny wobec Kościoła. Miał służyć przede wszystkim jako zaplecze kadrowe na wypadek usunięcia z urzędu biskupa bądź kapłana, który szkodził systemowi swoją działalnością bądź głoszonymi publicznie

⁷¹ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 66.

⁷² Tamże.

⁷³ J. Góra, J. Grzegorzczak, *Skrawek nieba albo o Ojcu i Królu*, Poznań 2001, s. 124.

⁷⁴ R. Szczypta-Szczęch, *Działania operacyjne UB-SB przeciwko kard. Stefanowi Wyszyńskiemu*, w: *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. F. Musiał, J. Marecki, Kraków 2014, s. 29.

⁷⁵ Tamże, s. 30-31; Do realizacji tego zadania przyczyniało się również swoją aktywnością Stowarzyszenie PAX.

poglądami antykomunistycznymi⁷⁶. Powołany został razem z organizacją Związek Bojowników o Wolność i Demokrację (dalej: ZBoWiD) w 1949 r. i zrzeszał księży doświadczonych wojennym terrorem, rozczarowanych polityką Stolicy Apostolskiej, zmuszonych szantażem (mieli zarzuty natury obyczajowej), jawnie występujących przeciwko Kościołowi, podważających jedność i karność kościelną, donosicieli i rozpuszczających oskarżenia wobec współbraci kapłanów oraz hierarchii⁷⁷. Od momentu powstania do 1953 r. liczył 764 członków, w województwie rzeszowskim odpowiednio w 1951 r. 18 osób, w 1952 r. 23 osoby, w 1953 r. 30 osób⁷⁸. W grudniu 1950 r. biskupi ostrzegali najbardziej aktywnych w Komisji księży, że ich ewentualne wystąpienia antypapieskie i antykościelne grożą ekskomuniką, a w 1953 r. dekret prymasa Wyszyńskiego głosił, iż wszyscy angażujący się w pisanie artykułów do czasopism związanych z tym ruchem „zaciągają ekskomunikę *ipso facto*”⁷⁹. Drugim środowiskiem wpływającym negatywnie na jedność Kościoła było środowisko Stowarzyszenia PAX Bolesława Piaseckiego.

Powyżej przedstawione działania i fakty nie pozostawiają wątpliwości w kim władze komunistyczne widziały największego wroga idei budowania socjalistycznego społeczeństwa. Środki zaangażowane do walki z Kościołem ukazywały bezpośrednią wolę przywódców nowego systemu do wyrugowania go z życia narodu.

Kościół prowadził swoją misję w bardzo konkretnej rzeczywistości. Określa ją również pewien porządek prawny regulujący wszystkie dziedziny funkcjonowania tej wspólnoty. Szczegółowe ramy tworzy prawo kanoniczne, ale w odniesieniu do przestrzeni publicznej akty prawne o różnym stopniu ważności. W okresie międzywojennym pozycja prawna Kościoła wynikała z zapisów konstytucji z 17 III 1921 r. oraz konkordatu z 10 II 1925 r.⁸⁰ Konstytucja z 23 IV 1935 r. nie wniosła do tych kwestii żadnych za-

⁷⁶ „Przejście przez morze czerwone”. O próbach ujarznienia Kościoła przez komunistyczne państwo z Ryszardem Terleckim i Janem Żarynem rozmawia Jan M. Ruman, „Biuletyn IPN” (dalej: BIPN), 4: (75) 2007, s. 21.

⁷⁷ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 48.

⁷⁸ Tamże, s. 49.

⁷⁹ A. Garbarz, Ł. Matyjasiak, *Próba demokratyzacji Kościoła katolickiego w Polsce (ruch księży patriotów)*, w: *Ecclesiae, patriae et homini serviens. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu biskupowi Kazimierzowi Górnemu z okazji 70 rocznicy urodzin oraz piętnastolecia posługi pasterskiej w Kościele rzeszowskim*, t. 1, red. E. Białogłowski i in., Rzeszów 2007, s. 154-155.

⁸⁰ Dz.U z 1921 r., nr 44, poz. 267; Dz.U z 1925 r., nr 72, poz. 501.

sadniczych zmian⁸¹. Taki stan rzeczy przetrwał do 1945 r., a relacje Kościół–państwo we wcześniejszym okresie można nazwać współistnieniem.

Po zakończeniu II wojny światowej uchwałą z 12 IX 1945 r., Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (dalej: TRJN) obwiniając stronę kościelną, uznał konkordat z 1925 r. za nieobowiązujący⁸². Powodem złamania konkordatu przez Kościół miała być decyzja o przekazaniu w administrację diecezji chełmińskiej biskupowi gdańskiemu Niemcowi Karolowi Marii Splett oraz mianowanie administratorem apostolskim dla Kraju Warty Josepha Paecha⁸³. Państwo przestało jednocześnie respektować przepisy konstytucji marcowej, mimo że konstytucję PRL uchwalono dopiero w 1952 r.⁸⁴ Zwiastunem laicyzacji życia publicznego był dekret PKWN z 28 grudnia 1944 r. zmieniający rotę ślubowania pozbawiając ją odniesienia do Boga na początku i końcu tekstu⁸⁵. Jesienią 1945 r. specjalna komisja powołana w Ministerstwie Sprawiedliwości, której członkami byli m.in. Seweryn Szyr, Jan Wasilkowski oraz Aleksander Wolter, opracowała program laicyzacji obowiązującego prawa⁸⁶. Pierwszym aktem prawnym będącym potwierdzeniem nowej polityki legislacyjnej było wydanie 25 IX 1945 r. nowych zasad udzielania rozwodów, gdzie przepisy przybrały charakter bardzo liberalny⁸⁷. Było to jawne uderzenie w system moralno-etyczny głoszony przez Kościół w odniesieniu do małżeństwa i rodziny. Po trzech latach od ogłoszenia tego prawa została ogłoszona ustawa (28 X 1948 r.) o „zakładach społecznych służby zdrowia i planowej gospodarce w służbie zdrowia”, na skutek której upaństwowiono wszystkie szpitale prowadzone do tej pory przez Kościół⁸⁸. Dnia 5 VIII 1949 r. Rada Ministrów ogłosiła dekret o ochronie wolności sumienia i wyznania⁸⁹. Mimo pozytywnego brzmienia dokumentu służył on przede wszystkim jako narzędzie do represji wobec duchownych i świeckich. Identyczną rolę spełniać miał w przyszłości akt prawny wydany tego samego dnia (jako dekret),

⁸¹ Dz.U z 1935 r., nr 30, poz. 227.

⁸² K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła katolickiego*, w: *Stosunki państwo–Kościół...*, s. 116.

⁸³ J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)*, Warszawa 1997, s. 63 nn.

⁸⁴ K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła katolickiego*, w: *Stosunki państwo–Kościół...*, s. 116.

⁸⁵ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2007*, s. 49. Podobna praktyka zaistniała z przysięgą w sądzie i zaprzysiężeniu w wojsku.

⁸⁶ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2006, s. 15.

⁸⁷ Dekret z dnia 25 IX 1945 r., Dz.U z 1945 r. nr 48, poz. 270; Dekret z 25 IX 1945 r., Dz.U z 1945 r., nr 48, poz. 271.

⁸⁸ Dz.U z 1948 r., nr 55, poz. 434.

⁸⁹ „Dekret Rady Ministrów o ochronie wolności sumienia i wyznania, Warszawa, 5 VIII 1949 r.”, w: P. Raina, *Kościół w PRL...*, s. 165-166.

a odnoszący się do funkcjonowania stowarzyszeń. Nakładał on obowiązek (do 4 XI 1949 r.) zgłaszania działalności stowarzyszeń do właściwego organu administracji. W innym przypadku ulegały one rozwiązaniu⁹⁰. Ograniczało to w oczywisty sposób działalność różnych zrzeszeń religijnych takich jak trzecie zakony lub sodalicja mariańska.

Nowe normy prawne ustalane przez komunistyczne państwo ograniczały Kościół w sprawowaniu kultu wyrażanego na sposób publiczny. Na podstawie znowelizowanej ustawy z 18 VIII 1949 r. o zgromadzeniach, zebrania religijne mogły mieć miejsce tylko we wnętrzu kościoła, o ile odbywały się w sposób tradycyjny. Uroczystości kościelne pod gołym niebem, procesje, pielgrzymki oraz procesje uliczne mogły odbywać się za zgodą władz⁹¹. Prawo to doprecyzował okólnikiem z 23 XI 1949 r. minister administracji publicznej uzależniając decyzje w wymienionych powyżej formach kultu od opinii UBP i powierzał ich rozstrzyganie referatom przy starostwach, a od 1950 r. referatom wyznaniowym przy Prezydiach Wojewódzkich i Powiatowych Radach Narodowych⁹².

Pewną próbą normalizacji relacji między państwem a Kościołem była inicjatywa powołania sześciuosobowej Komisji Mieszanej, którą tworzyli przedstawiciele państwa i Kościoła⁹³. Jak pokazała przyszłość, nie wpłynęło to w zasadniczy sposób na kreowanie pozytywnej polityki państwa wobec Kościoła. Tego samego roku (w lipcu) księży ujęto w rejestrach podatkowych i nałożono na nich obowiązek ujawniania wszystkich dochodów związanych z tytułu spełnianych posług duszpasterskich. 22 I 1951 r. ukazała się instrukcja Urzędu ds. Wyznań zalecająca naliczanie podatków wobec duchownych według kryteriów politycznych⁹⁴. W 1950 r. zaszły nowe wydarzenia takie jak likwidacja kościelnej Caritas oraz przejmowanie przez państwo placówek przez niego prowadzonych, zakończone w marcu 1952 r.⁹⁵ Caritas w wyniku działalności państwa utracił: 23 żłobki, 896 przedszkoli, 17 851 świetlic, 19 domów dziecka, 3 domy matki i dziecka, 106 burs, 30 zakładów specjalnych, 174 domy starców, 211 darmowych kuchni, 64 sta-

⁹⁰ Dz.U z 1949 r., nr 45, poz. 335; J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993, s. 203.

⁹¹ Dz.U z 1949 r., nr 49, poz. 369; P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich...*, s. 181.

⁹² P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich...*, s. 182.

⁹³ J. Żaryn, *Kościół a władza...*, s. 204 n.

⁹⁴ Państwo i prawo Polski Ludowej..., s. 273-275; R. Gryz, *Państwo a Kościół w Polsce 1945-1956. Na przykładzie województwa kieleckiego*, Kraków 1999, s. 270.

⁹⁵ D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945-1950*, Lublin 2000, s. 305 nn.

cje opieki nad matką i dzieckiem, 11 domów noclegowych, 16 izb dworcowych, 112 szpitali, 4 sanatoria⁹⁶.

Caritas w diecezji przemyskiej został erygowany przez bp. Franciszka Bardę 27 IV 1938 r. i miał swoją centralę w Przemyśle na ul. Grodzkiej⁹⁷. Działalność Caritas była niezwykle ważna zwłaszcza w czasie wybuchu II wojny światowej, której skutki były głęboko odczuwalne w społeczeństwie. W 1947 r. Caritas przemyska liczyła 7 862 członków, a składki osiągnęły sumę 1 693 183 zł⁹⁸. Na poziomie parafii Caritas posiadał w swojej strukturze 260 oddziałów w 1947 r. (80,9% parafii), a w 1948 r. 283 (88,9% parafii)⁹⁹. Sztandarowymi projektami Caritas przemyskiej były w tym okresie i późniejszym: „akcja letnia” (wypoczynek dla ubogich dzieci), dystrybucja leków i środków materialnych pochodzących z zagranicy, wspieranie studiującej młodzieży, akcja trzeźwościowa, doraźna pomoc potrzebującym¹⁰⁰. Podobnie jak w całej Polsce, Caritas przemyska nie mogła kontynuować dobrze rozpoczętej działalności. Dnia 23 I 1950 r. milicja z udziałem przedstawiciela wojewody zajęła bazę lokalową (pomieszczenia, magazyny) Caritas, zakładając plomby potwierdzające działania administracyjne¹⁰¹. Wobec zaistniałych faktów bp. Franciszek Barda 30 I 1950 r. powołał komisję likwidacyjną majątku Caritas przemyskiej, w skład której weszli ks. Roman Głodowski i ks. Julian Ataman¹⁰². Majątek Caritas był też gruntownie prześwietlany przez Komisję Inwentaryzacyjną złożoną z członków przemyskiej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: PZPR), gdzie wykazano nieprawidłowości w sposobie księgowania środków, zaś kontrola magazynów nie ukazała żadnych uchybień czy nadużyć. Jednocześnie państwo przejęło od Caritas przedszkola w liczbie 79 oraz domy dziecka — 15¹⁰³.

Z dniem 20 marca 1950 r. wprowadzono ustawę o przejęciu przez państwo tzw. „dóbr martwej ręki” i utworzeniu Funduszu Kościelnego, z którego zamierzano finan-

⁹⁶ R. Terlecki, *Polska w niewoli...*, s. 141.

⁹⁷ „Kronika Diecezji Przemyskiej” (dalej: KDP), 38: 1938, z. 1, s. 154-155.

⁹⁸ D. Zamiatała, *Caritas...*, s. 19.

⁹⁹ M. Kapłon, *Działalność charytatywna w diecezji przemyskiej prowadzona przez Kościół w latach 1944-1964*, w: *Wiara czynna w miłości. Księga pamiątkowa z okazji 25-lecia wznowienia działalności Caritas archidiecezji przemyskiej*, red. W. Burda, A. Janiec, W. Siwak, Przemyśl 2015, s. 154.

¹⁰⁰ Tamże, s. 156-165.

¹⁰¹ H. Borcz, *Represyjna polityka władz komunistycznych wobec diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w latach 1944-1956*, w: *Powiat przemyski w latach 1944-1956*, red. A. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Przemyśl-Rzeszów 2006, s. 110.

¹⁰² M. Kapłon, *Działalność charytatywna...*, s. 167.

¹⁰³ Tamże.

sować działalność kościelną (tym samym ziemia należąca do Kościoła traciła swoją autonomię i wyłączenie z postanowień reformy rolnej z 1945 r.)¹⁰⁴. Działania komunistycznego państwa uderzyły w materialną podstawę funkcjonowania Kościoła. Skalę poczynań komunistycznego ustroju ukazał dopiero w 2013 r. raport sporządzony dla Komisji Konkordatowej Rządu i Episkopatu Polski przez ks. prof. Dariusza Walencika. Wynika z niego, że Kościół ze stanu posiadania ziemi i nieruchomości w 1939 r. (400 tys. ha) utracił w wyniku zmiany granic 209 tys. ha i 145 tys. ha z powodu nacjonalizacji majątku kościelnego. W rękach państwa w roku ogłoszenia wspomnianego raportu pozostawało 62,3 tys. ha nieruchomości ziemskich, czyli 31% dóbr przejętych przez Państwo w wyniku ogłoszenia dekretu z 1950 r.¹⁰⁵ Fundusz Kościelny nigdy nie spełniał ustawowych zamierzeń, a z jego środków finansowano w latach 1950-1989 Centralną Szkołę Partyjną przy Komitecie Centralnym (dalej: KC) PZPR, Ośrodek Doskonalenia Kadr Ministerstwa Sprawiedliwości, dotowano Związek Nauczycielstwa Polskiego, opłacano donosy na księży, prasę antykościelną oraz delegacje zagraniczne dla pracowników Urzędu ds. Wyznań¹⁰⁶. Podpisanie Porozumienia rządu i Episkopatu Polski w 1950 r. umożliwiło jedynie ordynariuszom i seminariom duchownym posiadanie gospodarstw o powierzchni 50 ha, a zakonom 5 ha¹⁰⁷. Diecezja przemyska na skutek wprowadzonego w 1950 r. dekretu utraciła 9262 ha ziemi¹⁰⁸.

Dla zwiększenia kontroli państwa nad Kościołem katolickim w Polsce pojawiła się powołana do życia 19 IV 1950 r. nowa instytucja — Urząd do spraw Wyznań podlegający bezpośrednio prezesowi Rady Ministrów i posiadający swoje odpowiedniki w województwach, powiatach i miastach¹⁰⁹. W strukturze Urzędu wyróżnić należy Wy-

¹⁰⁴ Ustawa o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, 20 III 1950 r., w: *Historia Polski 1945-1989. Wybór tekstów źródłowych*, oprac. M. Kozaczka, Przemyśl 2000, s. 44-46.

¹⁰⁵ Opracowanie nosi tytuł: „Regulacje prawne–nacjonalizacja–rewindykacja. Nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-2012” w: W. Dudkiewicz, *Jak rabowano majątek Kościoła*, „Niedziela Ogólnopolska”, Nr 28: 2013, s. 14-15, M. Przeciszewski, *Unikalny raport o majątku kościelnym*, [adres internetowy z 28 maja 2013 r.: <https://www.niedziela.pl/arttykul/5027/Unikalny-raport-o-majtku-koscielnym>] Komisja Majątkowa w przeprowadzonych postępowaniach przekazała na powrót Kościołowi 65,7 ha, zwrócono 490 budynków i lokali (z 3437 odebranych w całości i 381 w części). Skarb Państwa przekazał również tytułem odszkodowań 141,7 mln zł.

¹⁰⁶ W. Dudkiewicz, *Jak rabowano majątek Kościoła*, s. 14.

¹⁰⁷ B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej 1945-1967*, t. 1, Problematyka personalno-organizacyjna, Sandomierz 2006, s. 434.

¹⁰⁸ M. Kapłon, *Diecezja przemyska w latach 1944-1964*, Rzeszów–Przemyśl 2015, s. 159.

¹⁰⁹ K. Dola, *Kościół Katolicki w Polsce...*, s. 204, 214.

dział II obejmujący działalność Kościoła rzymskokatolickiego i Wydział IV nadzorujący stowarzyszenia wyznaniowe, których kierownictwo wywodziło się z PZPR¹¹⁰.

Dnia 18 stycznia 1951 r. zniesiono niektóre święta kościelne (jako dni wolne od pracy): Matki Bożej Gromnicznej, Wniebowstąpienie Pańskie, drugi dzień Zesłania Ducha Świętego, świętych Piotra i Pawła, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i święto 3 Maja — władza motywowała to potrzebą odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych¹¹¹.

Po aktach prawnych niższego rzędu przyszedł czas zmiany ustawy zasadniczej — konstytucji. Na mocy konstytucji PRL, uchwalonej 22 VII 1952 r., wprowadzono zasadę rozdziału Kościoła od państwa. Znalazło to swój wyraz w postaci art. 69 i 70 konstytucji, do której poprawki wносił osobiście Józef Stalin¹¹². Treść artykułów była podkreśleniem dotychczasowej polityki władz państwowych mającej na celu osłabienie roli Kościoła w Polsce i jego wpływu na społeczeństwo. Konstytucja zakładała jednocześnie uregulowanie sytuacji prawnej Kościoła w formie dwustronnej umowy¹¹³. Bardzo istotnym faktem dla określenia prawnego statusu Kościoła w Polsce było orzeczenie Sądu Najwyższego z 18 IV 1963 r. uznające nieważność przepisów prawa kanonicznego ze względu na nieobowiązujący konkordat i dające władzom PRL prawo do decydowania, które jednostki Kościoła katolickiego posiadają osobowość prawną¹¹⁴.

Rok po uchwaleniu konstytucji Rada Państwa wydała dekret o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych¹¹⁵. Oznaczało to w praktyce bezpośrednią ingerencję państwa w personalną politykę Kościoła i konieczność akceptacji władz państwowych dla duchownego obejmującego funkcję bądź urząd kościelny. Zatwierdzenie przez Sejm tego dekretu odbyło się 24 IV 1953 r., a 5 maja prezydent Bolesław Bierut przez zarzą-

¹¹⁰ R. Włodkowski, Powstanie i organizacja referatów do spraw wyznań w prezydiach rad narodowych województwa szczecińskiego w latach 1950-1959, w: *Spółeczeństwo, państwo, Kościół (1945-2000)*, s. 82-83.

¹¹¹ K. Dola, *Kościół Katolicki w Polsce...*, s. 205.

¹¹² J. Zakrzewska, A. Garlicki, Z tajnych archiwów. Zatwierdzenie konstytucji PRL, „Polityka”, Nr 28: 1990, s. 14; por. A. Gwiżdż, Tryb uchwalania Konstytucji w PRL, w: *Tryb uchwalania polskich konstytucji*, red. M. Wyrzykowski, Warszawa 1998, s. 88-90. Art. 69, 70 otrzymały niemal identyczne brzmienie jak art. 124 konstytucji ZSRS z 1936 r.

¹¹³ H. Misztal, Historia relacji państwo-Kościół w Polsce, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008, s. 29-31.

¹¹⁴ K. Krzysztofek, *Pozycja prawna Kościoła katolickiego...*, w: *Stosunki państwo-Kościół...*, s. 117. Sąd Najwyższy stwierdzał, że osobowość prawną posiadają parafie, diecezje oraz seminaria duchowne.

¹¹⁵ Dz.U., nr 10, poz. 32.

dzenie nr 61 uzupełnił go o trzy załączniki: kwestionariusz dla osób piastujących stanowiska kościelne oraz teksty ślubowania na wierność PRL i jej rządowi (dla niższego i wyższego duchowieństwa)¹¹⁶. Modyfikacja tego prawa nastąpiła po fakcie internowania prymasa Wyszyńskiego 9 X 1953 r. i zawierała złagodzenie przepisów w odniesieniu do art. 6 tego dekretu (umożliwiał on w poprzedniej wersji usunięcie duchownego ze stanowiska w przypadku działalności niezgodnej z prawem i porządkiem publicznym)¹¹⁷. Efektem wcielenia w życie tego dekretu było pozbawienie księży stanowisk kościelnych lub niedopuszczenie do ich objęcia. Taka sytuacja miała miejsce w 189 przypadkach, a w 7 dotyczyła księży kurialistów¹¹⁸. Całkowitej wymianie tzw. szczebla średniego w hierarchii kościelnej zapobiegli niektórzy z pośród biskupów (m.in. bp Franciszek Barda). Przez bierny opór nie obsadzali oni stanowisk kościelnych opróżnionych na skutek interwencji władz chcących zamianować na ten vacat pozytywnie zweryfikowanego kandydata, najczęściej „księdza patriotę”¹¹⁹.

Prawo budowlane w Polsce do 1957 r. opierało się na rozporządzeniu prezydenta z 16 II 1928 r., gdzie budownictwo sakralne traktowane było na równi z innymi gmachami użyteczności publicznej¹²⁰. W późniejszym okresie wydany został okólnik nr 3 Urzędu ds. Wyznań z 27 III 1957 r., który rozgraniczył pojęcia budownictwa kościelnego (budowa, gdzie inwestorem jest strona kościelna) i sakralnego (przez budownictwo sakralne rozumiano budowę, rozbudowę, przebudowę, odbudowę kościoła lub kaplicy)¹²¹. Ustawy wprowadzone w okresie PRL (w latach 1961 i 1974) zapewniały możliwość swobodnej interpretacji przepisów w odniesieniu do wydawania pozwoleń na budowę, nadzoru budowlanego oraz urbanistyki, technik budowlanych, architektury, (albo: budowę, nadzór budowlany oraz urbanistykę, technikę budowlaną, architekturę) nakładając na kurie biskupie obowiązek składania do urzędów wojewódzkich planów budownictwa sakralnego i kościelnego¹²². Oznaczało to bardzo często ograniczenia

¹¹⁶ Zarządzenie nr 61 Prezesa Rady Ministrów w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych, Warszawa, 5 V 1953 r., w: *Monitor Polski* (dalej: MP), Nr A-43: 1953, poz. 522.

¹¹⁷ Instrukcja nr 27/A kierownika URM z 9 X 1953 r., *Dz.U.*, nr 10, poz. 32 (w praktyce bardzo rzadko stosowana).

¹¹⁸ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 132.

¹¹⁹ A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 37.

¹²⁰ H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, Lublin 1997, s. 317.

¹²¹ Tamże.

¹²² Tamże, s. 318.

w wydawaniu aprobaty na budowę, zaniechanie budowy bądź zgodę na budowę obiektów z punktu widzenia funkcjonowania parafii drugorzędnych. W pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej nauka religii w szkołach odbywała się według zasad Konstytucji Marcowej z 17 III 1921 r. oraz Konkordatu zawartego przez Rząd Polski ze Stolicą Apostolską w 1925 r.¹²³. Po 1945 r. to umocowanie prawne statusu religii zostało podważone zerwaniem konkordatu (uchwała TRJN z 12 IX 1945 r.). Organizowana w szkołach począwszy od 1946 r. katechizacja napotykała ze strony władz państwowych na coraz większe trudności i ograniczenia. Usuwanie katechizacji ze szkół rozpoczęło się już od 1946 r. Od roku szkolnego 1945/1946 praktyczne postępowanie administracyjne polegało na redukcji godzin religii w niektórych szkołach do jednej godziny tygodniowo w klasie¹²⁴. Tendencje do ograniczania nauki religii w szkole zarysowały się już w początkach formowania się komunistycznej władzy. Na specjalnie zwołanej konferencji utworzonego „aktywu nauczycielskiego” (24-25 III 1946 r.) Polska Partia Socjalistyczna (dalej: PPS) zgłosiła uchwały mające na celu pozbawienie chrześcijańskiego charakteru nauczania w polskich szkołach. Kościół ogłoszono najgroźniejszym rywalem komunizmu i wysunięto postulat zniesienia wszelkich szkół prywatnych prowadzonych przez zgromadzenia bądź instytuty kościelne¹²⁵.

Na podstawie relacji z 23 diecezji złożonej Episkopatowi Polski w 1949 r. można zorientować się w działaniach państwa, które przez odpowiednie organy starało się ograniczać nauczanie religii albo całkowicie rugować ją ze szkół. Przejawiało się to m.in. przez zakazy nauczania religii wydawane przez inspektorów szkolnych, utrudnianie przejęcia obowiązków katechety przy ich zmianach na parafii, odbieranie etatów, usuwanie księży ze szkół¹²⁶. W 1951 r. bez nauczania religii było w Polsce 6260 szkół, w 1958 r. 2532 szkoły (na 24 928 wszystkich), w 1959 r. 5506 (w województwie rzeszowskim 179 na 1741 wszystkich)¹²⁷. Rok 1952 przyniósł ingerencję państwa w prowadzoną przez Kościół działalność oświatową. Likwidacji uległo wiele katolickich szkół i burs prowadzonych przez zgromadzenia zakonne oraz instytuty kościelne.

¹²³ J. Doppke, *Katechizacja w Polsce 1945-1990*, Pelplin 1998, s. 54.

¹²⁴ R. Gryz, *Państwo a Kościół w Polsce...*, s. 15.

¹²⁵ *Polska pod reżimem komunistycznym*, s. 289-290.

¹²⁶ W. Ważniewski, *Duch narodu. Represje władz państwowych wobec patriotyczno-religijnej działalności Kościoła katolickiego w Polsce 1945-1970*, Warszawa 2014, s. 109.

¹²⁷ Tamże, s. 114, 156, 161.

W końcu zlikwidowano niższe seminaria duchowne, a ich bazy materialne przejęto na rzecz skarbu państwa¹²⁸. Taka praktyka została zastosowana również w odniesieniu do diecezji przemyskiej. W 1953 r. zlikwidowano Niższe Seminarium Duchowne założone jeszcze przez bp. Józefa Sebastiana Pelczara i w dwóch etapach zajęto budynek, w którym się ono mieściło¹²⁹. Głośnym echem, nie tylko w diecezji, odbiła się też likwidacja Salezjańskiej Szkoły Organistowskiej w Przemyśle (2 X 1963 r.), tak mocno oprotestowana przez mieszkańców (zatrzymano 70 osób, a wiele z nich pobiły oddziały Milicji Obywatelskiej (dalej: MO) i Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej (dalej: ZOMO)). Była to jedyna szkoła w Polsce kształcąca organistów, którą przy pomocy funkcjonariuszy UB zlikwidowano i poddano eksmisji¹³⁰.

W diecezji przemyskiej już w 1956 r. bp Franciszek Barda pisał do diecezjan, by wprowadzić naukę religii poza szkołą z powodu zredukowania przez władze komunistyczne lekcji katechezy do jednej godziny w tygodniu. Natomiast tam, gdzie została ona usunięta ze szkoły, księża wraz z rodzicami mieli zorganizować jej nauczanie przy kościele¹³¹.

W 1957 r., po przełomie październikowym 1956 r., religia wróciła do szkoły jako lekcja nadobowiązkowa. Decyzję tę wprowadzało zarządzenie ministra oświaty z dnia 8 XII 1956 r. oraz okólnik nr 32 z 11 XII 1956 r.¹³² Dzień wcześniej tego samego roku, innym zarządzeniem wyłączono nauczycieli religii ze składu rad pedagogicznych, a świeckim zakazano nauczania religii¹³³. Dnia 4 VIII 1958 r. ukazało się nowe zarządzenie ministra oświaty (okólnik wprowadzający zasadę świeckości państwa) zakazujące nauki religii w szkołach państwowych przez osoby zakonne, a rok później kolejny okólnik (19 IV 1959 r.) wprowadzał sposób zatrudnienia nauczycieli religii na umowie na

¹²⁸ J. Marecki, *Stosunki państwo-Kościół...*, s. 30.

¹²⁹ M. Kapłon, *Diecezja przemyska...*, s. 270; H. Borcz, *Represyjna polityka władz komunistycznych...*, w: *Powiat przemyski...*, s. 115-116.

¹³⁰ M. Krzysztosiński, *Likwidacja Szkoły Organistowskiej w Przemyśle*, w: *Przez Morze Czerwone. Kościół w Polsce pod rządami komunistów. Zakony w Polsce Ludowej*, cz. 7, s. 8. Szerzej: *Salezjańska Szkoła Organistowska i jej likwidacja w roku 1963*, red. R. Witalec, I. Witowicz, Rzeszów-Przemyśl 2007; W. Ważniewski, *Duch narodu...*, s. 85-87.

¹³¹ List pasterski bp. Franciszka Bardy na Wielki Post 1956 r., w: *Listy pasterskie 1955-1973*, [b.m.r.], s. 18.

¹³² Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 8.12.1956 r.; KDP, R: 43 (1957), z. 1-2, s. 55-58.

¹³³ A. Mezglewski, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2000, t. 1, s. 21.

czas określony¹³⁴. Umożliwiało to władzom zwolnienie z nauczania religii kapłanów lub osób świeckich mającym największy wpływ na młodzież lub otwarcie prezentującym swój negatywny stosunek do ustroju.

Ostateczny kres nauczania religii w szkołach przyniosła ustawa sejmowa z 15 VII 1961 r. „O rozwoju oświaty i wychowaniu”¹³⁵. W dniu 19 VIII 1961 r. ukazało się dodatkowo zarządzenie ministra oświaty w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych. Ustalało ono, że punkty te mogą być organizowane w kościołach lub pomieszczeniach parafialnych przez administratorów parafii, a zajęcia z religii nie mogą przekroczyć dwóch godzin tygodniowo. Nadzór nad działalnością punktów miał sprawować inspektor oświaty¹³⁶. Dopiero w 1973 r. zarzucono całkowicie kontrolę państwa nad tymi punktami¹³⁷.

Na administratorów parafii nałożono obowiązek rejestracji punktów katechetycznych organizowanych w pomieszczeniach parafialnych i prywatnych oraz składanie do kuratorium oświaty sprawozdań z nauczania religii. Władze państwowe przewidywały według ustawy nadzór inspektorów nad punktami katechetycznymi. Nadzór ten miał polegać na kontroli pomieszczeń pod względem higieniczno-sanitarnym, bezpieczeństwa oraz wizytowaniu prowadzonych w punktach zajęć. Do prowadzenia zajęć upoważnieni byli jedynie księża diecezjalni, a w uzasadnionych wypadkach także osoby świeckie¹³⁸. W diecezji przemyskiej, w lutym 1961 r. istniało 1000 punktów katechetycznych - 469 w domach prywatnych i 282 w kościołach¹³⁹. Usunięcie religii ze szkół było dużym zaskoczeniem dla księży. Od strony organizacyjno-materialnej parafie nie były przygotowane do nowego sposobu prowadzenia zajęć.

Represje nie ominęły także jedynej katolickiej uczelni wyższej w Polsce - KUL. Wznowił on swoją działalność po wycofaniu się okupanta niemieckiego 3 XI 1944 r. Środki na swoje utrzymanie uczelnia pozyskiwała ze zbiórek ulicznych. Było to możli-

¹³⁴ Tamże, s. 24; S. Bober, *Walka o duszę dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011, s. 343 (dekret z 4 VIII zakazywał dodatkowo umieszczania krzyży w salach lekcyjnych i wykonywania dekoracji o tematyce religijnej).

¹³⁵ Dz. U. 1961, nr 32, poz. 160.

¹³⁶ J. Doppke, dz. cyt., s. 99-100.

¹³⁷ Tamże, s. 112.

¹³⁸ Tamże.

¹³⁹ M. Kapłon, *Diecezja przemyska pod rządami bpa Franciszka Bardy w latach 1944-1964*, „Praemislia Christiana” (dalej: PCh), T. 16: 2014/2015, s. 157.

we do 1947 r., a w rok później zostało to zabronione przez państwo¹⁴⁰. Od 1948 r. władze państwowe powzięły zamiar likwidacji Wydziału Prawa i Wydziału Humanistycznego. Cztery lata później (1952) państwo zlikwidowało kilka katedr i kierunków świeckich na KUL oraz usunęło 12 profesorów¹⁴¹. Tego samego roku uwięziono ks. Antoniego Słomkowskiego (rektor), zaś w 1953 r. skazano go na 3 lata więzienia za przestępstwa dewizowe¹⁴². W tym samym roku zakazano uczelni prowadzić nabór na studia pedagogiczne, a kolejne restrykcje spadły na KUL w 1958 r., gdzie wrócono do idei likwidacji uczelni oraz prowadzono działania dezintegracyjne wśród kadry naukowej. W dniu 14 V 1960 r. Wydział Nauki i Oświaty ponowił wniosek o zmianę dotychczasowego charakteru uczelni i przekształcenia jej w instytucję wyznaniową, czyli kształcąca kadry wyłącznie dla Kościoła¹⁴³. Sytuacja KUL również od strony finansowej stała się bardzo poważna. Ministerstwo Finansów w 1961 r. stwierdziło, że zaległości podatkowe KUL wynoszą 300 mln zł i wszczęto z tego tytułu wobec uczelni postępowanie egzekucyjne (państwo pobierało od wydatków KUL podatek dochodowy wynoszący 65%)¹⁴⁴. Niedługo potem (30 III 1963 r.) Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego zlikwidowało Instytut Wyższej Kultury Religijnej, a Urząd ds. Wyznań nakazał 20 I 1964 r. likwidację kierunków: filologia romańska, germanistyka i anglistyka oraz zerwania współpracy z seminarium duchownym. Jednocześnie po 1966 r. czyniono wszystko, aby pracownicy naukowi wywodzący się z KUL nie mogli kontynuować kariery naukowej na innych polskich uczelniach¹⁴⁵.

2. Diecezja przemyska w latach 1944-1966

Pierwsze wpływy chrześcijaństwa na ziemi przemyskiej związane są z panowaniem czeskim nad Śląskiem, ziemią krakowską oraz ziemiami leżącymi na wschód aż po Bug i Styr (lata 988/89–990). Wśród podległych władzy czeskiej ziem znalazło się wówczas także terytorium plemienne Lędzian, osiadłych nad górnym Bugiem, Sanem (z Przemyślem) i górnym dorzeczem Dniestru (z Haliczem). Po zorgani-

¹⁴⁰ W. Ważniewski, *Duch narodu...*, s. 16.

¹⁴¹ Tamże, s. 17.

¹⁴² Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2007*, s. 81.

¹⁴³ W. Ważniewski, *Duch narodu...*, s. 19.

¹⁴⁴ Tamże, s. 21.

¹⁴⁵ Tamże, s. 21-22.

zowaniu w latach 973-976 biskupstw praskiego i ołomunieckiego, Kraków i ziemie położone dalej na wschód (w tym również i Przemyśl) weszły w obręb diecezji morawskiej. Z chwilą utworzenia metropolii gnieźnieńskiej w 1000 r., Przemyśl wraz z sąsiadującymi terytoriami włączony został do nowo utworzonej diecezji krakowskiej. Rozwój chrześcijaństwa na tych terenach trwał do końca panowania Bolesława Śmiałego. Około 1087 r. ziemie te, wraz z Przemyślem, przeszły pod panowanie ruskich książąt Rościszłowiczów¹⁴⁶. Stan ten utrzymał się do 1340 r., kiedy ziemie te przeszły ponownie we władanie polskie. Jeszcze za rządów ostatniego księcia halicko-włodzimierskiego Jerzego II doszło około 1340 r. do utworzenia diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego. Wśród historyków przyjęła się powszechnie opinia głosząca, że powołanie do życia biskupstwa łacińskiego ze stolicą w Przemyśle miało miejsce właśnie za rządów księcia Jerzego II najpóźniej na początku 1340 r.¹⁴⁷

Pierwszym biskupem nowej diecezji przemyskiej, zależnej bezpośrednio od Rzymu został duchowny o imieniu Iwan¹⁴⁸. Prekonizował go prawdopodobnie papież Benedykt XII (1334-1342). Najwcześniejsza informacja o nim zawarta jest w bulli pro wizyjnej dla jego następcy Mikołaja, wystawionej przez papieża Innocentego VI dnia 18 I 1353 r.¹⁴⁹ Jego następcą w roku 1352 został Mikołaj zwany Rusin¹⁵⁰. Po śmierci Mikołaja papież Grzegorz XI bullą *Debitum pastoralis officii* z 13 II 1375 r. formalnie powołał do życia metropolię halicką, a jedną z jej sufragani była diecezja przemyska, obejmująca swoim zasięgiem ziemie sanocką i przemyską¹⁵¹.

W 1594 r., po Soborze trydenckim, biskup przemyski Wawrzyniec Goślicki (1591-1600) dokonał podziału diecezji na siedem dekanatów: dynowski, jarosławski, krośnieński, przemyski, rzeszowski, sanocki i samborski¹⁵². Następne zmiany w diecezji wystąpiły w okresie rządów biskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego (1743-1760).

¹⁴⁶ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska. Zarys dziejów i organizacji*, „Archiwa Biblioteki i Muzea kościelne”, T. 79: 2003, s. 34-36.

¹⁴⁷ Tamże, s. 38-39.

¹⁴⁸ A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992, s. 274-276.

¹⁴⁹ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 39.

¹⁵⁰ H. Wyczawski, *Diecezja przemyska*, „Studia Theologica Varsoviensia”, 12: 1974, nr 2, s. 162; *Rocznik archidiecezji przemyskiej 1997. Album*, oprac. H. Borcz, A. Szal, Przemyśl 1997, s. 7.

¹⁵¹ J. Kwolek, *Początki biskupstwa przemyskiego*, „Nasza Przyszłość”, T. 43: 1975, s. 15-16.

¹⁵² W. Müller, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej w okresie przedrozbiorowym (1375-1772)*, „Nasza Przyszłość”, T. 46: 1976, s. 42.

Biskup ten dekretem z 22 I 1746 r. podzielił diecezję na trzy archidiakonaty, z których każdy zawierał cztery dekanaty¹⁵³. Zniósł on dekanat przemyski, a utworzył cztery nowe dekanaty: nowowiejski, pruchnicki, tarnogrodzki i brzozowski¹⁵⁴. Stan taki przetrwał do pierwszego rozbioru Polski, kiedy władze austriackie dostosowały granice diecezji i dekanatów do granic utworzonych cyrkułów¹⁵⁵.

Z chwilą wybuchu II wojny światowej kościół przemyski kanonicznie należał do lwowskiej prowincji kościelnej, w której skład wchodziła ponadto archidiecezja lwowska oraz diecezja łucka¹⁵⁶. Po podziale ziem polskich przez Niemców i Sowieców w oparciu o porozumienie z 28 IX 1939 r., linia demarkacyjna pomiędzy tymi państwami przebiegała wzdłuż rzeki San. Doprowadziło to do podziału stolicy diecezji - Przemyśla. Pod zarządem władz radzieckich znalazło się terytorium diecezji po prawej stronie Sanu z 66 parafiami i dwustu tysiącami wiernych, a pod zarządem niemieckim większa część diecezji z dziewięćset tysiącami wiernych. Biskup Franciszek Barda przeszedł wraz z dwoma członkami Kapituły, ks. Romanem Głodowskim i ks. Edwardem Sandałowskim, na lewy brzeg Sanu - Zasanie, na prawym zaś brzegu rzeki. Przy katedrze w Przemyśle pozostał biskup sufragan Wojciech Tomaka z większością Kapituły, którego biskup ordynariusz obdarzył wszystkimi niezbędnymi uprawnieniami¹⁵⁷. Po uderzeniu Niemców na ZSRS w czerwcu 1941 r. przywrócona została jedność diecezji. W wyniku tego faktu terytorium diecezji przemyskiej znalazło się w całości pod okupacją niemiecką¹⁵⁸. Stało się tak na mocy rozporządzenia generalnego gubernatora z 1 XI 1941 r. Akt ten połączył podzielony na dwie części Przemyśl na jeden powiat miejski, który wcielono do dystryktu krakowskiego, zaś tereny będące wcześniej pod

¹⁵³ *Diecezja przemyska ob. łac. Opis poszczególnych parafii według dekanatów*, KDP, 14: 1914, z. 1, s. 197.

¹⁵⁴ W. Müller, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej...*, s. 43.

¹⁵⁵ B. Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej 1772-1850*, „Nasza Przyszłość,” T. 43: 1975, s. 151.

¹⁵⁶ A. Potocki, *Organizacja życia religijnego w dzisiejszej Polsce południowo-wschodniej (z badań nad homogenizacją kultury religijnej regionu)*, „Kultura i Społeczeństwo”, Nr 3: 1984, s. 218.

¹⁵⁷ T. Śliwa, *Diecezja przemyska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 176.

¹⁵⁸ J. Tarnawski, *Zmiany granic rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1925-1992*, „Zeszyty Naukowe WSP w Rzeszowie. Seria społeczno-Pedagogiczna i Historyczna”, Z. 40: 2000, s. 181.

okupacją sowiecką przyłączono do dystryktu Galicja ze stolicą we Lwowie - od pierwszego sierpnia formalnie w Generalnej Guberni¹⁵⁹.

Powojenne granice Polski na wschodzie ustaliła konferencja teherańska (28 XI – 1 X 1943 r.) na tzw. linii Curzona. Potwierdziła ją konferencja w Poczdamie¹⁶⁰. Z przedwojennej metropolii lwowskiej pozostała w granicach Polski większa część diecezji przemyskiej oraz część archidiecezji lwowskiej. Z diecezji przemyskiej, przed wojną liczącej 352 parafie, pozostało 277 placówek duszpasterskich, a jej obszar zmniejszył się o 7000 km², obejmując powierzchnię 14000 km² (w ZSRS znalazło się pięć dekanatów diecezji przemyskiej, w których znajdowało się 75 parafii i 92 pracujących w nich księży)¹⁶¹. W związku z późniejszymi zmianami z 1951 r. diecezja odzyskała cztery parafie z dekanatu leskiego — Jasień, Lutowiska, Łobozew i Polana; wcześniej w 1948 r. do diecezji powróciła Medyka¹⁶². Poza granicą państwa znalazły się tereny podlegające cały czas jurysdykcji biskupa przemyskiego — od północnego wschodu diecezja graniczyła z archidiecezją lubaczowską, północna część graniczyła z diecezjami sandomierską i lubelską, od zachodu z diecezją tarnowską, od południa opierała się o granicę z Czechosłowacją¹⁶³.

Kolejnym problemem występującym w diecezji po zmianach przebiegu granicy wschodniej były działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (dalej: OUN), Ukraińskiej Powstańczej Armii (dalej: UPA), ludności ukraińskiej zamieszkującej Bieszczady oraz migracje ludności. Początków tych problemów należy szukać jeszcze w okresie okupacji hitlerowskiej. Już wtedy zdarzały się przypadki mordów na ludności polskiej dokonywanych przez UPA. Z chwilą wkroczenia oddziałów niemieckich do Polski we wsiach zamieszkałych przez mniejszość ukraińską urządzano tzw. „pogrzeb Polski”, w trakcie którego zrywano godło i napisy w języku polskim, rzucano kamieniami w księży udających się z wiatykiem do chorych¹⁶⁴. Z mniejszości ukraińskiej po-

¹⁵⁹ S. Zych, *Diecezja przemyska obrządku łacińskiego w latach 1939-1944/45*, Przemyśl 2011, s. 26; A. Rachwał, *Eksterminacja ludności w Przemyśle i powiecie przemyskim w latach 1939-1941*, w: *Studia nad okupacją hitlerowską południowo-wschodniej części Polski*, red. S. Zabierowski, t. 1, Rzeszów 1976, s. 47.

¹⁶⁰ N. Davies, *Boże Igrzysko. Historia Polski*, Kraków 2002, s. 945.

¹⁶¹ J. Tarnawski, dz. cyt., s. 181.

¹⁶² M. Kapłon, *Diecezja przemyska...*, s. 91-92.

¹⁶³ A. Potocki, *Diecezja przemyska w swe 600-lecie*, t. 1, Przemyśl 1986, s. 119-120.

¹⁶⁴ R. Zapart, dz. cyt., s. 162.

chodzili również informatorzy niemieckich władz okupacyjnych donoszący na księży odznaczających się postawą podtrzymywania polskości i występujących w jej obronie. Ofiarami wspomnianych donosicieli stali się ks. Wojciech Majkowski proboszcz z Łubna, ks. Stanisław Kluz wikariusz w Dynowie i ks. Gabriel Marszałek z parafii Borownica¹⁶⁵. Po wykonaniu wyroku przez organizacje podziemne na duchownym grekokatolickim ks. Michajło Hajdiuku z Hłudna (6 VII 1944 r. akcja „Kośba”) w odwecie Ukraińcy zamordowali tydzień później ks. Jana Mazura z Tarnawki i ks. Józefa Kopcia z Borownicy¹⁶⁶.

W połowie 1944 r. UPA ogłosiła tzw. „Samostijną Ukrainę”, czyli teren, gdzie nie mogli przebywać Polacy (obejmowała południowo-wschodnie Bieszczady). Ukraińcy sprawowali też pełnię władzy w powiatach: brzozowskim, jarosławskim, sanockim, leskim, częściowo przemyskim i krośnieńskim¹⁶⁷. Reakcją mającą na celu zlikwidowanie nacjonalistycznego podziemia ukraińskiego była rozpoczęta w marcu 1947 r. Akcja „Wisła”, w trakcie której dokonano przymusowych przesiedleń ludności ukraińskiej na Ziemię Odzyskane (do lipca 1947 r. przesiedlono 150 000 ludzi). Akcję wykorzystano też politycznie eliminując niektórych działaczy PSL wrogo nastawionych do nowego systemu przesiedlając ich wraz ludnością ukraińską¹⁶⁸. Wysiedlenia Ukraińców zapoczątkowały jednocześnie likwidację struktur Kościoła grekokatolickiego w diecezji przemyskiej, która utraciła po zmianie granic w całości 19 dekanatów, pozostałych 12 istniało częściowo po polskiej stronie. W granicach Polski w 1946 r. znalazło się 230 unickich parafii i ekspozytur¹⁶⁹. Diecezja rozpadła się ostatecznie po represjach i deportowaniu obu biskupów z Przemyśla — Jozafata Kocyłowskiego i jego biskupa

¹⁶⁵ Tamże, s. 165.

¹⁶⁶ Tamże, s. 166.

¹⁶⁷ W. Piętowski, *Stosunki polsko-ukraińskie po wybuchu II wojny światowej. Zarys*, Czarna k. Łańcuta 1988, s. 163-165.

¹⁶⁸ R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914-1989*, s. 554; G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*. *Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*, Warszawa 2011, s. 426-428. (pretekstem do rozpoczęcia akcji była śmierć gen. Świerczewskiego w zasadzce UPA pod Jabłonkami).

¹⁶⁹ I. Biłas, *Likwidacja grekokatolickiej diecezji przemyskiej oraz tragiczne losy jej ordynariusza biskupa Jozafata Kocyłowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRS*, „Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym”, T. 3: 1996, s. 277-290; S. Nabywaniec, *Biskup Jozafat Kocyłowski (1876-1947)*, „Studia Rzeszowskie”, R. 5: 1998, s. 179-185; tenże, M. Lignowski, *Stan grekokatolickiej diecezji przemyskiej — w pozostałej w granicach Polski jej części — według danych z 10 marca 1946 roku*, w: *Kościół na drogach historii. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Doktorowi Tadeuszowi Śliwie*, red. J. Wołczański, Lwów-Kraków 1999, s. 246.

pomocniczego Grzegorza Łakoty (obaj zmarli w więzieniu)¹⁷⁰. W wyniku działań episkopatu i kard. Hlonda dnia 25 X 1946 r. papież Pius XII nadał dla kardynałów Hlonda i Sapiehy nadzwyczajne uprawnienia: mogli wydawać zgody na sprawowanie liturgii duchownym grekokatolickim oraz wykonywanie funkcji duszpasterskich w Kościele łańskim bez konieczności zmiany obrządku; w późniejszym okresie (od 10 XII 1946 r.) papież mianował kard. Hlonda specjalnym delegatem dla wiernych obrządków wschodnich w Polsce¹⁷¹. W dniu 31 III 1947 r. kard. Hlond ustanowił wikariuszem generalnym diecezji przemyskiej ks. Wasyla Hrynyka, a 1 kwietnia tegoż roku ks. A. Złupka wikariuszem generalnym dla administracji apostolskiej łemkowszczyzny. Kard. Wyszyński utrzymał tylko jednego wikariusza w Przemyśle¹⁷².

Istniejące od rządów biskupa Jana Zbąskiego Seminarium Duchowne w Przemyśle, podobnie jak jego odpowiedniki w innych diecezjach stało się po ogłoszeniu dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych przedmiotem licznych represji i restrykcyjnych działań administracyjnych. Pierwszą „ofiara” tego aktu prawnego stał się rektor seminarium ks. Michał Jastrzębski, usunięty ze stanowiska za rzekome szerzenie wrogiej propagandy wobec Polski Ludowej i Związku Radzieckiego¹⁷³.

Na podstawie aktów prawnych (art. 4 ustawy z 19 IV 1950 r.) podjęto próby podporządkowania seminarium pod względem komunalnym i administracyjnym Ministerstwu Oświaty oraz Urzędowi ds. Wyznań¹⁷⁴. Od tego momentu seminarium przechodziło regularne kontrole podręczników, skryptów, indeksów bibliotecznych, sal wykładowych, personelu, wykładowców, planów zajęć a ostatecznie również akt personalnych alumnów. Wszystkie te procedury były realizowane przez różne instytucje oświatowe mimo wyraźnej dezaprobaty ze strony bp. Franciszka Bardy¹⁷⁵. Na seminarium nakładano ponadto nowe obciążenia finansowe w postaci podatków, a w pewnym okre-

¹⁷⁰ Zob. Z. Wojewoda, *Zarys historii Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989*, Kraków 1994.

¹⁷¹ *Obrządki wschodnie Kościoła katolickiego*, w: *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*, Warszawa 1991, s. 68.

¹⁷² Tamże. Kolejnym wikariuszem po ks. Hrynyku był ks. mitrat Stefan Dziubina.

¹⁷³ H. Borcz, Ksiądz Michał Jastrzębski — „niebezpieczny wróg” Polski Ludowej (losy w latach 1953-1957), w: *Świadek Boga żywego. Ks. Michał Jastrzębski (1902-1993)*, red. S. Haręzga, J. Twardy, Przemyśl 1995, s. 48-53. Powrócił na swoje stanowisko w 1957 r.

¹⁷⁴ B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 2, cz. 1: 1956-1963, Olsztyn 2000, s. 136.

¹⁷⁵ M. Kapłon, *Diecezja przemyska pod rządami...*, s. 150-151.

się noszono się z zamiarem przekształcenia go w Wyższą Szkołę Rolniczą¹⁷⁶. Bardzo istotnym problemem z punktu widzenia formacji i kształcenia przyszłych duchownych dla diecezji był przymusowy pobór do wojska. Wcielanie alumnów do wojska rozpoczęło się od 1959 r. i miało charakter sankcji wynikającej po części ze sprawy bp. Czesława Kaczmarka z Kielc¹⁷⁷. Początkowo klerycy rozproszeni byli po jednostkach w całym kraju, a w późniejszym okresie trafiali do specjalnie tworzonych kompanii w Bartoszycach i Brzegu¹⁷⁸. Klerycy z Przemyśla otrzymali karty powołania 7 V 1960 r. i w liczbie 22 udali się do jednostek przeznaczenia. Z tej grupy alumnów–żołnierzy jeden nie przyjął święceń kapłańskich, zaś z poboru jesiennego (19 alumnów) pięciu alumnów nie zdecydowało się na kontynuację formacji¹⁷⁹. Rok później nie przeprowadzono poboru do armii, a powodem był oficjalny protest skierowany do Ministra Obrony Narodowej przez bp. Franciszka Bardę¹⁸⁰. W latach 1959-1965 z diecezji w Polsce powołano do odbycia służby wojskowej 871 alumnów, a w 1966 r. jedynie 161¹⁸¹.

W roku Millenium liczba powołanych kleryków były najwyższa, biorąc pod uwagę dotychczasowe pobory, co miało oczywisty związek z kościelnymi obchodami Chrztu Polski i kontrakcją ze strony władz komunistycznych. W przypadku diecezji przemyskiej miało to również związek z osobą nowego ordynariusza bp. Ignacego Tokarczuka i jego odważnymi wypowiedziami o charakterze antykomunistycznym. Ze względu na mały odsetek alumnów rezygnujących z powrotu do seminariów po odbyciu służby wojskowej należy stwierdzić, że inicjatywa władz okazała się fiaskiem i nie wpłynęła zasadniczo na stan liczebny duchowieństwa w Polsce oraz diecezji przemyskiej. Seminarium w Przemyśle w latach 60-tych XX w. należało do grona największych pod względem liczby alumnów w Polsce. Potwierdzają to konkretne dane: w 1958 r. studiowało na wszystkich rocznikach 196 kleryków (łącznie z alumnami Administratury Apostolskiej w Lubaczowie), w 1966 r. — 140¹⁸².

¹⁷⁶ J. Basta, *Seminarium czy szkoła rolnicza? Konflikt wokół Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyśle 1965-1966*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 10: 1995, s. 187-195.

¹⁷⁷ W. Ważniewski, *Duch narodu...*, s. 88. Wcześniej (II RP) alumni traktowani byli jako tzw. ponadkontygent i nie odbywali służby wojskowej.

¹⁷⁸ Tamże, s. 104-105.

¹⁷⁹ M. Kapłon, *Diecezja przemyska pod rządami...*, s. 151.

¹⁸⁰ Tamże, s. 151-152. Identyczna sytuacja miała miejsce w 1964 r.

¹⁸¹ W. Ważniewski, dz. cyt., s. 103-104.

¹⁸² Rocznik 1966, s. 29-33.

Negatywnym zjawiskiem wśród kleru przemyskiego była działalność „księży patriotów”. Komisje księży pojawiały się przy ZBoWiD, a środowisko PAX od 1950 r. tworzyło grono kapłańskie sprzyjające działaniom komunistycznej władzy pod nazwą Komisja Świeckich i Duchownych Intelktualistów przy Ogólnopolskim Komitecie Pokoju¹⁸³. Od lutego 1950 r. funkcjonowała Główna Komisja Księży, a w późniejszym okresie pojawiały się Okręgowe Komisje Księży związane z podziałem administracyjnym kraju (wojewódzkie)¹⁸⁴. W diecezji przemyskiej komisja tego typu powstała w 1950 r. w Rzeszowie (siedziba na ul. Chopina), a tworzyli ją następujący kapłani: ks. Stanisław Capecki jako przewodniczący, ks. Józef Rożek, ks. Franciszek Kisiel, ks. Antoni Ziobro, ks. Stanisław Buczek, ks. Julian Bąk, ks. Roman Dobrzański, ks. Zbigniew Fróg, ks. Jan Gąsior, ks. Michał Grzyś, ks. Antoni Soszyński, ks. Kazimierz Szepieniec, ks. Henryk Urbanik. Taka postawa wyżej wymienionych kapłanów spotkała się ze zdecydowanie negatywną oceną bp. Bardy, który jako sankcje stosował praktykę nie nominowania ich na eksponowane parafie w diecezji¹⁸⁵.

Rządy w diecezji (jako 66 w historii ordynariusz) od 17 I 1934 r. sprawował bp Franciszek Barda. Mimo niesprzyjającego dla Kościoła okresu starał się ożywiać życie religijne wiernych w swojej diecezji. Do tego typu inicjatyw w okresie jego pasterzowania należały: poświęcenie diecezji i poszczególnych parafii Niepokalanemu Sercu Maryi (7 VII 1946 r.), oddanie Polski w niewolę Matce Najświętszej (4 IX 1961 r.), propagowanie modlitwy różańcowej oraz krucjaty eucharystycznej wśród dzieci, reaktywowanie Katolickiego Uniwersytetu Ludowego w Ujeznej (1946), zwołanie synodu diecezjalnego w 1955 r. (uczestniczyło w nim 120 księży delegatów), utworzenie 722 punktów katechetycznych, erygowanie 104 placówek duszpasterskich w latach 1944-1964, budowa w tym samym okresie 63 nowych miejsc kultu oraz przyjęcie do kultu 118 kościołów i kaplic pocerkiewnych¹⁸⁶.

¹⁸³ J. Żaryn, *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953-1958). Relacje ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej*, Warszawa 2000, s. 16-17.

¹⁸⁴ B. Bankowicz, *Ruch księży patriotów 1949-1955, czyli koń trojański w polskim Kościele katolickim*, w: *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*, red. B. Bankowicz, A. Dudek, Kraków 1996, s. 7-8.

¹⁸⁵ M. Kapłon, *Diecezja przemyska pod rządami...*, s. 146-147.

¹⁸⁶ Tamże, s. 164, 167, 171; J. Kwolek, *Z dziejów Kultu Maryjnego w Diecezji Przemyskiej*, KDP, R. 43: 1975, z. 5-6, s. 174; W. Tomaka, *Jak ożywić życie religijne w parafii w obecnej chwili*, KDP, R. 40: 1947, z. 1-4, s. 19-21: Synod diecezji przemyskiej odprawiony 13 i 14 kwietnia 1955 r. w Przemyśle pod przewodnictwem dr. F. Bardy biskupa przemyskiego ob. łac., Przemyśl 1957; A. Nałęcz, *Cerkwie grec-*

Po śmierci bpa Franciszka Bardy w 1965 r. rozpoczął się nowy etap w historii diecezji. Wolą Ojca Świętego Pawła VI pasterzowanie w diecezji powierzono ks. dr. Ignacemu Tokarczukowi. W obszernym wywiadzie bp Tokarczuk odniósł się do tego wydarzenia w następujących słowach: „Prymas Polski zawiadamia mnie, że po śmierci bp. Bardy papież Paweł VI mianował mnie biskupem przemyskim. Mówią: „Niech ksiądz jedzie, gwałtownie, szybko i urzędowo przyjmie, prawnie, protokolarnie, władzę w tej diecezji, żeby przed poniedziałkiem, zanim ogłosi Radio Watykańskie, już wszystko było załatwione, żeby sprawa nie była do cofnięcia”¹⁸⁷. Pośpiech był tu jak najbardziej wskazany, gdyż bp Tokarczuk już wtedy uznawany był za wroga Polski Ludowej i jest wielce prawdopodobne, że komuniści wyraziliby swój sprzeciw wobec tej nominacji¹⁸⁸. O objęciu stolicy biskupiej w Przemyśle zdecydował przypadek, a właściwie niedopatrzenie premiera Józefa Cyrankiewicza, który zagubił pismo prymasa Wyszyńskiego informujące go o nominacji dla ks. Tokarczuka. To spowodowało brak odpowiedzi władz na tę nominację przed upływem trzech miesięcy - prymas wobec powyższego uznał to więc jako zgodę na tę kandydaturę¹⁸⁹.

W roku objęcia rządów w diecezji przemyskiej przez bpa I. Tokarczuka diecezję tworzyło: 302 parafie samodzielne, 106 ekspozytur, 30 dekanatów (w 1966 r. utworzono kolejny dekanat ustrzycki) i 539 obiektów sakralnych. Diecezja liczyła 1 148 586 wiernych wyznania rzymskokatolickiego¹⁹⁰. Ponadto w diecezji zamieszkiwali grekokatolicy (ok. 3500), prawosławni (1000) oraz 2000-3000 wyznawców innych religii i sekt¹⁹¹. Współpracownikami biskupa ordynariusza w diecezji byli sufragani: W. Tomaka (mianowany w 1933 r.; zmarł w 1967 r.), Stanisław Jakiel (nominowany w 1957 r.; zmarł w 1983 r.), Bolesław Łukasz Taborski (ustanowiony w 1963 r.; emerytowany od 1992 r.; zmarł w 2004 r.), T. Błaszczewicz (desygnowany w 1970 r.; zmarł w 1993 r.), Stefan

kokatolickie w diecezji przemyskiej po 1945. Zarys problematyki, Przemyśl 1988, s. 149-154; S. Bemben, *Biskup Franciszek Barda ordynariusz diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego. Dzieciństwo, młodość, kapłaństwo i lata biskupstwa do momentu objęcia rządów w kościele przemyskim*, PCh, T. 16: 2014/2015, s. 133-134; A. Potocki, *Diecezja Przemyska w swe 600-lecie*, Przemyśl 1986, t. 2, s. 492.

¹⁸⁷ „Nie można zdradzić Ewangelii”. Rozmowy z abp. Ignacym Tokarczukiem, Rzeszów–Kraków 2012, s. 44.

¹⁸⁸ Tamże.

¹⁸⁹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 256-257.

¹⁹⁰ *Rocznik diecezji przemyskiej na rok 1966*, Przemyśl 1966, s. 186; J. Rąb, *Diecezja w latach 1939-1951*, s. 24; A. Garbarz, *Działalność duszpastersko-społeczna arcybiskupa Ignacego Tokarczuka*, Rzeszów 2006, s. 320-321.

¹⁹¹ I. Tokarczuk, *Z przemyskiej „Twierdzy”*, s. 89.

Moskwa (obrony w 1983 r.; zmarł w 2004 r.), Edward Białogłowski (naznaczony w 1987 r.; w 1992 r. przeniesiony do diecezji rzeszowskiej), Edward Frankowski (wybrany w 1989 r.; w 1992 r. przeniesiony do diecezji sandomierskiej)¹⁹².

Nowy ordynariusz już na początku posługi w diecezji sformułował cele swoich rządów, za które uznał: nauczanie o Bogu, ukazywanie Boga i interpretowanie sensu ludzkiego życia w perspektywie Boga oraz dostosowanie myśli soborowych do rzeczywistości diecezji¹⁹³. Uroczystości związane z Milenium Chrztu Polski były pierwszym, a zarazem poważnym wyzwaniem duszpasterskim i organizacyjnym dla nowego ordynariusza.

3. Województwo rzeszowskie

Wraz z zakończeniem II wojny światowej sytuacja Rzeczypospolitej w porównaniu do okresu międzywojennego zmieniła się diametralnie. Powoli kształtował się nowy ustrój, co przejawiało się również w procesie budowania administracji państwa. Przybierał on podobnie jak we wszystkich krajach będących w orbicie wpływów ZSRS identyczną formę jak u protektora–kraju rad. Za początek tworzenia nowego podziału administracyjnego należy przyjąć dekret PKWN z 21 VIII 1944 r., który uchylał podział administracyjny wprowadzony przez okupantów. Restytucji uległo województwo lubelskie (do granic sprzed wojny), województwo białostockie zmniejszone zostało o dwa powiaty (przeszły do ZSRS), województwo warszawskie znajdowało się pod władzą PKWN w częściach wyzwolonych, obwód rzeszowski przekształcono w województwo, które stanowiło dawną rzeszowską część województwa lwowskiego i wreszcie wyzwolono skrawki województw kieleckiego i krakowskiego¹⁹⁴.

Projekt utworzenia województwa rzeszowskiego był przedmiotem obrad PKWN w dniu 6 VIII 1944 r.; nie podjęto jednak stosownej uchwały¹⁹⁵. Pełnomocnikami PKWN na teren projektowanego województwa rzeszowskiego zostali 8 VIII 1944 r. dr Bolesław Drobner i dr Stanisław Skrzyszewski. Dwa dni później proklamowali Manifest

¹⁹² *Wykaz biskupów przemyskich*, „Kronika Archidiecezji Przemyskiej” (dalej: KAP). Wydanie okolicznościowe 1993-1994, s. 107.

¹⁹³ *Orędzie księdza biskupa ordynariusza do ludu Bożego diecezji przemyskiej*, KDP, R. 52: 1966, z. 2, s. 48-50.

¹⁹⁴ A. Ajnenkiel, *Administracja w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1975, s. 141.

¹⁹⁵ K. Kersten, *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 22 VII – 31 XII 1944*, Lublin 1965, s. 59; E. Olszewski, *Początki władzy ludowej na Rzeszowszczyźnie 1944-1947*, Rzeszów 1974, s. 93.

PKWN, rozpoczynając jednocześnie rozmowy w sprawie powołania rad powiatowych - miejskiej i wojewódzkiej. Wspomniani delegaci w dniu 18 VIII 1944 r. zwołali zebranie organizacyjne Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej: WRNR) w Rzeszowie. Powołana Rada liczyła 32 osoby, a na jej czele jako przewodniczący stanął dr Wiktor Jedliński¹⁹⁶. Po wydanym przez PKWN dekrete z 21 VIII 1944 r. rozpoczęła się organizacja Urzędu Wojewódzkiego połączonego z WRNR. We wrześniu 1944 r. odwołano z funkcji przewodniczącego WRNR W. Jedlińskiego, powierzając ją Stanisławowi Januszowi pełniącemu od tej pory stanowisko pełniącego obowiązki wojewody¹⁹⁷. Władze wojewódzkie wyłoniły się ostatecznie na posiedzeniu WRNR w dniu 16 listopada 1944 r. Doszło wtedy do oddzielenia Urzędu Wojewódzkiego od WRNR, a nowym przewodniczącym WRNR obrano ks. Mariana Borowca. Nowo powołana WRNR wystąpiła z wnioskiem do PKWN o mianowanie Stanisława Tkaczowa na stanowisko wojewody, a J. Mirka na urząd wicewojewody¹⁹⁸.

Pod koniec 1944 r. i na początku 1945 r. w korespondencji urzędowej zaczęto już używać terminu „województwo rzeszowskie”¹⁹⁹. Nazwa województwo rzeszowskie pojawia się po raz pierwszy w Dz.U Nr 1 poz. 3 z 1945 r. w rozporządzeniu z 6 stycznia ministra skarbu, wydanym w porozumieniu z ministrami Ministerstw Obrony Narodowej, Administracji Publicznej i Sprawiedliwości, dotyczącym deponowania i wymiany banknotów Banku Emisyjnego. Zasięg terytorialny wymienionego województwa obejmował: Brzozów, Dynów, Jarosław, Kolbuszową, Krosno, Łańcut, Nisko, Przemyśl, Przeworsk, Rozwadow, Rzeszów, Sanok, Strzyżów, Tarnobrzeg²⁰⁰. Jego powstanie i niezależny byt nie był jednak przesądzony. Przykładem mogą być poczynania Krakowskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej, która zwróciła się do Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej o włączenie 9 powiatów z województwa rzeszowskiego do

¹⁹⁶ W. Bonusiak, *Historyczne i polityczne uwarunkowania powstania Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie*, w: *70 lat Rzeszów stolicą województwa (18 VIII 1944 – 18 VIII 2014)*, red. R. Małek, Rzeszów 2014, s. 37.

¹⁹⁷ Archiwum Państwowe w Rzeszowie (dalej: APR), Zespół 124 (dalej: Zesp.): Wojewódzka Rada Narodowa w Rzeszowie, sygn. 9: *Księga protokołów zebrań plenarnych WRN, lata 1944-1948*, b.s.

¹⁹⁸ APR, Zesp. WRNR, sygn. 20: *Kontrola Urzędu Wojewódzkiego przez Inspektora Delegatury NIK, lata 1945-1949*, b.s.

¹⁹⁹ J. Petrus, *Organizacja i funkcjonowanie władz terenowych administracji ogólnej na Rzeszowszczyźnie w okresie od wyzwolenia do wejścia w życie ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej*, (sierpień 1944 – marzec 1950), Lublin 1944, s. 102 nn.

²⁰⁰ Dz.U z 1945 r., nr 1, poz. 3.

województwa krakowskiego²⁰¹. Pojawiły się nawet publikacje prasowe postulujące „zniesienie sztucznego tworu jakim jest województwo rzeszowskie”²⁰². Ostateczne rozstrzygnięcie należało do PKWN, który dekretem z 7 VII 1945 r. powołał do życia województwo rzeszowskie. Miało go tworzyć 13 pozostałych po stronie polskiej powiatów województwa lwowskiego oraz 4 powiaty przedwojennego województwa krakowskiego²⁰³.

Województwo rzeszowskie i jego granice wytyczyło kolejne wydarzenie - ustalenie przebiegu granicy między Polską a ZSRS (16 VIII 1945 r.). W nowo powstałym województwie znalazło się 17 powiatów: 13 z terenu byłego województwa lwowskiego: brzozowski, jarosławski, kolbuszowski, krośnieński, leski, lubaczowski, łańcucki, niżański, przemyski, przeworski, rzeszowski, sanocki, tarnobrzeski oraz 4 powiaty wschodnie województwa krakowskiego: dębicki, gorlicki, jasielski i mielecki. Województwo rzeszowskie posiadało naówczas obszar 18 201 km²²⁰⁴.

W 1946 r. Sąd Najwyższy sformułował zasadę utrzymującą w mocy wszystkie przepisy prawa obowiązujące przed agresją Niemiec na Polskę w 1939 r. Wyjątek stanowiły przepisy uchylone przez władze ludowe oraz te, których nie można było pogodzić z ustrojem ludowo-demokratycznym²⁰⁵. Dawne instytucje zastąpiono nowymi i powstały organy przedstawicielskie. W Polsce były nimi rady narodowe. Pozycję rad narodowych charakteryzowały - ustawa Krajowej Rady Narodowej z 11 IX 1944 r. (nowela w 1946 r.) i dekret PKWN z listopada 1944 r. W latach 1948–1950 doszło do likwidacji tradycyjnych organów administracji. Na mocy ustawy z 20 III 1950 r. kompetencje zniesionych organów przejęły rady narodowe, na których szczycie stała utworzona w 1947 r. Rada Państwa - od 1952 r. emanacja Sejmu (zachowana do 1989 r.)²⁰⁶.

Kolejne zmiany w strukturze województwa rzeszowskiego miały miejsce w latach 1951-1953. Na skutek umowy z 15 II 1951 r. między Polską a ZSRS, z terenów

²⁰¹ W. Ćwik, *Rys historyczny podziałów administracyjno-terytorialnych regionu Południowo-Wschodniego Polski*, „Prace Humanistyczne. Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie. Komisja Nauk Prawnych, Historycznych i Ekonomicznych”, Z. 21, 1983, s. 36.

²⁰² E. Rabczak, *Władze miasta i ich działalność*, w: *Dzieje Rzeszowa*, t. 4, *Rzeszów w latach 1945-1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 2012, s. 84.

²⁰³ Dz.U z 1945 r., nr 27, 168.

²⁰⁴ W. Ćwik, *Rys historyczny...*, s. 37.

²⁰⁵ H. Izdebski, *Historia administracji*, Warszawa 2001, s. 197.

²⁰⁶ Tamże, s. 198

przygranicznych o obszarze 480 km² został powołany nowy powiat ustrzycki. Obszar tego powiatu powiększył się dodatkowo o fragmenty powiatów przemyskiego i leskiego; utworzono także trzy powiaty miejskie: Przemyśl, Rzeszów i Stalowa Wola²⁰⁷.

Kolejna reforma w administracji państwa polskiego przypadła w 1954 r. Ustawami z 25 IX 1954 r. wprowadzono najniższą jednostkę administracyjną - gromadę²⁰⁸. Przestał istnieć urząd sołtysa, a zastąpił go pełnomocnik gromadzkiej rady narodowej. Zmiany te wynikały bezpośrednio z planów kolektywizacji wsi²⁰⁹. W województwie rzeszowskim powstało 587 gromad i gromadzkich rad narodowych. Ze względu na niepowodzenie tej reformy wiele z nich przestało wkrótce istnieć lub zostało zlikwidowanych (liczba gromad zmalała do 410, a następnie do 380)²¹⁰. Jednocześnie zmiany nastąpiły również w powiatach, co nie wpłynęło na dotychczasowy obszar województwa rzeszowskiego, który w latach 1945-1975 wnosił 18 636 km²²¹¹. W takiej postaci województwo rzeszowskie istniało do 28 V 1975 r., czyli do nowej reformy administracyjnej w Polsce. Pod względem wielkości województwo rzeszowskie zajmowało 8 miejsce w gronie 17 województw tworzących strukturę administracyjną Polski w tym okresie. Częścią składową województwa było 25 powiatów, a liczba ludności w 1965 r. wynosiła 1 mln 692 000, z czego 25% zamieszkiwało w miastach, zaś 74% tereny wiejskie²¹². Terytorium województwa nie pokrywało się z granicami diecezji przemyskiej; jego zachodnia część wchodziła w skład diecezji tarnowskiej.

Podsumowując ten rozdział potrzeba wysnuć ogólne wnioski, które potwierdzą się bądź nie w dalszej części dysertacji. Rzeczywistość w Polsce po II wojnie światowej nie była łatwą dla działalności Kościoła. Przyniosła ona ustrój w ideologicznej warstwie lekceważący potrzeby duchowe człowieka, zdeterminowany w walce o przestrzeń publiczną wolną od symboli i rytów religijnych oraz posiadający w swych rękach mechanizm tworzenia prawa wrogiego dla Kościoła. Struktury Kościoła znalazły się pod nieu-

²⁰⁷ Dz.U z 1951 r., nr 31, poz. 242; nr 65, poz. 446; W. Ćwik, *Rys historyczny...*, s. 37.

²⁰⁸ H. Izdebski, *Historia administracji...*, s. 212.

²⁰⁹ Tamże, s. 213.

²¹⁰ *Rzeszowskie — Rozwój województwa w Polsce Ludowej*, red. H. Paślawski, Warszawa 1971, s. 26-27.

²¹¹ D. Szczepański, *Koncepcje utworzenia województwa rzeszowskiego*, w: *70 lat Rzeszów stolicą województwa...*, s. 49.

²¹² M. Chilczuk, *Województwo rzeszowskie. Zarys geograficzno-ekonomiczny*, Warszawa 1962, s. 41; *Encyklopedia Rzeszowa*, red. Z. Budzyński, J. Draus, Rzeszów 2004, s. 752.

stanną kontrolą SB i aparatu partyjnego, stał się on jawnie inwigilowany, represjonowany oraz infiltrowany za pomocą sieci agenturalnej. W takiej sytuacji i przy tylu ograniczeniach administracyjno-prawnych przystępowanie do organizacji obchodów Milenium nie było decyzją łatwą. Jednak w tym wypadku nie można mówić wyłącznie o konieczności dziejowej. Za tą inicjatywą kryła się wielka wiara Prymasa Tysiąclecia oraz jego głębokie przeświadczenie, że lata duchowych przygotowań i sam obchód Milenium zaowocują odrodzeniem narodu, a ten byłby zdolny obalić wrogi społeczeństwu system.

Rozdział II

Przygotowania kościelne i państwowe do obchodów 1000-lecia chrztu Polski i państwa polskiego

1. Geneza Wielkiej Nowenny

Wielka Nowenna to nieodłączna część polskiego Millenium. Dzięki temu religijno-moralnemu programowi skupiamy się już nie tylko na samym obchodzie Milenium, ale również zauważamy wielki wysiłek Kościoła przejawiający się w przygotowaniu Polaków w pielgrzymce do źródeł wiary. Współcześni badacze historii dostrzegają w tym programie nie tylko bardzo ważny element składowy polskiego Milenium, lecz przypisują mu również bardzo ważne znaczenie w kontekście zmian społeczno-politycznych w Polsce i narodzin ruchu „Solidarności”²¹³.

Czym jest nowenna? Liturgia określa ją w następujący sposób: „nowenna to praktyka religijna polegająca na wzmożonym zwracaniu się do Boga w ciągu dziewięciu (z zasady kolejno następujących po sobie) dni - zazwyczaj za uproszonym pośrednictwem jednego lub kilku świętych - w celu uzyskania konkretnej łaski (nowenna błagalna), albo przygotowania się do ważnego święta lub wydarzenia (nowenna przygotowawcza)”²¹⁴.

Episkopat Polski bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej świadomy był zbliżającego się jubileuszu chrześcijaństwa, o czym świadczy wydanie pierwszego

²¹³ P. Skibiński, *Co zawdzięczamy prymasowi Wyszyńskiemu?*, BIPN, Nr 10 (131): 2011, s. 93.

²¹⁴ *Nowenna*, w: *Leksykon liturgii*, oprac. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 1053.

numeru „Naszej Przeszłości”²¹⁵. Kontynuowanie tej idei i przekucie jej w konkretne działania stało się niemożliwe wobec epoki stalinizmu oraz represyjnego wobec Kościoła kursu władzy rodzącego się PRL. Ofiarą tej polityki stał się prymas Wyszyński poddany internowaniu i inwigilacji. To właśnie w więzieniu rodziła się inicjatywa dająca początek polskiemu Milenium i kładąca fundament pod dzieło odnowy moralnej narodu, jakim była Wielka Nowenna. Przenoszony z jednego miejsca odosobnienia do drugiego, prymas uświadomił sobie, że pokonuje szlak w jakimś sensie podobny do tego jaki pokonał król Jan Kazimierz w drodze do Lwowa, gdzie złożył ślubowanie Matce Bożej (1656 r.)²¹⁶. Co istotne dla diecezji przemyskiej, to w czasie internowania w Komańczy Wyszyński zauważył, że od tego wydarzenia mija równo 300 lat²¹⁷. W tym samym miejscu prymas Wyszyński przeżywał w łączności duchowej z Jasną Górą rocznicę 300-lecia obrony przed Szwedami. Ta historyczna rocznica była dla kardynała Wyszyńskiego inspiracją do działania w obronie Polski i Kościoła przed tym, co niósł ze sobą program ateizacji wprowadzany przez komunistyczne rządy²¹⁸. Dla Wyszyńskiego, widzącego w Jasnej Górze uosobienie tego, co w narodzie polskim najistotniejsze, historyczną i moralną powinnością stała się obrona tego narodu przed utratą wiary oraz tożsamości²¹⁹. Sama myśl prymasa o powstaniu nowego aktu ślubowania pojawiła się podczas odosobnienia w Prudniku (przyczyniła się do tego lektura Sienkiewicza), jednak to w Komańczy - dnia 16 V (między 5 a 7 rano) 1956 r. we wspomnienie św. Andrzeja Boboli - napisany został tekst „Jasnogórskich Ślubów Narodu”²²⁰. Dostarczono go na Jasną Górę przez Janinę Michalską w dniu 22 V 1956 r.²²¹ Prymas nazwał odnowienie ślubów „Prologiem Tysiąclecia”, a czas poprzedzający ten fakt podzielił na trzy etapy:

²¹⁵ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003, s. 218.

²¹⁶ J. Zawadka, *Wielka Nowenna w koncepcji duszpasterskiej prymasa Wyszyńskiego. Zarys problematyki pastoralno-historycznej*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 24 (1): 2011, s. 245.

²¹⁷ Tamże.

²¹⁸ J. Pach, *Maryjne dojrzewanie więzionego Prymasa*, „Niedziela” 39 (2015), s. 21.

²¹⁹ Tenże, *Obrona duszy, rodziny, narodu*, „Niedziela” 43 (2015), s. 17.

²²⁰ S. Wyszyński, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, Paryż 1962, s. 17-20; M. Okońska, „*Wszystko postawił na Maryję*”, Warszawa 2001, s. 17; J. Tomziński, *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski*, „Studia Claromontana” (dalej: SC), T. 2, 1981, s. 5-45.

²²¹ M. Okońska, „*Wszystko postawił na Maryję*”, s. 20; S. Wyszyński, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, s. 47.

I. 26 VIII 1956 r.: uroczyste przyrzeczenia na Jasnej Górze. Rozpoczęcie pracy religijno-duszpasterskiej w terenie — we wszystkich parafiach oraz rodzinach zakonnych i w zasięgu ich wpływów. Trwała do 3 V 1957 r.

II. 3 V 1957 r. - odczytano taki sam akt. Poprzedziło go Triduum, a także szeroki komentarz w czytankach majowych odczytywanych we wszystkich kościołach parafialnych i zakonnych całej Polski.

III. Praca nad realizacją przyrzeczeń do 1966 r. jako przygotowanie do Milenium²²².

Tekst ślubowania jasnogórskiego został publicznie odczytany przez bp. Michała Klepacza 26 VIII 1956 r. na Jasnej Górze w obecności 28 biskupów, 7 wikariuszy kapitulnych, około półtora tysiąca księży diecezjalnych i zakonnych, wielu sióstr zakonnych, rzeszy wiernych — źródła kościelne mówią o milionie wiernych, SB zaś oceniła to zgromadzenie na 600-700 tys. ludzi oraz delegacji zagranicznych²²³. Pragnieniem prymasa Wyszyńskiego było, aby ślubowanie Maryi przybrało wymiar moralno-społeczny i znalazło odniesienie w pracy duszpasterskiej oraz życiu codziennym Polaków. Stąd program Nowenny Tysiąclecia oparto o przyrzeczenia zawarte w „Jasnogórskich Ślubach Narodu”. Inauguracja Wielkiej Nowenny odbyła się już po uwolnieniu prymasa 3 V 1957 r., a najbliższa niedziela po tej dacie (5 maja) była zgodnie z jego wolą dniem upowszechnienia jej we wszystkich parafiach w Polsce²²⁴. Odtąd każdy rok nowenny rozpoczynał się w niedzielę po 3 maja ponowieniem „Jasnogórskich Ślubów Narodu” w parafiach całej ojczyzny. Na Jasnej Górze czynił to prymas Wyszyński 3 maja i 26 sierpnia, aktualizując zarazem przesłanie wynikające z programu duszpasterskiego na dany rok²²⁵.

Program Wielkiej Nowenny powstawał etapowo i w drodze konsultacji odbywających się w episkopacie i ciałach mu podległych. Jedno z nich powołano specjalnie w tym celu i była to Komisja Maryjna Episkopatu, na czele której stanął bp Zdzisław Goliński, a wydatną pomocą służyli mu bp Antoni Pawłowski i o. Paweł Kosiak. Ko-

²²² S. Wyszyński, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, s. 13.

²²³ B. Noszczak, *Przygotowania do Milenium Chrztu Polski i tysiąclecia państwa polskiego (1956-1965)*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 17.

²²⁴ M. Okońska, „*Wszystko postawił na Maryję*”, s. 26. Nowenna nazywana była również Wielką Nowenną, Nowenną Lat Milenijnych lub Nowenną Maryjną.

²²⁵ *Jasna Góra na maryjnej drodze Europy i Polski*, red. M. Włosiński, Jasna Góra-Częstochowa 2014, s. 146.

misja ściśle współpracowała z komisją duszpasterską²²⁶. Jak podkreślał Wyszyński, największa praca dokonywała się w Komisji Maryjnej. To Komisja programowała Nowennę pod względem duszpasterskim, przedstawiając swoje projekty na Komisji Plenarnej²²⁷. Obok Komisji Maryjnej swoje prace prowadziły podkomisje: homiletyczna - opracowywała program homiletyczny dla poszczególnych stanów i komisja szkolna - dziś Wychowania Katolickiego. Obie podkomisje przygotowały spójny program katechetyczny. Program duszpasterski był zaś dziełem biskupów Zdzisława Golińskiego i Jana Czerniaka²²⁸. Ogólny schemat Wielkiej Nowenny przybrał ostatecznie następujący kształt:

- rok 1957/1958 w swoim temacie zawierał obronę wiary pod hasłem: „Wierność Bogu, Krzyżowi, Ewangelii, Kościołowi i jego pasterzom”;
- rok 1958/1959, poświęcony życiu w łasce uświęcającej, otrzymał hasło: „Naród wierny łasce”;
- rok 1959/1960, jako rok obrony życia, zwłaszcza dzieci nienarodzonych, przebiegał pod hasłem: „Życie jest światłością ludzi”;
- rok 1960/1961, był rokiem wierności małżeńskiej pod hasłem: „Małżeństwo sakrament wielki w Kościele”;
- rok 1961/1962, jako rok rodziny katolickiej, pod hasłem „Rodzina Bogiem silna”;
- rok 1962/1963 poświęcony został młodzieży pod hasłem: „Młodzież wierna Chrystusowi”;
- rok 1963/1964, brzmiał jako rok miłości i sprawiedliwości społecznej z hasłem „Abyście się społecznie miłowali”;
- rok 1964/1965 skupiony został na walce z wadami narodowymi o znamienne hasło „Nowy człowiek w Chrystusie”;
- rok 1965, to rok zwieńczenia Wielkiej Nowenny 31 grudnia, którego koncentrację stanowił kult Matki Najświętszej i z hasłem dla narodu „Weź w opiekę Naród cały”²²⁹.

²²⁶ S. Wyszyński, *Zapiski milenijne...*, s. 238.

²²⁷ Tamże.

²²⁸ Tamże.

²²⁹ P. Raina, *Kardynał Wyszyński*, t. 3, *Czasy prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 2004, s. 43.

Wielka Nowenna nie wynikała wyłącznie z potrzeby uczczenia zbliżającego się Milenium. Analiza myśli prymasa Wyszyńskiego dowodzi, że była owocem jego dogłębnej refleksji nad kondycją duchową i moralną wiernych Kościoła w Polsce. Była to ocena bardzo krytyczna, czego dowodem jest jedna z jego wypowiedzi: „Nasza moralna słabość i chwiejność, pomimo silnej wiary, nasz relatywizm moralny, skłonny do ulegania złym przykładom i prądom, posłuch najrozmaitszym błędom, nieraz wprost absurdalnym, upadek moralności małżeńskiej, niewierność, rozwiązłość, nietrzeźwość, to wszystko sprawia, że pion moralno-społeczny narodu jest tak chwiejny. Jesteśmy duchowo rozdwojeni, rozbici psychicznie, a stąd pozbawieni stylu życia i charakteru narodowego. To wszystko umiemy dziwnie łączyć z naszym przywiązaniem do Kościoła, którego nie słuchamy w codziennym życiu; z naszą gorącą modlitwą, z której nie zbieramy należytych owoców; z naszą czcią do Matki Najczystszej, której tak przeciwne jest nasze życie codzienne”²³⁰. Celem Wielkiej Nowenny, zgodnie z zamysłem Wyszyńskiego, „była praca przygotowawcza na Wielkie Gody z Chrystusem, na Milenium, aby stawić Panu przez Niepokalane dłonie Królowej Polski naród odrodzony”²³¹.

Program Wielkiej Nowenny wydaje się być odpowiedzią ze strony prymasa na niedomaganie polskiego Kościoła i narodu. Wydaje się, że warto odczytać Nowennę jako zapowiedź głębokiego nurtu odnowy Kościoła, który uwidocznił się w trakcie trwania Soboru Watykańskiego II. Nowenna przynosiła ze sobą troskę Kościoła o sprawy zasadnicze dla człowieka wierzącego oraz bardzo konkretne postulaty w odniesieniu do dziedzictwa duchowego Polaków. Założenia Nowenny można streścić w kilku blokach tematycznych: „wierność Bogu, Chrystusowi i Maryi, więź z Kościołem, troska o osobę ludzką i rodzinę, ład w życiu osobistym i społecznym”²³². Duchowe zmagania podejmowane przez okres trwania Nowenny miały w założeniu kardynała Wyszyńskiego przybrać formę wspólnego wysiłku biskupów, duchowień-

²³⁰ S. Wyszyński, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, s. 26.

²³¹ Tamże, s. 17-39; S. Wyszyński, *Wszystko postawiłem na Maryję*, Paryż 1980, s. 125-129.

²³² J. Buczek, *Zadania stojące przed Polską w nowym tysiącleciu według Stefana kardynała Wyszyńskiego*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” (dalej: RS), Nr 22 (2015), s. 6-44.

stwa diecezjalnego, zakonnego, przedstawicieli życia publicznego, zawodowego, społecznego, rodzin, dzieci oraz wszystkich wiernych w Polsce²³³.

W ocenie historyka ks. prof. Zygmunta Zielińskiego „[...] Nowenna to program niekiedy monotony, zwłaszcza gdy w długich cyklach zbiegają się takie tematy, jak rodzina, małżeństwo, wychowanie, obrona życia, co można porównać do gigantycznego rachunku sumienia. Zbyt był wymagający [...] masowe akcje (związane z Nowenną) nie prowadziły do osobistego zaangażowania (nawrócenia, szukania odpowiedzi na pytania zasadnicze)”²³⁴. Mimo tych cech dostrzega w realizacji Nowenny bardzo konkretne zdobycze: „życie w świadomości powszechnej, odrodzenie świadomości narodowej, stworzenie przeciwwagi dla indoktrynacji komunistycznej, związanie ludzi z Kościołem, wskazanie na wartości nieobecne w życiu publicznym”²³⁵. Uwagę zwraca też aktualność duszpasterska Nowenny, czy też jej poza religijny charakter. Wyraża się on w chęci kształtowania Polaków i prowadzeniu ich do postaw potwierdzających wyznawane wartości na gruncie społecznym. Wyjątkową cechą Nowenny była katecheza połączona z historią Polski (z wątkami narodowymi), co wpływało bezpośrednio z osoby jej twórcy prymasa Wyszyńskiego²³⁶.

Bardzo wysoką ocenę wystawili programowi Wielkiej Nowenny kolejni papieże Pius XII, Jan XXIII i Paweł VI, doceniając również pracę duszpasterską połączoną z tą inicjatywą²³⁷. Nowenna nie spotkała się jednak z aprobatą i przekonaniem, co do jej sensu ze strony postępowych katolików środowiska „Znaku”, części księży a nawet biskupów - podważali oni treść Nowenny oraz formy jej realizacji (peregrynację, pielgrzymki, masowe celebracje), a do episkopatu docierały głosy o „wielkim stylu programu a małych możliwościach jego realizacji w terenie”²³⁸.

Dynamiki i bardzo wyjątkowego charakteru nadała Wielkiej Nowennie peregrynacja Ikony Matki Bożej Częstochowskiej po diecezjach całej Polski. Ideę Nawiedzenia Matki Bożej w obrazie Jasnogórskim wysnuł prymas Wyszyński podobnie jak

²³³ S. Wyszyński, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, s. 45; J. Pach, *Wielka Nowenna przed Tysiącleciem Chrztu Polski*, w: *Bibliotheca Mariana Clari Montis Czestochoviensis*, s. 2. (Jasna Góra).

²³⁴ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce*, s. 140.

²³⁵ Tamże, s. 142-143.

²³⁶ M. Ryba, *Odkłamać wczoraj i dziś. Wybór tekstów historycznych*, Warszawa 2014, s. 177.

²³⁷ J. Tomziński, *Jasnogórska Maryja...*, s. 17-20.

²³⁸ E. K. Czackowska, *Kardynał Wyszyński...*, s. 295. Do grona przeciwników Nowenny należeli m.in. bp Jan Pietraszko i ks. Jan Zieja.

to było w przypadku Nowenny w Komańczy²³⁹. Utwierdzili go w tym zamiarze ojcowie paulini zdając mu relację z uroczystości na Jasnej Górze odbytej w dniu 26 VIII 1956 r., kiedy to po odczytaniu przez bp. Michała Klepacza słów ślubowania Maryi rozległy się głosy wiernych: „Matko przyjdź, przyjdź do nas”²⁴⁰. Mimo różnorodnych trudności prymas postanowił przedstawić swój pomysł Nawiedzenia Matki Bożej na forum Konferencji Episkopatu Polski, co uczynił w lutym 1957 r.²⁴¹ Propozycja nie spotkała się z wielkim entuzjazmem biskupów, a o jej ostatecznej realizacji zdecydowało głosowanie, gdzie większość opowiedziała się za podjęciem tego dzieła²⁴².

Po ponowieniu ślubów jasnogórskich i rozpoczęciu Wielkiej Nowenny papież Pius XII 14 V 1957 r. poświęcił i pobłogosławił dwie kopie Obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej wykonane przez prof. Leonarda Torwirta (jedna została w Watykanie, druga wróciła do Polski)²⁴³. W trakcie trwających na Jasnej Górze uroczystości w dniu 26 VIII 1957 r. Cudowny Wizerunek przeniesiono do Bazyliki, gdzie zetknięto („po-całunek”) Obraz Matki Bożej Jasnogórskiej z wykonaną i poświęconą przez papieża kopią, zaś 29 VIII 1957 r. rozpoczęła się peregrynacja Obrazu Matki Bożej w archidiecezji warszawskiej²⁴⁴.

Kardynał Wyszyński precyzyjnie określił cele tego wydarzenia i ujął w wydanej przez siebie instrukcji. Są one następujące: „Nawiedzenie jest odpowiedzią Matki Bożej na ślubowanie narodu z sierpnia 1956 roku”: „Maryja przychodzi do każdej parafii, aby pomóc zrealizować zobowiązania powzięte przez akt ślubowania”; „przybycie Obrazu pobłogosławionego przez Ojca Świętego jest znakiem jedności Polski

²³⁹ M. Okońska, „Wszystko postawił na Maryję”, s. 28.

²⁴⁰ *List pasterski Episkopatu Polski o drugiej Wielkiej Nowennie przed rokiem 2000*, w: *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945-2000*, cz. 2, red. P. Libera, A. Rybicki, S. Łacki, Marki 2003, s. 1672-1677; S. Rożej, *Jasnogórska Bogurodzica w drodze*, Jasna Góra–Częstochowa 1996, s. 17, A. Solak, *Apologetyczno-duszpasterski wymiar nawiedzenia Matki Bożej Częstochowskiej na przykładzie parafii Mielec*, SC, T. 18, 1998, s. 396.

²⁴¹ S. Wyszyński, „*Gody w Kanie*”, Paryż 1962, s. 93; A. Bardecki, *Procesja tysiąclecia*, „Homo Dei” R. 28: 1959, nr 6, s. 837.

²⁴² B. Kominek, *Konferencja wygłoszona w kościele św. Stanisława w Rzymie w dniu 4 IV 1963 r.*, „Duszpasterz Polski za Granicą”, 4: 1963, s. 328.

²⁴³ R. Bartnicki, *Prymas Tysiąclecia — inicjator i architekt peregrynacji wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej*, w: *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957-2007). Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne*, Jasna Góra, 4-5 V 2007 r., red. Z. Jabłoński, Jasna Góra–Częstochowa 2007, s. 38.

²⁴⁴ Tamże.

z papieżem i Kościołem”²⁴⁵. Oprócz wymienionych powyżej celów nawiedzenia były jeszcze inne przedstawione Piusowi XII przez prymasa Wyszyńskiego: „przygotowanie Narodu Polskiego do obchodów Milenium Chrztu Polski poprzez realizację złożonych 26 VIII 1956 r. Ślubów Narodu oraz umocnienie jedności i pokoju w narodzie”²⁴⁶.

Nawiedzenie przebiegało w dwóch etapach. Pierwszy obejmował okres od 26 VIII 1957 r. do obchodów Milenium 3 V 1966 r. i dotyczył 10 diecezji (warszawskiej, siedleckiej, białostockiej, warmińskiej, gdańskiej, chełmińskiej, gorzowskiej, wrocławskiej, opolskiej), drugi (milenijny) miał swój początek w Gnieźnie (21 IV 1966 r.), następnie w Poznaniu, Krakowie, Piekarach Śląskich, Gdańsku, Lublinie i Fromborku²⁴⁷. Po uroczystościach w diecezji katowickiej, podczas transportu obrazu do Warszawy, pod Będzinem został on „zaaresztowany” (2 IX 1966 r.) przez milicję, z nakazem przewiezienia go na Jasną Górę. Po tym incydencie Nawiedzenie dalszych diecezji odbywało się do 1972 r. przy pustych ramach oraz symbolach świecy i ewangeliarza²⁴⁸. Kopia Obrazu Matki Bożej z Jasnej Góry nawiedziła ponad 8 tys. kościołów (kaplic) i 7 tys. parafii²⁴⁹.

Podobnie jak w przypadku Nowenny także peregrynacja Obrazu z Jasnej Góry miała swoich krytyków. Zarzucano prymasowi Wyszyńskiemu przesadne akcentowanie kultu maryjnego i pielęgnowanie płytkiej pobożności ludowej. Diecezja przemyska przeżywała Nawiedzenie już po zakończeniu Milenium. Rozpoczęło się ono 8 III 1970 r., a swoje zakończenie miało 11 VII 1971 r. w Jarosławiu²⁵⁰.

2. Reakcja władz na Nowennę

Po wydarzeniach z października 1956 r. w PZPR doszło do zasadniczych zmian w kierownictwie partii. Obrady VIII Plenum KC przyniosły wynik w postaci wyboru

²⁴⁵ S. Wyszyński, *Nawiedzenie parafii Archidiecezji Warszawskiej przez Matkę Bożą, Królową Polski. Instrukcja*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 39: 1957, s. 466.

²⁴⁶ I. Matuszewski, *Święte pielgrzymowanie Maryi*, w: *Peregrynacja ...*, s. 15.

²⁴⁷ Z. Jabłoński, *Peregrynacja Obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej i inne peregrynacje w polskim modelu duszpasterstwa*, w: *Peregrynacja...*, s. 49-51.

²⁴⁸ Tamże.

²⁴⁹ J. Zawadka, *Wielka Nowenna...*, s. 253.

²⁵⁰ J. Rogula, *Królowa Polski odwiedza przemyską ziemię: pierwsze nawiedzenie Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w diecezji przemyskiej w latach 1970-1971 w świetle źródeł kościelnych*, Sandomierz 2010, s. 195.

nowego I sekretarza partii - W. Gomułki. Biuro Polityczne tworzyli: J. Cyrankiewicz, W. Gomułka, Stefan Jędrzychowski, Ignacy Loga-Sowiński, Stefan Morawski, Edward Ochab, Adam Rapacki, Roman Zambrowski i A. Zawadzki²⁵¹. Wspomniane już nie-pokoje w Polsce wymusiły na władzy komunistycznej inne podejście do Kościoła. Z internowania zwolniono prymasa Wyszyńskiego (miało to ostudzić nastroje społeczne), przez co osiągnięto tzw. „małe porozumienie” i przywrócono religię do szkół; zabiegi te stwarzały na pozór normalizację istniejącej sytuacji²⁵².

Z czasem, kiedy władza okrzepła, rządzący weszli z powrotem na drogę konfrontacji z Kościołem i walki z obecnością religii w przestrzeni publicznej, laicyzacji Polaków oraz chęci podporządkowania sobie Episkopatu Polski²⁵³. Śluby Jasnogórskie i ogłoszenie Wielkiej Nowenny jako formy przygotowania do polskiego Milenium wzmogło u komunistycznej władzy poczucie zagrożenia jej monopolu na sterowanie narodem. Znalazło to swój wyraz w postaci wystąpień członków aparatu partyjnego oraz w idącym w ślad za nimi represyjnymi działaniami wobec Kościoła. Odzwierciedleniem nastrojów panujących wewnątrz PZPR była wypowiedź członka Biura Politycznego (dalej: BP) KC Jerzego Morawskiego na zebraniu Komisji Prasowej przy KC PZPR z 10 IX 1957 r. Stwierdził on, że „Pewne koła w Kościele katolickim tylko pozornie przyjmują zasady wolności sumienia i tolerancji w sprawach religii, a w rzeczywistości nasilają ofensywę klerykalną. Żąda się od wiernych, aby okazywali większą odwagę w wyznawaniu Boga w miejscach publicznych. Księża otrzymali polecenie wyszukiwania w kraju wszystkich dzieci nieochrzczonych. Zamierza się szczególnie szeroko rozpowszechniać kult maryjny. W związku z Milenium chce się całą Polskę przeorać kazaniami, misjami i rekolekcjami”²⁵⁴.

Odpowiedzią na Nowennę i duszpasterską pracę Kościoła było utworzenie przy Wydziale Agitacji i Propagandy Komisji do Spraw Propagandy Ateistycznej, której zadaniem było prowadzenie szkoleń i akcji propagandowych w prasie, radiu, wydawnictwach, szkołach, organizacjach społecznych propagujących materialistyczny pogląd

²⁵¹ A. L. Sowa, *Od drugiej do trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)*, Kraków 2001, s. 140-141.

²⁵² A. Micewski, *Kardynał Wyszyński. Prymas i mąż stanu*, Paryż 1982, s. 16. Decyzję o zakończeniu internowania prymasa podjął KC PZPR 26 X 1956 r.

²⁵³ A. Dudek, T. Marszałkowski, *Walka z Kościołem 1958-1966*, „Więź”, R. 34: 1991, nr 4, s. 115.

²⁵⁴ B. Noszczak, *Przygotowania do Milenium Chrztu Polski...*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 32.

na świat²⁵⁵. Podczas spotkania Gomułki z prymasem Wyszyńskim do jakiego doszło w dniu 9 I 1958 r. sekretarz partii wyartykułował swoje zastrzeżenia wobec inicjatywy obchodów Milenium²⁵⁶. Uwidoczniała się także wzmożona aktywność partyjnych liderów prześcigających się w wytaczaniu prymasowi Wyszyńskiemu ideologicznych zarzutów. Po tych wystąpieniach rozpoczęły się działania o charakterze strukturalnym. Polityka wyznaniowa prowadzona przez PZPR kreowana była przez wąskie grono stanowiące jednocześnie szczyt struktury partyjnej. Kluczowe decyzje zapadały w BP KC PZPR oraz Komisji Partyjnej do spraw kleru powołanej do życia w lipcu 1958 r.²⁵⁷ W dniu 26 IX 1958 r. BP KC PZPR uznało za konieczne przeciwstawić się „agresywnej działalności” Episkopatu Polski — polecono zmobilizować organizacje partyjne wszystkich szczebli po sekretarzy komitetów powiatowych oraz sekretarzy Podstawowej Organizacji Partyjnej (dalej: POP)²⁵⁸. Dla skuteczności ich poczynań powzięto zamiar instruowania ich specjalnym listem, jaki stosunek posiadała partia komunistyczna do laicyzacji, relacji państwo–Kościół i „ofensywy światopoglądowej”. Funkcjonariuszom wyższych szczebli polecano usuwać z własnych szeregów ludzi sympatyzujących z Kościołem (element klerykalny)²⁵⁹. Po wielu gestach ukazujących dezaprobatę dla działań Kościoła przyszedł czas na odpowiedź ze strony państwa na każdy rok trwania Nowenny.

W pierwszym roku Nowenny zorganizowano na skalę ogólnopolską akcję zdejmowania krzyży²⁶⁰. Drugi rok przyniósł ingerencję w katechetyczną działalność

²⁵⁵ M. Romański, *Władze państwowe a Kościół katolicki...*, s. 38

²⁵⁶ Tamże.

²⁵⁷ M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytaczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie”, Nr 16 (89), 2011, s. 219. W skład tego gremium wchodził: przedstawiciele Urzędu do Spraw Wyznań, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Spraw Zagranicznych (niekiedy było rozszerzane o inne resorty jak Ministerstwo Oświaty). Do zadań tego urzędu należało zajmowanie się sprawami wynikającymi ze stosunków państwo a wszystkie wyznania oraz zgłaszanymi przez kler. Ustalano również wytyczne dla urzędów do spraw wyznań i przepisy dla instytucji działających w dziedzinie polityki wyznaniowej.

²⁵⁸ W. J. Wysocki, *Reakcja władz na milenijną Nowennę i peregrynację*, „Studia Prymasowskie”, T. 2: 2008, s. 25 (szerzej na s. 21-44).

²⁵⁹ „List Komitetu Centralnego PZPR do egzekutyw partyjnych w sprawie polityki Kościoła”, w: P. Raina, *Kościół w PRL...*, s. 635. List został wydany w lipcu 1958 r. Oskarżono w nim Kościół o rozniesienie „waśni religijnej, rozpalenie fanatyzmu i sztucznym przeciwstawianiu Kościoła i religii katolickiej ustrojowi demokracji ludowej i polityce PZPR”.

²⁶⁰ Por. E. K. Czackowska, *Kardynał Wyszyński...*, s. 328-329; Szerzej w: W. Zając, *Usuwanie krzyży ze szkół w województwie rzeszowskim w 1958 roku*, „Studia Sandomierskie”, T. 21: 2014, s. 21-125.

Kościoła: ograniczono nauczanie religii do jednej godziny tygodniowo, włączono ją do grona przedmiotów nieobowiązkowych, a katecheci byli restrykcyjnie traktowani za wypełnianie swojej misji w szkole²⁶¹. W kolejnym roku komuniści zdecydowali się odpowiedzieć Kościołowi na jego kampanię na rzecz życia nienarodzonych - zwiększono dostęp do aborcji, dzięki liberalizacji prawa aborcyjnego kobieta mogła na własne życzenie usunąć ciążę nie ponosząc przy tym żadnych sankcji karnych²⁶². W brutalny i bezpardonowy sposób w 1957 r. zlikwidowano liczącą 100 000 ludzi inicjatywę trzeźwościową ks. Franciszka Blachnickiego pod nazwą „Krucjata Wstrzemięźliwości” (obejmowała ona także działania antyaborcyjne), a jego samego w 1961 r. aresztowano i skazano na 10 miesięcy pozbawienia wolności²⁶³. Takich incydentów było znacznie więcej, a kolejnym przykładem było wtargnięcie przez SB do pomieszczeń zajmowanych przez Instytut Prymasowski na Jasnej Górze (21 VII 1958 r.). Zarekwirowano wówczas znajdujące się tam maszyny drukarskie oraz materiały i publikacje (m.in. związane z obchodami Milenium) pod zarzutem wydawania ich bez zgody cenzury. Spotkało się to z reakcją wiernych, którzy stanęli w obronie Instytutu, za co zostali pobici i poturbowani przez milicję i ZOMO²⁶⁴. W ostatnim roku Milenium w Warszawie rozpędzono przy użyciu siły uczestników procesji w trakcie uroczystości Bożego Ciała²⁶⁵.

Dla większej skuteczności działań dezintegracyjnych wobec Kościoła powołano w ramach MSW nowe struktury - Departament IV, którego dyrektorem został płk. Stanisław Morawski wskazując od razu kierunki działania resortu: „wykorzystywanie wewnętrznych rozdźwięków dla dalszego osłabienia Kościoła i jego działalności, tworzenie sieci tajnych współpracowników w parafiach należy wykorzystać do hamowania i osłabiania realizacji zaleceń kurii, przystąpić do organizowania w parafiach sieci kontaktów obywatelskich, nie rejestrowanych jako sieć tajna — winni to być nauczy-

²⁶¹ W. J. Wysocki, *Reakcja władz...*, s. 247.

²⁶² Tamże; B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 8, s. 509. W 1957 r. w Polsce zanotowano 121 800 aborcji na 782300 urodzeń (15,57%).

²⁶³ J. Żaryn, *Kościół w Polsce*, s. 62; tenże, *Represje na czas Milenium*, „Rzeczpospolita” z 30 XII 2006-1 i 2007, s. 17. Liczba agentów wywodzących się z kleru diecezjalnego wynosiła 1177 tajnych współpracowników (dalej: TW), zakonów męskich — 216 TW, żeńskich — 33 TW.

²⁶⁴ B. Noszczak, *Konflikt między państwem i Kościołem na tle Milenium (1958-1965)*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 36.

²⁶⁵ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-2005*, s. 280.

ciele, służba agronomiczna, medyczna, sklepowi, pocztowcy itp.”²⁶⁶. Pozyskiwano w dalszym ciągu duchownych do współpracy i zdobywania informacji. Według oficjalnych danych resortu z 31 V 1966 r. dysponował on liczbą 2883 tajnych współpracowników, a do lutego 1966 r. przeprowadzono 4560 tzw. ostrzegawczych rozmów z księżmi, aby wyeliminować duchownych najbardziej zaangażowanych w organizację milenijnych obchodów (sondowano też stanowisko księży wobec listu biskupów polskich do niemieckich)²⁶⁷.

Władza zdecydowała się również uderzyć w seminaria duchowne, czyli w instytucje przygotowujące do pracy szeregi nowych kapłanów, przez wyznaczonych kuratorów mających nadzorować program nauczania - zaczęto alumnów powoływać do odbycia służby wojskowej²⁶⁸. Dwa następne lata Nowenny przebiegały w cieniu całkowitego usuwania religii ze szkół, zaś w VI roku tejże Nowenny młodzież i dzieci poddawane były planowej ateizacji łącznie z zakazywaniem praktyk religijnych w ramach wszelkich form wypoczynku zorganizowanego oraz zajęć lekcyjnych²⁶⁹. Po prześladowaniach wymierzonych w Kościół, rodzinę, dzieci i młodzież przyszła kolej na „świat pracy”. W roku Nowenny akcentującej etos pracy, komuniści prześladowali wszystkich reprezentujących część społeczeństwa, otwarcie przyznającą się do swojej wiary i przynależności do Kościoła. Polegało to m.in. na pozbawianiu możliwości awansowania, poddawaniu szykanom, nakładaniu kar pieniężnych (kolegia), a nawet zwalnianiu z zakładów²⁷⁰. Praca nad wadami narodowymi (VIII rok Nowenny) spotkała się z odpowiedzią władz komunistycznych, które starały się ograniczyć powstawanie bractw religijnych, ingerowały w ich działalność i jednocześnie konsekwentnie rozpijano Polaków (choćby przez politykę ustanawiania niskich cen na alkohol). Ostatni rok Nowenny obfitował ze strony partyjno-rządowej przede wszystkim

²⁶⁶ L. Paszkiewicz, *W 40 rocznicę obchodów Millenium Chrztu Polski*, „Perspektiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, R. 5: 2006, nr 2 (9), s. 71.

²⁶⁷ A. Dziurok, *Metody walki aparatu bezpieczeństwa z Kościołem katolickim. Przykłady działań dezintegracyjnych Służby Bezpieczeństwa w latach sześćdziesiątych XX wieku*, w: *Stosunki państwo-Kościół w Polsce 1944-2010. Studia i materiały*, red. R. Łatka, Kraków 2013, s. 65.

²⁶⁸ R. Terlecki, *Polska w niewoli...*, s. 253.

²⁶⁹ A. Friszke, *Milenium — kontekst*, „Karta”, Nr 88: 2016, s. 52; *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty z 1958 r.*, nr 9, poz. 123. Okólnik Ministra Oświaty zakazywał nauczycielom i uczniom udziału w praktykach religijnych, dekoracjach sal lekcyjnych i innych pomieszczeń emblematami religijnymi, odmawiania modlitw przed i po lekcji.

²⁷⁰ J. Zawadka, *Wielka Nowenna...*, s. 248.

w ograniczanie ruchu pielgrzymkowego związanego z narodowym sanktuarium na Jasnej Górze, stwarzanie utrudnień dla pielgrzymów przez dodatkowe przepisy (opłaty turystyczne) oraz likwidację połączeń obsługiwanych przez państwowego przewoźnika Państwową Komunikację Samochodową czy Polskie Koleje Państwowe²⁷¹.

Polem konfliktów stała się również sprawa budownictwa kościelnego i erygowania nowych parafii. Bardzo często przez środki prawne lub po prostu złą wolę nakazywano wstrzymanie budów albo ich rozbiórkę lub nie godzono się na powstanie nowych parafii (mimo rozrastania się ośrodków przemysłowych). Sztandarowym przykładem jest tutaj kościół w Nowej Hucie, gdzie w wyniku działania władz (chęci usunięcia krzyża z placu budowy i jej zatrzymania) doszło do prawdziwych zamieszek²⁷². Księży dotykały kary finansowe za sprawowanie kultu w miejscach publicznych, niepłacenie podatków (przekraczały często możliwości finansowe parafii) oraz inne często wymaginowane uchybienia²⁷³.

Falę agresji ze strony czynników partyjnych i państwowych wywołało „Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich”, zawierające słowa o znaczeniu historycznym „przebaczamy i prosimy o przebaczenie”. Orędzie było częścią przygotowań do polskiego Milenium, a jego źródłem był soborowy duch odnowy. List niósł ze sobą trzy ważne dla tego okresu idee: państwową (potwierdzenia granicy zachodniej Polski), chrześcijańską (pojednanie narodów), ostatecznego uregulowania administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich²⁷⁴. Podczas spotkania w Papieskim Instytucie Polskim w Rzymie 16 IX 1965 r. zdecydowano, aby to właśnie abp B. Kominek z Wrocławia napisał roboczą wersję orędzia²⁷⁵. Arcybiskup Kominek tworzył tekst pisząc go ręcznie, także w języku niemieckim; w późniejszym okresie powołał sekretariat (pracowali w nim księża studiujący w Rzymie z diecezji wrocławskiej), którego

²⁷¹ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła*, s. 242; tenże, *Represje na czas Milenium*, s. 17; M. Zaremba, *Tysiąclecie kontra Milenium*, „Newsweek Historia”, 5: 2013, s. 28. (szerzej na s. 27-31); M. Lasota, *Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w teczach bezpieki*, Kraków 2006, s. 151.

²⁷² B. Fijałkowska, *Partia...*, s. 65; M. Lasota, *Donos na Wojtyłę...*, s. 127; R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914-1989*, s. 652; B. Piasecki, M. Zajac, *Prymas Wyszyński nieznany. Ojciec duchowy widziany z bliska*, Kraków 2016, s. 62-64.

²⁷³ Por. J. Wójcik, *Moja wielka nowenna*, [wydanie 2 uzupełnione] Suchedniów 2002, s. 45-47. Autor opracowania 9-krotnie przebywał w więzieniu.

²⁷⁴ M. Lewandowska, *Kard. Bolesław Kominek. Prekursor europejskiego przebaczenia i pojednania*, „Niedziela”, 46: 2015, s. 15 (całość 15-16).

²⁷⁵ W. Kucharski, „Jak powstało orędzie?”, „Gość Niedzielny”. Dodatek: „Gest na miarę epoki”, 4 (43): 2016, s. 4.

rolą było wprowadzanie poprawek²⁷⁶. Kolejnym krokiem abp. Kominka było skonsultowanie tekstu orędzia z biskupami niemieckimi Franzem Hengsbachem, Ottonem Spülbeckiem i Josephem Schaffranem²⁷⁷. Ostateczny tekst orędzia został podpisany 18 XI 1965 r. w Papieskim Instytucie Polskim w Rzymie²⁷⁸.

Orędzie było jednym z wielu wysłanych przez Episkopat Polski z racji Milenium. Miało jednak wielkie znaczenie z punktu widzenia pojednania polsko-niemieckiego po zakończeniu II wojny światowej. Owoce orędzia byłyby zapewne donioślejsze, gdyby spotkało się ono z większym odzewem Kościoła w Niemczech²⁷⁹. Faktem potwierdzającym tę opinię jest podpisane w 1968 r. „Memorandum bensberskie”, gdzie wezwano hierarchów niemieckich do zwiększenia aktywności na rzecz procesu pojednania między narodami Polski i Niemiec²⁸⁰.

Dzieło pojednania rozpoczęte orędziem biskupów wywołało w Polsce falę krytyki i służyło podsycaniu przez komunistyczną propagandę negatywnych opinii o Kościele w społeczeństwie. Hierarchom w Polsce stawiano zarzuty mieszania się w politykę państwa, a nawet „zdradę narodową”²⁸¹. W piśmie wystosowanym przez Radę Ministrów do sekretarza Konferencji Episkopatu Polski zapisano: „Orędzie zawiera sformułowania szkodliwe dla polskiej racji stanu i mogące narazić na szwank interesy Państwa Polskiego”²⁸². Przez kraj przetaczała się kampania wymierzona w episkopat pod hasłem: „Nie przebaczymy”, inspirowana odgórnie i wyrażająca się w protestach ulicznych organizowanych w trakcie trwania kościelnych uroczystości milenijnych²⁸³. Kontrolowana przez komunistów prasa do 20 II 1966 r. zamieściła 76 dużych publikacji i broszur propagandowych ze słynnym już artykułem w „Życiu

²⁷⁶ Tamże, s. 5

²⁷⁷ Tamże.

²⁷⁸ *Państwo i prawo Polski Ludowej...*, s. 547-553.

²⁷⁹ Zob. Pozdrowienia biskupów niemieckich dla polskich braci w biskupim posłannictwie i odpowiedź na list z 18 listopada 1965 r., w: P. Raina, *Kościół katolicki*, t. 2, s. 362-364.

²⁸⁰ R. Żurek, *Wielki dar*, „Gość Niedzielny”. Dodatek: „*Gest na miarę epoki*”, s. 9. Podpisało go 160 zachodnio-niemieckich intelektualistów, w tym Joseph Ratzinger.

²⁸¹ A. Dudek, *Milenijna konfrontacja*, „Gość Niedzielny”, Dodatek: „*Gest na miarę epoki*”, s. 11; M. Grabowska, *Kościół w Polsce — punkt zwrotny*, „Więź”, 5-6 (379-380), maj-czerwiec 1990, s. 33.

²⁸² „Pismo Urzędu Rady Ministrów do sekretarza Konferencji Episkopatu Polski z 7 stycznia 1966 r.”, w: P. Raina, *Kardynał Wyszyński*, t. 6, *Orędzie biskupów a reakcja władz*, Warszawa 1995, s. 33-36.

²⁸³ A. Dębska, *O rząd dusz*, „Karta”, Nr 88: 2016, s. 36.

Warszawy” zatytułowanym „W czym imieniu?” — wszystkie zawierały wrogie sformułowania kierowane pod adresem Episkopatu Polski i prymasa Wyszyńskiego²⁸⁴.

Jednak największą konsekwencją orędzia było nieudzielenie zgody na przyjazd i udział w uroczystościach milenijnych papieża Pawła VI - na nic zdali się zabiegi dyplomatyczne Stolicy Apostolskiej oraz mediacja prymasa. Orędzie stało się dla władzy doskonałym pretekstem do podjęcia negatywnej decyzji w sprawie wizyty papieża w Polsce²⁸⁵. Nie spodziewano się, że w ten właśnie sposób wzmocnią pozycję prymasa Wyszyńskiego wyznaczonego jako legata papieskiego na czas centralnych uroczystości milenijnych.

3. Inicjatywy partyjno-państwowe w kraju

Ogłoszenie przez prymasa S. Wyszyńskiego kościelnego programu Milenium było pewnym zaskoczeniem dla komunistycznej władzy. Zakrojone na tak dużą skalę uroczystości kościelne wymogły na aparacie partyjnym konieczność reakcji i zorganizowania alternatywnych obchodów, aby nie utracić wpływu na postawy obywateli. Państwo zareagowało w pierwszej kolejności mobilizacją kół naukowych, angażując członków Polskiej Akademii Nauk (dalej: PAN) i Ministerstw Oświaty i Szkolnictwa Wyższego oraz Kultury i Sztuki. Na spotkaniu z przewodniczącym Rady Państwa A. Zawadzkim w dniu 14 XII 1957 r. środowisko naukowców i wymienionych instytucji przedstawiło plan projektowanych obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego otrzymując zapewnienie, że będzie on w przyszłości realizowany²⁸⁶.

Kulminacja obchodów kościelnych miała przypaść na 1966 r. W związku z tym, komuniści planowali odbyć uroczystości państwowe rok wcześniej (data przybycia Dąbrówki do Mieszka I w 965 r.). Odstąpiono jednak od tego zamiaru mając na uwadze to, jak mocno 966 r. funkcjonował w świadomości społeczeństwa²⁸⁷. Organizacja Tysiąclecia Państwa Polskiego w 1966 r. miała w założeniach osłabiać wy-

²⁸⁴ S. Stępień, *Sobór Watykański II i orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 46-47.

²⁸⁵ A. Grajewski, *Duchowy patron*, „Gość Niedzielny”, Dodatek: „*Gest na miarę epoki*”, s. 13; „Pismo kard Wyszyńskiego do Przewodniczącego Rady Państwa Edwarda Ochaba z dnia 15 marca 1966 r.”, w: P. Raina, *Kardynał Wyszyński*, s. 68-69.

²⁸⁶ B. Noszczak, *Tysiąclecie*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 25.

²⁸⁷ Tamże, s. 152-153.

dźwięk kościelnych obchodów, co potwierdzają poufne materiały Wydziału Propagandy KC PZPR: „obchody 1000-lecia powinny stanowić szczególną akcję w walce z ideologicznym działaniem Kościoła katolickiego w Polsce”²⁸⁸. Ostatecznie Biuro Polityczne KC PZPR orzekło, że organizacją państwowych obchodów zajmie się specjalnie powołany Komitet Przygotowawczy wyłoniony przez Radę Państwa i Ogólnopolski Komitet Frontu Jedności Narodu (dalej: FJN)²⁸⁹.

W dniu 25 II 1958 r. na posiedzeniu plenarnym Sejmu PRL jednomyślnie przyjęto uchwałę ogłaszającą lata 1960-1966 okresem obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego²⁹⁰. Uchwała starała się ukazać Rzeczpospolitą Ludową jako spadkobierczynię Polski piastowskiej i formułowała cele obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego:

- „przypomnienie chlubnych dziejów budowy i rozwoju państwa pierwszych Piastów;
- ukazanie twórczej myśli politycznej;
- pomnożenie siły narodu dla budowy socjalizmu i umacniania Rzeczypospolitej Ludowej;
- uwydatnienie wobec świata udziału naszego narodu w ogólnym postępie ludzkości;
- manifestacja wspólnoty całego narodu;
- zyskanie nowych sił dla dobrego rozwoju Ludowej Ojczyzny”²⁹¹.

Kolejnym krokiem po ogłoszeniu uchwały sejmowej było powołanie przez Radę Państwa Komitetu Przygotowawczego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, któremu przewodniczył członek Ogólnopolskiego Komitetu FJN prof. Tadeusz Kotarbiński²⁹². Ze szczebla centralnego przeniesiono ciężar odpowiedzialności za organizację Tysiąclecia na terenowe jednostki administracji (rady narodowe) oraz komitety

²⁸⁸ Tamże.

²⁸⁹ B. Noszczak, *Tysiąclecie*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 26.

²⁹⁰ „Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Ludowej z 25 II 1958 r.”: MP, Nr 16: 1958, poz. 98.

²⁹¹ Tamże.

²⁹² B. Noszczak, *Tysiąclecie*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 27.

FJN - do ich zadań należało stworzenie programów lokalnych obchodów i czuwanie nad ich przebiegiem²⁹³.

Cechą charakterystyczną obchodów Tysiąclecia była koncentracja na czynach społecznych. Przejawiała się ona w dwóch akcjach społecznych - budowie 1000 szkół na Tysiąclecie i zadrzewianiu kraju (100 mln drzew i 60 mln krzewów)²⁹⁴. Miały to być placówki wyposażone w biblioteki, świetlice, sale gimnastyczne, boiska sportowe oraz zaplecze bytowe dla kadry nauczającej, tzw. domy nauczyciela²⁹⁵. Fundusze na te inwestycje pochodziły ze składek społeczeństwa, zakładów pracy i były skrupulatnie egzekwowane.

Tysiąclecie niosło ze sobą cały szereg obchodów historycznych i reminiscencji do dni chwały polskiego oręża. Przykładem tego były: obchody w 1960 r., 550. rocznicy bitwy pod Grunwaldem, rok później (1961) trzechsetlecie prasy polskiej i czterdziestolecie wybuchu trzeciego powstania śląskiego, w 1962 r. tysiąclecie Gdańska, w 1963 r. setna rocznica wybuchu powstania styczniowego i dwudziestolecie Ludowego Wojska Polskiego (dalej: LWP), w 1964 r. sześćsetlecie Uniwersytetu Jagiellońskiego, a w latach 1964-1965 dwudziestolecie Polski Ludowej²⁹⁶.

Wstępem do najważniejszych uroczystości Tysiąclecia była nadzwyczajna sesja Sejmu PRL (21 VII 1966 r.), podczas której W. Gomułka zarysował komunistyczną wizję historii Polski ukazując „zgubne” wyniki ekspansji na wschód, rewolucyjną walkę o niepodległość Polski w 1918 r. i „niewyciągnięcie wniosków z historii” jako przyczynę klęski wrześniowej. Gomułka zaatakował również Kościół, nie wspominając ani słowem o fakcie chrztu Polski²⁹⁷. Centralne obchody Tysiąclecia organizowane przez państwo miały miejsce w święto PRL 22 VII 1966 r. Towarzyszyły im rozmaite przedsięwzięcia: gigantyczna defilada żołnierzy reprezentujących wszystkie rodzaje formacji historycznych, inscenizacje nawiązujące do różnych okresów w dziejach pań-

²⁹³ P. Węcowski, *Tysiąclecie państwa polskiego czy Milenium, Tysiąclecie Państwa Polskiego czy Milenium Chrztu Polski?*, „Polityka”. Pomocnik historyczny. „*Narodziny Polski*”, Nr 8 (2015), s. 154.

²⁹⁴ Tamże.

²⁹⁵ Tamże; A. Dziurok, M. Gałęzowski, Ł. Kamiński, F. Musiał, *Od niepodległości...*, s. 318. Tysięczną szkołę wybudowano w 1965 r., a rok później liczba szkół w ramach tego programu kształtowała się na poziomie 1350 budynków.

²⁹⁶ B. Noszczak, *Tysiąclecie*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 28.

²⁹⁷ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-2005*, s. 280.

stwa polskiego (wojowie Bolesława Chrobrego, rycerze Władysława Jagiełły, husaria, kosynierzy, żołnierze gen. Zygmunta Berlinga)²⁹⁸. Defiladę odbierał marszałek Marian Spychalski, nie było jednak żadnej reprezentacji zagranicznej oprócz dowódcy wojsk radzieckich stacjonujących w Polsce²⁹⁹. Defilada wydała się najwłaściwszą dla komunistycznej władzy ze względu na to, że z założenia wymuszała posłuszeństwo i dyscyplinę, postrzegano ją jako symbol potęgi, prezentację idealnego świata (porządek i ład), a wykraczającą głęboko w przyszłość³⁰⁰. Wydarzenie to przeszło do historii jako największa defilada w dziejach Polski, o czym świadczą liczby: 8000 żołnierzy, 275 samolotów, 235 pojazdów pancernych, 150 samochodów, 80 dział, 75 rakiet - zaprezentowano także najnowszy sprzęt wojskowy, np. wyrzutnie rakietowe typu „Grad”³⁰¹. Nie ma wątpliwości, że taki pokaz siły i nawiązania do historii miały stanowić jasny przekaz i alternatywę dla kościelnych obchodów Milenium, opartą o argumenty nacjonalistyczne i pokazanie Polski Ludowej jako „dziejczki” najlepszych polskich tradycji³⁰².

Organizacja przez państwo obchodów Tysiąclecia nie skupiała się tylko na monumentalnych widowiskach. W skali kraju znalazło to wydzźwięk w postaci budowy kilometrów nowych dróg, domów kultury, domów użyteczności publicznej, boisk sportowych, placówek służby zdrowia oraz pracy na rzecz poprawy estetyki wsi i miast³⁰³. Dodatkowo przygotowano szereg imprez sportowych (tylko w samym 1966 r. 700), odczytów, prelekcji i kongresów: w 1960 r. sesję naukową PAN o początkach państwa polskiego, Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej w 1965 r., Kongres Kultury Polskiej i w 1966 r. sesję naukową PAN - koszty całościowe obchodów Tysiąclecia za lata 1958-1960 wyniosły 26 mln ówczesnych złotych³⁰⁴. Trwały też badania nad początkami państwa polskiego prowadzone praktycznie od 1946 r., a w okresie późniejszym kontynuował je powołany w tym celu Komitet Badań Naukowych pod kierownictwem historyka Aleksandra Gieysztora³⁰⁵.

²⁹⁸ R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914-1989*, s. 656.

²⁹⁹ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-2005*, s. 280.

³⁰⁰ T. Leszkowicz, „*Silni, zwarczi, tysiącletni*”, „*Polityka*”, Nr 30 (3069): 2016, s. 64.

³⁰¹ Tamże, s. 62.

³⁰² Tamże, s. 64.

³⁰³ B. Noszczak, *Tysiąclecie, w: Milenium czy Tysiąclecie*, s. 28

³⁰⁴ Tamże, s. 28-30.

³⁰⁵ P. Węcowski, *Tysiąclecie Państwa Polskiego...*, s. 151.

Sama wielkość wydatków oraz liczba imprez ukazują stopień determinacji komunistycznej władzy w deprecjonowaniu wartości i treści kościelnego Milenium. Dla zrealizowania programu Tysiąclecia zmobilizowano wszystkie środowiska zależne od państwa i służb mu podlegających. Cel tych działań skierowany był na ostateczną konfrontację z Kościołem i utrwalenie systemu komunistycznego w Polsce.

Rozdział III

Wielka Nowenna w diecezji przemyskiej

1. Założenia prawne i pastoralne

Wielka Nowenna ogłoszona została przez prymasa Wyszyńskiego w 1957 r., a poprzedziła ten fakt uroczystość odnowienia Ślubów Jasnogórskich 3 maja na Jasnej Górze. Jej główne założenia stały się programem Kościoła w Polsce i miały doprowadzić wiernych do głębokiego przeżycia Milenium Chrztu Polski w 1966 r. Do tego czasu praca duszpasterska skupiała się głównie w diecezjach i parafiach, gdzie starano się przenieść myśl prymasa. Instytucje diecezjalne na czele z biskupami kierowały poczynaniami duszpasterzy wydając potrzebne ku temu zarządzenia bądź podając konkretne wytyczne do ogólnego programu Nowenny.

W przypadku diecezji przemyskiej było podobnie. Pierwsze tego typu wskazówki duszpasterskie zostały rozesłane do duszpasterzy parafii w diecezji w celu ujednolicenia parafialnych uroczystości odnowienia Ślubów Jasnogórskich mających się odbyć w dwa dni po uroczystościach centralnych na Jasnej Górze³⁰⁶. Zawierały one zachętę do przygotowania parafii do tego święta przez tydzień modlitw (od 28 kwietnia) i podanie jego programu wiernym. Ponadto wzywano w nich do przyozdobienia obrazów Matki Bożej w domach, kaplic i figur przydrożnych oraz podano szczegóło-

³⁰⁶ W sprawie przygotowania parafii do odnowienia Ślubów Jasnogórskich w parafii w dniu 5 V 1957 r., KDP, R. 43: 1957, z. 3-4, s. 71-92; M. Kapłon, *Diecezja przemyska...*, s. 517.

we przepisy liturgiczne, gdyż w te dni przypadały pierwszy piątek i sobota miesiąca³⁰⁷. Sama uroczystość parafialna (5 maja) miała się składać z dwóch części: przedpołudniowej z uroczystą sumą i aktem odnowienia Ślubów Jasnogórskich oraz popołudniowej z uwzględnieniem nabożeństwa majowego i procesją z Obrazem Matki Bożej Częstochowskiej do pięciu ołtarzy stacyjnych (ikonę miano nieść przez poszczególne stany) — przy ołtarzach miał być odmówiony akt „ingresu Matki Bożej” w życie każdego ze stanów³⁰⁸. Zważywszy na to, że co roku miało się odbywać w parafiach uroczyste odnowienie Ślubów Jasnogórskich, toteż podobne uwagi adekwatne do powyższego terminu kierowane były do odpowiedzialnych duszpasterzy z uwzględnieniem tematu Nowenny³⁰⁹. Każdy rok Nowenny dzięki pracy Komisji Duszpasterskiej i Maryjnej Episkopatu Polski był szczegółowo opracowany, po czym później przekazywano go duchowieństwu pracującemu w diecezji. W ten sposób w programie działań duszpasterskich na pierwszy rok Nowenny wyodrębnione zostały następujące formy: nauczanie parafialne zgodne z hasłem roku Nowenny, duszpasterstwo liturgiczne, duszpasterstwo stanowe, katechizacja (rodzinna, parafialna i szkolna), pielgrzymki, zjazdy, prace szczególne³¹⁰. Model duszpasterskiego roku milenijnego zilustrowano w poniższej tabeli.

³⁰⁷ Tamże, s. 70-72.

³⁰⁸ Tamże, s. 73-87.

³⁰⁹ *Odnowienie Jasnogórskich Ślubów Narodu w parafii w dniu 3-4 V 1958 r., Instrukcja*, KDP, R. 43: 1958, z. 3-4, s. 89-99.

³¹⁰ *Program pracy duszpasterskiej w pierwszym roku Wielkiej Nowenny przed Millenium Chrztu Polski*, KDP, R. 43: 1957, z. 9-10, s. 264-265; *Program pracy duszpasterskiej w drugim roku Wielkiej Nowenny przed Millenium Chrztu Polski*, KDP, R. 44: 1958, z. 3-4, s. 84-88; *Program pracy duszpasterskiej w trzecim roku Wielkiej Nowenny przed Millenium Chrztu Polski*, KDP, R. 45: 1959, z. 3-5, s. 57-60; *Program pracy duszpasterskiej w szóstym roku Wielkiej Nowenny przed Millenium Chrztu Polski*, KDP, R. 48: 1962, z. 3, s. 70-73; *Program pracy duszpasterskiej w siódmym roku Wielkiej Nowenny przed Millenium Chrztu Polski*, KDP, R. 49: 1963, z. 2, s. 44-47; *Program pracy duszpasterskiej w dziewiątym roku Wielkiej Nowenny przed Millenium Chrztu Polski*, KDP, R. 51: 1965, z. 2, s. 41-48.

Tabela nr 1. Program pracy duszpasterskiej w pierwszym roku Wielkiej Nowenny³¹¹

Rok Nowenny	Nauczanie parafialne (zadania)	Duszpasterstwo liturgiczne (zadania)	Duszpasterstwo stanowe (zadania)	Katechizacja, pielgrzymki, zjazdy, prace szczególne
1957	czytanki majowe i październikowe — przybliżenie wiernym treści ślubowań	sakrament chrztu — ożywienie ob- rzędu chrztu i akcentowanie jego znaczenia	dla mężczyzn i ojców — dbanie o udział swoich dzieci w katechizacji, czytaniu prasy katolickiej, odmawianiu różańca, uczestniczeniu w mszy niedzielnej i zachowaniu spoczynku; będą walczyć z pijaństwem	katecheci — propagowanie w nauczaniu hasła roku. Diecezje i parafie winny organizować pielgrzymki do Jasnej Góry i innych miejsc pielgrzymkowych
	misje parafialne i rekolekcje — włączenie tematu Roku Nowenny	konsekracja kościołów — celem przyjęcie w 1966 r. przez kościoły „swojego chrztu”	kobiety, matki, dziewczęta — walka z rozwiązłością, opieka nad życiem religijnym dziecka	prace szczególne — w adwencie zachęcanie do lektury pisma św., czytanie Ewangelii po nieszpórach, w Wielkim poście urządzenie procesji z krzyżami, odnawianie krzyży przydrożnych i budowanie nowych na nowo powstających osiedlach

³¹¹ KDP, R. 43: 1957, z. 9-10, s. 267-271.

Tabela nr 1. Program pracy duszpasterskiej w pierwszym roku Wielkiej Nowenny³¹² (ciąg dalszy)

Rok Nowenny	Nauczanie parafialne (zadania)	Duszpasterstwo liturgiczne (zadania)	Duszpasterstwo stanowe (zadania)	Katechizacja, pielgrzymki, zjazdy, prace szczególne
	duszpasterstwo okresowe i okazyjne — podczas odpustów, nabożeństw, prymicji, jubileuszy, wizytacji, peregrynacji	chrzcielnice — zakup do kościołów ich nie wykazujących	młodzież studencka — dbałość o kulturę, szlachetność i noszenie znaków wiary	upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży pozdrowień chrześcijańskich (np. Chrystusa Króla), szacunek i modlitwa o godz. 15.00 w Wielki Piątek, w święto Chrystusa Króla akcentować wierność Kościołowi i biskupom (np. w przypadku tworzenia nowych parafii lub przenosin księży), modlitwa za kleryków i kapłanów
	pierwsze soboty miesiąca, święta Maryjne	uświęcenie życia i pracy wiernych — przeciwstawianie się laicyzacji życia (świętowanie niedziel)	młodzież ucząca się — wypełnianie obowiązków chrześcijańskich poprzez codzienną modlitwę, katechizację, udział w mszy św. niedzielnej	
			Pracownicy służby zdrowia-troska o chorych i szacunek dla zwłok	

³¹² KDP, R. 43: 1957, z. 9-10, s. 267-271.

Tabela nr 1. Program pracy duszpasterskiej w pierwszym roku Wielkiej Nowenny³¹³ (ciąg dalszy)

Rok Nowenny	Nauczanie parafialne (zadania)	Duszpasterstwo liturgiczne (zadania)	Duszpasterstwo stanowe (zadania)	Katechizacja, pielgrzymki, zjazdy, prace szczególne
			pisarze katoliccy — w twórczości będą bronić Kościoła przed zarzutami z zewnątrz	

Przedstawione w tabeli 1. treści pozwalają stwierdzić, że Kościół w wymiarze diecezjalnym duszpasterstwo oparł na roku liturgicznym i formach pobożności ludowej ubogając je o przekaz moralny i akcenty będące odpowiedzią na zachodzące wtedy procesy społeczne. Dużą rolę odegrało też duszpasterstwo stanowe i budowanie u wiernych poczucia odpowiedzialności za realizację swojego powołania i powierzone im zadania. Przekaz wzmocniono dodatkowo przez kaznodziejstwo i pracę formacyjną ze szczególnym uwzględnieniem tematu roku Wielkiej Nowenny w trakcie przygotowania wiernych do sakramentów. Identycznie przygotowane programy pojawiały się w każdym roku trwania Nowenny i były przenoszone do duszpasterstwa parafialnego. Obraz pracy na polu przepowiadania, przedstawię na podstawie wybranych elementów programu homiletycznego na czwarty Rok Wielkiej Nowenny poświęcony sakramentowi małżeństwa.

³¹³ KDP, R. 43: 1957, z. 9-10, s. 267-271.

Tabela nr 2. Program kaznodziejski na czwarty rok Wielkiej Nowenny³¹⁴

Niedziela roku liturgicznego	Temat	Treści poruszane przez kaznodzieję
IV Niedziela Wielkanocy	„Małżeństwo w planie Bożym”	tajemnica życia, przekazywanie życia, ramy przekazywania życia ludzkiego
V Niedziela Wielkanocy	„Bóg twórcą małżeństwa”	rozum odkrywa myśl Bożą w naturze, objawienia naświetlają plan Boży, historia poucza jak powinno wyglądać życie małżeńskie
Wniebowstąpienie Pańskie	„Przez godziwe wypełnianie obowiązków małżeńskich do nagrody niebieskiej”	zasadnicza orientacja życia ludzkiego, większa część ludzkości znajduje swoją drogę życiową w małżeństwie, wykonanie zasad małżeńskich w życiu
VI Niedziela Wielkanocy	„Istota i doniosłość małżeństwa”	związek — specjalna łączność; związek dwojga osób — przymiot jedności małżeństwa; związek trwały — cecha nierozdzielności małżeństwa
Zesłanie Ducha Świętego	„Uświęciciel małżonków”	uświęcenie ludzi — poprzez uświęcenie małżeństwa, lekarstwo na słabości, moc w trudnościach, siła nadprzyrodzona w zdobywaniu zasług, przyzwolenie na działalność Ducha Świętego
III Niedziela po Zesłaniu Ducha Świętego	„Kwiat małżeństwa — dziecko”	starotestamentowa tęsknota za Mesjaszem, dzieci — normalny owoc małżeństwa; brak dzieci — skutek występków; nie ma dzieci — los niezawiniony
IX Niedziela po Zesłaniu Ducha Świętego	„Dobrodziejstwo nierozdzielności małżeństwa”	człowiek z natury dąży do stabilizacji, probierz charakterów, ochrona niewiasty, ratunek dla dzieci

Oprócz gotowych programów o charakterze ogólnopolskim, Kuria Biskupia wydawała też zarządzenia własne. Do takich należało zarządzenie z 1957 r. dotyczące przygotowania parafii do obchodu Tysiąclecia Chrztu Polski³¹⁵. Program zawierał

³¹⁴ KDP, R. 46: 1960, z. 1-2, s. 13-21. Podobne praktyki stosowano wcześniej i w kolejnych latach trwania Nowenny: *Tematy kazań dla dorosłych, młodzieży i dzieci w pierwszym roku Wielkiej Nowenny*, KDP, R. 43: 1957, z. 9-10, s. 264-273; *Tematy kazań dla dorosłych, młodzieży i dzieci w drugim roku Wielkiej Nowenny*, KDP, R. 44: 1958, z. 1-2, s. 32-52; *Tematy kazań dla dorosłych w piątym roku Wielkiej Nowenny*, KDP, R. 47: 1961, z. 7-8, s. 109-120; *Tematy kazań dla dorosłych, młodzieży i dzieci w szóstym roku Wielkiej Nowenny*, KDP, R. 48: 1962, z. 1, s. 5-12; *Tematy kazań dla dorosłych, młodzieży i dzieci w siódmym roku Wielkiej Nowenny*, KDP, R. 49: 1963, z. 1, s. 14-19; *Tematy kazań dla dorosłych, młodzieży i dzieci*, KDP, R. 50: 1964, z. 1, s. 35-42 (programy homiletyczne zawierały również propozycje nauk stanowych).

³¹⁵ *Rozporządzenie Kurii Biskupiej w sprawie przygotowania parafii do obchodu Tysiąclecia Chrztu Polski*, KDP, R. 43: 1957, z. 3-4, s. 201-204.

omówienie Wielkiej Nowenny oraz zadania z niej wynikające dla duszpasterzy. Polecano między innymi:

- częste przypominanie wiernym znaczenie chrztu i przyjęcia chrześcijaństwa dla narodu polskiego i jego dziejów;
- zaznajomienie wszystkich parafian z celem i programem Wielkiej Nowenny i wezwanie ich do uczestnictwa w nabożeństwach;
- modlitwa podczas nabożeństw, aby naród przygotował się godnie do obchodu Millenium;
- sporządzenie afiszy z hasłem roku Nowenny;
- w ostatnią niedzielę miesiąca po kazaniach praktykowanie krótkiego rachunku sumienia z realizacji hasła roku;
- częstsze niż dotychczas śpiewanie pieśni Bogurodzica i podkreślanie jej jako, pierwszego hymnu Maryjnego i narodowego³¹⁶.

Z kolejnymi rozporządzeniami mamy do czynienia w latach 1958-1959. Ich zadaniem było wykorzystanie już praktykowanych inicjatyw duszpasterskich do ożywienia i realizacji Wielkiej Nowenny pod kątem tematu kolejnego roku jej wprowadzania. Dotyczyło to w szczególności „Tygodnia Miłosierdzia” (jego hasło nawiązywało do tematu Wielkiej Nowenny) w latach 1959 i 1961, „Krucjaty Wstrzemięźliwości” (1959 r.) i „Akcji Miłosierdzia”³¹⁷. Kuria Biskupia starała się przez rozporządzenia wprowadzać program Wielkiej Nowenny w parafiach diecezji i mobilizować duszpasterzy do większej aktywności. Służyły temu również kongregacje dekanalne księży, gdzie omawiano treść Nowenny i starano się nadać jej konkretny kształt w działaniach duszpasterskich. Temat Wielkiej Nowenny pojawił się na kongregacjach dekanalnych już w 1958 r. - poddano wtedy pod rozważenie: „jak realizowane jest hasło Nowenny z tego roku podczas nauk stanowych, odpustów parafialnych, Triduum Paschalnym, rekolekcji oraz duszpasterstwa młodzieży?”³¹⁸. Na trzeciej kongregacji w 1962 r. poruszany był temat „Udziału parafii w Wielkiej Nowennie”, zaś na drugiej kongregacji

³¹⁶ Tamże, s. 202-204; S. Wszyński, *Kapłani polscy w służbie królowej narodu*, AKapł., T. 55: 1957, s. 7.

³¹⁷ *Rozporządzenia Kurii Biskupiej w Przemyślu z 1959 roku*, KDP, R. 45: 1959, z. 3-5, s. 103-104, 107-112; z. 9-10, s. 178-179; *Rozporządzenia Kurii Biskupiej w Przemyślu z 1961 roku*, KDP, R. 47: 1961, z. 5-6, s. 88.

³¹⁸ *Rozporządzenia Kurii Biskupiej w Przemyślu z 1958 r. (tematy na kongregacje dekanalne)*, KDP, R. 44: 1958, z. 11-12, s. 300-301.

w 1965 r. omawiano zagadnienie „Praktycznej realizacji IX Roku Nowenny”³¹⁹. Przedmiotem rozważań duchowieństwa przemyskiego podczas tzw. „Dni duszpasterskich” odbywających się w Seminarium Duchownym w Przemyśle stała się Wielka Nowenna w 1963 r. (12 VII 1963), a konkretnie jakie działania duszpasterskie podjęto w diecezji w związku z tym programem³²⁰. Dodatkowo Kuria Biskupia przekazała tzw. wskazania duszpasterskie w pierwszych dwóch latach trwania Nowenny. Zalecenia z 1958 r. obligowały do zwrócenia w duszpasterstwie szczególnej uwagi na sakrament chrztu św., a kolejne stawiały przed duchownymi pytanie „Czy podjęte w tym roku działania duszpasterskie różniły się od tych z poprzednich lat i co zrobiono w parafiach, aby ułatwić wiernym w życie w łasce?”³²¹. Milenium zagościło również na forum kongregacji dziekańskich, szczególnie w ostatnim roku przygotowań do uroczystości diecezjalnych. Na jednej z takich kongregacji przeprowadzonej w Wyższym Seminarium Duchownym w Przemyśle dnia 6 IX 1965 r. i prowadzonej przez bp. S. Jakiela tematem głównym stały się obchody milenijne w Polsce oraz w diecezji³²². W celu zapoznania ogółu duchowieństwa z programem uroczystości kongregacje organizowano w różnych miejscach diecezji. Z zebranych informacji wynika, że takie kongregacje miały miejsce w klasztorze o. Bernardynów w Rzeszowie (10 I 1966 r.) dla dekanatów głogowskiego, rzeszowskiego i tyczyńskiego³²³. Kolejne odbywały się w Majdanie Królewskim (26 II 1966 r.), Kolbuszowej (9 III 1966 r.), gdzie omawiano przeprowadzenie Milenium w parafii oraz w Strzyżowie (24 III 1966 r.), w którym ks. Jan Bazan nakreślił planowany przebieg uroczystości w Przemyśle i zaapelował o przeprowadzenie uroczystości na poziomie parafii³²⁴.

Dynamikę duszpasterską okresu Nowenny stymulowały również listy pasterskie wydawane przez ordynariusza diecezji. Listy kierowane do wiernych przez ordynariuszy diecezji (bp. Franciszka Bardę, a później bp. Tokarczuka) wydawane były na po-

³¹⁹ *Rozporządzenia Kurii Biskupiej w Przemyśle z 1962 r.* (tematy na kongregacje dekanalne), KDP, R. 48: 1962, z. 1, s. 4; *Rozporządzenia Kurii Biskupiej w Przemyśle z 1965 r.* (tematy na kongregacje dekanalne), KDP, R. 51: 1965, z. 1, s. 21.

³²⁰ *Dni duszpasterskie w Seminarium Duchownym w Przemyśle*, KDP, R. 49: 1963, z. 4, s. 130.

³²¹ *Wskazania duszpasterskie*, KDP, R. 44: 1958, z. 5-6, s. 143-148; z. 11-12, s. 301.

³²² IPNR, sygn. 053/196, t. IV: *Materiały operacyjne dotyczące sprawy obiektowej nr 183, kryptonim „Arka”*, s. 406.

³²³ Tamże: *Doniesienie TW „Laska” z 11 i 1966 r.*, s. 428.

³²⁴ Tamże: *Informacja służbowa z dnia 14 III 1966 r.*, s. 454; *Doniesienie TW „Arka” z dnia 26 III 1966 r.*

czątku Wielkiego Postu i w przypadku bpa Bardy posiadały treść biblijno-teologiczną z nawiązaniem do tematu rocznego Wielkiej Nowenny³²⁵. Pierwszy list pasterski bpa Bardy w czasie trwania Wielkiej Nowenny otwierał Wielki Post w diecezji i przywoływał objawienia Maryjne w Lourdes (wezwanie do pokuty i odnowy życia)³²⁶. Drugi list tegoż biskupa odwoływał się bezpośrednio do Wielkiej Nowenny (III roku Nowenny) i stanowił zachętę do podjęcia zawartych w niej postanowień ze szczególnym naciskiem na strzeżenie daru życia³²⁷. Trzeci z listów bp Barda skierował do wiernych w 1962 r. i dotyczył „religijnego wychowania dzieci i młodzieży” (ordynariusz sformułował w nim swoje oczekiwania wobec rodziców: „posyłać dzieci na naukę religii, pomagać dzieciom w odrabianiu zadań, troszczyć się o odpowiednie warunki do prowadzenia katechizacji, zakupić katechizmy i Biblię oraz dawać przykład przez własne życie”)³²⁸. Czwarty list, napisany w 1963 r., dotyczył troski o powołania kapłańskie, zaś piąty, z 1964 r., poruszał temat nadziei³²⁹. Biskup I. Tokarczuk jako nowy ordynariusz kontynuował taką formę komunikacji z diecezjanami i wystosował orędzie na Wielki Post w 1966 r.³³⁰ W kolejnym liście z tego samego roku (3 sierpnia) poruszył temat uroczystości milenijnych w Przemyślu, co stanowiło formę przygotowania bezpośredniego do tego wydarzenia³³¹.

Integralną częścią przygotowań do obchodów Milenium i wcielania w życie programu Wielkiej Nowenny był „Rok Maryjny” w diecezji przemyskiej. Pomysłodawcą jego był ks. bp F. Barda, ale ze względu na jego śmierć ogłosił go w diecezji listem pasterskim z 3 V 1965 r. tymczasowy rządcą diecezji ks. bp S. Jakiel³³². Podstawą do wprowadzenia w diecezji tego typu inicjatywy duszpasterskiej była myśl o ożywieniu kultu Maryjnego i zwrócenie uwagi na liczne wizerunki Matki Bożej ko-

³²⁵ List pasterski bp. Franciszka Bardy na Wielki Post 1962 roku. *Religijne wychowanie dzieci i młodzieży*, KDP, R. 48: 1962, z. 2, s. 37-41.

³²⁶ List pasterski bp. Franciszka Bardy na Wielki Post 1958 roku, KDP, R. 44: 1958, z. 1-2, s. 17-24.

³²⁷ List pasterski bp. Franciszka Bardy na początek III Roku Wielkiej Nowenny, KDP, R. 45: 1959, z. 3-5, s. 61-63 (list odczytany został w kościołach 26 IV 1959 r.).

³²⁸ List pasterski bp. Franciszka Bardy na Wielki Post 1962 roku..., s. 40-41.

³²⁹ List pasterski bp. Franciszka Bardy na Wielki Post 1963 roku. *Troska o powołania kapłańskie*, KDP, R. 49: 1963, z. 1, s. 7-104; List pasterski bp. Franciszka Bardy na Wielki Post 1964 roku. *O nadziei*, KDP, R. 50: 1964, z. 1, s. 15-18.

³³⁰ Orędzie bp. Ignacego Tokarczuka na Wielki Post 1966 roku, KDP, R. 52: 1966, z. 2, s. 48-50.

³³¹ List pasterski ordynariusza z okazji uroczystości milenijnych w Przemyślu, KDP, R. 52: 1966, z. 4, s. 96-99.

³³² List pasterski na rozpoczęcie Roku Maryjnego (bp Stanisław Jakiel), KDP, R. 51: 1965, z. 3, s. 49-52.

ronowane oraz niekoronowane znajdujące się na jej terenie (14 wizerunków Matki Bożej uroczyscie koronowanych, 26 doznających szczególnej czci). Dodatkowym impulsem był na pewno trwający w tych latach Sobór Watykański II oraz ogłoszenie przez papieża Jana XXIII w 1962 r. Maryi jako Królowej Polski³³³. Przebiegiem „Roku Maryjnego” kierował powołany w tym celu komitet, któremu przewodniczył ks. bp B. Ł. Taborski, a w jego skład weszli: ks. D. Bialic (zastępca), ks. J. Bazan, ks. kan. Edward Chrzanowski, ks. prał. Jan Jakubczyk, ks. dziekan Ignacy Leja, ks. prał. Franciszek Misiąg (komitet utworzono na sesji konsystorskiej w dniu 14 I 1965 r.)³³⁴. Na pierwszym posiedzeniu komitetu (19 I 1965 r.) wypracowana została formuła obchodów i wskazano parafie, gdzie znajdowały się koronowane wizerunki oraz 10 parafii o większym znaczeniu dla kultu Maryjnego jako miejsc uroczystości „Roku Maryjnego” (liczbę tę później zwiększono do 17 ze względu na głosy duszpasterzy)³³⁵.

Pierwszym miastem obchodów „Roku Maryjnego” był Przemyśl, gdzie 22-23 V 1965 r. odbywały się nabożeństwa Maryjne, również w obrządku wschodnim (Przemyśl posiada aż trzy koronowane wizerunki Matki Bożej: obraz Matki Bożej z Rudek w Seminarium Duchownym, figurę Matki Bożej Jackowej w katedrze przemyskiej, obraz Matki Bożej Niepokalanej w kościele oo. Franciszkanów)³³⁶. Duszpasterze mieli swobodę w tworzeniu planów uroczystości, jednak zaproponowano im jedynie konkretne formy do wykorzystania: Triduum, okolicznościowe kazania, zachęcanie do przystępowania do sakramentów (w ramach przygotowania do uroczystości), procesje z wizerunkami Matki Bożej, nocne czuwania i adoracje, wykonywanie nowych śpiewów liturgicznych, wystawy i projekcje filmów o tematyce Maryjnej (podczas trwania uroczystości)³³⁷. Poniższa tabela unaocznia kolejne miejsca celebracji Maryjnych w diecezji.

³³³ Z. Janiec, *Bogurodzica w liturgii Kościoła*, Sandomierz 2000, s. 99.

³³⁴ D. Bialic, *Sprawozdanie z Roku Maryjnego w diecezji przemyskiej*, KDP, R. 52, 1966, z. 1, s. 26.

³³⁵ Tamże.

³³⁶ Tamże, s. 27.

³³⁷ Tamże, s. 28.

Tabela nr 3. Uroczystości Roku Maryjnego w diecezji przemyskiej³³⁸

Data uroczystości	Miejsce	Biskup celebrujący
23 V 1965	Przemyśl — Wyższe Seminarium Duchowne	bp Jerzy Ablewicz, Tarnów
27 V 1965	Przemyśl — Katedra	abp Karol Wojtyła (Kraków), bp Andrzej Wronka (Wrocław)
31 V 1965	Przemyśl — klasztor oo. Franciszkanów	bp Stanisław Czajka (Częstochowa), bp Tadeusz Szwagrzyk, (Częstochowa)
6 VI 1965	Leżajsk — klasztor oo. Bernardynów	bp Karol Pękala (Tarnów), bp Julian Groblicki (Kraków)
27 VI 1965	Domaradz	bp W. Tomaka
2 VII 1965	Tarnowiec	bp Kazimierz Kowalski (Chełm)
13 VIII 1965	Kalwaria Paławska	bp Jan Mazur (Lublin), bp Jan Muszyński (Kielce)
15 VIII 1965	Tuligłowy	bp W. Tomaka
15 VIII 1965	Borek Stary — klasztor oo. Dominikanów	bp Piotr Gołębiowski (Sandomierz), bp Wincenty Urban (Wrocław)
15 VIII 1965	Stara Wieś — klasztor oo. Jezuitów	abp B. Kominek (Wrocław), bp Stefan Bareła (Częstochowa)
8 IX 1965	Tarnobrzeg — klasztor oo. Dominikanów	bp Walenty Wójcik (Sandomierz)
8 IX 1965	Hyżne	bp Paweł Latusek (Wrocław)
8 IX 1965	Jarosław — klasztor oo. Dominikanów	bp S. Jakiel, bp B. Ł. Taborski, bp W. Tomaka
12 IX 1965	Rzeszów — klasztor oo. Bernardynów	bp K. Pękala (Tarnów)

W parafiach, gdzie czczono wizerunki niekoronowane uroczystości „Roku Maryjnego” odbyły się w terminach: Chmielnik (9 VI), Babice nad Sanem (13 VI), Chłopice (4 VII), Łańcut (16 VII), Rozwadów (18 VIII), Strzyżów (18 VII), Brzozów (25 VII), Jodłówka (29 VIII), Radomyśl nad Sanem (29 VIII), Krzemienica (29 VIII), Dębowiec-Saletyni (19 IX), Haczów (19 IX), Łączki Jagiellońskie (26 IX), Sokołów Małopolski (3 X), Skalnik (12 IX), Krosno — klasztor oo. Franciszkanów (3 X), Rymaków (3 X). Poza oficjalnymi dniami Maryjnymi dodatkowe uroczystości odbyły się w Niechobrze (6-10 X) i Przeworsku (klasztor oo. Bernardynów) w dniach od 7-12 XII³³⁹.

³³⁸ D. Bialic, *Sprawozdanie z Roku Maryjnego...*, s. 28.

³³⁹ Tamże, s. 27.

Niezależnie od kalendarza i miejsca uroczystości spotkały się one z bardzo dobrym odbiorem wiernym, co zaowocowało wysoką frekwencją i liczbą 218 000 rozdanych komunii św. Szczególnym przeżyciem dla wiernych były wieczorne procesje z wizerunkami Matki Bożej, natomiast wyjątkowa atmosfera panowała w Tarnowcu, Starej Wsi i Hyżnem (w tej ostatniej miejscowości na miesiąc przed obchodami zmarł proboszcz ks. Stanisław Ergietowski, który napisał nawet specjalne pieśni na tę uroczystość)³⁴⁰. Obchód dni Maryjnych był czasem zaangażowania biskupów przemyskich, uczestniczących we wszystkich uroczystościach w diecezji, wielkiej gorliwości duchowieństwa przygotowującego te celebry oraz przebywającego z wiernymi w ramach dekanatów³⁴¹. „Rok Maryjny” w diecezji przemyskiej był cenną inicjatywą, docenieniem wszystkich miejsc kultu Maryjnego, a jednocześnie wzmocnieniem akcentu Maryjnego Wielkiej Nowenny. Zakończenie dni Maryjnych w diecezji przypadło na pierwszą niedzielę października 1965 r., kiedy to w każdej parafii przeprowadzono stosowne do okoliczności nabożeństwa Maryjne³⁴².

2. Duchowy i moralny aspekt Wielkiej Nowenny

Wielka Nowenna określana jest programem odnowy moralnej narodu i w zamyśle prymasa Wyszyńskiego taką rolę faktycznie miała spełnić. Byłoby jednak uproszczeniem sprowadzić ją wyłącznie do jednego aspektu. Posiada ona bowiem wyraźny akcent Maryjny i warstwa duchowa jest tutaj tak samo istotna jak ta moralna. Odwołując się do samej definicji duchowości to jej „zadaniem jest pokazać jak historia zbawienia dokonuje się i objawia w życiu ascetyczno-mistycznym chrześcijan dążących do doskonałości”³⁴³. Współcześnie termin duchowość rozumiany jest również „[...] jako praktyka życia duchowego i usystematyzowana refleksja nad życiem duchowym”³⁴⁴.

³⁴⁰ Tamże, s. 26.

³⁴¹ Tamże, s. 28.

³⁴² *List pasterski na rozpoczęcie Roku Maryjnego*, KDP, R. 51: 1965, z. 3, s. 51.

³⁴³ A. Słomkowski, *Teologia życia duchowego. Teologia życia duchowego w świetle Soboru Watykańskiego II*, Ząbki 2000, s. 25. Jest to również określenie wynikające z dokumentów Soboru Watykańskiego II.

³⁴⁴ M. Chmielewski, *Duchowość*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin–Kraków 2002, s. 228.

Na drodze do doskonałości chrześcijanina nie może zabraknąć Maryi — Matki Odkupiciela, przez którą historia zbawienia mogła się dokonać wobec ludzkości, a ona sama stanowi najlepszy przykład bycia doskonałym przed Bogiem. Nie można w tej sytuacji zapominać, że akt odnowienia Ślubów Jasnogórskich stanowił fundament i wstęp do ogłoszenia oraz wprowadzenia programu Wielkiej Nowenny. Właśnie z tego względu warto poświęcić trochę uwagi treści tego aktu zawierzenia.

Wyjątkowość tej deklaracji duchowej polega między innymi na tym, że w odróżnieniu od tych z lat 1946 i 1956 nie zawarto w niej błagań skierowanych do Boga, ale jego istotę stanowi zawierzenie się Bogu przez Maryję³⁴⁵. W tym kontekście pojawiło się słowo „niewola”, oznaczające bezwzględną zależność od Chrystusa i Jego Matki, gotowość trwania w takiej zależności³⁴⁶. Jak zauważyła Krystyna Czuba „zewnątrznym powodem oddania się Maryi była świadomość wielorakiej niewoli: religijnej, narodowej, społecznej, politycznej - niewoli ducha”³⁴⁷. Prymas Wyszyński podkreślił intencje Episkopatu Polski, aby na wzór Chrystusa oddającego Matce wszystkie dzieci Boże oddać wszystkich wiernych Kościoła w Polsce Maryi³⁴⁸. Śluby Jasnogórskie i akt oddania Polski w macierzyńską niewolę miłości Maryi za Kościół w Polsce i w świecie, były wyrazem polskiej Maryjności, a jednocześnie wyrażały mariologię Soboru Watykańskiego II aprobowaną przez papieża Pawła VI³⁴⁹. Ślubowanie Jasnogórskie niosło ze sobą jeszcze jedną szczególną cechę. Było to pierwsze ślubowanie, w którym Polskę powierzano jako rzeczywiste Królestwo Maryi i Jej Syna, zamknięte wołaniem ludu „Królowo Polski przyrzekamy” oraz zawierające konkretne obietnice: życia w łasce uświęcającej, obronę życia nie narodzonych dzieci, walki o zachowanie świętości życia małżeńskiego i rodzinnego, propagowanie miłości społecznej, usilnej

³⁴⁵ B. Miś, *Eklezjalny i społeczny wymiar polskich aktów zawierzenia Maryi w XX wieku*, Częstochowa 1997, s. 55 [mps], w: *Bibliotheca Mariana Clari Montis Czesochoviensis* (Jasna Góra).

³⁴⁶ Por. K. Wojtyła, „*Komentarz teologiczno-duszpasterski do aktu dokonanego na Jasnej Górze dnia 3 maja 1966 r.*”, AKapł. T. 79: 1972, s. 19 nn.

³⁴⁷ Zob. K. Czuba, „*Milenijny Akt Oddania Narodu Polskiego z 3 V 1966 roku w wypowiedziach Jana Pawła II*”, w: *Przewodniczka. Kult Matki Boskiej w Polsce od Lumen Gentium do Redemptoris Mater 1964-1987*, Jasna Góra 1994, s. 259.

³⁴⁸ S. Wyszyński, *Wszystko postawiłem na Maryję*, s. 268.

³⁴⁹ Z. S. Jabłoński, *Ewolucja ideowa lwowskich ślubów królewskich ku jasnogórskim ślubom narodu odczytana na przełomie tysiącleci*, w: *Przesłanie jubileuszu 350-lecia zwycięskiej obrony Jasnej Góry (1655)*, red. Z. S. Jabłoński, Jasna Góra-Częstochowa 2005, s. 146-147.

pracy nad wyrobieniem charakteru narodowego, szerzenia nabożeństwa do Bogarodnicy i naśladowania Jej cnót³⁵⁰. Mimo wyraźnego rysu Maryjnego Ślubów Jasnogórskich, to w zamiarze prymasa Wyszyńskiego miały one mieć charakter teocentryczny. Odzwierciedlały to zapowiedzi ślubów oraz listy pasterskie, w których podkreślał on, że kto ślubuje Maryi ostatecznie ślubuje Bogu³⁵¹. Koncepcja prymasa S. Wyszyńskiego zarówno wtedy, kiedy została przedstawiona, jak i wiele lat później miała swoich przeciwników. Wynikało to z różnego spojrzenia na użycie słowa „niewola” w akcie stworzonym przez Wyszyńskiego jak i odniesienia do samego modelu Maryjności polskiej. Kardynał K. Wojtyła nie oponował wobec użycia słowa „niewola”, ale postulował za terminem - zawierzenie. Biorąc zaś pod uwagę model polskiej duchowości Maryjnej ks. prof. Józef Kudasiewicz uznał za niewłaściwe narzucanie wiernym duchowości montfortiańskiej jako obcej i niezrozumiałej na gruncie polskiej Maryjności opartej na naśladowaniu Maryi (o. Maksymilian Kolbe, o. Stanisław Papczyński)³⁵².

Na podstawie tej krótkiej analizy możemy z pewnością stwierdzić, że odnowienie ślubów Jana Kazimierza wzbogacone o nową symbolikę niesie w warstwie teologicznej bogactwo treści będącej przedmiotem refleksji Kościoła w Polsce podczas przygotowań do Milenium. Stanowiło też próbę pogłębienia związku Polaków z Maryją, a przez Nią z Jezusem. Co istotne, tytułowanie Maryi królową Polski miało być nie tylko „przywilejem” Polaków, ale w głównej mierze zobowiązaniem do kształtowania własnej postawy duchowej i moralnej. Zamknięcie Wielkiej Nowenny położeniem akcentu na cześć oddawaną Maryi, oddaje jej wyjątkowe miejsce w historii zbawienia, ale także w historii Polski. Jak to określił ks. Jerzy Buxakowski „Powstanie hymnu Bogurodzica i Wielka Nowenna to dwie wielkie Maryjne klamry spinające początek i ukoronowanie pierwszego tysiąclecia chrześcijańskiej Polski [...]”³⁵³.

³⁵⁰ W. Siwak, *Królewskość Maryi i nasza. Nowe odczytanie Królewskości Maryi*, w: „Zwycięstwo przychodzi przez Maryję”. *Materiały z sympozjum mariologiczno-maryjnego*, Jasna Góra, 18-19 listopada 2005 roku, red. Z. S. Jabłoński, T. Siudy, Częstochowa 2006, s. 146.

³⁵¹ K. Pek, *Kard. Stefana Wyszyńskiego nauczanie o Maryi w perspektywie obrazu Boga*, w: 1966. *Milenium Chrztu Polski Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna*, red. E. K. Czackowska, Warszawa 2016, s. 42.

³⁵² J. Kudasiewicz, *Matka Odkupiciela*, Kielce 1991, s. 189; tenże, *Biblijna droga pobożności Maryjnej*, Kielce 2002, s. 28-29.

³⁵³ J. Buxakowski, *Rola kultu maryjnego w duszpasterstwie rodzin w Polsce*, „Studia Pelplińskie” 1979, s. 77.

Pierwszy rok Wielkiej Nowenny upłynął na zaakcentowaniu wierności Bogu, krzyżowi i Ewangelii jako symbolom wiary. Podkreślona została również wierność wobec Kościoła oraz jego pasterzy. W przypadku wierności Bogu pojawia się zawsze słowo łaska w znaczeniu biblijnym jak i w samej dyscyplinie dogmatycznej. Termin łaska nie ma swojego odniesienia w Starym Testamencie, a zaznacza się go między innymi przez słowo wierność i wspólnotę z Bogiem, który błogosławi, wybiera, przebacza, przyrzeka i zawiera wieczne przymierze³⁵⁴. Drugi rok Wielkiej Nowenny był odnowieniem przymierza przez życie w łasce uświęcającej rozumianej jako dar habitualny mający udoskonalić duszę do życia z Bogiem oraz oznaczał Jego interwencję podczas nawrócenia lub uświęcania³⁵⁵. Ten dar otrzymany od Boga w sposób niezasłużony czyni człowieka gotowym do odpowiedzi Bogu. Ślubowanie złożone przed Bogiem miało według prymasa S. Wyszyńskiego „[...] wiązać indywidualnie jako ludzi odkupionych, członków Mistycznego Ciała Kościoła, zobowiązanych żyć łaską uświęcającą i czuwać nad tym, aby cały naród był bez grzechu ciężkiego”³⁵⁶. Naturalnym dla tego zadania środowiskiem jest wspólnota Kościoła, spadkobiercy świętego zgromadzenia spod góry Synaj, gdzie otrzymał on prawo i stał się świętym ludem³⁵⁷. Kościół to nowy lud Boży, którego posłannictwo określił sam Chrystus i przez powołanie apostołów stworzył jego hierarchiczną strukturę. Uczniowie Jezusa otrzymali dar Ducha św., władzę odpuszczania grzechów i uświęcania, natomiast Piotr na mocy szczególnego przywileju (prymatu) miał pełnić rolę namiestnika Chrystusa na ziemi. To w nich lud Boży miał widzieć swoich pasterzy i przewodników, a w ich następcach kontynuację tradycji apostoelskiej. Wierność okazywana pasterzom jest więc akceptacją woli Jezusa, a współpraca pasterzy i świeckich w duchu posłuszeństwa była w pełni zgodna z duchem Soboru Watykańskiego II³⁵⁸. Przez podkreślenie tematów: Bóg Ojciec, krzyż, Ewangelia, Kościół i pasterze Kościoła kard. Wyszyński pragnął obudzić w Polakach świadomość, że wierność Bogu wiąże się z wiernością prawowi-

³⁵⁴ G. L. Müller, *Dogmatyka katolicka*, Kraków 2015, s. 786.

³⁵⁵ *Katechizm Kościoła Katolickiego* (dalej: KKK), nr 2000.

³⁵⁶ S. Wyszyński, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, s. 27.

³⁵⁷ KKK, nr 751.

³⁵⁸ *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 37, *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 140. („Ludzie świeccy, jak wszyscy wierzący chrześcijanie, powinni z chrześcijańskim posłuszeństwem stosować się ochoczo do tego, co postanawiają wyświęceni pasterze, jako reprezentujący Chrystusa oraz jako nauczyciele i kierownicy w Kościele”).

tym kapłanom, a wierność kapłanom prowadzi do Boga³⁵⁹. Zauważalne jest tu zazębianie się pierwszych dwóch lat Wielkiej Nowenny tworzących podbudowę do dalszych rozważań moralnych i konkretnych elementów życia. Zadania dla Kościoła i wiernych w Polsce podczas Wielkiej Nowenny nakreślił prymas Wyszyński: „Będziemy rozpatrywali zagadnienie po zagadnieniu, aby w ten sposób zrewidować i pogłębić nasz stosunek do prawd wiary i moralności chrześcijańskiej. Będziemy się pytali, czy jesteśmy wierni łasce? Na ile rodziny chrześcijańskie są prawdziwie chrześcijańskie? Czy wierne są Bogu? To wszystko musi ulec jakiejś rewizji i przemianie. Musimy się wczuć dobrze i wsłuchać w nasze sumienie, aby się przekonać, czy istotnie duch Ewangelii jest duchem narodu? Czy przypadkiem nie odmieniliśmy chociaż literki w prawie Bożym?”³⁶⁰.

Przechodząc do omawiania wymiaru moralnego Wielkiej Nowenny na wstępie należałoby wyodrębnić bloki tematyczne widoczne w jej programie, aby tym samym wskazać, ile miejsca poświęcono poszczególnym dziedzinom życia. Niewątpliwym centrum troski Kościoła w tamtym okresie stała się rodzina, której poświęcono 3 lata Wielkiej Nowenny. W ciągu następnych 2 lat Wielkiej Nowenny pod rozważania wciągnięto sprawy społeczne: miłość i sprawiedliwość społeczną oraz walkę z wadami narodowymi. Natomiast 1 rok Wielkiej Nowenny przebrzmiał pod hasłem „młode pokolenie Polaków”.

Troska Kościoła o rodzinę w czasie trwania Wielkiej Nowenny przede wszystkim skupiała się na obronie życia (lata 1959/1960 - „Życie światłością ludzi”) i sakramentalnego charakteru małżeństwa. Biskupi wypowiedzieli się w tych sprawach w listach pasterskich odczytanych we wszystkich polskich parafiach w uroczystości Świętej Rodziny już w 1957 r. i w 1959 r.³⁶¹ Zawarli w nich treści związane z przeżywaniem okresu narzeczeństwa, ślubu, uroczystości weselnych, jedności

³⁵⁹ J. Lewandowski, *Umacnianie więzi z żywą tradycją chrześcijaństwa w nauczaniu kard. Stefana Wyszyńskiego*, w: 1966. *Milenium Chrztu Polski...*, s. 57.

³⁶⁰ S. Wyszyński, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, s. 48-49.

³⁶¹ *Pouczenie duszpasterskie o sakramencie małżeństwa na dzień Świętej Rodziny 1957 roku*, w: KDP, R. 43:1957, z. 1-2, s. 63-66; *List pasterski Episkopatu Polski o wychowaniu*, KDP, R. 45: 1959, nr 3-5, s. 169-178. W diecezji przemyskiej bp F. Barda w liście pasterskim na początek trzeciego roku Wielkiej Nowenny napisał do rodzin m.in.: „Odnawiajcie swoje siły do świętego życia rodzinnego” i „Liczniejsze rodziny są upodobaniem Bożym”, w: *List pasterski na początek trzeciego roku Wielkiej Nowenny*, KDP, R. 45: 1959, z. 3-5, s. 62-63.

i nierozzerwalności małżeństwa, obowiązków małżeńskich, wychowania dzieci i chrześcijańskiego wychowania w rodzinie (list z 1957 r.). Celem przyświecającym Kościołowi w tamtym okresie była integracja życia rodzinnego, spokój życia społecznego oraz troska o chrześcijańskie wychowanie młodzieży (list z 1959 r.)³⁶². Kościół, co należy podkreślić, nie poprzestał na tworzeniu programów, ale podjął działania duszpasterskie polegające na: specjalnym błogosławieństwie przez biskupa rodziców i dzieci podczas wizytacji parafii, objęcie troską kobiet brzemiennych wraz z mężami, poradnictwie małżeńsko-rodzinnym, opiece nad matką i dzieckiem pozamałżeńskim, opiece moralnej i materialnej nad rodzinami wielodzietnymi oraz sierotami, starszymi i kalekami, edukacji poprzez np. czytanki majowe³⁶³. Czwarty i piąty rok Wielkiej Nowenny (lata 1960/1961 - „Małżeństwo - sakrament wielki w Kościele”, lata 1961/1962 - „Rodzina Bogiem silna”) poświęcony został nierozzerwalności sakramentu małżeństwa oraz życiu chrześcijańskiej rodziny. Tutaj należy się również odwołać do prymasa S. Wyszyńskiego i jego nauczania o małżeństwie oraz rodzinie. Przypominał on małżonkom, że Chrystus, który uświęcił ich związek nie pozostawia ich bez pomocy, ale nieustannie im towarzyszy, by umieli się kochać wierną miłością³⁶⁴. Dodatkowo zachęcał małżonków do pielęgnowania życia łaski, ukazywał drogę rozwijania życia Bożego przez msze św., sakramenty, modlitwę i jak twierdził „bez życia religijnego miłość małżeńska pozostanie miłością jedynie ludzką”³⁶⁵. Prymas stawiał też przed małżonkami i rodzinami konkretne zadania: miłość, rodzicielstwo, obronę życia nienarodzonych, troskę o rozwój osoby ludzkiej, wprowadzanie w obyczaje i kulturę narodową, wychowanie do żywej wiary (małżonkowie), bycie Kościołem domowym, twierdzą wiary narodu, apostołem miłosierdzia i szkołą życia społecznego (rodzina)³⁶⁶. Stawianie tak mocnego akcentu na sakramentalność małżeństwa w nauczaniu Kościoła

³⁶² A. Skreczko, *Troska Kościoła katolickiego w Polsce o małżeństwo i rodzinę w okresie Wielkiej Nowenny (1957-1966). Studium teologiczno-pastoralne*, Białystok 2002, s. 91.

³⁶³ Tamże, s. 90-93.

³⁶⁴ S. Wyszyński, *Słowo duszpasterskie na uroczystość Świętej Rodziny*, w: *Listy prymasa Polski 1946-1974*, Paryż 1975, s. 533-534.

³⁶⁵ Tamże.

³⁶⁶ W. Gałązka, *Małżeństwo i rodzina w nauczaniu Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Studia Prymasowskie Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, 4 (2010), s. 131-136; A. Skreczko, *Rodzicielstwo jako dar i zadanie na podstawie nauczania prymasa Stefana Wyszyńskiego podczas Wielkiej Nowenny Tysiąclecia*, „Rocznik Teologii Katolickiej”, T. 5: 2006, s. 152-170; tenże, *Rodzina miejscem wychowania według biskupów polskich okresu Wielkiej Nowenny*, „Studia Teologiczne Białostockie-Drohiczyńsko-Łomżyńskie”, 21 (2003), s. 62-70.

przez Wielką Nowennę miało swoje uzasadnienie ze względu na duży procent społecznej akceptowalności rozwodów (szczególnie wśród ówczesnej młodzieży licealnej)³⁶⁷.

Polska po zakończeniu II wojny światowej stanęła przed zadaniem nie tylko odbudowy kraju ze zniszczeń materialnych, ale także swojego potencjału biologicznego. Było to ogromnie ważne dla przyszłości Polski i jej miejsca w Europie. Kościół z prymasem Wyszyńskim na czele wydał zdecydowaną walkę wszelkim zakusom niszczenia dzieci nienarodzonych, on sam zaś zdecydowanie bronił życia ludzkiego głosząc konsekwentnie, że życie każdej istoty ludzkiej jest największym dobrem każdego człowieka, nieocenioną wartością dla rodzin, narodu i Kościoła³⁶⁸. Liberalizacja prawa aborcyjnego jako odpowiedź na inicjatywę Kościoła w tej kwestii wyzwoliła w prymasie dodatkową potrzebę publicznego zabierania głosu. Czynił to podczas homilii i wystąpień oraz w swoich listach pasterskich³⁶⁹. Prymas powszechnie wyrażał pogląd, że prawo do życia musi uszanować każdy: rodzice, naród, społeczeństwo, państwo i Kościół³⁷⁰. „Maleńka istota pod sercem matki ma pełne prawo do życia i nikt bez odpowiedzialności za zwykłe zabójstwo nie może tego prawa naruszać”³⁷¹. Podążając za myślą prymasa i nauką Kościoła w obronie życia stanął cały episkopat³⁷². Biskupi w swoim stanowisku zaakcentowali troskę o życie w kontekście przyszłości,

³⁶⁷ Por. A. Dodziuk-Lityńska, D. Markowska, *Rodzina w miastach polskich. Przegląd badań społecznych z lat 1945-1968*, Wrocław 1971; R. Dyoniziak, *Młodzieżowa „podkultura”*. Studium socjologiczne, Warszawa 1965, s. 120. Polacy, deklarujący się w 80% jako katolicy (1960 r.) w 40% popierali ustawodawstwo pozwalające na aborcję, a 60-80% popierało rozwody, w: F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1978, s. 288. Ankieta Ośrodka Badań Opinii Publicznej z 1960 r. na zlecenie Polskiego Radia, tenże, *Rozwody w opinii publicznej*, Warszawa 1962.

³⁶⁸ A. Skreczko, *Troska o rodzinę w okresie przygotowania do obchodów Millenium Chrztu Polski*, „Studia nad rodziną UKSW”, R. 5: 2001, nr 2 (9), s. 85.

³⁶⁹ S. Wyszyński, *List wielkopostny (2.02.1965)*, w: *Listy pasterskie prymasa Polski 1946-1974*, Paryż 1975, s. 472, tenże, *Pochwała dziecięctwa i życia...*, w: tenże, *Dzieła zebrane*, t. 5, Warszawa 2006, s. 552; tenże, *Bogactwo narodu w kołysce*, Warszawa, 17.05.1959, w: tenże, *Prymas Polski w obronie życia*, Warszawa 1982; tenże, *W obronie życia nienarodzonych. Komentarz do Jasnogórskich Ślubów Narodu*, Komańcza, 09.1956, w: tenże, *Prymas Polski...*; tenże, *Myśli przewodnie w roku życia*, w: *Prymas Polski...*,

³⁷⁰ A. F. Dziuba, *Bóg źródłem życia. Z nauczania kard. Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski*, w: 1966. *Milenium Chrztu Polski...*, s. 238.

³⁷¹ Por. S. Wyszyński, *Ratujmy dzieci — wezwanie prymasa Polski na XXVI tydzień miłosierdzia*, Warszawa, 8.09.1970, w: tenże, *Prymas Polski...*, s. 107.

³⁷² *Głos biskupów polskich w obronie zagrożonego bytu narodu*, Warszawa, 4 IX 1970 r.: S. Wyszyński, *Prymas Polski...*,

pomyślności narodu oraz odpowiedzialności za losy ojczyzny i sprawiedliwości wobec przodków, którzy oddali za nią życie³⁷³.

Przyglądając się współczesnej debacie publicznej na temat prawodawstwa w dziedzinie obronie życia dostrzegamy ciągle tendencje do kwestionowania prawa do życia od poczęcia do naturalnej śmierci oraz ochronie nienarodzonych. Problem powrócił mimo wieloletniej katechezy Kościoła i bardzo klarownego w tym temacie nauczania św. Jana Pawła II. Świadczyło to o nietrwałości postaw ludzkich wywołanych przez zmiany cywilizacyjne i konieczności nieustannej walki o człowieka oraz zachowanie Bożego prawa toczonej przez Kościół w całym XX w.

Naturalną kontynuacją tematu rodziny był kolejny rok Wielkiej Nowenny poświęcony młodzieży i obchodzony pod hasłem „Młodzież wierna Chrystusowi” (lata 1962/1963). Intencją prymasa Wyszyńskiego była formacja młodzieży pod względem wiary i postaw obywatelskich, aby mogła ona „przeciwstawić się demoralizacji i ateizacji oraz odkryła sens życia w Chrystusie”³⁷⁴. Szczegółowe wskazania na wspomniany rok Wielkiej Nowenny stawiały wobec duchowieństwa i rodziców, jako odpowiedzialnych za wychowanie młodego pokolenia, jasne zadania. Wobec stanu duchownego wymagania dotyczyły wdrażania w młodzieży zasad chrześcijańskiego wychowania i samowychowania w odniesieniu do realiów życia. Od rodziców żądano wychowania przez troskę o stworzenie w domach Bożej atmosfery, oddziaływania na dzieci własnym przykładem życia i przygotowaniem dzieci do przestrzegania praw Bożych (zwłaszcza przykazania miłości)³⁷⁵. Zgodnie z wolą prymasa Wyszyńskiego program odnoszący się do młodzieży miał być pozbawiony cech surowości, przymusu i napominania, a jego celem miało być wytworzenie w młodym pokoleniu świadomości, że osoba ludzka jest najwyższą wartością w porządku ludzkim i nadprzyrodzonym³⁷⁶. Oddziaływanie Kościoła nie skupiło się wyłącznie na młodzieży, ale objęło również dzieci. Widoczne jest to zwłaszcza w kaznodziejstwie, gdzie starano się uwypuklać rok liturgiczny, a przez jego bogactwo prowadzić dzieci do wspól-

³⁷³ Tamże, s. 124-127.

³⁷⁴ A. Skreczko, *Troska o rodzinę...*, s. 91.

³⁷⁵ *Program duszpasterski VI Roku Wielkiej Nowenny przed 1000-leciem Chrztu Narodu Polskiego*: KDP, R. 48: 1962, z. 3, s. 70-73.

³⁷⁶ Tamże.

noty z Bogiem, np. kazania w pierwsze piątki miesiąca oparte zostały o treść hymnu do miłości św. Pawła (1 Kor 13, 1-13)³⁷⁷.

Lata 1963/1964 to wysiłek Kościoła na rzecz miłości i sprawiedliwości społecznej zawarty w hasle „Abyście się społecznie miłowali”. Realizacji tego hasła miało służyć praktykowanie cnót sprawiedliwości, miłości społecznej i rzetelnej pracy, a zobowiązaniem dla wszystkich miała być treść ślubowania jasnogórskiego odnosząca się do tej problematyki³⁷⁸. Wśród różnych propozycji duszpasterskich ujętych w ogólnopolskim programie znalazła się, np. inicjatywa zorganizowania w czasie Wielkiego Postu „Tygodnia pojednania i naprawy krzywd” (moralnych, materialnych, zgorszenia) połączona z akcją darowania wyrządzonych przykrości i gniewów. Również miano wykorzystać wizyty duszpasterskie dla zakończenia rodzinnych i sąsiedzkich sporów³⁷⁹.

Po latach wspólnego wysiłku duszpasterzy i wiernych przyszedł moment, aby zmierzyć się z wadami narodowymi, które w przeszłości decydowały w jakimś stopniu o losach naszej ojczyzny (szczególnie w okresie rozbiorów). Ósmy z kolei rok Wielkiej Nowenny (1964/1965) przebiegał pod hasłem „Nowy człowiek w Chrystusie”. Podobnie jak to było w poprzednich latach Episkopat Polski wystosował do wiernych list pasterski zachęcając do włączenia się w sposób aktywny w realizację Wielkiej Nowenny³⁸⁰. Za największą wadę narodową lat 60-tych XX w. w Polsce uznano pijaństwo. Stąd też reakcja Kościoła i wysiłek duszpasterski zmierzający do formacji Polaków w tej dziedzinie. Praca trzeźwościowa w Polsce w czasie Wielkiej Nowenny wynikała ze ślubowania Jasnogórskiego: „Królowo Polski przyrzekamy wypowiedzieć walkę pijaństwu i rozwiązłości”. Przy okazji corocznego odnawiania ślubów i peregrynacji Obrazu Matki Bożej w parafii składano przyrzeczenia abstynenckie³⁸¹. W 1960 r. każda z polskich parafii otrzymała wytyczne episkopatu do prowadzenia

³⁷⁷ *Program homiletyczny na VI Rok Wielkiej Nowenny*: KDP, R. 48: 1963, z. 2, s. 42-52; z. 3, s. 70-73; z. 4, s. 98-110.

³⁷⁸ *Program na VII Rok Wielkiej Nowenny, Rok miłości i sprawiedliwości*: KDP, R. 49: 1963, z. 2, s. 44-47.

³⁷⁹ Tamże, s. 46.

³⁸⁰ *List pasterski Episkopatu Polski na rozpoczęcie VIII Roku Wielkiej Nowenny*: „O nowym człowieku w Chrystusie”: KDP, R. 50: 1964, z. 2, s. 30-35.

³⁸¹ A. Skreczko, *Rozwój duszpasterstwa trzeźwościowego w Polsce w okresie Wielkiej Nowenny Tysiąclecia*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, Nr 5: 2007, s. 61.

walki z alkoholizmem, zachęcano także duchownych do korzystania z ustawy państwowej o przeciwdziałaniu alkoholizmowi³⁸². Pracy trzeźwościowej służyć miały powołane do tego zadania dzieła Kościoła w postaci „Apostolstwa trzeźwości” oraz „Krucjaty trzeźwości” stworzonej przez ks. Franciszka Blachnickiego (przez środki podane podczas objawień fatimskich, modlitwę różańcową i ofiarę, starano się wytyczyć drogę do wyzwolenia narodu z pijaństwa)³⁸³.

Wielką Nowennę zamykał rok w szczególny sposób poświęcony Matce Bożej i przeżywany w duchu zawierzenia (hasło: „Weź w opiekę naród cały”). Istotę tego roku oddał najpełniej kard. K. Wojtyła: „Oddanie Matce Bożej staje się jakby wielką prośbą o nowe tysiąclecie chrztu. Z jednej strony jest wielkim podziękowaniem a z drugiej wielką prośbą, a fundamentem jednego i drugiego musi być głębokie zrozumienie rzeczywistości chrztu w aspekcie teologicznym oraz historycznym, a także właściwego miejsca Maryi w tej rzeczywistości³⁸⁴. Wszystkie wydarzenia ogólnopolskie, diecezjalne czy parafialne zostały zwieńczone aktem oddania poszczególnych diecezji w dniu 8 IX 1965 r. oraz uroczystym oddaniem się Matce Bożej na Tysiąclecie Chrztu Polski w dniu 3 V 1966 r.³⁸⁵ Na poziomie parafii dokonywało się jednocześnie poświęcenie rodzin Najświętszemu Sercu Jezusowemu. Związanie z osobą Maryi całości duchowego i moralnego przesłania Wielkiej Nowenny było wyrażeniem wiary w to, że dzięki Jej szczególnemu orędownictwu owoce podjętego wysiłku okażą się trwałe oraz pozwolą na zbudowanie głębokiej więzi z Jezusem w wymiarze indywidualnym i narodowym.

Wielka Nowenna przez kolejnych 9 lat była swoistą katechezą narodową i oprócz koncentracji na głównym temacie jakim był chrzest, zmierzała do zrealizowania celów wychowawczych takich jak odrodzenie religijne, moralne, społeczne, kulturowe i duchowe³⁸⁶. Dzieło prymasa Wyszyńskiego pozwoliło wiernym w Polsce przyj-

³⁸² Tamże, s. 62-66.

³⁸³ Tamże; A. Wodarczyk, *Prorok żywego Kościoła*, Katowice 2008, s. 177-187. Krucjata od 1958 r. zmieniła nazwę na „Krucjatę wstrzemięźliwości”.

³⁸⁴ K. Wojtyła, *Tysiąclecie Chrztu Polski a oddanie Matce Bożej*, „Notificationes Curia Principis Metropolitae Cracoviensis ad Universum Venerabilem Clerum tam Saecularem quam Regularem”, 105: 1965, nr 8, s. 189.

³⁸⁵ P. Skibiński, *Obchody milenijne na kartach Pro memoria prymasa Stefana Wyszyńskiego*, w: 1966. *Milenium Chrztu Polski...*, s. 122.

³⁸⁶ R. Czekalski, *Milenium — katechezą narodu*, w: 1966. *Milenium Chrztu Polski...*, s. 178-179.

rzyć się sobie, zobaczyć z jednej strony wielki strumień łaski i wielkość wstawiennictwa Matki Bożej, a z drugiej strony własną słabość i wszelkie moralne niedomagania. Bez tej refleksji i narodowego rachunku sumienia samo Milenium sprowadziłoby się do jednorazowego wydarzenia religijnego o charakterze masowym.

3. Przygotowania materialne do Milenium

Oprócz duchowego przygotowania do Milenium, które należy uważać za priorytet pojawiła się również troska o materialne dziedzictwo Kościoła na terenach ówczesnej diecezji przemyskiej. Zewnętrzne przejawy wiary miały swój wyraz przede wszystkim w świątyniach wznoszonych bądź upiększanych w parafiach, kapliczkach przydrożnych i pomnikach wiary oraz zwyczajnych dekoracjach podkreślających wyjątkowość przeżywanych przez wiernych wydarzeń. Milenium stworzyło taką okazję, aby dokonać pewnego rodzaju retrospekcji nie tylko w dzieje chrześcijaństwa w Polsce, ale również w historię napisaną przez każdą wspólnotę parafialną. Jednym ze sposobów stała się potrzeba podkreślenia materialnego, tego co już zbudowały poprzednie pokolenia. Zaowocowało to szeregiem prac jakie podejmowano w świątyniach, ich otoczeniu, wyposażeniu oraz przez wznoszenie zupełnie nowych świątyń, czy też innych budowli o charakterze sakralnym. Działania podjęte w tym zakresie wynikały z inicjatywy duszpasterzy i wiernych, a inspiracją był tutaj program Wielkiej Nowenny nacechowany różnymi aspektami życia Kościoła. Dla przykładu program duszpasterski na pierwszy rok Wielkiej Nowenny zwracał uwagę na kościoły i ich przyszłe konsekracje w roku milenijnym oraz na chrzcielnice³⁸⁷. Następne lata nie przyniosły już tak konkretnych wskazówek, toteż wszelkie czyny w tej materii zależały od wrażliwości proboszczów, parafian czy też aktualnych potrzeb danej wspólnoty.

Nie ulega wątpliwości, że zdecydowana większość inicjatyw parafialnych w okresie przygotowań do Milenium dotyczyła kościołów parafialnych. Warto zatem spojrzeć na diecezję przemyską w omawianym okresie pod tym kątem. Nowa chrzcielnica (pomnik 1000-lecia chrześcijaństwa) pojawiła się w parafii Jasło Fara³⁸⁸.

³⁸⁷ Program pracy duszpasterskiej na I Rok Wielkiej Nowenny przed Milenium: KDP, R. 43: 1957, z. 9-10, s. 268.

³⁸⁸ Archiwum Archidiecezjalne w Przemyśle (dalej: AAPrz.), sygn. TPNS 94/1: *Teczka parafii Jasło-Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

Podobne inicjatywy chrzcielne pojawiły się w parafiach Iwonicz Zdrój³⁸⁹, Przemyśl-Błonie (położono chrzcielnicę)³⁹⁰ oraz w Przysietnicy³⁹¹. We wnętrzach świątyń powstawały nowe polichromie, a restauracji poddawano uszkodzone ich fragmenty. Nowe polichromie wykonano w kościołach parafialnych w: Jaworniku Polskim (wyk. A. Gross - 1960 r.), Łopuszce Wielkiej (wyk. L. Szydlak - 1960 r.), Manasterzu (wyk. A. Gross - 1960 r.), Nozdrzcu (wyk. Stanisław Szmuc - 1963 r.), Szówsku (wyk. Józef Piątek - 1964 r.)³⁹². W wielu świątyniach dokonywano też restauracji bądź przemalowań polichromii. Były to między innymi parafie: Brzozów (wyk. K. Tiunin - lata 1962-1972), Dobkowice (przedłużenie świątyni o 8 m w 1962 r.), Krosno-Fara (restauracja wnętrza w latach 1966-1970), Lutowiska (gruntowny remont świątyni w latach 1960-1963), Łańcut-Fara (gruntownie przemalowana polichromia w latach 1966-1967), Średnia Wieś (gruntowna restauracja w latach 1960-1968), Zahutyń (remont zabezpieczający - 1965 r.). Rekonstrukcji polichromii zaś dokonano w kościele w Dukli (wyk. K. Tiunin - lata 1965/1966), a kościół w Jedliczu zyskał wyposażenie wnętrza wykonane na podstawie projektu prof. Wiktora Zina (w latach 1958-1962)³⁹³. Nowa polichromia pojawiła się w kościele p.w. Chrystusa Króla w Rzeszowie jeszcze w 1965 r.³⁹⁴ Natomiast malowanie polichromii ukończono w parafii Przemyśl-Błonie, a ścianę w jednej z naw ozdobiły namalowane na złotym tle sceny Tysiąclecia Chrztu Polski i Soboru Watykańskiego II (wyk. Witold Skulicz z Krakowa). Tamtejsi parafianie ufundowali także „Dzwon Tysiąclecia” z wizerunkiem królowej Polski (poświęcony 3 IV 1966), pięć klęczników oraz ławki dębowe³⁹⁵. Kościół parafialny w Iwoniczu zyskał nową elewację, naprawiono dach, a organy przeszły kapitalny remont³⁹⁶. Parafia Krosno-Polanka wzbogaciła swoją świątynię o nowe tabernakulum³⁹⁷. W parafii Majdan Królewski z racji Milenium odnowiono trzy ołtarze, zwiększono liczbę ławek o 26 nowych, zakupiono nowe dzwony o wadze 1300 kg (poświęcone 28 X 1966 r.)

³⁸⁹ AAPrz., sygn. TPNS 84a/1: *Teczka parafii Iwonicz Zdrój. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

³⁹⁰ AAPrz., sygn. TPNS 202c/1: *Teczka parafii Przemyśl-Błonie. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

³⁹¹ AAPrz., sygn. TPNS 207/1: *Teczka parafii Przysietnica. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

³⁹² *Rocznik archidiecezji przemyskiej...*, s. 103, 169, 178, 179.

³⁹³ Tamże, s. 55, 82, 281, 302.

³⁹⁴ AAPrz., sygn. TPNS 230d/1: *Teczka parafii Chrystusa Króla w Rzeszowie. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

³⁹⁵ AAPrz., sygn. TPNS 202c/1: *Teczka parafii Przemyśl-Błonie...*

³⁹⁶ AAPrz., sygn. TPNS 84a/1: *Teczka parafii Iwonicz Zdrój...*

³⁹⁷ AAPrz., sygn. TPNS 125 c/1: *Teczka parafii Krosno-Polanka. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

i sygnaturkę³⁹⁸. Parafia Słocina uczciła Milenium przez wmurowanie dwóch pamiątkowych tablic na zewnętrznej elewacji kościoła, dodatkowo wykonano jeszcze nowy ołtarz soborowy³⁹⁹. Ksiądz proboszcz parafii Dydnia Stanisław Krypel zamierzał wzniesić murowaną dzwonnice, która miała zastąpić tymczasową drewnianą konstrukcję, jednakże władze komunistyczne skutecznie temu przeszkodziły. Wzniesiona została metalowa dzwonnica, a na zewnątrz kościoła jeden z dzwonów, umieszczony na tej konstrukcji, został ufundowany jako pamiątka Millennium Chrztu Polski i dar soborowy. Przy ścianie absydy umieszczono tablicę upamiętniającą Milenium Chrztu Polski⁴⁰⁰. Wydarzenie jakim było Milenium zostało podkreślone przez parafię św. Sebastiana w Sarzynie, co znalazło to swój wyraz w powstałym z tej okazji neobarokowym ołtarzu Najświętszego Serca Pana Jezusa umiejscowionym dzisiaj w lewej nawie bocznej (wykonał go Józef Koczapski z Przemyśla w 1966 r.). Z lat 60-tych XX w. pochodzą również ambona (projekt Władysława Moskały) oraz organy⁴⁰¹. Parafia Tarnawa obchodząc uroczyscie Milenium ufundowała złocenie koron Matki Bożej na obrazie znajdującym się na głównym ołtarzu - był to dar od wszystkich matek z tej wspólnoty (ten sam stan zakupił dodatkowo pozłacaną monstrancję)⁴⁰².

Osobno należy wspomnieć o wszystkich nowo wzniesionych świątyniach w trakcie trwania Wielkiej Nowenny, będących pewnego rodzaju wotum milenijnym. Powstawały one w wielkim trudzie, przy dużej ofiarności wiernych oraz przez społecznie wykonywaną pracę. Były to jednocześnie inicjatywy budujące jedność wspólnot parafialnych. Jak można zauważyć większość powstających w tym okresie świątyń była pod wezwaniem Maryjnym, co wydaje się było pokłosiem Wielkiej Nowenny lub też obchodzonego w diecezji „Roku Maryjnego”.

³⁹⁸ AAPrz., sygn. TPNS 1556/1: *Majdan Królewski. Sprawozdanie roczne za rok 1966*.

³⁹⁹ AAPrz., sygn. TPNS 230r/1: *Teczka parafii Rzeszów-Słocina. Sprawozdanie roczne za rok 1966*.

⁴⁰⁰ S. Nabywaniec, *Pół wieku duszpasterzował wśród nas. Ksiądz Prałat Stanisław Krypel (1914-1990)*, Dydnia-Rzeszów 2014, s. 129, 131.

⁴⁰¹ S. Rudziński, *Architektura i sztuka kościołów w Sarzynie*, w: *400 lat parafii w Sarzynie (1598-1998)*, red. J. Półćwiartek, Nowa Sarzyna 2000, s. 215.

⁴⁰² *Stulecie parafii Tarnawa Górna 1908-2008*, red. K. Żołyniak, Tarnawa 2008. Złocenia dokonał Julian Opryszko z Przemyśla.

Tabela nr 4. Kościoły zbudowane w diecezji przemyskiej w latach trwania Wielkiej Nowenny (1957-1965)⁴⁰³

Parafia	Data budowy lub rozbudowy	Wezwanie
Budziwój	1961-1962 (rozbudowa)	M.B. Śnieżnej
Bachórzec	1958-1961	św. Katarzyny
Bączal Dolny	1957-1960 (rozbudowa)	Imienia Maryi
Chmielnik Rzeszowski	1958 (rozbudowa)	M. B Łaskawej
Grodzisko Strzyżowskie	1956-1958	Niepokalanego Serca NMP
Hucisko Jawornickie	1956-1958	M. B. Wspom. Wiernych
Jasło -Franciszkanie	1957-1965	św. Antoniego
Jasło – s. Wizytki	1966 (rozbudowa)	NSPJ i Serca Maryi
Kopcie	1957-1963	Niepokalone Serce NMP
Lutcza	1958-1962	Wniebowzięcia NMP
Majdan Sieniawski	1957-1960	św. Józefa i św. Mikołaja
Medynia Głogowska	1958-1960	M. B. Bolesnej
Nowosielec	1957-1958	M. B. Królowej Polski
Pniów	1957-1959 (odbudowa)	św. Zygmunta
Radomyśl n. Sanem	1958	M. B. Bolesnej
Rączyna	1963 (rozbudowa)	Najśw. Serca Jezusa
Stalowa Wola	1959-1961	M. B. Królowej Polski
Świlcza	1957-1960 (dok. budowy.)	Wniebowzięcia NMP
Hłudno	1958-1961 (rozbudowa)	św. Klary
Wesoła	1956-1959	św. Katarzyny

Zapewne budownictwo sakralne i kościelne mogło osiągnąć większe rozmiary, ponieważ zapotrzebowanie było spore, jednak restrykcyjna polityka władz PRL przyczyniła się do braku pozwoleń na prowadzenie budów. Dodatkowo nakładano na parafie bądź księży grzywny finansowe, niektóre ze spraw kończyły się także wyrokami sądowymi⁴⁰⁴. W latach poprzedzających uroczystości milenijne organy bezpieczeństwa zanotowały 7 przypadków nielegalnego budownictwa w 1964 r., 16 przypadków

⁴⁰³ Dane do tabeli pochodzą z kwerendy w IPNR sporządzonej przez mgr Mateusza Gierczaka oraz stron internetowych diecezji rzeszowskiej, sandomierskiej oraz wymienionych parafii; *Rocznik archidiecezji przemyskiej...*, s. 176; M. Kapłon, *Diecezja przemyska...*, 138-141.

⁴⁰⁴ IPNR, sygn. 049/59: *Teczka opracowania roczne (opisowe i statystyczne) dotyczące działań kleru katolickiego, Wydz. IV KW MO Rzeszów za lata 1966-1971. Sprawozdanie Wydz. IV za rok 1966 z dnia 6 i 1967 roku*. W roku sprawozdawczym wszczęto 21 postępowań karnych przeciwko księżom — dwóch księży skazano na areszt 6 miesięcy z zawieszeniem na dwa lata, 10 ukarano grzywnami, a jedną ze spraw umorzono.

w 1965 r. i 56 w 1966 r.⁴⁰⁵ Z przedstawionych danych wynika, że rok milenijny przyniósł znaczący wzrost w liczbie powstających obiektów sakralnych bądź zabudowań o charakterze duszpasterskim czy gospodarczym. Prawdziwy rozwój budownictwa sakralnego przypadł jednak na dalsze lata pasterzowania w diecezji bpa I. Tokarczuka i związany był z powstającą siecią nowych placówek duszpasterskich⁴⁰⁶.

Problemem stało się także pozyskiwanie materiałów budowlanych, czy zastrzone prawo budowlane, będące instrumentem władz świeckich wykorzystywanym do ingerencji na różnych etapach nowo wznoszonych świątyń bądź zabudowań przykościelnych. Duchowieństwo diecezjalne przewencyjnie zapoznano z instrukcją o budownictwie obiektów sakralnych i kościelnych, umieszczając ją w KDP⁴⁰⁷. Odnosiła się ona do okólnika wydanego przez Urząd ds. Wyznań z 27 III 1957 r., na mocy którego kurie biskupie zobligowane zostały do zgłaszania miejscowym prezydium wojewódzkich rad narodowych o planowanych budowach obiektów sakralnych w celu umieszczenia ich w planach zagospodarowania przestrzennego po uprzedniej weryfikacji (okólnik dotyczył również kapliczek i krzyży przydrożnych)⁴⁰⁸. W praktyce oznaczało to nieustanne spory z władzami o pozwolenia na budowę kolejnych kościołów we wszystkich diecezjach w Polsce.

Wspólnoty parafialne nie tylko zatroszczyły się o kościoły wybudowane na parafii. Milenium było także okazją do wzbogacenia ich wyposażenia o paramenty i szaty liturgiczne oraz uporządkowanie ich otoczenia. Dla przykładu, w parafii Boguchwała odnowiono z pozłoceniem obraz Matki Bożej Częstochowskiej i znajdujące się w kościele feretrony⁴⁰⁹. Wspólnota parafialna w Budziwoju uczciła Milenium przez zakup jednego ornatu, sześciu alb i dalmatyk⁴¹⁰. Dla parafii Jodłówka świętowanie Milenium było okazją do sprawienia nowego pozłacanego kielicha. Podobne przedsięwzięcie wcielono w życie w parafii Krosno-Polanka (ponadto zakupiono jeszcze

⁴⁰⁵ Tamże.

⁴⁰⁶ *Nowe kościoły diecezji przemyskiej w jej dawnych granicach powstałe w latach 1966-1992*, wyd. J. Bar. A. Szal, Przemysł 1993; A. Boniecki, *Budowa kościołów w diecezji przemyskiej*, Paryż 1964, A. Szypuła, *Historia nowych kościołów w diecezji przemyskiej 1966-1993*, t. 1-4, Rzeszów 1998.

⁴⁰⁷ *Instrukcja w sprawie budownictwa obiektów sakralnych i kościelnych (Okólnik nr 3 z 27 III 1957 r. w sprawie budownictwa obiektów sakralnych i kościelnych oraz zaopatrywania tych obiektów w materiały budowlane)*; KDP, R 43: 1957, z. 3-4, s. 104-105.

⁴⁰⁸ Tamże.

⁴⁰⁹ AAPrz, sygn. TPNS 18/1: *Teczka parafii Boguchwała. Sprawozdanie roczne za rok 1966*.

⁴¹⁰ AAPrz, sygn. TPNS 30/1: *Teczka parafii Budziwój. Sprawozdanie roczne za rok 1966*.

dwie kapy liturgiczne)⁴¹¹. Darem parafian z Mirocina dla ich świątyni był ornat oraz dwa dużego formatu obrazy Matki Bożej i Ojca Świętego Pawła VI⁴¹². Tożsamych inicjatyw było wiele. Zamieszczone tu przykłady to jedynie niektóre ze świadectw ofiarności wiernych, wyrażających kult dla miejsc i rzeczy świętych oraz rozumiejących jak doniosłym wydarzeniem jest obchód Milenium Chrztu Polski.

⁴¹¹ AAPrz, sygn. TPNS 101/1: *Teczka parafii Jodłówka. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 125c/1: *Teczka parafii Krosno-Polanka...*

⁴¹² AAPrz, sygn. TPNS 167c/1: *Teczka parafii Mirocin. Sprawozdanie roczne za rok 1966*.

Rozdział IV

Przebieg uroczystości 1000-lecia chrztu Polski w diecezji przemyskiej

1. Centralne uroczystości milenijne w diecezji

Milenijne uroczystości upamiętniające wydarzenie Chrztu Mieszka i i 1000-letnią obecność chrześcijaństwa na ziemiach polskich zostały zorganizowane również w Przemyślu. Miasto jako stolica diecezji stało się przez moment najważniejszym miejscem na religijnej mapie Polski. Przemyśl świętował narodziny wiary w Chrystusa w Polsce jako 20. miasto w kraju⁴¹³. Diecezja przygotowywała się do tego wydarzenia podobnie jak cały Kościół w Polsce przez dziewięcioletnią nowennę, a organizacją obchodów milenijnych kierował powołany dekretem ordynariusza z dnia 1 III 1966 r. Komitet Organizacyjny⁴¹⁴. Jego inauguracyjne posiedzenie odbyło się 25 III 1966 r., a Komitet został podzielony na sekcje w celu lepszej organizacji pracy i jej konkretnego

⁴¹³ *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 355; I. Tokarczuk, *Kochałem tych ludzi całym sercem i oddaniem. Wspomnienia z lat 1918-1976*, Lwów–Kraków 2014, s. 183.

⁴¹⁴ *Sprawozdanie z przemyskich obchodów Tysiąclecia Chrześcijaństwa w Polsce*, KDP, R. 52, 1966, z. 6, s. 127; A. Garbarz, *Działalność duszpastersko-społeczna...*, s. 164; *Rocznik diecezji przemyskiej na rok 1966*, Przemyśl 1966, s. 35, 166-169. Komitet specjalny obchodów Milenium tworzyli: bp S. Jakiel (przewodniczący), bp B. Taborski (zastępca przewodniczącego), członkowie: ks. J. Ataman, ks. J. Bazan, ks. D. Bialic, ks. E. Chrzanowski, ks. Piotr Federkiewicz, ks. J. Jakubczyk, ks. M. Jastrzębski, ks. J. Kilar, ks. F. Misiąg, ks. Władysław Prucnal, ks. Bronisław Twardzicki, ks. Stanisław Zygarowicz, o. Bogusław od Bożego Miłosierdzia (przeor karmelitów), ks. Władysław Chmiel, dyrektor księży salezjanów w Przemyślu, o. Leander, Stanisław Drożdzał gwardian o.o. franciszkanów konwentualnych w Przemyślu, gwardian o.o. reformatów w Przemyślu o. Ferdynand Sobanek.

ukierunkowania⁴¹⁵. Powstał sekretariat Komitetu i sekcje: duszpasterska, liturgiczna, mieszkaniowo-aprowizacyjna, higieniczno-sanitarna, porządkowa, naukowa i dokumentacji⁴¹⁶.

W poszczególnych sekcjach zaangażowani byli kapłani: ks. T. Błaszkievicz, ks. Stanisław Burczyk, ks. Stanisław Fejdasz, ks. Władysław Hataś, ks. Jan Jakiela, ks. Mieczysław Kociubiński, ks. Tadeusz Koński, ks. Marian Kwieciński, ks. Stanisław Krzywiński, ks. Edward Prędkie, ks. Tadeusz Szczurek, ks. Jan Szyndlar, ks. Tadeusz Śliwa, ks. Edward Śnieżek, ks. Stanisław Tomaszek, ks. Tadeusz Wielobób, ks. Stanisław Zarych⁴¹⁷. Na czele każdej z sekcji stał przewodniczący. Byli nimi: ks. kanonik Józef Kilar (duszpasterska), ks. J. Jakubczyk (liturgiczna), ks. E. Chrzanowski (mieszkaniowo-aprowizacyjna), ks. J. Ataman (naukowa), ks. D. Bialic (dokumentacji bieżącej)⁴¹⁸. Materiały gromadzone przez SB zawierają informację, że uroczystości milenijne zamierzano początkowo zorganizować w jednym z sanktuariów maryjnych na terenie diecezji, ale po konsultacjach z episkopatem uznano ostatecznie Przemyśl za najlepsze miejsce do jej przeprowadzenia⁴¹⁹. Zanim doszło do rozpoczęcia głównych uroczystości władze województwa reprezentowane przez Przewodniczącego Prezydium WRN w Rzeszowie Edwarda Dudę odbyły rozmowy z przedstawicielami Kurii Biskupiej oraz samym ordynariuszem bp Tokarcukiem. W trakcie spotkań władze państwowe wyraziły swoje obawy, co do planowanych uroczystości religijnych oraz tego, że mogą przeobrazić się w wystąpienia antypaństwowe, dodatkowo chciały ograniczyć obchody Milenium do kościoła katedralnego⁴²⁰.

Tuż przed uroczystością przekazane zostało ogłoszenie informujące uczestników o miejscach parkingowych (plac przy seminarium, podwórze domu biskupiego), punktach sanitarnych (ul. Kapitulna 4, w mieszkaniu ks. prof. T. Wieloboba), toaletach dla świeckich (budynek kurii, przy ul. Katedralnej 7, na „Orzechówce”), punktach zatrzy-

⁴¹⁵ Tamże, s. 127.

⁴¹⁶ Tamże.

⁴¹⁷ Tamże, s. 128.

⁴¹⁸ Tamże. Ogółem Komitet odbył 6 spotkań plenarnych, w sekcjach miało miejsce 40 spotkań; AWSDP, sygn. XJM-76: Ks. M. Jastrzębski, *Diecezja przemyska w latach 1966-1976. Niektóre aspekty życia religijnego w diecezji przemyskiej z okazji 10-lecia rządów pasterskich ks. biskupa ordynariusza Ignacego Tokarczuka*, s. 1-2.

⁴¹⁹ IPNR, sygn. 053/196, t. IV: *Materiały operacyjne...*, s. 406.

⁴²⁰ M. Romański, *Władze państwowe a Kościół katolicki...*, s. 332.

mywania się biskupów (seminarium, mieszkanie wicerektora seminarium ks. Stanisława Góreckiego i dom biskupi) i punktach dla księży (Kuria Biskupia, seminarium, wikarówka katedralna). Punkt informacyjny dla sióstr zakonnych mieścił się u sióstr służebniczek starowiejskich przy ul. Kapitulnej 3 za tzw. Zieloną Bramą⁴²¹.

Wstępem do głównych uroczystości w Przemyślu było Triduum przygotowawcze odbywające się w dniach 17-19 VIII 1966 r. w bazylice katedralnej i kościołach przemyskich. Na nabożeństwa złożyły się celebracje wieczorne ze śpiewem apelu jasnogórskiego, odprawieniem mszy św. z kazaniem i odśpiewaniem hymnu Magnificat przy wystawionym Najświętszym Sakramencie⁴²².

Przybyłego po godz. 17.00 na uroczystości milenijne prymasa S. Wyszyńskiego powitały przy samochodzie dwie dziewczynki trzymające w dłoniach bukiet kwiatów. Były to Małgorzata Ciechanowska (przyjechała z Krakowa na wakacje do babci) i Tamara Marecka z Przemyśla. Do powitania prymasa przygotowała je s. Konstancja Nowak, służebniczka starowiejska⁴²³.

Uroczyste obchody rocznicy Chrztu Polski odbywały się w Przemyślu w dniach 20 i 21 VIII 1966 r.⁴²⁴ Rozpoczęła je procesja liturgiczna z cudowną figurą Matki Bożej Jackowej - przypadała wtedy 200 setna rocznica jej koronacji - niesioną przez alumnów seminarium duchownego, a przewodniczył jej bp S. Jakiel (20 VIII 1966 r., godz. 16.30)⁴²⁵. Procesji towarzyszył śpiew pieśni Maryjnych intonowanych przez wiernych, zaś figura Matki Bożej spoczęła na specjalnie przygotowanym tronie obok ołtarza polowego⁴²⁶. Kolejnym akcentem uroczystości stała się procesja z domu biskupiego o godz. 17.30 z udziałem, przybyłego wcześniej, prymasa S. Wyszyńskiego oraz przedstawicieli Episkopatu Polski⁴²⁷.

⁴²¹ AWSDP, sygn. MK-12: *Ogłoszenia*, b.s.; S. Zarych, *Kapłani zmarli: ks. Stanisław Górecki*, KAP, R. 81: 1996, nr 2, s. 258-260.

⁴²² *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 136. Tematy kazań: „Diecezja przemyska jako część Kościoła w ciągu Tysiąclecia” (17 VIII), „Przeszłość i teraźniejszość naszej społeczności parafialnej” (18 III), „Matka Boża w dziejach diecezji przemyskiej” (19 VIII).

⁴²³ S. Nabywaniec, *Sprawa obiektowa nr I...*, s. 317.

⁴²⁴ D. Białic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 127.

⁴²⁵ Tamże, s. 130.

⁴²⁶ Tamże.

⁴²⁷ P. Raina, *„Te Deum Narodu polskiego”...*, s. 349; S. Dziedzic, *Inauguracja uroczystości milenijnych w diecezji przemyskiej*, „Słowo Powszechne” (dalej: SP), R. 19: 1966, nr 34, s. 2.

Prymas Wyszyński przyjechał do Przemyśla w towarzystwie bp. Tadeusza Majewskiego, bp. Jerzego Modzelewskiego, bp. J. Czerniaka, o. Teofila Krauzego (przeora Jasnej Góry), Marii Okońskiej i Krystyny Szajer z Instytutu Prymasowskiego⁴²⁸. Prymasa i dostojnych gości powitali przedstawiciele różnych stanów. W trakcie organizacji pojawiły się trudności ze znalezieniem osób dorosłych gotowych powitać prymasa; żywili oni obawy przed ewentualnymi represjami władz, utratą pracy czy perspektywą wielogodzinnych przesłuchań na UB⁴²⁹. Ostatecznie tej zaszczytnej, aczkolwiek trudnej, roli podjął się dr n. med. Tadeusz Miszczak, lekarz opiekujący się przez długie lata klerykami w przemyskim seminarium⁴³⁰. Następnie słowa powitania wygłosił rządca diecezji bp I. Tokarczuk, natomiast o godz. 18.00 nastąpiło rozpoczęcie mszy pontyfikalnej celebrowanej przez ordynariusza przemyskiego. Posługę kanoników-diakonów pełnili ks. D. Bialic i ks. J. Kilar, a diakona ks. E. Śnieżek⁴³¹. Kazanie wygłosił abp B. Kominek z Wrocławia, który skonstatował z naciskiem o łączności między Kościołem przemyskim a tym odbudowanym na zachodnich ziemiach polskich. Wskazał na liczbę 100 kapłanów z diecezji przemyskiej pracujących owocnie w tamtej części Polski oraz na osobę Matki Bożej jako jednoczącej zachód Polski z pozostałymi jej ziemiami⁴³². Odniósł się również do przyszłości Polski, w którą - w nawiązaniu do konstytucji soborowej „Gaudium et spes” - wierni powinni wejść z wdzięcznością, prośbą, modlitwą, radością i nadzieją⁴³³. Pierwszy dzień milenijnych obchodów zakończyło uroczyste błogosławieństwo biskupów, apel jasnogórski oraz nocne czuwanie przed Najświętszym Sakramentem⁴³⁴. Moderatorem czuwania był ks. kanonik J. Kilar, a co godzinę sprawowa-

⁴²⁸ S. Wyszyński, *Zapiski milenijne*, s. 160.

⁴²⁹ Ks. W. Prucnal — relacja ustna z dnia 10 IX 2016 r.

⁴³⁰ S. Nabywaniec, *Sprawa obiektowa nr 1...*, s. 317.

⁴³¹ AWSDP, sygn. MK-12: *Instrukcja dodatkowa dla kanoników asystentów*, b.s.; D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 130.

⁴³² Tamże; I. Tokarczuk, *Z przemyskiej „twierdzy”*, s. 159-166.

⁴³³ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 131.

⁴³⁴ AAPrz, b.sygn.: *Teczka Milenium 66*. Pismo do przewielebnych księży proboszczów i oo. rektorów kościołów zakonnych oraz przełożonych domów zgromadzeń zakonnych żeńskich miasta Przemyśla z dnia 9 VIII 1966 r., *Program nocnego czuwania 20-21 VIII 1966 roku*; P. Raina, „*Te Deum Narodu polskiego*”..., s. 349. Program adoracji: w dniach 21-23 siostry zakonne z poszczególnych zgromadzeń zakonnych miasta, w dniach 23-24 alumni seminarium i bracia Albertyni, w dniach 24-1 parafia katedralna, w dniach 1-2 parafia Zasanie, w dniach 2-3 parafia Błonie, w dniach 3-4 oo. Karmelici, w dniach 4-5 oo. Reformaci, w dniach 5-6 oo. Franciszkanie.

na była Eucharystia⁴³⁵. Jednocześnie w 15 miastach diecezji celebrowali Eucharystię i głosili słowo Boże biskupi zaproszeni do diecezji przemyskiej na uroczystości centralne.

Tabela nr 5. Udział Episkopatu Polski w parafialnych uroczystościach przed Milenium w Przemyśle⁴³⁶

Parafia uroczystości milenijnych	Biskup celebrujący
Jarosław — Fara	bp Juliusz Bieniek, bp Józef Kurpas
Jasło — Fara	bp K. Pękała;
Krosno — Fara	bp J. Ablewicz;
Leżajsk — Fara	bp P. Gołębiowski
Łańcut	bp S. Bareła, bp Franciszek Musiel
Nisko	bp J. Mazur, bp Bolesław Pylak
Przeworsk — Fara	bp W. Urban;
Rozwadow — Fara	bp Edward Muszyński;
Rzeszów — oo. Bernardyni	bp Antoni Baraniak;
Sanok — Fara	bp Jerzy Stroba, ks. bp Ignacy Jeż
Stalowa Wola	bp Jan Jaroszewicz
Tarnobrzeg	bp Walenty Wójcik
Dubiecko	bp Wacław Wycisk
Radymno	bp Jan Kulik
Babice	bp Władysław Jędruszcuk

Liturgia obchodów milenijnych przebiegała na specjalnie zbudowanym ołtarzu, umiejscowionym przy murach prezbiterium katedry, od strony południowo-wschodniej, przy ulicach Katedralnej i Kapitulnej, po jednej i po drugiej stronie tablicy grunwaldzkiej umieszczono trony dla prymasa Polski i bpa I. Tokarczuka, w środku natomiast dla celebransów i asysty⁴³⁷. Powyżej tablicy znajdowało się godło państwowe, herb miasta Przemyśla oraz napis Maria. Ważnym elementem dekoracyjnym był również kolorowy krąg (aureola) otaczający pasyjkę Zbawiciela widniejącą na czele ołtarza — na lewym łuku tego kręgu można było dostrzec wyścielone płótnem pielgrzymujące puste ramy Obrazu Jasnogórskiego, prawy zaś łuk zdobiły symbole czterech ewangelistów⁴³⁸. U

⁴³⁵ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 131. Msze sprawowali przed północą księża profesorowie Seminarium Duchownego w Przemyśle, a po północy księża z wyznaczonych parafii i kościołów zakonnych z Przemyśla oraz delegowanych przez proboszczów lub przełożonych zakonnych.

⁴³⁶ AAPrz, b.syg.: *Teczka Milenium 66. Szczegółowy program obchodów Milenium*, s. 6-7.

⁴³⁷ A. Garbarz, *Obchody milenium w diecezji przemyskiej*, s. 166.

⁴³⁸ Tamże.

podnóża ołtarza zwracała uwagę zrobiona ze słomy (przez rzemieślników z Rzeszowa-Staromieścia) tiara papieska, którą zdobił napis „Polonia semper Fidelis”, a poza łukiem, na podium ołtarzowym, wyeksponowano tron dla figury Matki Bożej Jackowej⁴³⁹. Dodatkowym elementem dekoracji była korona oświetlona żarówkami znajdująca się na szczycie wieży katedralnej. Jej wykonawcą był niejaki Społowicz, właściciel sklepu elektrycznego przy ul. Jagiellońskiej w Przemyśle⁴⁴⁰.

Drugi dzień obchodów milenijnych w Przemyśle miał swój początek w katedrze o godz. 6.00. Rozpoczął się odśpiewaniem, przez ministrantów katedralnych i dzieci, „Godzinek do Matki Bożej”⁴⁴¹. Prymarię o godz. 6.30 celebrował ks. infułat Stanisław Kobylecki z Łucka, za to homilię wygłosił ks. bp Bernard Czapliński z Pelplina. Pozostałych 9 biskupów odprawiało msze św. i głosiło homilie w kościołach i kaplicach przemyskich: bp Józef Drzazga w parafii M B Przemyśl-Błonie, abp A. Baraniak w parafii św. Józefa Przemyśl-Zasanie, bp. Dąbrowski u o.o. franciszkanów, bp K. Majdański u o.o. reformatów, bp J. Czerniak u o.o. karmelitów, bp L. Bernacki u sióstr karmelitanek, bp P. Dudziec u panien benedyktynek, bp W. Skomorucha u sióstr felicjanek na Zasaniu⁴⁴². SB oceniła frekwencję na porannych nabożeństwach na 2000-3000 wiernych - źródła kościelne nie zawierały takich informacji⁴⁴³. Prymas S. Wyszyński sprawował eucharystię o 7.30 w kaplicy domowej bp. I. Tokarczuka, w której uczestniczyły siostry zakonne mające swoje placówki w Przemyśle, a pierwszą komunię św. przyjął chłopiec przybyły z matką z Mościsk, należących nadal formalnie do diecezji przemyskiej. Prymas Wyszyński na zakończenie przemówił krótko do sióstr i chłopca⁴⁴⁴. Tego dnia miał również miejsce pewien zabawny i ciekawy epizod. Otóż, do domu biskupiego w sobie tylko wiadomy sposób dostało się dwoje dzieci, które chciały koniecznie zobaczyć prymasa Wyszyńskiego (słyszały o nim na lekcjach religii). Prymas odebrał to wydarzenie niezwykle serdecznie, co przebiega z jego publikacji⁴⁴⁵.

⁴³⁹ Tamże.

⁴⁴⁰ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka informacji i stenogramów z uroczystości milenijnych w Przemyśle 1966*, t. 2, *Informacja nr 2 dla Naczelnika Wydziału IV MSW z dnia 17 VIII 1966 r.* (nie udało się ustalić imienia).

⁴⁴¹ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 131.

⁴⁴² Tamże; AAPrz, b.sygn.: *Teczka Milenium 66. Szczegółowy program...*, s. 7; S. Dziedzic, *Milenijne uroczystości diecezji przemyskiej*, SP, R. 19: 1966, nr 200 (6138), s. 1-2.

⁴⁴³ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 2.

⁴⁴⁴ S. Wyszyński, *Zapiski milenijne*, s. 161.

⁴⁴⁵ Tamże.

Zauważona i wyróżniona została wspólnota Kościoła grekokatolickiego dla której celebrowano w katedrze eucharystię (o godz. 7.30) z udziałem ks. mitrata Mikołaja Deńko z Krakowa, o. Pawła Puszkarskiego (Zakon Świętego Bazylego Wschodniego dalej: OSBM) z Warszawy, o. Bazylego Bałyka (OSBM) i ks. Błażeja Czerwińczuka z Przemyśla. Komentarz liturgiczny prowadził o. A. Szagała (OSBM), zaś chórem dyrygował ks. Zenon Złoczowski⁴⁴⁶. Bezpieka widziała w zaangażowaniu grekokatolików chęć wykazania się przed prymasem Wyszyńskim, zwierzchnikiem grekokatolików w Polsce, co miałoby wpłynąć na jego decyzję o przekazaniu im na powrót dawnej katedry grekokatolickiej⁴⁴⁷. Wkrótce potem, o godz. 9.00, ks. infułat Jan Nowicki z Lubaczowa sprawował mszę św. dla młodzieży, podczas której homilię wygłosił ks. bp Lech Kaczmarek⁴⁴⁸.

Do południa program uroczystości stanowił przygotowanie do mszy św. pontyfikalnej, wieńczącej obchody kościelnego Milenium w Przemyślu. Porządek liturgii był identyczny jak pierwszego dnia i rozpoczął się procesją z domu biskupiego do ołtarza polowego, przy którym miała spocząć figura Matki Bożej Jackowej zabrana uprzednio z katedry⁴⁴⁹. W słowie wstępnym do eucharystii bp I. Tokarczuk powiedział między innymi: „Kiedy obchodzimy to Milenijne święto diecezji przemyskiej, to główny i zasadniczy akcent spoczywa na dziękczynieniu - na wdzięczności za niezliczone dobrodziejstwa Boże, za prawdę Bożą, za łaskę wspólnej wiary, która kształtowała serca ludzkie i umacniała nasz byt narodowy przez wieki”⁴⁵⁰. Głównym celebransem mszy św. był abp K. Wojtyła, asystę tworzyli ks. kan. E. Chrzanowski i ks. kan. J. Kilar, a kazanie wygłosił prymas S. Wyszyński - przerywano je oklaskami, zaś na zakończenie odśpiewano dla niego sto lat⁴⁵¹. Kazanie nosiło tytuł „Błogosławione oczy, które widzą co wy widzicie”, a abp Tokarczuk odniósł się do niego po latach w następujących słowach: „Raz po raz przypominał najistotniejszą myśl homilii, że Bóg jest miłością, a naszym zadaniem jest przekazać tę miłość naszym braciom”⁴⁵². Śpiew chóru wykonującego pieśń „Bogurodzica” stał się częścią przemyskiego dziękczynienia. Po nim ks. bp

⁴⁴⁶ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 132.

⁴⁴⁷ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 2.

⁴⁴⁸ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 132.

⁴⁴⁹ Tamże.

⁴⁵⁰ I. Tokarczuk, *Kazania pasterskie 1966-1992. „Milenijne Te Deum”*, Przemyśl 1992, s. 233.

⁴⁵¹ *Przemyśl*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 279.

⁴⁵² I. Tokarczuk, *Z przemyskiej „twierdzy”*, s. 166; *Polska Milenijna...*, s. 147.

Tokarczuk odmówił modlitwę tysiąclecia, a całość podsumowano odśpiewaniem uroczystego „Te Deum”⁴⁵³. Prymas Wyszyński określił modlitwę tysiąclecia, odmówioną przez ks. bp Tokarczuka, jako „piękną, teologiczną i nieco profesorską - przyjętą bardzo mile”⁴⁵⁴.

Nie zabrakło również ważnego dla takich chwil śpiewu hymnu „Boże coś Polskę”, po którym przemówił ks. abp Wojtyła podkreślając „więzy jakie od wieków łączyły diecezję przemyską z Krakowem” (przez granice diecezji oraz postacie biskupów przemyskich takich jak abp. Stefan Sapieha, bp. Józef Sebastian Pelczar, bp. Anatol Nowak, bp. F. Barda)⁴⁵⁵.

Bezpośrednio po zakończeniu celebry biskupi udali się do miejsc swojego pobytu, aby o godz. 13.30 zgromadzić się w refektarzu seminaryjnym na okolicznościowym obiedzie, w którym uczestniczyło 200 osób. W trakcie jego trwania przemówienia wygłosili S. Wyszyński oraz bp I. Tokarczuk⁴⁵⁶.

Dopełnieniem uroczystości milenijnych była niedzielna eucharystia o godz. 18.00, której towarzyszyła procesja z figurą Matki Bożej Jackowej — sprawował ją bp B. Taborski, a kazanie wygłosił bp S. Jakiel⁴⁵⁷. Klamrą spinającą wszystkie dni uroczystości było przemówienie abpa B. Kominka i odśpiewanie apelu jasnogórskiego⁴⁵⁸.

Program uroczystości milenijnych w Przemyśle był bardzo bogaty. Po części dopisała też aura, choć w czasie mszy pontyfikalnej sprawowanej przez abpa K. Wojtyłę pojawił się lekki deszcz, a dzień wcześniej wyłączona została elektryczność⁴⁵⁹. Te obiektywne trudności nie przeszkodziły jednak w licznej obecności wiernych wynoszącej 40 000 oraz w przybyciu do Przemyśla 40 biskupów⁴⁶⁰. Podczas trwania uroczystości milenijnych w diecezji przemyskiej 27 biskupów wygłosiło w różnych parafiach 32 kazania i przemówienia, w tym: S. Wyszyński (1), abp B. Kominek i abp A. Baraniak

⁴⁵³ *Przemyśl, w: Milenium czy Tysiąclecie*, s. 279.

⁴⁵⁴ S. Wyszyński, *Zapiski milenijne*, s. 162.

⁴⁵⁵ Tamże, s. 279-280; AWSDP, *Kronika Seminarium Duchownego w Przemyśle z lat 1965-1967*, s. 69.

⁴⁵⁶ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 134.

⁴⁵⁷ Tamże (temat kazania: „Z Jezusem Chrystusem w drugie Tysiąclecie”).

⁴⁵⁸ Tamże.

⁴⁵⁹ S. Wyszyński, *Zapiski milenijne*, s. 161-162; Sprawujący liturgię abp Wojtyła wcześniej strzygł się w jednym z przemyskich zakładów fryzjerskich, nie wykorzystali jednak tego faktu dla reklamy; Ks. dr T. Śliwa - relacja ustna z dnia 22 VIII 2019 r. (w posiadaniu autora).

⁴⁶⁰ *Przemyśl, w: Milenium czy Tysiąclecie*, s. 280; D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 141-142.

(2), abp K. Wojtyła (1), bp I. Tokarczuk (3), pozostali zaś biskupi po jednym kazaniu⁴⁶¹. Co warte podkreślenia liturgia sprawowana była w duchu zmian wprowadzonych przez Sobór Watykański II, a zgromadzenie liturgiczne odpowiadało w języku polskim - wierni zostali przygotowani do tego przez ks. M. Kwiecińskiego (on był również kompozytorem wykonanego wtedy Kyrie)⁴⁶².

Swój udział w przemyskim Mileniu mieli też przedstawiciele KUL oraz Akademii Teologii Katolickiej: prof. Zdzisław Papierkowski, ks. Jan Bania - dyrektor konwiktury księży studentów w Lublinie, ks. prof. Jan Charytański (SJ), ks. prof. Stanisław Grzybek, o. prof. Ludwik Krupa (OFM), ks. prof. Władysław Smoleń, o. prof. Eugeniusz, Hieronim Wyczawski (OFM Bern.). Przybyli również przedstawiciele kapituł z Warszawy, Gniezna, Krakowa, Lubaczowa, Wrocławia, Olsztyna, Tarnowa, Sandomierza, Kielc, Przemyśla, przełożeni wyżsi zakonów i zgromadzeń zakonnych, księża prałaci, dziekani, proboszczowie oraz wikariusze z całej diecezji⁴⁶³. Noclegi dla zaproszonych gości zapewniono w budynku seminarium duchownego, w pomieszczeniach niektórych z parafii przemyskich oraz domach zakonnych u księży salezjanów, u sióstr Opatrzności Bożej i w parafii Przemyśl-Błonie⁴⁶⁴.

Milenium obchodzonemu w Przemyśle towarzyszyła okolicznościowa wystawa zainstalowana w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa, przygotowana przez ks. dra J. Atamana, obrazująca dzieje diecezji przemyskiej i życie religijne wiernych w poszczególnych wiekach chrześcijaństwa na jej terenie⁴⁶⁵. Plansze tworzące wystawę zawierały treść podzieloną na 6 okresów: od chrztu Polski do erygowania diecezji, od 1375 r. do czasów reformacji, następnie od reformacji do i rozbioru Polski, czasy rozbiorów, dwudziestolecie międzywojenne i okupację hitlerowską. Ostatni okres obejmo-

⁴⁶¹ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 2: Telegram nr 499 skierowany do zastępcy komendanta wojewódzkiego MO płk. Moczara z dnia 22 VIII 1966 r. z informacją o przebiegu uroczystości milenijnych w Przemyśle (frekwencję oceniono na 11 000 wiernych).

⁴⁶² Ks. dr T. Śliwa — relacja ustna.

⁴⁶³ *Przemyśl*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 142.

⁴⁶⁴ AWSDP, *Lista uczestników uroczystości milenijnych w Przemyśle z przydziałem noclegów i miejscem podczas celebracji milenijnej w dniu 20 VIII 1966 r.*

⁴⁶⁵ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 128, 134. (zwiedzający podkreślali jej wielką wartość i profesjonalne przygotowanie).

wał 20-lecie Polski Ludowej. Przedstawione zostały tam również wybitne postacie tworzące historię diecezji⁴⁶⁶.

Drugą część Milenium przemyskiego stanowiła uroczystość koronacji Obrazu Różańcowej Matki Bożej Dzikowskiej, która miała miejsce 7 IX 1966 r. w Tarnobrzegu⁴⁶⁷. Wizerunek Matki Bożej po raz pierwszy koronowano w 1904 r., następnie w 1933 r. Koronacja w 1966 r. podyktowana była faktem profanacji wizerunku i kradzieży koron w 1959 r.⁴⁶⁸ Poprzedziły ją trzydniowe nabożeństwa z udziałem okolicznego duchowieństwa, trwały też bardzo intensywne prace przy budowie ołtarza i przygotowaniu nagłośnienia⁴⁶⁹. Korony wykonano w Warszawie z kruszców złota i srebra, a ich fundatorami okazali się miejscowi parafianie⁴⁷⁰.

Program koronacji przedstawiał się następująco:

- 7 IX 1966 r., godz. 18.00 — powitanie prymasa i procesjonalne przeniesienie Cudownego Obrazu Matki Bożej na ołtarz koronacyjny;
- 18.30 — koronacja Cudownego Obrazu przez S. Wyszyńskiego;
- 19.00 — msza św. celebrowana przez bpa I. Tokarczuka, ordynariusza diecezji przemyskiej; kazanie wygłosił prymas Stefan Wyszyński; przeniesiono obrazu do kościoła;
- 21⁰⁰ — godzina modlitw dla młodzieży;
- 22⁰⁰ — godzina modlitw dla rodziców;
- 23⁰⁰ — różaniec pokutny; 24⁰⁰ - msza św. pod przewodnictwem o. prowincjała dominikanów Krzysztofa Kasznicy OP⁴⁷¹.

W trakcie całonocnych nabożeństw sprawowano sakrament pokuty; do komunii przystąpiło 15000 wiernych⁴⁷². Uroczystości były kontynuowane dnia następnego, według następującego porządku:

⁴⁶⁶ AWSDP, sygn. AJ 40, 41: *Materiały z okolicznościowej wystawy milenijnej ks. Juliana Atamana; Diecezjalna wystawa milenijna w Przemyśle*, SP (z dnia 30 IX 1966 r.), s. 4.

⁴⁶⁷ Tarnobrzeg, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 286.

⁴⁶⁸ „Z dawna Polski Tyś Królową”. *Przewodnik po sanktuariach Maryjnych. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717-1996*, oprac. G. Gawlewicz, G. Jordan, R. Szymczak, [wydanie 2 poprawione], Szymanów 1996, s. 138; R. Świętochowski, *Sanktuarium Maryjne w Tarnobrzegu*, KDP, 1962, z. 6, s. 186-189.

⁴⁶⁹ AAPrz, sygn. 268: *Teczka parafii Tarnobrzeg. OO. Dominikanie. Sprawozdanie roczne 1966*.

⁴⁷⁰ Tamże.

⁴⁷¹ P. Raina, „*Te Deum Narodu polskiego*” ..., s. 367.

- 8 IX – godz. 9⁰⁰ — mszę św. celebrował prymas Polski, kazanie wygłosił bp I. Tokarczuk;
- 10³⁰ — przeniesiono Cudowny Obraz z kościoła na ołtarz polowy;
- 11⁰⁰ — suma pontyfikalna, którą odprawił abp krakowski K. Wojtyła, kazanie wygłosił prymas Wyszyński, po zakończeniu odbyła się procesja z obrazem do kościoła;
- 16⁰⁰ — nabożeństwo dla dzieci;
- 17⁰⁰ — nieszpory z kazaniem;
- 18⁰⁰ — msza św. odprawiona przez bpa B. Taborskiego⁴⁷³.

Uroczystościom towarzyszył śpiew chórów z parafii miechocińskiej i tarnobrzesckiej. Całość opatrzona była komentarzem liturgicznym, korony dla Matki Bożej niósł młody chłopiec na specjalnych poduszkach⁴⁷⁴. Współkonsekratorem Cudownego Obrazu był ordynariusz przemyski bp Tokarczuk; w koronacji uczestniczyło około 200 kapłanów i 50 siostr zakonnych⁴⁷⁵. Po sumie pontyfikalnej, odprawianej przez abpa Wojtyłę, w dniu 8 IX 1966 r. o godz. 11.00, odbyła się procesja w obrębie murów klasztornych. Zamknięciem uroczystości koronacyjnych była msza św. o godz. 18⁰⁰ celebrowana przez bpa B. Taborskiego z kazaniem bpa Tokarczuka - ogółem w uroczystościach uczestniczyło 6 biskupów, oprócz biskupów przemyskich (Jakiela, Taborskiego, Tokarczuka): bp W. Wójcik (Sandomierz), bp J. Ablewicz (Tarnów), abp K. Wojtyła (Kraków). Liczbę wiernych szacowano na 15000⁴⁷⁶. Ojcowie dominikanie podawali liczbę 50000 wiernych⁴⁷⁷. Źródła państwowe (MO) podały łączną liczbę wystąpień biskupów na 47 (Lubaczów, Przemyśl, Tarnobrzeg), z czego 21 ocenione zostały jako zawierające akcenty polityczne⁴⁷⁸.

Trudno nie zauważyć i nie docenić skali oraz wysiłku przygotowania uroczystości milenijnych w diecezji oraz samego jej przebiegu. Zaangażowanie całego Kościoła

⁴⁷² AAPrz, sygn. 268: *Teczki parafii Tarnobrzeg...*,

⁴⁷³ P. Raina, „*Te Deum Narodu polskiego*”..., s. 367.

⁴⁷⁴ Tarnobrzeg, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, s. 286.

⁴⁷⁵ Tamże.

⁴⁷⁶ Tamże, s. 287.

⁴⁷⁷ AAPrz, sygn. 268: *Teczki parafii Tarnobrzeg...*,

⁴⁷⁸ IPNR, sygn. 049/59: *Teczka opracowania roczne...*, s. 21-30. (frekwencję wiernych oceniono następująco: Przemyśl — 20000, Tarnobrzeg — 9000).

w Polsce w tym okresie skupiało się - jak w soczewce - w diecezji, gdzie znajdował się obraz lub jego symbole. Masowość tych uroczystości nie przekreślała możliwości odnalezienia przez wierzących treści i symboliki odczytywanych osobiście, a świadomość tego, że nikt nie jest w Kościele „sam” dawało poczucie siły, na co zwrócił uwagę abp Tokarczuk: „naród uświadomił sobie, że jest liczniejszy niż przeciwnicy, którzy go prześladowają i że ma swoją historię. Uroczystości milenijne, które miały miejsce w diecezjach i parafiach, odegrały zasadniczą rolę, bo dodawały nadziei, budziły wiarę w przyszłość”⁴⁷⁹.

2. Parafialne uroczystości milenijne

Koncentracja badań na centralnych lub diecezjalnych celebracjach milenijnych nie może łączyć się ze stratą wniknięcia do najmniejszej cząstki Kościoła lokalnego jaką jest parafia. Można na nią spojrzeć pod różnym kątem: prawnym, socjologicznym, historycznym i eklezjologicznym. Od strony prawa kanonicznego, według kodeksu z 1917 r. parafia definiowana jest jako „oddzielna część terytorium diecezji z własnym kościołem, własną ludnością i własnym kapłanem, który z urzędu swego sprawuje duszpasterstwo”⁴⁸⁰. Socjologia i historia podejmują się wskazania źródła powstania i istnienia tej wspólnoty sięgając czasów apostoelskich oraz dokonują charakterystyki mieszkającej w niej ludności⁴⁸¹. Eklezjologia informuje, że w dokumentach Stolicy Apostolskiej parafia określana jest jako fundamentalna i aktywna komórka mistycznego ciała Chrystusa⁴⁸². Dla tego studium każde z tych ujęć miało znaczenie i będzie służyło pomocą, ponieważ Milenium dotyczyło wszystkich aspektów jakie dają się odnaleźć w przedstawionych powyżej próbach zdefiniowania tego co stanowi parafię.

Życie religijne parafii oraz duszpasterstwo zogniskowane było w zasadzie wokół roku liturgicznego. Milenium było jakby nadzwyczajnym zadaniem Kościoła, ale nie oderwanym od tego, co tworzyło i tworzy liturgiczny klimat religijny w Polsce. Materiały publikowane, a właściwie przekazywane do parafii miały służyć pomocą duszpaste-

⁴⁷⁹ „Nie można zdradzić Ewangelii”. Rozmowy z abp. I. Tokarczukiem, s. 61.

⁴⁸⁰ Can. 216 §1: *Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27 V 1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne*, t. 1, [wydanie 3] Opole 1957, s. 574.

⁴⁸¹ T. Falak, *Parafia w nauczaniu magisterium Kościoła*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, Vol. 12: 2010, s. 16.

⁴⁸² Tamże, s. 20.

rzom, aby właściwie ukierunkować i zaakcentować najważniejsze treści milenijne. Przygotowanie w diecezji przemyskiej parafii na dzień milenijny zapoczątkowane zostało jeszcze w 1957 r. Wtedy to bowiem ukazało się w „Kronice Diecezji Przemyskiej” rozporządzenie Kurii Biskupiej zawierające wskazania dotyczące realizacji parafialnej celebracji Milenium⁴⁸³. Treść rozporządzenia odnosiła się do Wielkiej Nowenny i realizacji haseł przypisanych do każdego roku jej trwania. Zawierała także zachętę do podejmowania praktyki wspólnotowego rachunku sumienia z realizacji Nowenny po kolejnym etapie formacji⁴⁸⁴. Ogólnie można stwierdzić, że to Wielka Nowenna wytyczała drogę prowadzącą do celu, jakim był obchód Milenium. Poszczególne parafie diecezji natomiast przeżywały swoje bezpośrednie przygotowanie poprzez misje i rekolekcje parafialne, Triduum, czy inne formy duszpasterskie dostosowane do okoliczności milenijnych.

Dodatkowo z inicjatywy komisji Maryjnej Episkopatu Polski wydane zostały materiały przydatne w organizacji najważniejszych milenijnych nabożeństw liturgicznych, katechez czy procesji. W szczególny sposób, ze względu na przypadające Milenium i jego treści teologiczne, przeżywano Wielki Post, Triduum Paschalne, święta Wielkanocne i cały okres paschalny w 1966 r. Instrukcja komisji Maryjnej zapowiadała „Milenijny dzień modlitwy o owoce polskiego Tysiąclecia”⁴⁸⁵. To wydarzenie wiary miało przypaść na czwartą niedzielę Wielkiego Postu, która w 1966 r. przypadała 20 marca. Zasadniczymi intencjami milenijnego dnia modlitwy były prośby zanoszone do Boga „aby obchody Milenium przyniosły jak największą chwałę Bogu, łaski oraz obfite owoce duchowe, o jak najgłębsze przeżycie ponowienia obietnic chrztu, w intencji Aktu oddania Polski Matce Bożej, o przyjazd Ojca Świętego do Polski, za wszystkie uroczystości milenijne odbywające się w całej Polsce”⁴⁸⁶. W milenijny dzień modlitwy celebracje, poczynawszy od prymarii, miały dokonywać się *coram sanctissimum*. W czasie tych nabożeństw należało odczytać list apostolski Ojca Świętego, akt oddania mężczyzn Matce

⁴⁸³ KDP, R. 43: 1957, z. 7-8, s. 201-204.

⁴⁸⁴ Tamże, s. 203.

⁴⁸⁵ AAPrz, b.sygn.: *Teczka Milenium 66. Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski: „Milenijny dzień modlitwy” o owoce Polskiego Tysiąclecia*, s. 1-5; Archiwum Parafii Jarosław-Kolegiata (dalej: APJK), *Księga ogłoszeń parafialnych z lat 1965-1966. Ogłoszenie z dnia 13 III 1966 roku*; Archiwum Parafii Łańcut (dalej: APŁ), *Księga ogłoszeń parafialnych z lat 1963-1968. Ogłoszenie z dnia 20 III 1966 roku*.

⁴⁸⁶ Tamże, s. 2-3.

Bożej, a podczas nabożeństwa Gorzkich żali miano dokonać symbolicznego zaproszenia Matki Bożej na Narodowe Gody Milenijne⁴⁸⁷.

Odnosząc się teraz do kolejnego dokumentu moderującego obchody Milenium, należy omówić „Instrukcję Konferencji Episkopatu Polski na Tydzień Tysiąclecia w parafiach” (9 IV-17 IV 1966 r.). Zgodnie z duchem tej instrukcji „Tydzień Tysiąclecia” miał być „obchodem liturgicznej i historycznej rocznicy Chrztu Polski, dziękczynieniem za łaskę chrześcijaństwa, uroczystym ponowieniem obietnic chrztu świętego oraz rozpoczęciem wielkiego Jubileuszu Tysiąclecia”⁴⁸⁸. Instrukcja zawierała szczegółowe zasady przygotowań parafii do jubileuszu. Ze strony pasterza diecezji miało nią być wydanie listu pasterskiego przygotowującego do odnowienia przyrzeczeń chrztu. Dla duszpasterzy parafialnych proponowano zorganizowanie misji i rekolekcji, spowiedzi przed Wielkanocą, pobudzanie wiernych do liczniejszego udziału w uroczystości Niedzieli Palmowej, czy też przygotowania dzieci i młodzieży w ramach katechizacji do właściwego odbioru treści Wielkiej Soboty⁴⁸⁹. Dalsza część instrukcji omawiała przebieg liturgii Wielkiej Soboty, akcentując poszczególne symbole czy treści wigilii paschalnej - w tym dniu chrzcielnica miała być ozdobiona wieńcem z zieleni i kwiatów, nadto wypracowano specjalne komentarze. Po poświęceniu wody miało nastąpić przyozdabianie chrzcielnicy wspomnianym wieńcem, a dopiero po tej czynności można było celebrować centralną część liturgii wigilii paschalnej, czyli odnowienie przyrzeczeń chrztu (książę Mieszko i zgodnie z tradycją przyjął chrzest w Wielką Sobotę)⁴⁹⁰. Bicie dzwonów podczas śpiewu hymnu „Chwała na wysokości Bogu” miało obwieścić zakończenie Tysiąclecia i Wielkiej Nowenny i otworenie wielkiego Jubileuszu Narodu - całość liturgii wieńczyło ucałowanie chrzcielnicy przez celebransa oraz zaczerpnięcie wody święconej przez wiernych⁴⁹¹. Drugą część obchodu stanowiła rezurekcja, podczas której niesiono przyozdobiony wieńcem krzyż procesyjny, zamiast zaś homilii odczytano list pasterski i zachęcano do

⁴⁸⁷ Tamże, s. 3.

⁴⁸⁸ AAPrz, b.sygn.: *Teczka Milenium 66. Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski na „Tydzień Tysiąclecia” w parafiach (9 IV-17 IV 1966)*, s. 1.

⁴⁸⁹ Tamże.

⁴⁹⁰ Tamże, s. 3-4.

⁴⁹¹ Tamże, s. 5.

chrzczenia dotychczas nieochrzczonych dzieci⁴⁹². Bezpośrednio po mszy św. rezurekcyjnej nastąpiły wystawienie Najświętszego Sakramentu i śpiew hymnów „Boże coś Polskę” i „Gaude Mater Polonia” dla podkreślenia przeżywania „Godów Tysiąclecia” oraz wielkiego daru opieki Maryi nad narodem⁴⁹³.

Zawarty w Instrukcji program przewidywał „Te Deum” polskiej diatwy” (Piątek Wielkanocny - 15 IV 1966 r.), „Te Deum polskiej młodzieży” (Sobota Biała - 16 IV 1966 r.), „Te Deum małżeństw katolickich” (Niedziela Przewodnia - 17 IV 1966 r.)⁴⁹⁴. Przesłanie zawarte w tych propozycjach streszczało się w dziękczynieniu dzieci za dar chrztu św. (ozdabianie chrzcielnicy, lampiony) i procesji tysiąclecia z otwartą księgą Ewangelii (oznaczało to wkroczenie w nowe Tysiąclecie z Ewangelią, wyznaczenie chęci tworzenia życia osobistego, społecznego, narodowego i państwowego w oparciu o naukę Chrystusa oraz ślubowanie na wierność Ewangelii)⁴⁹⁵. Całość zamykało „Te Deum” małżeństw katolickich. Zostało to w instrukcji wyrażone symbolicznie i zamknięte w słowach „Tych dwoje” (odniesienie do Adama i Ewy, Maryi i Chrystusa w kontekście historii zbawienia, do Mieszka i Dobrawy w perspektywie dziejów Polski). Małżonkowie chrześcijańscy mają przekazywać życie i wiarę młodemu pokoleniu, odnawiać i pogłębiać związki małżeńskie, przystępować wspólnie do komunii św. Uroczystości zakończono przy chrzcielnicy, gdzie małżonkowie podchodzili zaczerpnąć z „źródła wody żywej dla związku sakramentalnego”⁴⁹⁶.

Duszpasterze kierując się powyższymi wskazaniem starali się o jak najlepsze przygotowanie do uroczystości Milenium wspólnot, którym przewodzili. Dokonywało się to nie tylko przez Wielką Nowenną, ale również w bezpośredniej bliskości dnia milenijnego. Kształtowaniu postaw wiary i moralności służyły Triduum, rekolekcje, misje parafialne oraz nawiedzenia Obrazu Matki Bożej ze szczególnym wskazaniem na Triduum - tę formę przygotowania wybrało najwięcej parafii. Triduum odbywało się między innymi w parafiach: Bachórzec, Bolestraszyce, Boratyn, Brzostek, Brzozów, Brzyska Wola, Czarna k. Ustrzyk, Dynów, Jasło-Fara, Krosno-Fara, Krościenko Wyżne Leżajsk-Fara, Łańcut-Fara, Markowa, Miocin, Munina, Nisko-Fara, Prze-

⁴⁹² Tamże, s. 6.

⁴⁹³ Tamże.

⁴⁹⁴ Tamże, s. 8, s. 10-14; APŁ, *Księga... Ogłoszenie z dnia 3 IV 1966 r.; Ogłoszenie z 10 IV 1966 r.*

⁴⁹⁵ AAPrz, b.syg.: *Teczka Milenium 66*; APŁ, *Księga... Ogłoszenie z dnia 30 X 1966 r.*

⁴⁹⁶ AAPrz, b.syg.: *Teczka Milenium 66*, s. 13-14.

myśl-Błonie, Rzeszów-Fara, Rzeszów-Matki Bożej Saletyńskiej, Tarnobrzeg⁴⁹⁷. Drugą popularną formą przygotowania były misje parafialne. Miały one miejsce w parafiach Brzozów, Budy Głogowskie, Rzeszów–parafia Matki Bożej Saletyńskiej (renowacja misji) i w wielu innych⁴⁹⁸. Podobny charakter przybrało przygotowanie do Milenium w parafii Trzebownisko oraz parafii w Binarowej⁴⁹⁹.

Niektóre ze wspólnot parafialnych, jako przygotowanie do Milenium wybierały rekolekcje parafialne. Było tak między innymi w przypadku parafii: Borek Stary, Borownica, Brzózka Królewska, Grodzisko Dolne, Rzeszów–Słocina⁵⁰⁰. Bardzo popularne były też w parafiach peregrynacje Obrazu Matki Bożej. W mniejszych placówkach duszpasterskich była to przeważnie jedna kopia obrazu, natomiast w większych ośrodkach miejskich jak np. w Łąncucie było ich aż 14, a w Jarosławiu-Kolegiacie 9 kopii⁵⁰¹. Rodzina przyjmująca Obraz Matki Bożej uczestniczyła we mszy św., przyjmowała obraz, który pozostawał w domach przez dobę - w tym czasie dokonywało się też

⁴⁹⁷ AAPrz, sygn. TPNS 4/1: *Teczka parafii Bachórzec. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; b.sygn.: *Teczka parafii Bolestraszyce. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 26/1: *Teczka parafii Brzostek. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 27/1: *Teczka parafii Brzozów. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 29/1: *Teczka parafii Brzyska Wola. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 376/1: *Teczka parafii Czarna. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 53/1: *Teczka parafii Dynów. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 94/1: *Teczka parafii Jasło-Fara...*; b.sygn.: *Teczka parafii Krosno-Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 126/1: *Teczka parafii Krościenko Wyżne. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; b.sygn.: *Teczka parafii Leżajsk. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 144/1: *Teczka parafii Łącut-Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 181/1: *Teczka parafii Nisko-Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 159/1: *Teczka parafii Markowa. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 172a/1: *Teczka parafii Munina. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 202c/1: *Teczka parafii Przemyśl-Błonie...*; sygn. TPNS 230/1: *Teczka parafii Rzeszów-Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 230k/1: *Teczka parafii Rzeszów Matki Bożej Saletyńskiej. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. 268: *Teczka parafii Tarnobrzeg...*

⁴⁹⁸ AAPrz., sygn. TPNS 27/1: *Teczka parafii Brzozów...*; sygn. TPNS 32a/1: *Teczka parafii Budy Głogowskie. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 230k/1: *Teczka parafii Rzeszów Matki Bożej Saletyńskiej...*

⁴⁹⁹ W. Kret, *Historia parafii św. Wojciecha i Niepokalanego Poczęcia w Trzebownisku 1945-2001*, Biecz 2016; Binarowa. *Studia i materiały z dziejów parafii i sanktuarium*, red. W. Bielak, B. Wolicki, S. Zych, Kolbuszowa 2011.

⁵⁰⁰ AAPrz., sygn. TPNS 20/1: *Teczka parafii Borek Stary. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 21/1: *Teczka parafii Borownica. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 28/1: *Teczka parafii Brzózka Królewska. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 73/1: *Teczka parafii Grodzisko Dolne. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 230/1: *Teczka parafii Rzeszów-Fara...*; sygn. TPNS 230 r/1: *Teczka parafii Rzeszów-Słocina.*

⁵⁰¹ APŁ, *Księga... Ogłoszenie z dnia 11 IX 1966 roku*; AAPrz, b.sygn.: *Teczka parafii Jarosław-Kolegiata. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 182a/1: *Teczka parafii Nowa Dęba. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

zawierzenie Matce Bożej całej rodziny⁵⁰². Peregrynacji towarzyszyły zazwyczaj modlitwy i śpiewy Maryjne pieśni, włączali się w nią w miarę możliwości również sąsiedzi lub członkowie dalszej rodziny. Ta forma cieszyła się bardzo dużą popularnością i wiązała się z zaangażowaniem wiernych, co podkreślił w swojej relacji do Kurii Biskupiej proboszcz parafii Łańcut-Fara ks. Stanisław Decowski: „nawet niepraktykujący i obojętni chcą mieć Obraz u siebie”⁵⁰³. Zdarzały się również przypadki, kiedy to oprócz Obrazu Matki Bożej po parafii peregrynował różaniec⁵⁰⁴. Peregrynacja różańca przyczyniła się w znacznym stopniu do ożywienia modlitwy różańcowej w parafiach i rodzinach, w przystępowaniu do sakramentów całych rodzin oraz powstawaniu róż Żywego Różańca (dla przykładu w parafii Rzeszów-Fara 600 rodzin podjęło zobowiązanie do rodzinnego odmawiania różańca)⁵⁰⁵.

Zapisy kronikarskie oraz niektóre monografie parafii pozwalają odtworzyć w jakimś stopniu to wydarzenie oraz klimat jaki został wokół niego wytworzony. W większości wspólnot parafialnych Dzień Milenijny łączono z uroczystością odpustową w parafii⁵⁰⁶. Było to podyktowane względami praktycznymi, gdzie duszpasterze chcieli nadać wyjątkowej rangi odpustom parafialnym, które zawsze są świętem parafii. Dla parafian identyfikujących się mocno z parafią połączenie odpustu z dniem Milenijnym było zabiegiem mogącym wpłynąć na ogólną więź z Kościołem oraz nadającym uroczystościom milenijnym lokalnego charakteru - zawsze bliższemu wiernemu tworzącemu tę wspólnotę. Dlatego tę praktykę trzeba ocenić jako bardzo pozytywną i współtwórczą.

⁵⁰² APJK, *Księga... Ogłoszenie z dnia 7 VI 1965 roku*. Na Jasnej Górze odnajdujemy 22 księgi „czynów soborowych” z wpisami parafian deklarującymi konkretne wyrzeczenia i ofiarując je w intencji IV Sesji Soboru Watykańskiego II.

⁵⁰³ AAPrz, sygn. TPNS 144/1: *Teczka parafii Łańcut-Fara...*

⁵⁰⁴ AAPrz, sygn. TPNS 11/1: *Teczka parafii Bieliny. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 51/1: *Teczka parafii Dydnia. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 144/1: *Teczka parafii Łańcut-Fara...*, (po parafii peregrynowało 22 różańce); sygn. TPNS 155b/1: *Teczka parafii Majdan Królewski. Sprawozdanie roczne za rok 1966*.

⁵⁰⁵ AAPrz, sygn. TPNS 230/1: *Teczka parafii Rzeszów-Fara...*

⁵⁰⁶ AAPrz, sygn. TPNS 4/1: *Teczka parafii Bachórzec...*; b.sygn.: *Teczka parafii Bolestraszyce...*; sygn. TPNS 26/1: *Teczka parafii Brzostek...*; sygn. TPNS 27/1: *Teczka parafii Brzozów...*; sygn. TPNS 32a/1: *Teczka parafii Budy Głogowskie...*; sygn. TPNS 376/1: *Teczka parafii Czarna...*; sygn. TPNS 94/1: *Teczka parafii Jasło-Fara...*; sygn. TPNS 126/1: *Teczka parafii Krościenko Wyżne...*; sygn. TPNS 144/1: *Teczka parafii Łańcut-Fara...*; sygn. TPNS 221/1: *Teczka parafii Rozwadów-Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966*; sygn. TPNS 230r/1: *Teczka parafii Rzeszów-Słocina...*

Przebieg Dnia Milenijnego w parafii miejskiej można przybliżyć na przykładzie parafii Jarosław-Kolegiata. W tej wspólnocie parafialnej owe święto przypadło na 26 X 1966 r.⁵⁰⁷ Poprzedziły go nabożeństwa milenijne trwające od środy (22 X) do soboty (25 X), na których słowo Boże głosili ks. Stanisław Potocki, ks. S. Górecki, ks. Stanisław Zygarowicz⁵⁰⁸. Nabożeństwa Dnia Milenijnego związane były z mszami świętymi o godz. 7.00, 8.00, 9.00, 12.00, a podczas mszy św. o godz. 17.00 odbyła się procesja milenijna⁵⁰⁹. Obchody Milenium zwieńczyła uroczystość poświęcenia Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej dokonana przez ks. bp S. Jakiela w dniu 29 X 1966 r.⁵¹⁰

W parafii Łańcut-Fara dzień Milenijny przeżywany był w dniu liturgicznego wspomnienia Matki Bożej Szkaplerznej (17 VII 1966 r.), czyli w dniu odpustu parafialnego. Przygotowaniem do uroczystości była Nieustająca Nowenna do Matki Bożej (14 VII) oraz Triduum modlitewne prowadzone przez ks. Henryka go⁵¹¹. Wspólnota parafialna z Krościenka Wyżnego Dzień Milenijny obchodziła 11 listopada, we wspomnienie św. Marcina (odpust parafialny). Uroczystościom przewodniczył bp S. Jakiel, a mszę św. koncelebrowało 10 księży rodaków⁵¹². W parafii Rozwadów-Fara Dzień Milenijny przybrał jeszcze inny charakter, różny od tego co było przewidziane w instrukcjach wydanych przez episkopat, a mianowicie połączony został z odpustem parafialnym (M. B. Szkaplerznej) oraz mszą św. prymicyjną ks. Lucjana Kozdry⁵¹³.

Na podstawie tylko tych kilku przykładów dostrzegalna jest duża różnorodność w obchodach Dnia Milenijnego w diecezji, z zachowaniem jednak zasadniczej linii wytyczonej przez Episkopat Polski. Z relacji księży wyłania się obraz tych dni jako czas modlitwy publicznej, osobistej zadumy, refleksji i powagi jaką prezentowali wierni⁵¹⁴. Świadczyło to o głębokiej świadomości tego w czym uczestniczyli i jak wielką rangę miały te wydarzenia w ówczesnym kalendarzu Kościoła w Polsce.

⁵⁰⁷ APJK, *Księga...* Ogłoszenie z dnia 23 X 1966 roku.

⁵⁰⁸ Tamże.

⁵⁰⁹ Tamże.

⁵¹⁰ Tamże: *Ogłoszenie z 30 X 1966 roku.*

⁵¹¹ APŁ, *Księga...* Ogłoszenie z dnia 3 VII 1966 roku; AAPrz, sygn. TPNS 144/1: *Teczka parafii Łańcut-Fara...*

⁵¹² AAPrz, sygn. TPNS 126/1: *Teczka parafii Krościenko Wyżne...*

⁵¹³ Tamże, sygn. TPNS 221/1: *Teczka parafii Rozwadów-Fara...*

⁵¹⁴ Relacje ustne: ks. prałata W. Prucnała, ks. infułata Stanisława Maca, ks. prałata Jana Młynarczyka, ks. prałata Kazimierza Batora, ks. Władysława Mazepy (w posiadaniu autora).

3. Zaangażowanie episkopatu przemyskiego, duchowieństwa i wiernych w organizację i przebieg uroczystości milenijnych

Uroczystości milenijne w całej Polsce i diecezji przemyskiej nie miałyby ogólnopolskiego zasięgu, gdyby nie udział wiernych, adresatów milenijnego przesłania, i zaangażowanie duchowieństwa katolickiego. Aby owoce milenijne przypadły wszystkim bezpośrednio uczestniczącym w publicznych celebracjach podkreślających wagę wydarzenia Chrztu Polski, potrzebny był ogromny wysiłek duchowieństwa i wiernych.

Duchowieństwo rzymskokatolickie odegrało w tym względzie bardzo ważną rolę. Dotyczyło to zarówno księży jako liderów wspólnot parafialnych jak i Episkopatu Polski koordynującego poczynaniami księży i nadającego ton wydarzeniom milenijnym.

Rok Milenium w Polsce zbiegł się w diecezji przemyskiej z nominacją i sakrą biskupią jej nowego ordynariusza, pracownika naukowego KUL, ks. dra I. Tokarczuka. Nominacja jak i sakra dokonały się za pośrednictwem prymasa Polski kard. S. Wyszyńskiego. Kanoniczne objęcie diecezji nastąpiło 21 XII 1965 r.⁵¹⁵ Posługa ordyna-

⁵¹⁵ I. Tokarczuk, „*Kochałem tych ludzi całym sercem i oddaniem*”..., s. 166. I. Tokarczuk (1918-2012), kapłan archidiecezji lwowskiej o. ł., ordynariusz diecezji przemyskiej, metropolita przemyski. Urodził się 1 II 1918 r. w Łubiankach koło Zbaraża. Po formacji seminaryjnej otrzymał w katedrze lwowskiej święcenia kapłańskie z rąk ks. abp. Eugeniusza Baziaka (21 VI 1942 r.). Po święceniach podjął pracę jako wikariusz w parafii p.w. św. Stanisława w Złotnikach, a następnie św. Marii Magdaleny we Lwowie. Jesienią 1945 r. poddany repatriacji ewakuował się ze Lwowa do Katowic. Wkrótce po tym rozpoczął studia z filozofii chrześcijańskiej na KUL, uwieńczone w 1951 r. stopniem naukowym doktora. Ze względu na jego protest przeciwko wprowadzeniu na KUL organizacji Związku Młodzieży Polskiej opuścił KUL udając się do Olsztyna, gdzie podjął obowiązki wykładowcy Seminarium „Hosianum”, proboszcza i duszpasterza akademickiego. Powrócił na KUL w 1962 r. obejmując katedrę teologii pastoralnej. Decyzją Ojca Świętego Pawła VI został w 1965 r. mianowany ordynariuszem przemyskim, a sakrę biskupią przyjął 5 II 1966 r. w przemyskiej katedrze z rąk prymasa Wyszyńskiego (współkonsekratorami byli biskupi W. Tomaka i S. Jakiel). Nowy ordynariusz za swoje najważniejsze zadanie uznał uczenie o Bogu i inicjowanie posoborowej odnowy Kościoła (podkreślił to w homilii podczas ingresu w dniu 6 II 1966 r.). W 1991 r. został wyniesiony przez Stolicę Apostolską do godności arcybiskupa *ad personam*, rok później, w wyniku reorganizacji diecezji w Polsce, został pierwszym arcybiskupem metropolitą przemyskim. Po przejściu na emeryturę w 1993 r. pozostał w Przemyśle. Doceniony przez władze państwa w dniu 3 V 2006 r., prezydent Lech Kaczyński odznaczył go kawalerem Orderu Orła Białego. Pośmiertnie odznaczony również medalem Wolności i Solidarności. Zmarł w Przemyśle 29 XII 2012 r. Spoczywa w podziemiach katedry przemyskiej.

riusza podjęta przez bpa Tokarczuka wspierana była przez biskupów pomocniczych diecezji, którą w tym okresie pełnili biskupi W. Tomaka, S. Jakiel i B. Ł. Taborski⁵¹⁶.

Zaangażowanie w Milenium ze strony biskupów przemyskich nie ograniczyło się jedynie do głównych celebracji milenijnych w diecezji, ale także poprzez włączenie się w to dzieło na etapie przygotowań. Rola ordynariusza polegała tutaj na byciu moderatorem poczynąń księży oraz wpływaniu na aktywność wiernych. Nowy ordynariusz bp I. Tokarczuk starał się to czynić przez podległe sobie duszpasterstwa, listy pasterskie czy spotkania z duchowieństwem. Szereg działań podjętych zostało wcześniej, a w marcu 1966 r. zainaugurował swoją pracę komitet kierujący przygotowaniem do obchodów Milenium w Przemyśle. Ordynariusz wystosowywał zaproszenia na uroczystości przemyskie do wszystkich diecezji w Polsce i reprezentujących je biskupów. Zaproszenia zawierały dodatkowo prośbę o sprawowanie Eucharystii i wygłoszenie słowa Bożego w wybranych parafiach diecezji, a także ankietę

⁵¹⁶ W. Tomaka (1875-1967), kapłan diecezji przemyskiej. Przyszedł na świat 27 II 1875 r. w Trzebowniku. Świecenia kapłańskie przyjął w 1899 r. w katedrze przemyskiej. Po święceniach skierowany był do pracy w parafiach Połomia i Łąka. W latach 1900-1903 przebywał w Rzymie na studiach specjalistycznych z prawa kanonicznego, które uwieńczył doktoratem. Po powrocie ze studiów mianowano go wikariuszem parafii Odrzykoń, a następnie kapelanem bp. J. S. Pelczara, prefektem Seminarium Duchownego i jego wykładowcą. W latach 1911-1926 był dyrektorem Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego ss. Benedyktynów w Przemyśle oraz wiceoficjałem Sądu Biskupiego. Od 1933 r. pełnił urząd biskupa pomocniczego diecezji przemyskiej (sakrę biskupią otrzymał w katedrze przemyskiej 21 I 1934 r.). Otrzymał nominację na administratora diecezji łuckiej, ale z uwagi na trwającą II wojnę światową nie dotarł na Wołyń. Po śmierci bp. F. Bardy sprawował urząd wikariusza kapitulnego. Zmarł 6 II 1967 r. w Przemyśle. Pochowano go na cmentarzu głównym w Przemyśle. Zob. S. Górecki, *Śp. biskup sufragan Dr Wojciech Tomaka (1875-1967). Wspomnienie pośmiertne*, KDP, R. 53: 1967, z. 3, s. 61-65; J. Wołęzański, *Tomaka Wojciech*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. 3, R-Ż, red. Ryszard Bender, Lublin 1995, s. 137-139.

B. Ł. Taborski (1917-2004), kapłan diecezji przemyskiej, biskup pomocniczy diecezji przemyskiej. Urodził się 18 X 1917 r. w Jarosławiu. Po ukończeniu gimnazjów w Przeworsku i Jarosławiu odbył studia filozoficzno-teologiczne w Seminarium Duchownym oraz na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. Świecenia kapłańskie przyjął 10 IX 1939 r. Po aresztowaniu przez gestapo został internowany w Przeworsku i Jarosławiu. W latach 1939-1944 pracował jako wikariusz i administrator parafii w Sądowej Wiszni, a po wojnie we Frysztaku. Odbył studia specjalistyczne na KUL (1947-1950), aby później pracować jako wikariusz w parafiach: Rudnik nad Sanem, Rzeszów-Fara, ojciec duchowny Niższego Seminarium Duchownego, prefekt tegoż seminarium, wykładowca, notariusz Kurii Biskupiej, obrońca węzła małżeńskiego, wiceoficjał Sądu Biskupiego, członek kilku komisji diecezjalnych. Sakrę biskupią otrzymał 2 II 1964 r. Był wikariuszem generalnym, uczestnikiem Soboru Watykańskiego II (III i IV Sesja). Po rezygnacji z pełnienia obowiązków biskupa pomocniczego przeszedł na emeryturę (1993). Zmarł w dniu 18 XI 2004 r.; pochowany w Przeworsku. Zob. *Uroczystość pogrzebu śp. ks. bpa Bolesława Łukasza Taborskiego*, KAP, R. 89: 2004, z. 4, s. 225-226.

z pytaniami ułatwiającymi organizację pobytu biskupów w Przemyślu⁵¹⁷. Ordynariusz przemyski wydał również zarządzenie dotyczące zyskiwania przez wiernych Odpustu Roku Jubileuszowego z okazji Milenium⁵¹⁸.

Pełny obraz zaangażowania biskupów przemyskich wyraża statystyka. Na podkreślenie zasługuje aktywność bpa I. Tokarczuka, który uczestniczył w 78 uroczystościach milenijnych wygłaszając homilie. Również biskupi S. Jakiel i B. Ł. Taborski energicznie włączyli się w celebracje diecezjalnych obchodów Milenium⁵¹⁹. W cieniu owych przedsięwzięć, z uwagi na podeszły wiek, egzystował bp W. Tomaka.

⁵¹⁷ AAPrz, b.sygn.: *Teczka Milenium* 66, sygn. 63: *Pismo ogólne ks. bp. I. Tokarczuka z 16 VI 1966 r.*; ankieta dla księży biskupów. Materiały zgromadzone w teczce zawierają odpowiedź prymasa Wyszyńskiego na zaproszenie ks. bp. Tokarczuka o następującej treści „Serdecznie dziękuje za braterskie zaproszenie mnie na Milenijne „Te Deum” do katedry przemyskiej. O ile mi nic nie stanie na przeszkodzie, zwłaszcza projektowany wyjazd, z radością wezmę udział w tym akcie wdzięczności wobec Trójcy Najświętszej, przez Dziewicę Wspomożycielkę. Wyrazy czci i oddania ślę in Christo. Stefan kard. Wyszyński. (Warszawa, 26 V 1966 r.)”.

⁵¹⁸ *Zarządzenie w sprawie odpustów Roku Jubileuszowego z okazji Milenium*, KDP, R. 52: 1966, z. 1, s. 16-17. Odpust zupełny można było zyskać pod warunkami: nawiedzenia świątyni, odmówienia wyznania wiary, uczestnictwa w diecezjalnych uroczystościach jubileuszowych wyznaczonych przez biskupa, nawiedzenia Jasnej Góry, katedry przemyskiej bądź jednego z sanktuariów w diecezji w Kalwarii Pałacowskiej, Leżajsku i Starej Wsi. Odpust częstkowy można było zyskać za pobożny udział w uroczystościach jubileuszowych Milenium. Ponadto biskupi udzielali błogosławieństwa papieskiego połączonego z odpustem zupełnym podczas głównych nabożeństw Milenium. (Zarządzenie zostało wydane na podstawie Indultu Świętego Oficjum z 19 XI 1965 r.).

⁵¹⁹ IPNR, sygn. 053/196: *Aktywność biskupów przemyskich w okresie Milenium*, t. 1, *Załącznik nr 1*. Diecezja liczyła w tym okresie 30 dekanatów i 367 parafii: *Rocznik diecezji przemyskiej na rok 1966*, s. 35-157.

Tabela nr 6. Aktywność biskupów w okresie Milenium⁵²⁰.

Rodzaj działalności	Bp I. Tokarczuk	Bp S. Jakiel	Bp B. Ł. Taborski	Bp W. Tomaka
wystąpienia publiczne (uroczystości, pielgrzymki, zjazdy)	78	37	30	
— kongregacje	2	2	1	1
— w diecezji	64	37	13	21
— poza diecezją	14	10	17	12
konsekracje kościołów	9	7	2	—
kazania i przemówienia	76	34	14	11
listy pasterskie	9			

Oprócz działalności biskupów w diecezji należy również wspomnieć o ich udziale w uroczystościach Milenium w innych diecezjach. Tutaj na pierwszy plan wysuwają się postaci biskupów B. Ł. Taborskiego i I. Tokarczuka. To oni najczęściej wyjeżdżali poza diecezję. Ordynariuszowi Tokarczukowi towarzyszył często bp Tomaka, o czym wspominał: „Biskup Wojciech Tomaka jeździł do wszystkich diecezji na uroczystości milenijne, we Wrocławiu przy tej okazji głosił jeszcze do kolejarzy Słowo Boże, co się wszystkim bardzo podobało”⁵²¹.

Biskup Jakiel jako przewodniczący, a bp Taborski jako zastępca byli członkami wspomnianego Komitetu Organizacyjnego Milenium, mieli też swój udział w celebracjach tworzących program obchodów Milenium w diecezji w Przemyślu i Tarnobrzegu⁵²².

Ciężar realizacji uroczystości Milenium na poziomie parafii spoczywał natomiast na barkach duszpasterzy - proboszczów i wikariuszy. Od działalności księży w terenie zależała też frekwencja wiernych w głównej celebracji w Przemyślu. To duszpasterze parafialni byli zazwyczaj organizatorami pielgrzymek, realizowali

⁵²⁰ Patrz przyp. 508.

⁵²¹ I. Tokarczuk, *„Kochałem tych ludzi całym sercem i oddaniem”...*, s. 175.

⁵²² D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 127-130.

w parafiach Wielką Nowennę, przygotowywali swoje wspólnoty do parafialnego Dnia Milenijnego.

Biskup Tokarczuk miał bardzo dobre zdanie na temat duchowieństwa przemyskiego. Potwierdzeniem tego są jego słowa: „Gdy chodzi o kapłana diecezjalnego, to w porównaniu z innymi diecezjami, przemyski należy do najlepszych. Pracowici, koleżeńscy, gościnni, no i karni. Jeśli miałem jakieś kłopoty z księżmi to maksymalnie dotyczyło to 3-4% ogółu. Za mało czasem, zwłaszcza w początkach, przejawiali własnej inicjatywy, we wszystkim czekali na polecenie i rozkaz biskupa”⁵²³. Jest to oczywiście spojrzenie z pewnej perspektywy, ale u początku pasterzowania w diecezji nie musiało być to takie oczywiste. Wyrażona powyżej opinia podkreśla „brak własnej inicjatywy” ze strony duchowieństwa. Jego mentalność ukształtowana w poprzednich latach przez pasterzy wymagała twórczej inicjatywy ordynariusza, ale nie zakładała też całkowitej bierności księży. Wielka Nowenna trwająca od kilku lat pobudziła aktywność duchowieństwa na różnych polach duszpasterstwa. Bardzo często o skuteczności programu duszpasterskiego decydowały jednak przymioty konkretnego duszpasterza i jego gorliwość. Księża pracujący w różnych placówkach w trakcie Milenium nie mieli wątpliwości, że bardzo dużą rolę w mobilizacji duchowieństwa spełnił bp Tokarczuk. Potwierdzają to również źródła związane z organami władzy państwowej⁵²⁴. Główna inicjatywa duszpasterska bp. Tokarczuka polegała na budowaniu modelu duszpasterstwa, w którym kładł on nacisk na takie elementy jak: katechizacja (2 godziny tygodniowo w każdej klasie), msza św. niedzielna i świąteczna odprawiane także w kościołach dojazdowych, kontrola przebiegu katechizacji, obowiązek prowadzenia konspektów przez księży, włączenie zakonów w katechizację oraz rozwój poradnictwa rodzinnego⁵²⁵. W ścisłym odniesieniu do Milenium bp Tokarczuk spotkał się z proboszczami z całej diecezji obligując ich do zaangażowania jak największej

⁵²³ I. Tokarczuk, „*Kochałem tych ludzi całym sercem i oddaniem*”..., s. 175.

⁵²⁴ Ks. J. Młynarczyk. Ks. W. Mazepa, ks. Stanisław Mac, ks. K. Bator - relacje ustne (w posiadaniu autora); IPNR, sygn. 049/62: *Sprawozdanie Komitetu Wojewódzkiego (dalej: KW) MO z byłego województwa rzeszowskiego dotycząca działalności kleru katolickiego za rok 1965; Opracowania roczne opisowe i statystyczne dotyczące działalności kleru katolickiego...*, (podkreślenie roli bp. I. Tokarczuka w aktywizacji księży); sygn. 049/59: *Teczka opracowania roczne... Sprawozdanie Wydz. IV KW MO w Rzeszowie za rok 1966 z 10 i 1967 roku* („Duże zaangażowanie bp Tokarczuka na rzecz dynamicznej pracy księży”).

⁵²⁵ IPNR, sygn. 049/59: *Teczka opracowania roczne... Sprawozdanie...z 10 i 1967 roku*,

liczby wiernych w kościołach, nakazał zwrócić szczególną uwagę na młodzież, w każdej parafii miały odbyć się rekolekcje lub okolicznościowe odczyty, temat Milenium miał być eksponowany na katechezie, a duchowieństwo uczestniczyć w celebracji w Przemyślu (z parafii miały udać się tylko delegacje z uwagi na ograniczone możliwości zgromadzenia ludzi na placu przy katedrze)⁵²⁶.

Kapłani wykorzystując różne formy duszpasterstwa starali się realizować program przygotowania do Milenium. Do takich form należały pielgrzymki. W okresie Milenium nabrały one nowego znaczenia, gdyż połączone były z czynem soborowym oraz peregrynacją Ikony Matki Bożej w parafiach. Każda parafia miała podjąć taki czyn w postaci konkretnego zobowiązania modlitewnego bądź moralnego i ofiarować go w intencji soboru (czyn zapisywany był w specjalnej księdze i dostarczany w pielgrzymce na Jasną Górę przez delegacje parafialne)⁵²⁷. SB podkreślała nie notowaną wcześniej aktywność duszpasterską biskupów w związku z „czynem soborowym” i delegacjami parafialnymi, które składały księgi na Jasnej Górze otrzymując kopię Obrazu Matki Bożej⁵²⁸. Grupy pielgrzymkowe dzielone były na mniejsze, łączące się dopiero w Częstochowie w jedną wielką pielgrzymkę, co uniemożliwiało organizację wymierzenia kary za nieprzestrzeganie ówczesnego prawa o zgromadzeniach publicznych⁵²⁹. Na inny sposób zdecydowało się Koło Gospodyń Wiejskich z Niska, które pod pretekstem wycieczki odwiedziło Jasną Górę przywożąc stamtąd Obraz Matki Bożej⁵³⁰. Jasną Górę nawiedzili do dnia 30 IV 1966 r. przedstawiciele 114 parafii z diecezji przemyskiej, a w głównych uroczystościach Milenijnych 3 maja uczestniczyło ok. 1320 osób i 70 duchownych ze wspólnot parafialnych z województwa rzeszowskiego z: Brzozowa, Dębicy, Gorlic, Jasła, Jarosławia, Kolbuszowej, Krosna, Leżajska, Leska, Lubaczowa, Łańcuta, Mielca, Niska, Przemyśla, Przeworska, Ropczyc, Rzeszowa, Sanoka, Stalowej Woli, Tarnobrzegu, Ustrzyk Dolnych⁵³¹. Wspólnoty parafialne podejmowały dodatkowo czuwania soborowe, które

⁵²⁶ S. Bober, *Persona non grata. Biskup Ignacy Tokarczuk i władze PRL*, Lublin 2005, s. 165.

⁵²⁷ APŁ, *Księga... Ogłoszenie z dnia 12 IX 1965 roku*.

⁵²⁸ IPNR, sygn. 049/59: *Teczka opracowania roczne... Sprawozdanie z Wydz. IV KW MO Rzeszów, dotyczące kleru katolickiego za lata 1962-1965. Sprawozdanie za rok 1965 z 6 i 1966 r.*, s. 177.

⁵²⁹ IPNR, sygn. 049/62: *Sprawozdanie KW MO...za rok 1965*, s. 13.

⁵³⁰ Tamże, s. 2.

⁵³¹ S. Nabywaniec, *Sprawa obiektowa nr I...*, s. 331-332.

objęły wszystkie parafie⁵³². Pielgrzymki wiernych organizowane były w związku z centralnymi obchodami Milenium w Przemyślu. W dniu 20 VIII 1966 r. obecność pielgrzymów odnotowano o godz. 14.40 (600 osób), największa zaś liczba wiernych napływała od godz. 16.00 do 17.15, o godz. 18.00 obecnych było 8.000 osób (w tym pielgrzymi z parafii: Bircza, Lubaczów, Nisko, Pysznica i licząca 20 osób grupa polonijna z Kanady)⁵³³. W drugim dniu Milenium (21 VIII 1966 r.) pierwsze grupy docierały do katedry już od północy. O godz. 8.10 zauważono na dworcu kolejowym od 2000 do 5000 pielgrzymów, o godz. 10.10 - 2500 osób, 7 księży, 5 siostr zakonnych (w godz. 00.15–12.47 przybyło do Przemyśla 18 pociągów, które przewiozły 7800 ludzi)⁵³⁴. W przypadku uroczystości Milenium w Tarnobrzegu Wydział IV prowadził, przez swoich funkcjonariuszy z księżmi planującymi organizację pielgrzymek, rozmowy mające ich odwieść od tego zamiaru⁵³⁵. Za wszystkimi grupami stało działanie duszpasterzy, którzy im też często towarzyszyli. Proboszczowie przemyskich parafii nawoływali z ambon do swoich parafian o przyozdobienie kościołów, kaplic i kapliczek z racji świętowania Milenium w tym mieście⁵³⁶. Z apelem o podwożenie pielgrzymów do Przemyśla wystąpił również proboszcz parafii Krzywca ks. Stanisław Lorenc⁵³⁷. Przejawem wzmożonej aktywności pastoralnej księży było szafarstwo sakramentów świętych, posługa dla chorych, głoszenie słowa Bożego, praca formacyjna w ramach grup modlitewnych i istniejących stowarzyszeń. Dla ilustracji można przytoczyć przykład posługi kapłanów w konfesjonałach w parafii Brzyska do godz. 2.00 w nocy z powodu dużej ilości penitentów⁵³⁸. Jeżeli wystąpiły przypadki biernej postawy duchowieństwa, to zazwyczaj w parafiach, gdzie posługę pełnił jeden kapłan. Zauważyć należy też fakt, że w określonej liczbie parafii Milenium nie wybrzmiało zupełnie lub nie ma na temat żadnej informacji (nie sposób określić dzisiaj przyczyn

⁵³² Program „Czuwań Soborowych” parafii w diecezji przemyskiej, KDP, R. 49: 1963, z. 1, s. 24-26.

⁵³³ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 8, *Materiały operacyjne dotyczące sprawy obiektowej Nr Rej. 183 Krypt. „Arka”*. *Materiały wyłączone*, s. 1-7.

⁵³⁴ Tamże.

⁵³⁵ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany, informacje i stenogramy z uroczystości milenijnych w Tarnobrzegu, 1966 rok*, s. 2.

⁵³⁶ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, *Informacja nr 1 z 17 VIII 1966 r.*

⁵³⁷ Tamże: *Teczka...*, *Informacja nr 3 z dnia 19 VIII 1966 r.*

⁵³⁸ Ks. J. Młynarczyk — relacja ustna (w posiadaniu autora).

takiego stanu rzeczy)⁵³⁹. Przywołane tu organy uznały za najbardziej niebezpieczne wśród działań księży: pobudzanie i rozwijanie religijności oraz katechizację⁵⁴⁰. Formacja religijna wiernych stanowiąca owe rozwijanie religijności to misje, rekolekcje parafialne oraz Triduum organizowane dla parafii przez duszpasterzy. Na tym polu szczególnie aktywni byli kapłani: ks. Józef Mucha, o. Stanisław Wojnar SJ, ks. Bolesław Pilek, o. Józef Burda, ks. Stanisław Matuła, ks. Stefan Zawadzki, ks. Władysław Aszklar, ks. H. Cieśliski, ks. Józef Bożętka, ks. Fryderyk Michalski, ks. T. Błaszkie-wicz⁵⁴¹. W gronie kapłanów oprócz księży diecezjalnych było także wielu zakonni-ków. Kilka parafii korzystało z ich posługi. Nie byli jednak oni wymieniani z nazwiska, tylko z imienia jak np. o. Wawrzyniec (benedyktyn z Tyńca)⁵⁴² czy o. Py-tel (salezjanin)⁵⁴³. Czas Wielkiej Nowenny obfitował w rekolekcje i misje, dlatego istniała konieczność włączenia się w to duszpasterskie działanie zakonów. Odbywało się to według zasad, jakie zostały wypracowane podczas dwóch zjazdów przedstawi-cieli zgromadzeń zakonnych z delegatem Episkopatu Polski w Krakowie w dniach 14-

⁵³⁹ AAPrz, sygn. TPNS 1/1: *Teczka parafii Albigowa. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; b.sygn.: *Teczka parafii Białobrzegi. Sprawozdanie roczne parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 31/1: *Teczka parafii Bóbrka. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 31/1: *Teczka parafii Bukowsko. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 37c/1: *Teczka parafii Czaszyn. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 38/1: *Teczka parafii Czudec. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 44/1: *Teczka parafii Domaradz. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 70/1: *Teczka parafii Grabownica. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 78c/1: *Teczka parafii Hłudno. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 120/1: *Teczka parafii Kraczkowa. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 161/1: *Teczka parafii Medyka. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 219/1: *Teczka parafii Rokietnica. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; A. Bata, *Historia wsi i parafii Łączki Jagiellońskie, Wojkówka 2012*; *Historia parafii Dobrków od powstania do czasów współczesnych 1358-2018, Idziesz przez wieki*, red. W. Szewczyk, J. Soprych, Tarnów 2019; A. Jedynak, *Porąbka Uszewska. Dzieje wsi i parafii*, t. 3, Warszawa 1998; T. Adamiak, *Strachocina. Zarys dziejów parafii*, Strachocina 2001; R. Ostrowski, *Grabownica Starzeńska, Kartki z dziejów wsi*, Grabownica Starzeńska-Brzozów-Rzeszów 2009; *Dzieje ziemi grodziskiej. By pokolenia pamiętały skąd nasz ród*, red. W. Bonusiak, Grodzisko Dolne 2009.

⁵⁴⁰ IPNR, sygn. 049/59: *Teczka opracowania roczne... Sprawozdanie...za rok 1966 z dnia 6 i 1967 roku*, s. 21-30.

⁵⁴¹ AAPrz, sygn. TPNS 4/1: *Teczka parafii Bachórzec...*; sygn. TPNS 21/1: *Teczka parafii Borownica...*; sygn. TPNS 26/1: *Teczka parafii Brzostek...*; sygn. TPNS 32a/1: *Teczka parafii Budy Głogowskie...*; sygn. TPNS 181/1: *Teczka parafii Nisko-Fara...*; sygn. TPNS 230r/1: *Teczka parafii Rzeszów-Słocina...*; sygn. TPNS 221/1: *Teczka parafii Rozwadów-Fara...*; sygn. TPNS 94/1: *Teczka parafii Jasło-Fara...*

⁵⁴² Zapewne mowa tu o Wawrzyńcu Ratajczaku OSB (1930-2010), który jak sam mawiał, głosząc rekolekcje dla osób duchownych i wiernych świeckich „zjeździł całą Polskę”: AAPrz, sygn. TPNS 28/1: *Teczka parafii Brzózka Królewska...*

⁵⁴³ Zapewne ks. Franciszek Pytel (1913-1984); AAPrz, sygn. TPNS 73/1: *Teczka parafii Grodzisko Dolne...*

15 I i 22-23 I 1958 r. w Warszawie. Ustalenia te dotyczyły zakresu posługi, głoszonych treści, współpracy między głoszącym a proboszczem parafii, wynagrodzeń oraz wskazówek. Przyjęto też zasadę, aby do tej pracy delegować najgorliwszych i najzdolniejszych zakonników⁵⁴⁴. Nawiązując do tego faktu i wkładu zakonów męskich w przygotowanie i przebieg Milenium w diecezji przemyskiej należy podkreślić szczególnie rolę dominikanów, franciszkanów i salezjanów. Bracia bonifratrzy, jezuiti, kapucyni, karmelici bosci i michalici nie wykazali szczególnej aktywności duszpasterskiej w tym okresie⁵⁴⁵. W przypadku dominikanów ich zaangażowanie należy tłumaczyć przewidzianą w trakcie obchodów milenijnych koronacją Obrazu Matki Bożej w Tarnobrzegu. Pozostałe zakony reprezentowane były przez swoich przełożonych w Komitecie Organizacyjnym, czy w czuwaniu modlitewnych wspólnot prowadzonych przez zakony w Przemyśle w przededniu Milenium⁵⁴⁶.

Milenium stało się także polem do działalności zakonów i zgromadzeń żeńskich istniejących i działających w diecezji przemyskiej. W zamyśle prymasa Wyszyńskiego zakony żeńskie miały odegrać ważną rolę „przez pomoc biskupom i duchowieństwu do przygotowania ludu do odnowienia i wypełnienia ślubów narodu”⁵⁴⁷. Prymas Wyszyński przewidywał udział zakonów żeńskich w Milenium w trzech wymiarach: „przez modlitwę zakonów w intencji jubileuszu narodu, zwłaszcza oddania Polski w niewolę Matce Bożej, organizację swojego milenijnego dnia zakonu i przeżycie w porozumieniu z biskupem ordynariuszem wspólnego nabożeństwa w jednym z kościołów zakonnych z udziałem duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego”⁵⁴⁸. Zgromadzenia żeńskie w Polsce bardzo ofiarnie włączyły się w Wielką Nowennę, czego dowody można odnaleźć w sprawozdaniach przesyłanych do Konferencji Wyższych Przełożonych Zakonów Żeńskich⁵⁴⁹. W domach zakonnych odbywała się peregrynacja Ikony Matki Bożej Częstochowskiej, a przedstawiciele zgromadzeń żeńskich

⁵⁴⁴ M. Kapłon, *Misje i rekolekcje w diecezji przemyskiej w latach 1944-1964*, RS, R. 21: 2014, s. 218.

⁵⁴⁵ D. Zamiatła, *Zakony męskie wobec obchodów milenijnych 1966 roku*, w: *Pół wieku Milenium...*, s. 219.

⁵⁴⁶ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 127-130.

⁵⁴⁷ List Stefana Wyszyńskiego do s. Adeli Łączki, 15 IX 1956 r., w: A. Łączka, *Wspomnienia o współpracy międzyzakonnej zgromadzeń zakonnych żeńskich w Polsce po II wojnie światowej do 1960 roku*, cz. 2, Warszawa 1984, s. 210.

⁵⁴⁸ A. Mirek, *Udział żeńskich wspólnot zakonnych w przygotowaniach do uroczystości milenijnych w Polsce i w ich przebiegu (1957–1966/1967)*, w: *Pół wieku Milenium...*, s. 204.

⁵⁴⁹ Tamże, s. 194-201.

wzięli udział w centralnych uroczystościach na Jasnej Górze (3 V 1966 r.), niosąc w Procesji Tysiąclecia wspomnianą ikonę⁵⁵⁰.

Udział żeńskich wspólnot w Mileniu przemyskim przejawiał się głównie w sferze duchowej. Dla przykładu przełożona generalna sióstr Opatrzności Bożej zobowiązała siostry do modlitw w intencji owocnego przebiegu uroczystości milenijnych. Ponadto codziennie dwie lub trzy siostry miały podejmować praktykę postu, dzieł miłosierdzia, modlitwy różańcowej i drogi krzyżowej⁵⁵¹. Natomiast matka generalna zgromadzenia Sióstr Służebniczek w Starej Wsi poinformowała siostry o terminach uroczystości Milenium w kraju i poza jego granicami. Siostry przez katechizację miały obowiązek przekazywać dzieciom najważniejsze treści powiązane z tym tematem niezależnie od ewentualnych konsekwencji ze strony władz państwowych⁵⁵².

Przemyskie Milenium nie wybrzmiałoby należycie bez obecności duchowieństwa i wiernych obrządku grecko-katolickiego. Komitet Organizacyjny obchodów Milenium tworząc plan głównych uroczystości postanowił wystosować szczególne zaproszenia do wspólnego świętowania dla o. prowincjała Bazylianów i miejscowych duszpasterzy obrządku grecko-katolickiego⁵⁵³. Ponadto w oficjalnym programie drugiego dnia Milenium (21 VIII) znalazła się msza św. koncelebrowana w obrządku grecko-katolickim⁵⁵⁴. Duchowni tego obrządku (ks. A. Szagała) mobilizowali wiernych przez kazania do uczestnictwa w tej mszy św., a przygotowaniem chóru kierował Włodzimierz Pojtasz⁵⁵⁵. Eucharystia została odprawiona o godz. 7.30 w katedrze przemyskiej, a jej współcelebransami byli: ks. prałat M. Deńko z Krakowa, o. P. Puszkarski z Warszawy, o. B. Bałyk i ks. Błażej Czerwieńczuk z Przemyśla (posługę ceremoniarza pełnił ks. A. Szagała, chórem dyrygował ks. Z. Złoczowski)⁵⁵⁶.

Wszystkie inicjatywy mające swoje źródło w osobie prymasa Wyszyńskiego oraz w Episkopacie Polski, nastawione były na odpowiedź ze strony katolików w Polsce. Odpowiedź miała się przejawić w licznej frekwencji podczas celebracji Mi-

⁵⁵⁰ Tamże, s. 204-206.

⁵⁵¹ S. Nabywaniec, *Sprawa obiektowa nr 1...*, s. 315.

⁵⁵² Tamże.

⁵⁵³ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 128.

⁵⁵⁴ Tamże.

⁵⁵⁵ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 8, *Materiały...*, s. 22.

⁵⁵⁶ D. Bialic, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów...*, s. 132.

lenium przeżywanych jako publiczna manifestacja wiary lub - na gruncie parafialnym - jako świętowanie konkretnej wspólnoty parafialnej. W komentarzach do tych wydarzeń dominują stwierdzenia podkreślające bardzo dużą liczbę wiernych zarówno w Tygodniu Milenijnym jak i w parafialnych dniach milenijnych. Szczególnym zainteresowaniem cieszyły się dwie najważniejsze uroczystości milenijne w diecezji przemyskiej - w Przemyślu i Tarnobrzegu. Frekwencja podczas uroczystości w Przemyślu, według źródeł kościelnych, wyniosła 40 000 wiernych, natomiast organa bezpieczeństwa szacowały na 20 000 osób, 600 księży, 500-600 sióstr zakonnych i 80 alumnów⁵⁵⁷. Komitet Organizacyjny obawiał się większej frekwencji ze względu na ograniczone możliwości organizacji kwestii bytowych (dostęp do toalet itd.), czy też wystąpienia ewentualnej prowokacji wywołanej przez SB⁵⁵⁸. Drugi dzień Milenium w Przemyślu, a właściwie jego zakończenie, zgromadziło na mszy św. o godz. 18.00 4000 osób (źródła państwowe)⁵⁵⁹. Milenijne spotkanie w Tarnobrzegu połączone z koronacją Obrazu Matki Bożej Dzikowskiej zgromadziło, według źródeł kościelnych, 50 000 wiernych (liczba obejmuje dwa dni), SB oceniła udział wiernych na 9000 osób⁵⁶⁰.

Największą frekwencją wiernych cieszyły się takie punkty programu milenijnego jak: soboty Królowej Polski (1965 r.), akt oddania się w Macierzyńską Niewolę Miłości, Tydzień Milenijny oraz nawiedziny milenijne członków episkopatu. Potwierdzają to relacje umieszczone przez duszpasterzy w sprawozdaniach rocznych z poszczególnych parafii. Liczna frekwencja w związku z wyżej wymienionymi wydarzeniami miała miejsce w parafiach: Bieliny, Brzostek, Brzozów, Brzoza Królewska, Budziwój, Budy Głogowskie, Chwałowice, Jarosław-Kolegiata, Jasło-Fara, Krasne k. Rzeszowa, Krosno-Fara (w trakcie tygodnia milenijnego brakło miejsca w świątyni), Leżajsk-Fara, Łańcut-Fara, Majdan Królewski, Nisko-Fara, Nowa Dęba, Rudnik nad

⁵⁵⁷ Tamże, s. 1-7, 79. (liczba ta miała dotyczyć sektorów 1, 2, 3, 4, na które został podzielony plac przed katedrą w celu bliższego określenia liczby osób uczestniczących w liturgii).

⁵⁵⁸ Ks. W. Prucnal — relacja ustna.

⁵⁵⁹ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 1, *Plan przedsięwzięć operacyjno-technicznych Wydziału i KW MO w Rzeszowie w sprawie o kryptonimie „Diecezja”. Informacja nr 7 z dnia 21 VIII 1966 r. dotycząca zakończenia kościelnych uroczystości milenijnych w Przemyślu.*

⁵⁶⁰ AAPrz, sygn. 268: *Teczka parafii Tarnobrzeg...*; IPNR, sygn. 049/59: *Teczka sprawozdania roczne... Sprawozdanie...za rok 1966 z dnia 6 i 1967 roku*, s. 21-30.

Sanem, Rozwadow-Fara, Rzeszów-Fara⁵⁶¹. Znane są przypadki odmowy wzięcia udziału w imprezie masowej bądź organizowanej przez zakłady pracy po to, aby uczestniczyć w nabożeństwach milenijnych. Młodzież nie chciała brać udziału w zawodach sportowych organizowanych paralelnie do uroczystości kościelnych⁵⁶². Niekiedy organizatorami grup pielgrzymkowych były osoby świeckie jak to miało miejsce w przypadku Birczy, gdzie inicjatorami pielgrzymki (jednej z liczniejszych) byli Karolina Fedczak z Koła Gospodyń Wiejskich i sołtys wsi Józef Dmytrzyk. Mieszkańcy Przemyśla przyjmowali na nocleg księży przybywających indywidualnie lub z pielgrzymkami na centralne uroczystości diecezjalne⁵⁶³. Do grona osób szczególnie zaangażowanych w dzieło Milenium zaliczana była Anna Jenke, profesorka Liceum Sztuk Plastycznych w Jarosławiu, znana ze swojego pozytywnego wpływu na młodzież⁵⁶⁴. Zapewne takich pojedynczych osób było wiele. W tym miejscu trzeba przypomnieć wszystkich bezimiennych pracujących przy organizacji głównych uroczystości, ale także tych udzielających się w parafiach miejsca swojego zamieszkania. To przecież oni z wielkim zaangażowaniem przeżywali lata Wielkiej Nowenny w oczekiwaniu na jej kulminacyjny moment. Żyjąc na co dzień rytmem swoich wspólnot parafialnych dojrzewali do świadomości, jakie znaczenie ma dla nich Chrzest Mieszka i ich własny chrzest oraz wielkość dziedzictwa duchowego zawartego w darze Kościoła na ziemiach polskich. Oprócz przygotowania duchowego było też przygotowanie materialne. Nie zawsze były to wielkie inwestycje czy dzieła, cza-

⁵⁶¹ AAPrz, b.sygn.: *Teczka parafii Jarosław-Kolegiata...*; sygn. TPNS 11/1: *Teczka parafii Bieliny...*; sygn. TPNS 26/1: *Teczka parafii Brzostek...*; sygn. TPNS 27/1: *Teczka parafii Brzozów...*; sygn. TPNS 28/1: *Teczka parafii Brzoza Królewska...*; sygn. TPNS 32a/1: *Teczka parafii Budy Głogowskie...*; sygn. TPNS 30/1: *Teczka parafii Budziwój...*; sygn. TPNS 35d/1: *Teczka parafii Chwałowice. Sprawozdanie roczne parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 94/1: *Teczka parafii Jasło-Fara...*; sygn. TPNS 124/1: *Teczka parafii Krasne. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; b.sygn.: *Teczka parafii Krosno-Fara...*; b.sygn.: *Teczka parafii Leżajsk...*; sygn. TPNS 144/1: *Teczka parafii Łańcut-Fara...*; sygn. TPNS 181/1: *Teczka parafii Nisko-Fara...*; sygn. TPNS 155b/1: *Teczka parafii Majdan Królewski...*; sygn. TPNS 182a/1: *Teczka parafii Nowa Dęba...*; sygn. TPNS 224/1: *Teczka parafii Rudnik nad Sanem. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966*; sygn. TPNS 230/1: *Teczka parafii Rzeszów-Fara...*

⁵⁶² IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 1, *Plan przedsięwzięć operacyjno-technicznych Wydziału i KW MO w Rzeszowie w sprawie o kryptonimie „Diecezja”*. Notatka służbowa z 21 X 1966 roku. Notatka służbowa z 22 X 1966 roku. Nauczycielka liceum, instruktorka harcerstwa ZHP, Danuta Hamułka odmówiła przyjęcia biletów do rozprowadzenia wśród uczniów. W Zakładach Galanteryjnych rozprowadzono tylko 24 bilety do kina.

⁵⁶³ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 2, *Informacja nr 2 z 18 VIII 1966 r.*

⁵⁶⁴ IPNR, sygn. 049/62: *Sprawozdanie KW MO...za rok 1965*, s. 14.

sem drobny dar w postaci paramentów liturgicznych albo obrazu patrona parafii. Milenium przyczyniło się w dużym stopniu do odnowienia kapliczek, krzyży przydrożnych oraz budowy innych pomników wiary⁵⁶⁵.

Atmosferę Milenium tworzyły też folklorystyczne barwne dekoracje, banderierki, dzieci deklamujące wiersze, występy młodzieży. Całość dopełniała liturgia bogatsza w treści o elementy ukazujące istotę Milenium. Tłumy obecne na nabożeństwach Milenium były świadectwem przywiązania wiernych do wiary i Kościoła. Jednocześnie coraz bardziej widoczny stawał się duch odnowy Kościoła zapoczątkowany przez Sobór Watykański II oraz wizja duszpasterska nowego ordynariusza bpa I. Tokarczuka. Dla niego oraz podległych mu księży był to egzamin nie tylko z możliwości organizacyjnych diecezji, lecz także z umiejętności bycia ze swoją owiecznią niezależnie od niesprzyjających okoliczności zewnętrznych stwarzanych przez stronę partyjno-rządową. Ten czas ujawnił nowych liderów, uaktywnił ludzi „letnich” w przeżywaniu osobistych relacji z Bogiem, zmobilizował wspólnoty do społecznego działania. Liczni uczestnicy wydarzeń milenijnych stawali się nie tylko dobrymi mieszkańcami, parafianami, ale przede wszystkim lepszymi ludźmi. Nie ulękli się władzy, możliwych szykan z jej strony, ale stanęli przy Kościele broniąc tego, co wniósł on w serce Polaków budując tożsamość narodu.

4. Trudności w przygotowaniach i przebiegu uroczystości milenijnych

Milenium Chrztu Polski było największym przedsięwzięciem duszpasterskim Kościoła w Polsce w XX w. Potwierdzeniem tej tezy był jego zasięg, ilość diecezji, w których odbyły się celebracje, ówczesne możliwości logistyczne oraz ograniczenia ze strony państwa. W przypadku tak wielkich wydarzeń musiały wystąpić różnego rodzaju trudności wynikające bezpośrednio z działalności ludzkiej bądź spowodowane czynnikami zewnętrznymi.

Wielka Nowenna wzmogła działalność Kościoła. Wywołało to natychmiastową reakcję ze strony instytucji państwowych kontrolujących życie społeczne w Polsce. Porządek prawny tworzony przez komunistów umożliwiał wyciąganie konsekwencji

⁵⁶⁵ Tamże; IPNR, sygn. 049/59: *Teczka opracowania roczne... Sprawozdanie...za rok 1966 z dnia 6 i 1967 roku*, w 1966 r. stwierdzono 56 takich przypadków, w 1965 r. — 16, zaś tylko 7 w 1964 r.

w stosunku do duchownych i świeckich szczególnie zaangażowanych w Milenium. Władza korzystała z przyznanego sobie prawa nader często, a niekiedy nawet i „profilaktycznie”. Zazwyczaj represje dotyczyły osób organizujących modlitwę w miejscach publicznych lub angażujących do tego większą liczbę osób. W pierwszej kolejności trzeba tu wskazać księży realizujących program Wielkiej Nowenny i bezpośrednio przygotowujących swoje wspólnoty parafialne do Milenium. Organa bezpieczeństwa za szczególnie „niebezpieczne” uznały trzy formy działalności duchownych: „wystąpienia publiczne biskupów zawierające akcenty polityczne, peregrynację Obrazu Matki Bożej po domach, listy pasterskie i dokumenty wydawane przez episkopat”⁵⁶⁶. Największe trudności Kościół napotykał ze strony instytucji ateistycznego państwa, dla którego Milenium było polem do konfrontacji mogącej ją osłabić i zepchnąć inicjatywę obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na dalszy plan.

Wraz z momentem podjęcia posługi pasterskiej w diecezji przez bpa I. Tokarczuka bezpieka zaczęła śledzić treść jego homilii i wystąpień. Homilie wygłoszone przez ordynariusza podczas uroczystości milenijnych w większości uznane zostały za zawierające „wrogie akcenty” (ze wszystkich jego 76 homilii aż 61 zostało tak sklasyfikowanych), dlatego zdecydowano się reagować przeprowadzając z bpem Tokarczukiem rozmowę „ostrzegawczą” (treścią rozmowy stał się materiał ukazujący jego stosunek do ustroju Polski Ludowej uwidoczniiony we wspomnianych wystąpieniach)⁵⁶⁷. Wobec pozostałych biskupów nie zastosowano takiego środka, mimo że 12 spośród ich wystąpień miało zawierać „akcenty polityczne”⁵⁶⁸.

Kapłani również nie mogli liczyć na taryfę ulgową ze strony aparatu partyjno-rządowego. Represje i trudności z jakimi się spotykali, dotyczyły w głównej mierze peregrynacji Obrazu Matki Bożej po domach i modlitwy różańcowej jaka odbywała się przy tej okazji. Tylko w 1966 r. 24 księży z racji tego faktu zostało ukaranych przez Kolegium Karno-Administracyjne⁵⁶⁹. W poprzednich latach restrykcje były równie dotkli-

⁵⁶⁶ IPNR, sygn. 049/62: *Sprawozdanie KW MO...za rok 1965*; sygn. 049/59: *Teczka opracowania roczne... Sprawozdanie...za rok 1966 z dnia 6 i 1967 roku*,

⁵⁶⁷ Tamże. Zdaniem bezpieki kazania bp. Tokarczuka zawierały: „krytykę ateizmu i propagandy państwowej (jako fałszywej i zakłamanej), oskarżanie władz o prześladowanie Kościoła i wiary, krytykę ustroju za brak tolerancji religijnej, twierdzenie, że najlepsze wychowanie młodzieży może zapewnić jedynie Kościół”.

⁵⁶⁸ Tamże.

⁵⁶⁹ Tamże.

we. W 1965 r. inspektoraty oświaty, wydziały finansowe i kolegia karno-orzekające obłożyły karami 27 księży, 29 parafiom nie wydano pozwoleń na urządzenie procesji Bożego Ciała (2 parafie wyłamały się z pod tego zakazu) i zanotowano 24 nielegalne pielgrzymki (w 1964 r. było ich 77)⁵⁷⁰. Karami grzywny ukarani zostali duchowni organizujący banderie konne podczas wizyty biskupów w parafii (do kolegium skierowano 6 wniosków, jedną osobę ukarano kwotą 1500 zł). SB przeprowadzało tzw. „rozmowy ostrzegawcze” z księżmi zakazując im prowadzenia modlitw przy okazji peregrynacji Obrazu Matki Bożej⁵⁷¹.

Karano nie tylko księży. Znany jest przypadek odbycia rozmowy „profilaktycznej” bezpieki z pracownikami administracji państwowej oraz Miejskiej Spółdzielni Zaopatrzenia i Zbytu bezpośrednio po peregrynacji Obrazu Matki Bożej w Ustrzykach i Ustjanowej (przepisywały na maszynie pieśni religijne na potrzeby tej uroczystości)⁵⁷².

Oprócz różnego rodzaju kar administracyjnych i sposobów zastraszania wiernych kolejnym środkiem nacisku było utrudnianie uczestnictwa w celebracjach Milenium. Czyniono to nie tylko poprzez organizowanie innych wydarzeń o charakterze świeckim i politycznym, w tym samym czasie co uroczystości kościelne, ale podejmowano środki uniemożliwiające pracownikom zakładów pracy czy młodzieży szkolnej obecność podczas nabożeństw Milenium (zakaz wydawania zwolnień lekarskich i urlopów, zarządzanie przymusowego dnia pracy, zatrzymywanie dzieci na dodatkowe zajęcia w szkole, organizacja wyjazdów z zakładów pracy na grzyby itp.)⁵⁷³. Bardzo istotna była w tym kontekście walka o młode pokolenie. Imprezy sportowe proponowane z racji Tysiąclecia miały na celu odciążenie tej grupy społecznej od tego, co proponował Kościół i stwarzał okazję do ideologicznej indoktrynacji. Mimo tych zabiegów młodzieży nie brakowało w kościołach i na specjalnie przygotowanym dla niej

⁵⁷⁰ IPNR, sygn. 049/63: *Teczka opracowania roczne... Sprawozdania Wydz. IV KW MO Rzeszów za lata 1962-1965 z dnia 6 i 1966 r.*, s. 185.

⁵⁷¹ IPNR, sygn. 049/62: *Sprawozdanie KW MO...za rok 1965*, s. 29-30, s. 119.

⁵⁷² Tamże, s. 56.

⁵⁷³ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany...*, s. 11-13; AAPrz, sygn. TPNS 182a/1: *Teczka parafii Nowa Dęba...*; ks. J. Młynarczyk — relacja ustna.

czuwaniu⁵⁷⁴. Podobnie sytuacja przedstawiała się w parafiach, gdzie młodzież i dzieci były widoczną i aktywną grupą włączającą się w uroczystości milenijne.

Trudnością dla organizatorów uroczystości milenijnych były wszelkiego rodzaju ograniczenia obecności kultu i symboli religijnych w przestrzeni publicznej. Komunistyczna władza starała się wszelkimi środkami zapobiec wydarzeniom, symbolice i manifestacjom wiary, które wychodziły poza „mury kościoła”. Taka sytuacja miała miejsce między innymi w parafii Krosno-Fara. Przez środki administracyjne zabroniono parafii organizacji procesji Tysiąclecia i wyjścia do rynku miasta⁵⁷⁵. Często praktyką było również zabranianie używania nagłośnienia na zewnątrz świątyń, w których odbywały się nabożeństwa, a nawet podczas głównych celebracji, jak to miało miejsce chociażby w Tarnobrzegu⁵⁷⁶. Władze reagowały bardzo stanowczo w przypadku prowadzenia w parafiach zbiórek pieniężnych. Ze względu na ofiarność wiernych z parafii Krosno-Polanka wzywano niektórych z nich na przesłuchania do Urzędu Powiatowego, aby zweryfikować zebrane wcześniej informacje oraz zniechęcić wiernych do tego typu aktywności⁵⁷⁷. Z uwagi na takie incydenty księża zakazywali prowadzenia zbiórek pieniężnych i żywnościowych, aby nie narażać nikogo na podobne reperkusje⁵⁷⁸.

Jedną z trudności jaką musieli pokonać wierni, by móc włączyć się w Milenijne obchody były przesadne środki ostrożności zastosowane przez władze komunistyczne. Pod pretekstem zapewnienia bezpieczeństwa uczestnikom Milenium wprowadzano obostrzenia i poddano inwigilacji wszystko, co w jakikolwiek sposób związane było z działalnością świeckich i duchownych, aż po budynki i miejscowe środowiska. Działania operacyjne podjęte w tym okresie obrazują środki użyte w trakcie ich trwania - w Przemyśle skierowano do akcji 700 tajnych milicjantów, inwigilacji poddano środowisko grekokatolików (jakby stanowili jakieś zagrożenie), na rogatkach ulic pojawiły się ciężkie wozy bojowe⁵⁷⁹. Kontroli drogowej poddawano pielgrzymujących na główne uroczystości w Przemyśle, czego konsekwencje poniósł nawet bp Herbert

⁵⁷⁴ IPNR, *Sprawozdanie z SB KW MO...*, s. 17.

⁵⁷⁵ AAPrz, b.sygn.: *Teczka parafii Krosno-Fara...*

⁵⁷⁶ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany...*, s. 68.

⁵⁷⁷ AAPrz, sygn. TPNS 125 c/1: *Teczka parafii Krosno-Polanka...*

⁵⁷⁸ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany...*, s. 67. (chodziło o apel wygłoszony z ambony przez ks. Karola Jendyka).

⁵⁷⁹ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 2, *Informacja nr 2 z dnia 17 VIII 1966 r.*

Bednorz z Katowic, któremu zabrano dowód rejestracyjny z uwagi na - jak to oficjalnie stwierdzono - „niesprawny samochód”⁵⁸⁰.

Wszystkie wspomniane tu działania miały przede wszystkim znaczenie psychologiczne. Wierni widząc nagromadzenie takich środków obawiali się interwencji milicji, czy sztucznie wywołanej konfrontacji w celu zakłócenia uroczystości. Tymczasem w Przemyślu i Tarnobrzegu nie odnotowano żadnego incydentu, czy próby zakłócania porządku publicznego⁵⁸¹. Zdziwienie sprawia zastosowanie tak wielu środków i ludzi, gdyż trudno było podejrzewać stronę kościelną o chęć wzbudzania zamieszek przy okazji Milenium lub podsycania do niepokoju społecznych. Takie działanie byłoby sprzeczne z misją Kościoła i nie służyło inicjatywie świętowania Milenium Chrztu Polski.

Zdarzały się nader częste przypadki niszczenia dekoracji przygotowanej na Milenium w Przemyślu, o których nie ma wzmianki w oficjalnych dokumentach bezpieczeństwa⁵⁸². W większości parafii diecezji nie odnotowano niczego, co zakłóciło obchody Milenium. Duszpasterze zgodnie podkreślali spokojny charakter obchodów Milenium i wskazywali na bardzo dojrzałe podejście wiernych do nabożeństw tygodnia milenijnego czy parafialnego dnia milenijnego. Nie mniej ważną rolę w przeżywaniu Milenium stanowiła otoczka tego wydarzenia. Kościół nie mając tak wielkiego oręża jak komuniści w postaci mediów państwowych musiał mierzyć się z siłą ówczesnej propagandy. Ta, będąc na usługach partii, starała się dotrzeć do społeczeństwa z przekazem, który deprecjonował wartość obchodów kościelnych i nadawał wyjątkową rangę państwowym obchodom Tysiąclecia. Jeżeli nawet pojawiała się jakaś relacja z Milenium to była ona skąpa i zazwyczaj opatrzona negatywnym komentarzem. Na pierwsze strony trafiały tzw. tematy zastępcze w postaci wiadomości ze świata bądź relacje poświęcone dorobkowi PRL⁵⁸³. Pojawiały się też treści wrogie Kościołowi, zwłaszcza po liście biskupów polskich do biskupów niemieckich. Retoryka mediów państwowych i propagandy partyjno-milicyjnej, a nawet wojskowej, po tym fakcie

⁵⁸⁰ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 8, *Materiały...*, s. 82 (pojazdem zastępczym dotarł ostatecznie do celu).

⁵⁸¹ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plan operacyjnego działania Wydz. IV dot. zabezpieczenia uroczystości koronacyjnych w Tarnobrzegu w dniach 3-8 IX 1966 roku*, s. 75.

⁵⁸² Ks. J. Młynarczyk — relacja ustna.

⁵⁸³ „Nowiny Rzeszowskie” (dalej: NR), Nr 180 (5316), 1966, s. 1-4; Nr 197 (5333), 1966, s. 1-5.

skierowana była przeciwko Episkopatowi Polski i jednej z najważniejszych inicjatyw duszpasterskich w Polsce, jaką były obchody Milenium Chrztu Polski⁵⁸⁴

Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego były mocno akcentowane przez wielkie manifestacje i widowiska plenerowe, zorganizowane przez czynniki partyjno-państwowe i podległe oraz zależne od nich całkowicie zakłady pracy zbiorowej. Władza ludowa korzystała w tym przypadku ze wszystkich prerogatyw, które sobie uzurpowała nie mając mandatu społecznego, angażując szkoły, różnego rodzaju organizacje społeczne, wojsko a nawet kluby i związki sportowe. Kościół z wielu wymienionych tu możliwości nie mógł korzystać albo skutecznie mu to uniemożliwiano. Dla ilustracji wystarczy wskazać przypadek orkiestr dętych z miejscowości Chmielów i Zbydniów. Członkowie tych zespołów mieli uświetnić uroczystości koronacji Matki Bożej i Milenium w Tarnobrzegu, lecz zostało to im zakazane przez zakłady pracy Polskie Koleje Państwowe (dalej: PKP) i kopalnię „Machów”, w których byli zatrudnieni⁵⁸⁵. Parafie nie miały możliwości korzystania z miejsc publicznych dla celebracji Milenium, dlatego ograniczano je do świątyń i placów przykościelnych. Trudnością było również wykonywanie dekoracji zewnętrznych, umieszczanie emblematów milenijnych i montaż nagłośnienia⁵⁸⁶. Wspólnoty parafialne podejmujące w tym czasie większe inwestycje czy remonty natrafiały na problemy z zaopatrzeniem w materiały budowlane - bacznie obserwowano każdą z budów pod kątem ich legalności oraz inwigilowano osoby w nie zaangażowane⁵⁸⁷.

Pewnego rodzaju trudnością podczas organizacji Milenium był znikomy dostęp do poligrafii i drukarni. Wszystkie materiały duszpasterskie drukowano w KDP, a program głównych uroczystości w Przemyślu pisany był na maszynie, oprawę zaś wykonywano ręcznie⁵⁸⁸. Z tych samych względów trudno było dotrzeć z dodatkową literaturą do wiernych lub wykorzystać treści opracowane na potrzeby Wielkiej Nowenny

⁵⁸⁴ Zob. P. Madajczak, *Na drodze pojednania...*,

⁵⁸⁵ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany...*, s. 67.

⁵⁸⁶ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 1, *Plan...*, s. 14; sygn. 049/167: *Materiały sztabu operacyjnego SB KW MO w Rzeszowie oraz plan działalności sztabu Wojewódzkiego SB w związku kościelnymi uroczystościami milenijnymi w Przemyślu w dniach 12-21 VIII 1966 r.*

⁵⁸⁷ IPNR, sygn. 049/40: *Informacje z Wydz. IV dotyczące inicjatyw i działalności Kościoła w sprawach budownictwa sakralnego, wychowania młodzieży itp. — lata 1966-1976*; sygn. 049/167: *Materiały...* (zbierano informacje kto wykonuje usługi dla parafii i w jakim zakresie).

⁵⁸⁸ AAPrz, b.sygn.: *Teczka Milenium 66*, sygn. 63: *Pismo ogólne...*

w pracy z grupami formacyjnymi. Był to problem nie tylko w skali diecezji. Podczas zebrania Komisji do Spraw Milenium przy Komitecie Episkopatu Polski, abp K. Wojtyła podnosił sprawę publikacji, których nie można było wydać ze względu na brak odpowiednich możliwości (miały to być pozycje: „Katolicka myśl społeczna w Polsce w XX-leciu”, „Ikonografia świętych w Polsce”, „Mecenat Kościoła nad sztukami plastycznymi w Polsce”, „Bibliografia historyczno-kościelna”)⁵⁸⁹. Obsługę prasową Milenium w Przemyśle prowadzili korespondenci agencji prasowej Reuters Wincent Bujak i Stanisław Kramer (zamieszkali u Marii Sztajer)⁵⁹⁰. Zanotowano również obecność korespondenta gazety „Swoboda” (wychodziła w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej). Sprawozdania z uroczystości miał przekazywać kierownik PAX w Przemyśle Stanisław Dziedzic (podawał je umówionej osobie do pociągu o nieustalanej relacji)⁵⁹¹. W mniejszej skali uroczystościom parafialnym towarzyszyli fotografowie wywodzący się z danego środowiska bądź specjalnie wynajęci do dokumentowania wspomnianych wydarzeń.

Wszystkie trudności jakie Kościół napotykał w okresie trwania Milenium umacniały go jeszcze bardziej. Jeżeli pojawiały się jakieś obostrzenia, to zwiększała się wielkość pomocy i zaangażowania wiernych. We właściwy sposób odczytywali oni poczynania władzy, pokonywali własny lęk, licznie pojawiali się na nabożeństwach Milenium i udzielali skrycie wszelkiego wsparcia. Pomimo tak dużej stawki jaka pojawiła się w trakcie konfrontacji milenijnej obyło się bez poważnych incydentów, interwencji czy szykan wobec większej grupy ludzi. Być może wynikało to z tego, że urzędnicy często bardzo powierzchownie traktowali swoją służbę dla PRL, spełniając w sposób konspiracyjny praktyki religijne i wspierając poczynania Kościoła podobnie jak pozostała większość społeczeństwa. Dla ludzi wykazujących się największą gorliwością była to swoista próba wytrwania przy Kościele, mimo różnorodnych przeszkód. Milenium stanowiło więc „oczyszczający tygiel” katolików po to, żeby w kolejnych latach budować wspólnotę bardziej świadomą własnej drogi i stało się źródłem odnowy całego narodu.

⁵⁸⁹ IPNR, *Ogólne założenia organizacyjne, wytyczne z lat 1956-1960*, BU 0 1283/349. Posiedzenie komisji miało mieć miejsce w Krakowie dnia 24 IV 1960 roku (skład komisji: mgr Maria Kantowska, mgr Stefan Sawicki, Stanisław Wodak, doc. Zygmunt Sułowski).

⁵⁹⁰ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 8, *Materiały...*, s. 76.

⁵⁹¹ Tamże, s. 185.

5. Religijne i społeczne owoce Milenium

Milenium Chrztu dla Kościoła w Polsce jak i dla Polaków rozproszonych poza granicami kraju stanowiło bardzo ważne wydarzenie wiary oraz okazję do zaznaczenia przywiązania do tradycji chrześcijańskiej tak mocno obecnej w historii narodu. Znalazło to swoje odbicie najpierw w Wielkiej Nowennie, gdzie dotknięto fundamentu wiary i moralności chrześcijańskiej, później w odnowieniu Ślubów Jasnogórskich oraz celebracjach na terenie wszystkich ówczesnie istniejących diecezji. Te wielkie narodowe rekolekcje miały odnowić naród, aby w kolejne tysiąclecie wszedł ze świadomością duchowego dziedzictwa, które posiada oraz nauczyć odpowiedzialności za zachowanie go dla przyszłych pokoleń. Jakie faktycznie owoce przyniosło Milenium? Odpowiedź spróbujemy uzyskać z analizy ówczesnych przekazów dokumentacyjnych.

Najpierw skupimy się na owocach duchowych, albowiem one stanowią wartość nadrzędną. Episkopat Polski w grudniu 1966 r. wydał list pasterski na zakończenie Roku Jubileuszowego Chrześcijaństwa w Polsce zawierając w nim spostrzeżenia dotyczące wszystkich wymiarów tego święta⁵⁹². Pasterze Kościoła w Polsce dostrzegli w obchodach Milenium bardzo konkretne owoce, a mianowicie: entuzjazm wiary i braterstwa, nierozzerwalną więź katolicyzmu z polskością (Kościół z narodem), jedność wierzącego narodu z episkopatem, więź narodu z Maryją⁵⁹³. Mając na uwadze powyższe stwierdzenia, potraktujemy je jako swoisty papierek lakmusowy wobec tego, co miało miejsce w diecezji.

Entuzjazm wiary zaznaczył się w postawach wiernych, którzy z radością i odpowiedzialnością podejmowali inicjatywy związane z Wielką Nowenną oraz przeżywali główne uroczystości. Program Wielkiej Nowenny był bardzo ambitny i wymagający w stosunku do polskich katolików, którzy w miarę swoich możliwości włączali się w jego realizację⁵⁹⁴. Zasadniczym celem Milenium była faktyczna odnowa moralna w narodzie i ugruntowanie jego wiary w Jezusa Chrystusa. Połączenie tego wysiłku z obudzeniem u wiernych świadomości, czym jest chrzest miało jeszcze bardziej pogłębić związek ze Zbawicielem. Podczas licznych wydarzeń religijnych odbywają-

⁵⁹² *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-2000*, cz. 1, red. P. Libera, A. Rybicki, S. Łęcki, Warszawa 2003, s. 555.

⁵⁹³ Tamże.

⁵⁹⁴ Ks. J. Młynarczyk, ks. K. Bator, ks. W. Mazepa, ks. W. Prucnal, ks. dr T. Śliwa, ks. infułat S. Mac - relacje ustne.

cych się już na gruncie parafialnym dało się zauważyć u diecezjan silną wolę rozkwitu swojej wiary. Przede wszystkim zwiększyła się liczba wiernych przystępujących do sakramentów świętych, w tym do sakramentów pokuty i eucharystii (niekiedy w sposób znaczący)⁵⁹⁵. Przykładem może tu być parafia św. Wawrzyńca w Dynowie. W 1965 r. liczba communicantes w tej parafii wyniosła 38 000, zaś w 1966 r. zanotowano 41 400⁵⁹⁶. Liczba osób przystępujących do spowiedzi św. wzrastała zwłaszcza podczas prowadzonych misji i rekolekcji. W parafii Budy Głogowskie z tej racji przystąpiła do spowiedzi prawie cała parafia⁵⁹⁷. Podobnie było w parafii Brzostek i wielu innych⁵⁹⁸.

Kolejnym efektem Milenium było uwidocznienie się braterstwa międzyludzkiego. Każde z większych wydarzeń wymaga konsolidacji ludzi i środków. Bez współpracy wiernych z duszpasterzem i między członkami wspólnot parafialnych żadne przedsięwzięcie nie osiągnie wcześniej zamierzonego celu. W przypadku Milenium było podobnie. Idea Milenium jednoczyła wiernych, co widać wyraźnie w relacjach z tego czasu. W tym jednym procesie zawierają się duchowe i społeczne skutki Milenium. To dało początek ważnym społecznym zmianom jakie miały się dopiero dokonać w kolejnych latach naszej historii. Powstanie dużych ruchów społecznych takich jak „Solidarność” poprzedziły wcześniejsze wydarzenia („grudzień 1970”). Wyrosłe nie tylko na gruncie niezadowolenia wobec bieżącej polityki państwa, zapoczątkowały one walkę o godność człowieka i jego prawa, w tym do prawa wyznawania własnej religii.

Obchody Milenium potwierdziły to co było wcześniej powszechnie wiadome, a mianowicie głęboki związek religii i Kościoła z narodem i polskością⁵⁹⁹. Władze świeckie przez inicjatywę Tysiąclecia próbowały podważyć tę historycznie potwierdzoną prawdę przez promowanie idei świeckiego ustroju i ukazywanie związku narodu z Kościołem jako źródło klęsk oraz przeszkodę w budowaniu nowoczesnego państwa. Mimo ogromnego nakładu sił nie udało się wykorzenić katolicyzmu w obywatelach, czy ukształtować w nich przekonania, że tożsamość Polaka można zbudować bez świadomości, czym był Chrzest Polski i jak to wydarzenie wpłynęło na dzieje rodzącego się

⁵⁹⁵ AAPrz, sygn. TPNS 144/1: *Teczka parafii Łańcut–Fara...*; sygn. TPNS 172a/1: *Teczka parafii Munina...*

⁵⁹⁶ AAPrz, sygn. TPNS 53/1: *Teczka parafii Dynów...*

⁵⁹⁷ AAPrz, sygn. TPNS 32a/1: *Teczka parafii Budy Głogowskie...*

⁵⁹⁸ AAPrz, sygn. TPNS 26/1: *Teczka parafii Brzostek...*

⁵⁹⁹ K. Ożóg, 966. *Chrzest Polski*, Kraków 2015, s. 222, 227.

państwa⁶⁰⁰. Nikt z czynnika państwowego nie brał też pod uwagę, że chrzest Mieszka I wynikał z jego autentycznego nawrócenia i nie był jedynie polityczną kalkulacją⁶⁰¹. Mimo tak bogatego kalendarza imprez o charakterze masowym i próbie rekompensaty społeczeństwu niedoboru dóbr materialnych nie udało się zniechęcić wiernych do uroczystości kościelnych, podkreślających w treści i symbolice związek ochrzczonego narodu z Kościołem.

Kościół w Polsce okresu Milenium przeszedł też pewną próbę jedności narodu z jego hierarchią. Apogeum przypadło tu na czas wydania listu biskupów polskich do biskupów niemieckich. Mimo niezbyt dobrego odbioru społecznego tego aktu pojednania między narodami (duchowni też mieli do niego dystans), nie zaważył on w żadnym stopniu na poparciu dla episkopatu czy osłabieniu autorytetu biskupów w poszczególnych diecezjach. Na przykładzie diecezji przemyskiej można wskazać, że nawet działania podejmowane przez służby państwowe w celu zbudowania nieufności wiernych do bpa Tokarczuka nie przyniosły tu pożądanego skutku. Wręcz przeciwnie wzmocniły autorytet przemyskiego hierarchy⁶⁰². Należy tu podkreślić wyjątkową rolę Prymasa Tysiąclecia cieszącego się ogromnym szacunkiem wśród wiernych widzących w nim prawdziwego przywódcę duchowego. Potwierdzenie tego odnajdujemy w relacjach bezpieki akcentujących wielki entuzjazm i aprobatę dla słów prymasa podczas jego wystąpień oraz wyraźne tendencje do sztucznego pomniejszania jego roli⁶⁰³. Życzliwość i posłuch towarzyszył również pasterzom przybyłym na Milenium w Przemyślu z Polski i podejmujących posługę w kilkunastu wspólnotach parafialnych w diecezji⁶⁰⁴. Podobnie rzecz miała się w odniesieniu do parafii. Potwierdzają to słowa jakie napisał w swojej relacji jeden z proboszczów „mimo trudności i przeszkód odważnie stanęli przy nas”⁶⁰⁵.

⁶⁰⁰ A. Nowak, *Dzieje Polski*, t. 1: *do 1202. Skąd nasz ród*, Kraków 2014, s. 78-99.

⁶⁰¹ Zob. P. E. Steele, *Nawrócenie i chrzest Mieszka I*, Kraków 2016.

⁶⁰² IPNR, sygn. 049/59: *Teczka sprawozdania roczne... Sprawozdanie...za rok 1966 z dnia 6 i 1967 roku*,

⁶⁰³ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 1, *Plan... Informacja nr 4 do Dyrektora Departamentu IV MSW dotycząca przebiegu uroczystości milenijnych w Przemyślu w dniu 20 VIII 1966 r.*; t. 6, *Plany... Informacja dotycząca przebiegu uroczystości koronacji Matki Bożej Dzikowskiej w Tarnobrzegu*, 8 IX 1966 r., s. 84.

⁶⁰⁴ AAPrz, b.sygn.: *Teczka parafii Krosno-Fara...*

⁶⁰⁵ AAPrz, sygn. TPNS 182a/1: *Teczka parafii Nowa Dęba...*

Na szczególną uwagę zasługuje omówienie przykładów wyjątkowej więzi wiernych z Matką Bożą. Objawiło się to w licznej frekwencji wiernych na nabożeństwach Sobót Królowej Polski, uroczystościach parafialnych oddania się w „macierzyńską niewolę miłości”, peregrynacji Obrazu Matki Bożej po parafiach, pielgrzymkach na Jasną Górę i do sanktuariów w diecezji⁶⁰⁶. To bardzo często w tych okolicznościach dokonywały się prawdziwe nawrócenia i przemiana duchowa parafii⁶⁰⁷. W parafii Rozwadow-Fara ok. 1000 mężczyzn w specjalnym akcie oddało się w niewolę Matce Bożej⁶⁰⁸. Milenium bardzo ożywiło kult Matki Bożej i sprawiło, że wierni nosili w sobie pragnienie naśladowania Matki Jezusa⁶⁰⁹.

Trudno jest wskazać, na ile Milenium wpłynęło na postawy wiernych w diecezji już po jego zakończeniu. Nie przeprowadzono w tym względzie badań socjologicznych i nie podjęto w tym zakresie żadnego studium pastoralnego. Relacje ustne pochodzące od kapłanów pracujących w tamtym okresie nie dają podstaw do wyciągnięcia jednoznacznych wniosków. Podkreślają w swoich wypowiedziach zaangażowanie wiernych i poparcie dla Milenium wyrażone przez frekwencję wiernych, ale nie są w stanie ocenić wielkości owoców jakie ze sobą przyniosło⁶¹⁰.

Oprócz wymiaru duchowego Milenium miało również wymiar społeczny. Najważniejszą zdobyczą Milenium w tym zakresie było ugruntowanie u wiernych poczucia wspólnoty. Stało się to możliwe dzięki zjednoczeniu wiernych wokół zasadniczych idei obchodów Milenium. Przewodnim jednak aktem był sakrament chrztu św., a w konsekwencji przez ten znak pogłębienie świadomości, czym jest wspólnota Kościoła. Paradoksalnie poczynania władzy pomogły zewrzeć szeregi wierzących. Kontrwydarzenia, represje, działania propagandowe, różnego rodzaju sposoby odciągania ludzi od uroczystości kościelnych przynosiły efekt odwrotny od zamierzonego. Mimo trudności a może nawet lęku, wierni docierali na miejsca, gdzie odbywały się uroczystości. Wspólnotowy charakter Milenium zaznaczył się już na etapie przygotowań. Wierni byli zaangażowani w prace przy budowie dekoracji, remontach i wznoszeniu nowych

⁶⁰⁶ AAPrz, sygn. TPNS 230/1: *Teczka parafii Rzeszów-Fara...*

⁶⁰⁷ AAPrz, sygn. TPNS 30/1: *Teczka parafii Budziwój...*; b.sygn.: *Teczka parafii Leżajsk...*; sygn. TPNS 35d/1: *Teczka parafii Chwałowice...*

⁶⁰⁸ AAPrz, sygn. TPNS 221/1: *Teczka parafii Rozwadow-Fara...*

⁶⁰⁹ AAPrz, sygn. TPNS 230r/1: *Teczka parafii Rzeszów-Słocina...*

⁶¹⁰ Ks. J. Młynarczyk, ks. K. Bator, ks. W. Mazepa, ks. W. Prucnal, ks. dr T. Śliwa, ks. infułat S. Mac — relacje ustne.

świętyń, organizacji peregrynacji Obrazu Matki Bożej, pielgrzymkach, czy też innego rodzaju przedsięwzięć o charakterze religijnym. To z natury rzeczy ma swoje znaczenie współtwórcze i wymaga solidarności międzyludzkiej. Organizacja Milenium na poziomie diecezji wymagała bardzo dobrej logistyki i obarczona była pokonywaniem wielu przeszkód. Było to nie lada wyzwaniem zważywszy na nieprzychylność aparatu władzy i wszystkie ograniczenia prawno-administracyjne.

Zwracając uwagę na społeczne owoce Milenium należy dostrzec, że było to przeciwstawienie się planowej ateizacji prowadzonej w różnych dziedzinach życia przez komunistyczne państwo. Milenium dało możliwość Kościołowi wypełnienia treścią religijną przestrzeń publiczną. Wielkie celebracje w diecezji, pomniki wiary, walka o obecność religii w szkołach i symboli religijnych stanowiły próbę przełamania monopolu państwa w tej dziedzinie. Determinacja pasterzy i wiernych tego czasu nie pozwoliła komunistycznej władzy wyrugować religii z życia publicznego przez zastąpienie jej świeckimi ceremoniami (same obchody Tysiąclecia organizowane przez państwo były często w swojej formie podobne do uroczystości kościelnych)⁶¹¹.

W diecezji przemyskiej niezwykle doniosłą rolę w przełamywaniu działań władzy odegrał jej nowy pasterz bp I. Tokarczuk. Od początku swojej posługi prezentował bardzo klarowną postawę wobec komunistycznej władzy, odważnie broniąc wartości chrześcijańskich i godności człowieka. To miało zasadniczy wpływ na postawę duchownych, którzy mieli oparcie w swoim biskupie oraz wiernych widzących w nim swojego pasterza i obrońcę. Ordynariusz diecezji przemyskiej po trzydziestu latach od zakończenia Milenium mówił o nim tak: „W 1966 r. obchodziliśmy Milenium i wydaje mi się, że ta decyzja, to przygotowanie, zaprogramowanie i ukierunkowanie go jest największym, najbardziej owocnym i bogatym w skutki czynem księdza prymasa. Milenium stało się punktem przełomowym w historii narodu. Od postawy defensywnej społeczeństwo i Kościół przeszło do postawy ofensywnej. Ofensywnej w sensie ewangelizacji...”⁶¹².

⁶¹¹ T. Bednarz, Uroczystości milenijne w dawnym województwie rzeszowskim, w: „Tyś z nami związał się przez Chrztę”. 1050. Rocznica Chrztu Polski, Podkarpacie 2016, red. ks. S. Nabywaniec, A. Pęziół, Rzeszów 2017, s. 527.

⁶¹² I. Tokarczuk, *Homilia wygłoszona w kościele Najświętszego Zbawiciela w Warszawie dnia 1 czerwca 1966 roku*, w: *Z przemyskiej „twierdzy”*, s. 168.

Podsumowując należy stwierdzić, że Milenium w diecezji nie odbiegało formą od uroczystości jakie odbywały się w całej Polsce. Wzbogacane było jedynie o elementy ważne dla historii Kościoła lokalnego, co wyraziło się w programie uroczystości oraz symbolice towarzyszącej celebracji w Przemyślu.

Rozdział V

Obchody Tysiąclecia państwa polskiego w województwie rzeszowskim

1. Uroczystości państwowe

Plan obchodów Tysiąclecia dla całego województwa został przyjęty na posiedzeniu plenarnym Wojewódzkiego Komitetu FJN 24 I 1966 r. i stanowił punkt odniesienia dla wszystkich organizacji oraz komórek państwowych zobowiązanych do realizacji tego planu na niższym szczeblu⁶¹³. Teoria i założenia ogólne nie pokrywały się z tym, co faktycznie działo się na poziomie jednostek podległych wojewódzkim strukturom PZPR oraz FJN. Dowodzi temu konieczność wprowadzenia kontroli w terenie, w trakcie których ujawniono liczne niedociągnięcia, w tym między innymi zbyt ogólnikowe plany obchodów lub ograniczenie ich wyłącznie do czynów społecznych (najgorsza sytuacja zaistniała w zakładach produkcyjnych)⁶¹⁴.

Obchody centralne Tysiąclecia Państwa Polskiego na szczeblu wojewódzkim odbyły się w Rzeszowie 19 kwietnia na Placu Wolności (obecnie Ofiar Getta), pod pomnikiem Wdzięczności Armii Radzieckiej, naprzeciwko którego znajdował się budynek

⁶¹³ APR, Zesp. 124: WRNR, sygn. 11023: *Teczka KW PZPR w Rzeszowie, Wydział Propagandy i Oświaty. Materiały informacyjne dotyczące obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego na terenie woj. rzeszowskiego 1966-1967. Informacja o przebiegu i etapu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie rzeszowskim*, s. 63-75.

⁶¹⁴ Tamże, s. 64. Lustracją w terenie zajmowała się 120 osobowa Komisja złożona z członków KW PZPR i objęła powiaty: Dębica, Gorlice, Jasło, Kolbuszowa, Krosno, Lubaczów, Mielec, Przeworsk, Ropczyce, Rzeszów, Sanok, Stalowa Wola, Tarnobrzeg.

Komitetu Wojewódzkiego (dalej: KW) PZPR⁶¹⁵. Przebiegały one według następującego porządku: na początku mieszkańcy oraz inni przedstawiciele Podkarpacia przybyli do Rzeszowa byli świadkami przejazdu trzyosobowych delegacji powiatowych w sztafecie motorowej (kobiety towarzyszące mężczyznom ubrane w stroje ludowe trzymały proporce z nazwami powiatów), delegacje witał przewodniczący WRNR Edward Duda i I sekretarz KW PZPR Władysław Kruczek - na ich ręce przekazywano urny z ziemią z różnych miejsc walk w regionie oraz zobowiązania do czynów społecznych⁶¹⁶. Ostatnim punktem programu było złożenie kwiatów pod wspomnianym pomnikiem⁶¹⁷. To wydarzenie stanowiło jedynie skromny wycinek tego, co przez kilka lat obchodów Tysiąclecia (ogłoszonych w 1958 r.) działo się na Podkarpaciu.

Różnorodność organizowanych przez aparat partyjno-państwowy obchodów nasycała konieczność wyróżnienia ich charakteru i podziału na: propagandowy (odczyty, prelekcje, spotkania, filmy), okolicznościowe (wieczornice, akademie), informacyjno-edukacyjne (wystawy, sesje naukowe, konkursy), masowe (organizacja rocznic państwowych, wiece), sportowe i rozrywkowe (spartakiady, mecze piłkarskie, występy ludowe), patriotyczne (sztafeta gwiazdista, upamiętnianie miejsc walk i martyrologii narodu).

Propaganda komunistyczna odgrywała kluczową rolę w kształtowaniu społeczeństwa; była też nośnikiem zasadniczych idei, które władza chciała zaszczerpić w umysłach Polaków. Tym razem było podobnie. Oprócz narzuconej przez organy partyjne polityki informacyjnej, zaznaczającej się w kontrolowanych przez państwo mediach, praca propagandowa nastawiona była na kontakt z konkretnym człowiekiem i przypominała współczesne kampanie wyborcze. Treść referatów i odczytów organizowanych w danym środowisku miała w założeniach nawiązywać do historii Polski i dokonań PRL. W praktyce oznaczała ideologizację połączoną z instrumentalnym i jednostronnym przedstawieniem dziejów Polski. W związku z tym, w ostatnim roku obchodzonego Tysiąclecia zaznaczyły się również takie cele jak: „popularyzacja postępowej, naukowej i laickiej koncepcji dziejów Polski, patriotycznych i postępowych tradycji oraz wybitnych budowniczych państwa, ukazywanie historycznej roli klasy robot-

⁶¹⁵ *Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego na Rzeszowszczyźnie, w: Milenium czy Tysiąclecie*, s. 284.

⁶¹⁶ Tamże.

⁶¹⁷ Tamże, s. 285.

niczej i partii oraz jej udziału w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne”⁶¹⁸. Inne tematy pojawiające się w związku z odczytami to: „XX-lecie PRL w województwie i powiecie oraz sytuacja międzynarodowa”, „Chrzest Polski - legenda i prawda historyczna”, „Rola kościoła katolickiego w okresie 1000-lecia Polski” (pisownia oryginalna), „Dwa oblicza Tysiąclecia Państwa Polskiego”, „Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich”, „1000-letni szlak dziejowy naszego państwa i narodu”, „Dorobek władzy ludowej i perspektywy rozwoju Ziemi Rzeszowskiej”, „Stosunek Watykanu i Episkopatu do walki narodu polskiego o społeczne i narodowe wyzwolenie”, „Rzeszowszczyzna w 1000-leciu”, „Państwo a Kościół”, „Wsteczna rola Kościoła na przestrzeni wieków”, „Papieżstwo a Polska”⁶¹⁹. Zauważalna jest tu wyraźna linia konfrontacji z Kościołem również na płaszczyźnie ideologicznej, intensywna zwłaszcza po ogłoszeniu „Listu biskupów polskich do biskupów niemieckich”. Propagowanie partyjnej wizji dziejów Polski odbywało się w remizach strażackich, szkołach, zakładach pracy, pod-

⁶¹⁸ APR, Zesp. 160: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie (dalej: PKFJNR), sygn. 11, *Program obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego, plany pracy, sprawozdania, protokoły z posiedzeń Gromadzkich Komitetów FJN. Założenia ogólne dla Komitetów Frontu Jedności Narodu (Ropczyce)*, s. 58-59.

⁶¹⁹ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 66, *Organizacja różnego rodzaju imprez i uroczystości. Plan obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na terenie powiatu rzeszowskiego w dniach 1 III – 31 V 1966 r.*, s. 1-10; Zesp. 909: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Leżajsku (dalej: PKFJNL), sygn. 2, *Sprawozdania z działalności komitetów FJN. Sprawozdanie z działalności Komitetu Frontu Jedności Narodu w Leżajsku za I kwartał 1966 roku z dnia 4 IV 1966 roku*, s. 2-3; Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 65: *Sprawozdania za 1966 rok. Sprawozdanie z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie za II kwartał 1966 roku*, s. 49, 51; *Informacja o dotychczasowym przebiegu obchodów Tysiąclecia Państwa polskiego w powiecie rzeszowskim*, s. 146; Zesp. 165: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Ropczycach (dalej: PKFJNRop.), sygn. 8, *Sprawozdania z działalności za lata 1965–1971. Sprawozdanie z działalności Komitetu Frontu Jedności Narodu w Ropczycach za I kwartał 1966 roku z dnia 30 III 1966 roku*, s. 19; APR, Zesp. 985: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Mielcu (dalej: PKFJNM), sygn. 10, *Sprawozdania z działalności PK FJN za lata 1958–1975. Sprawozdanie Biura Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Mielcu za okres III kwartału 1966 roku*, s. 98; APR Oddział w Sanoku (dalej: APR OS), Zesp. 105: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Brzozowie (dalej: PKFJNB), sygn. 19, *Plany pracy, sprawozdania z działalności, informacje dotyczące Społecznego Funduszu Budowy Szkół, skład osobowy, protokoły posiedzeń plenum z lat 1957-1969*; sygn. 20, *Plany, sprawozdania, protokoły z lat 1963-1968*; sygn. 21, *Skład osobowy, plany spotkań, sprawozdania z lat 1966-1967*, s. 9; APR, Zesp. 1347: Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Mielcu, sygn. 294, *Informacje o przebiegu obchodów 20-lecia PRL, przebieg uroczystości związanych z 1000-leciem państwa polskiego, przebieg imprez związanych z rocznicą wybuchu II wojny światowej. Informacja Komitetu Powiatowego PZPR w Mielcu, dotycząca przebiegu obchodów związanych z 1000-leciem Państwa Polskiego za czas od 17 IV 1966 do 18 V 1966 roku*, s. 1.

czas publicznych uroczystości wpisanych w plan obchodów Tysiąclecia⁶²⁰. Odpowiedzialnymi za wygłaszanie referatów były powiatowe jednostki FJN. Tematy zaś realizowali specjalnie przygotowani lektorzy, rekrutujący się z jednostek podległych PZPR, przedstawiciele wojska, niekiedy obligowano do tej roli dyrektorów zakładów pracy oraz członków Związku Młodzieży Wiejskiej (dalej: ZMW) i Związku Młodzieży Socjalistycznej⁶²¹. Odczyty mieli również pracownicy naukowcy, np. doc. dr Antoni Podraza, dr Stanisław Stemborowski, dr Jerzy Prokopczuk⁶²². Ogółem zespół lektorski dla całego województwa stanowiło 1288 osób, a liczba wygłoszonych odczytów wyniosła 4782 (1121 w środowiskach miejskich, w wiejskich - 2645, 1016 — w zakładach pracy)⁶²³. Przygotowanie zespołu lektorów odbywało się przez specjalnie organizowane seminaria i w oparciu o materiały propagandowe, wytworzone na szczeblu centralnym

⁶²⁰ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 66, *Organizacja... Plan...* (wszystkie szkoły podstawowe w powiecie rzeszowskim); APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 21, *Skład osobowy...* (w powiecie odbyło się 350 odczytów, w których uczestniczyło 35 000 osób); APR, Zesp. 909: PKFJNL, sygn. 2, *Sprawozdania...*, s. 2 (odbyło się 40 odczytów); *Sprawozdania z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Leżajsku za II kwartał 1966 roku*, s. 7 (odbyło się 95 odczytów); sygn. 24, *Sprawozdania z działalności PK FJN w Leżajsku z lat 1960-1969. Sprawozdanie za luty 1964 r.*, s. 64-65 (odbyło się 53 odczytów, liczba słuchaczy 3000 osób); Zesp. 985: PKFJNM, sygn. 10, *Sprawozdania... Sprawozdanie...za okres III kwartału 1996 roku*, s. 98; Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 65, *Sprawozdania...*, s. 51 (w powiecie przeprowadzono 96 odczytów na temat „Dwa oblicza Tysiąclecia Państwa Polskiego”); *Informacja o dotychczasowym przebiegu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w powiecie rzeszowskim*, s. 146 (przeprowadzono 150 odczytów, frekwencja 10000 osób, we wszystkich POP i ZSL omawiany był i dyskutowany „List biskupów polskich do niemieckich” oraz relacje państwo-Kościół w odniesieniu do tego listu).

⁶²¹ APR, Zesp. 165: PKFJNRop., sygn. 7, *Plany pracy PK FJN w Ropczycach oraz plany spotkań z radnymi i programy uroczystych obchodów rocznic. Plan pracy Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu za lata 1959-62, 1964, 1966, 1968-1970. Załącznik nr 1 do planu obchodów Tysiąclecia w roku 1966 w pow. Ropczyce na marzec, kwiecień, maj*, s. 165-168 (zawiera wykaz osób tworzących zespół lektorski: Marszałek Jan (Prezydium PRN), Czółno Edward, Drozdowski Edward, Fietko Ludwik, Filipek Tadeusz, Framęga Stanisław, Groele Wincenty, Gryboś Stanisław, Hałasik Adam, Kawczyński Lesław, Koziół Tadeusz, Kuczek Stefan, Kulis Czesław, Machnica Józef, Marszałek Wojciech, Pietruszka Juliusz, Sikora Bronisław, Wójciak Tadeusz; APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 3, *Spotkania posłów i radnych ze społeczeństwem, sprawozdania z wieczorów pytań i odpowiedzi, plany obchodów uroczystości z lat 1965-1966: Zobowiązanie do wygłoszenia referatu na temat „Historyczne znaczenie PKWN na tle 1000-letnich dziejów państwowości polskiej” dla Dyrektora Zakładów Porcelany Elektrycznej w Boguchwale Ryszarda Sieniulowicza z dnia 14 VII 1966 roku*, s. 197; *Zobowiązanie do wygłoszenia referatu dla Dyrektora Państwowego Ośrodka Maszynowego w Boguchwale Tadeusza Zimowskiego z dnia 14 VII 1966 roku*, s. 238.

⁶²² APR, Zesp. 1246: Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Rzeszowie (dalej: KWPZPRR), sygn. 11023, *Materiały informacyjne dotyczące obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego na terenie woj. rzeszowskiego 1966-1967. Informacja Komitetu Powiatowego PZPR w Mielcu dotycząca przebiegu dotychczasowych obchodów związanych z Tysiącleciem Państwa Polskiego*, s. 188.

⁶²³ Tamże, s. 66.

lub zredagowane przez lokalne komitety FJN⁶²⁴. Propagandowa ofensywa władzy oparła się również na micie zwycięstwa komunizmu nad faszyzmem w czasie II wojny światowej. Znalazło to swój oddźwięk w wykorzystaniu środowiska kombatanckiego (szczególnie żołnierzy LWP) do spotkań z mieszkańcami regionu i podkreślaniu dokonania komunizmu. W spotkaniach ze społeczeństwem uczestniczyli także posłowie, radni rad narodowych oraz przedstawiciele świata kultury⁶²⁵. Rzeszowskie Biuro Wystaw Artystycznych włączyło się w obchody Tysiąclecia przez cykl odczytów dotyczących 1000-letniej tradycji sztuki polskiej (odbyło się 19 odczytów z zakresu rzeźby, architektury i malarstwa) oraz wystawy - 7 w Rzeszowie i 16 na terenach wiejskich⁶²⁶. Całości dopełniają filmy propagandowe, bardzo często odnoszące się do wielkich rocznic obchodzonych z pietyzmem przez komunistyczne państwo. i tak, np. odbywały się projekcje filmów radzieckich w miejscowościach: Białka, Błędowa Zgłobieńska, Budy Gło-

⁶²⁴ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 3, *Spotkania...*, s. 242; sygn. 66, *Organizacja... Plan...*, s. 71-84. *Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu — Komisja Propagandy. Wytyczne polityczno-organizacyjne do planu obchodów Tysiąclecia w kwietniu i maju 1966 roku przeznaczone dla instancji i organizacji partyjnych, kierownictwa szkół podstawowych oraz organizacji społecznych na wsi, Rzeszów, 1966*; APR OS, Zesp. 116: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Sanoku (dalej: PKFJNS), sygn. 5, *Sprawy propagandowe z 1966 r. Tadeusz Derlatka, „NRF dzisiaj”. Materiał dla lektorów i Ośrodków Wiedzy Obywatelskiej Frontu Jedności Narodu*, s. 1-14.

⁶²⁵ APR OS, Zesp. 116: PKFJNS, sygn. 5, *Sprawy...*, s. 10-11; APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 65, *Sprawozdania...*, s. 50, 51, 145 (66 miejscowości odwiedziło 126 radnych, literaci odwiedzili; Krystyna Żywulska, Jalu Kurek — LO Tyczyn, Romuald Pitera — Jasionka, Trzebowniko, Kazimierz Bosek — MBP Głogów, Bogdan Loebel — Hyżne, Słocina; Roman Turek — Głogów. Odbyło się również 12 spotkań żołnierzy Wojska Polskiego (dalej: WP) z młodzieżą wiejską (2500 osób), 11 odczytów przeprowadził aktyw ZMW ze Studium Nauczycielskiego); APP, Zesp. 168: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Przemyśle (dalej: PKFJNP), sygn. 13, *Komisja propagandowa, lata 1966-1967. Informacja o przebiegu spotkań oficerów Wojska Polskiego ze społeczeństwem powiatu przemyskiego z dnia 10 V 1966 r.*, s. 20; tamże, *Plan spotkań oficerów Wojska Polskiego ze społeczeństwem*, s. 61 (obejmował miejscowości: Bachórzec, Bircza, Dubiecko, Fredropol, Hermanowice, Kalników, Krasiczyn, Krówniki, Krzywczyna, Leszczawa Dolna, Medyka, Stubno, Żurawica); APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 3, *Spotkania...*, s. 191 (w dniach od 16 do 8 V 1966 r. we wszystkich gromadach województwa odbyły się spotkania z oficerami WP). W latach 1961-1966 w województwie rzeszowskim odbyło się 54 spotkania z pisarzami (Michał Rusinek, Wilhelm Mach, Jan Gerhard, Wojciech Żurkowski): APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 9, *Posiedzenia Prezydium i materiały na posiedzenia plenarne PK FJN, lata 1966-1967*, s. 68.

⁶²⁶ APR, Zesp. 894: Miejski Komitet Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie (dalej: MKFJNR), sygn. 28, *Protokoły z posiedzeń plenarnych i posiedzeń Prezydium MK FJN. Notatka służbowa spisana na okoliczność przygotowań obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego w Rzeszowie sporządzona w dniu 6 VI 1966 roku*, s. 110; Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 66, *Organizacja... Plan...*, s. 10.

gowskie, Hucisko, Lecka, Pogwizdów, Sołonka, Straszyle, Styków, Szklary⁶²⁷. Dla potrzeb komunistycznej propagandy tworzone specjalne produkcje filmowe - takie jak film Jerzego Hoffmana i Edwarda Skórzewskiego pt. „Historia klasy robotniczej od uzyskania niepodległości do naszych dni”. Inne filmy wyświetlane w tym czasie to między innymi: „Kultura polska w 1000-leciu Państwa Polskiego” i „Wojna Trojańska”⁶²⁸. Wyświetlano je w klubie „Odra” oraz na placu Farnym w Rzeszowie (tematyka „Ziemie zachodnie”)⁶²⁹. Dodatkowo w październiku 1966 r. Dębica obchodziła „Dni filmu radzieckiego”, powiązane z projekcjami filmów w kinie „Przyjaźń” (była to część obchodów rocznicy wybuchu rewolucji październikowej)⁶³⁰.

Kolejnym rodzajem imprez tworzących obchody Tysiąclecia były akademie i wieczornice. Obydwie z form zaistniały w dni ważnych (z punktu widzenia władzy) rocznic i wydarzeń. Powiat ropczycki w dniach od 9 X do 12 X 1966 r. był świadkiem wieczornic i akademii odbywających się z racji Dni Wojska Polskiego (dalej: WP)⁶³¹, a w powiecie rzeszowskim odbywały się akademie w związku z 9. tygodniem ziem zachodnich⁶³². Akademie i wieczornice podkreślały takie okoliczności jak Dzień Kobiet (Dobrynin, Podleszany, Rzemień, Wojsław), „Dzień Metalowca” (Mielec), 1 maja (Mielec)⁶³³ oraz „X wieków nad Bałtykiem”, „XXI rocznica Zwycięstwa” (9 V), „Dni

⁶²⁷ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 66, *Organizacja... Plan imprez organizowanych na terenie powiatu rzeszowskiego w miesiącach: wrzesień, październik, listopad, grudzień* (projekcje trwały od 18 X do 6 XI 1966 r.), s. 16.

⁶²⁸ APR, Zesp. 894: MKFJNR, sygn. 28, *Protokoły... Notatka pokontrolna w sprawie realizacji programu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Domu Kultury przy Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego w Rzeszowie z 23 VI 1966 r.*, s. 115.

⁶²⁹ APR, Zesp. 894: MKFJNR, sygn. 28, *Protokoły... Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z Zarządem Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich w sprawie imprez organizowanych przez Towarzystwo dla uczczenia obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego* (rozmowę ze Stefanem Drozdem wiceprezesem i sekretarzem Cmelą przeprowadził Cezariusz Kotowicz), s. 113.

⁶³⁰ APR, Zesp. 528: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Dębicy (dalej: PKFJND), sygn. 83, *Plany pracy PK FJN oraz programy obchodów rocznicowych z lat 1958-1969. Plan uroczystości i imprez organizowanych w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na miesiąc: wrzesień, październik, listopad, grudzień 1966 roku*, s. 110; Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 66, *Organizacja... Publikacja „Tysiąclecie państwa polskiego w filmie”*, wyd. „Filmos”. Centrala Filmów Edukacyjnych. Wykaz filmów powstałych z racji Tysiąclecia, s. 224.

⁶³¹ APR, Zesp. 165: PKFJNRop., sygn. 7, *Plany pracy... Plan obchodów 1000-lecia Państw Polskiego w powiecie ropczyckim w IV kwartale 1966 roku*, s. 163.

⁶³² APR, Zesp. 894: MKFJNR, sygn. 28, *Protokoły... Notatka służbowa...*, s. 113.

⁶³³ APR, Zesp. 985: PKFJNM, sygn. 9, *Plany pracy PK FJN na IV kw. 1965 i I kw. 1966 oraz plany i programy obchodów imprez rocznicowych. Terminarz posiedzeń plenarnych gromadzkich komitetów FJN na 1961 rok. Szczegółowy wykaz imprez w ramach obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego* s. 16-17.

Oświaty Książki i Prasy” (3-15 V), „175. rocznica Konstytucji 3 Maja”, „49. Rocznicą Wielkiej Rewolucji Październikowej”⁶³⁴.

Jedną z form docierania do Polaków z treściami poświęconymi tematyce Tysiąclecia Państwa Polskiego stały się wydarzenia o charakterze informacyjno-edukacyjnym. Były to między innymi pogadanki dla młodzieży szkolnej, przybliżające jej główne idee Tysiąclecia. Tego typu inicjatywy partyjne organizowane były przez Wydział Oświaty Powiatowej Rady Narodowej w szkołach podstawowych powiatu rzeszowskiego w dniach od 1 III do 31 V 1966 r.⁶³⁵ Na terenie powiatu odbyło się w sumie 100 szkolnych wystaw twórczości dziecięcej, 100 wystaw rysunkowych („1000-lecie Polskiej Państwowości”), 100 wystaw książkowych w ramach „Dni Oświaty, Książki i Prasy”, 412 spotkań z przedstawicielami PZPR i rad narodowych⁶³⁶. W Dębicy zorganizowano wystawę zebranych muzealiów archeologicznych z powiatu, wystawę objazdową „Lenin w Polsce” i „Pierwsza międzynarodówka”. Odbyły się również sesje naukowe: „Rola szkoły w życiu kraju i środowiska”, „Z badań nad przeszłością powiatu dębickiego”, „Ruch oporu na Rzeszowszczyźnie”⁶³⁷. Tematyczne sesje naukowe miały miejsce w szkołach średnich Brzozowa i Dynowa („Przeszłość naszego regionu i perspektywy jego rozwoju w PRL”)⁶³⁸. Powiat sanocki gościł 25 XI 1966 r. uczestników sesji badawczo-historycznej (w liczbie 50 osób), poświęconej „Zbrodniom hitlerowskim w powiecie brzozowskim”⁶³⁹. Szkoły w Miłocinie (Technikum Rolnicze) i Trzcianie (Technikum Wodno-Melioracyjne) stały się miejscem, gdzie zorganizowano sesje naukowe z tematami: „Historia regionu rzeszowskiego”, „Stosunki polsko-niemieckie na przestrzeni 1000-letniej historii Polski”, „Relacje państwo-Kościół”⁶⁴⁰. Inną formą działań edukacyjnych były: Uniwersytet Powszechny (funkcjonował od 1959 r.

⁶³⁴ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 9, *Posiedzenia...*, s. 64.

⁶³⁵ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 66, *Organizacja... Plan... Publikacja...*

⁶³⁶ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 9, *Posiedzenia...*, s. 63.

⁶³⁷ APR, Zesp. 528: PKFJND, sygn. 83, *Plany... Plan-terminarz realizacji zamierzeń programu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w powiecie dębickim w ostatnim roku obchodów — 1966*, s. 95-108.

⁶³⁸ APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 19, *Plany pracy...*; sygn. 20, *Plany, sprawozdania...*; sygn. 21, *Skład osobowy... Program obchodów Tysiąclecia na terenie powiatu Brzozów w 1966 roku. Brzozów, luty 1966 roku*, s. 11.

⁶³⁹ APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 21, *Skład osobowy... Sprawozdanie z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Brzozowie za IV kwartał 1966 roku*.

⁶⁴⁰ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 65, *Sprawozdania... Informacja o dotychczasowym przebiegu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w powiecie rzeszowskim*, s. 146.

w Nockowej, Olchowej, Wolicy Ługowej, a od 1960 r. w Borku Wielkim i Ostrowie), w Ropczycach Uniwersytet Tysiąclecia (w założeniach miały się tam odbywać wykłady z zakresu historii Polski oraz osiągnięć Polski Ludowej)⁶⁴¹. W przypadku tych podmiotów trudno cokolwiek powiedzieć o ich działalności ze względu na brak źródeł.

W toku planowanych przedsięwzięć zadbano o ducha rywalizacji w celu mobilizacji społeczności miast i wsi. Przybierały one bardzo różne postacie, np. konkurs „Zgaduj-zgadula” (jeden z tematów brzmiał: „Czy znasz najbardziej postępowe tradycje 1000-letniego Państwa Polskiego?”)⁶⁴². Inne: konkurs „Upiększamy ziemię rzeszowską”⁶⁴³, którego zwycięzcą okazała się miejscowość Haczów (II miejsce - Harta, III miejsce - Jasienica, IV miejsce - Trześniów, V miejsce - Blizne)⁶⁴⁴, konkurs dla uczniów szkół na utwór literacki i muzyczny związany z obchodami Tysiąclecia (objął szkoły w Głogowie, Hermanowej, Tyczynie, Zaczerniu)⁶⁴⁵, konkurs na najlepszy klub wiejski (klub książki i prasy „Ruch”) — klub z miejscowości Strażów zdobył w nim I miejsce w Polsce⁶⁴⁶, konkurs quizowy dla młodzieży szkolnej pt. „Polskie ziemie nad Odrą i Bałtykiem w świetle historii”, „Od Grunwaldu do Berlina”⁶⁴⁷. W sumie w skali województwa odbyły się 32 konkursy o różnorodnej tematyce⁶⁴⁸.

Upamiętnianiu Tysiąclecia służyć miały przede wszystkim imprezy masowe. W nich upatrywano nadzieję na wzrost pozycji partii w życiu społeczeństwa. Dla ich zorganizowania podjęto proporcjonalny w stosunku do przewidywań wysiłek, poparty bardzo często środkami przymusu pośredniego lub bezpośredniego. Niezwykle popularną formą były wiece zwoływane zgodnie z kalendarzem wielkich komunistycznych

⁶⁴¹ APR, Zesp. 165: PKFJNRop., sygn. 10, *Wykazy członków PK FJN oraz PK Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Ropczycach. Programy wyborcze oraz informacje z ich realizacji. Informacja o realizacji programu wyborczego w okresie obecnej kadencji przez Powiatową Radę Narodową i Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Ropczycach*, s. 24.

⁶⁴² APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 66, *Organizacja... Plan... Publikacja...*

⁶⁴³ APR OS, Zesp. 1367: Gminny Komitet Frontu Jedności Narodu w Nozdrzcu (dalej: GKFJNN), sygn. 1, *Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego — program, korespondencja, uchwała. Sprawozdanie skierowane do Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Brzozowie z 10 V 1966 roku. Wyciąg z protokołów zebrań odbytych na terenie gromady Nozdrzec* (do konkursu przystąpiły miejscowości: Nozdrzec — 129 osób, Wara — 107 osób, Hłudno — 141 osób), s. 19.

⁶⁴⁴ APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 21, *Skład osobowy... Sprawozdanie z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Brzozowie z dnia 3 I 1967 roku*.

⁶⁴⁵ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 9, *Posiedzenia...*, s. 66.

⁶⁴⁶ Tamże.

⁶⁴⁷ APR, Zesp. 528: PKFJND, sygn. 83, *Plany... Plan-terminarz...*, s. 99,

⁶⁴⁸ APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 11023, *Materiały...*, s. 72. Najpopularniejsze to: „Bliżej książki współczesnej”, „Pod znakiem białego orła”, „Tysiąc lat Polski nad Bałtykiem”.

rocznic. W Brzozowie uczczono w ten sposób 49. rocznicę Rewolucji Październikowej, łącząc ten obchód z otwarciem internatu Szkoły Rzemiosł Budowlanych⁶⁴⁹. Dnia 19 VI 1966 r. w Grodzisku Dolnym zorganizowano powiatowy wiec w związku z „33. rocznicą walk chłopskich z sanacją”⁶⁵⁰. Dwa lata wcześniej, 15 X 1964 r., w Brzozowie odbył się podobny wiec (tym razem z racji obchodów Rewolucji Październikowej) przy udziale pracowników miejscowych zakładów oraz młodzieży szkolnej (udział wzięło 1500 osób), wygłoszono na nim referat o dorobku 20-lecia PRL⁶⁵¹. Wiece i pochody towarzyszyły przede wszystkim Świętu Pracy, obchodzonemu 1 maja — ta data była obowiązującą w kalendarzu obchodów Tysiąclecia bez względu na powiat czy gromadę⁶⁵². Według dostępnych źródeł, w Święcie Pracy 1 maja 1966 r. uczestniczyło w Rzeszowie 2000 osób, a w 9 rejonach powiatu rzeszowskiego 15000 osób⁶⁵³.

Sport jako dziedzina o dużej nośności społecznej nie pozostał wolny od ideologicznych wpływów komunistycznej propagandy. Postanowiono to wykorzystać na każdym szczeblu administracji z udziałem wszystkich rodzajów szkół, posługując się istniejącymi już organizacjami — jak choćby zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe (dalej: LZS), Szkolny Związek Sportowy, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Liga Obrony Kraju, ZMW⁶⁵⁴. Tylko w powiecie rzeszowskim LZS w ramach Tysiąclecia zorganizowało 5640 imprez, w których startowało ponad 130 000 osób⁶⁵⁵. Bardzo popularne wśród innych imprez sportowych były Spartakiady Tysiąclecia. Organizowano je głównie dla młodzieży szkolnej. Spartakiady miały swoje odmiany jako gromadzkie, rejonowe, powiatowe. Tworzyło je 5-10 konkurencji sportowych⁶⁵⁶. Tylko w 1966 r. w powiecie rzeszowskim w spartakiadach wystartowało 226 000 osób⁶⁵⁷. Odbywająca się w Brzozowie Spartakiada (1966 r.) zgromadziła 9000 uczestników i 23000 oglądają-

⁶⁴⁹ APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 21, *Skład osobowy... Sprawozdanie...za IV kwartał 1966 roku*.

⁶⁵⁰ APR, Zesp. 909: PKFJNL, sygn. 2, *Sprawozdania... Sprawozdanie z działalności...*

⁶⁵¹ APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 20, *Plany, sprawozdania... Pismo Przewodniczącego Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Brzozowie Eugeniusza Felchnera skierowane do Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie z dnia 7 XI 1964 roku*, s. 40.

⁶⁵² APR, Zesp. 165: PKFJNRop., sygn. 7: *Plany pracy... Plany pracy...* (obchody uroczystości), s. 152; Zesp. 528: PKFJND, sygn. 83, *Plany... Plan-terminarz...*, s. 101.

⁶⁵³ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 65, *Sprawozdania... Informacja...*, s. 145.

⁶⁵⁴ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 9, *Posiedzenia...*, s. 71.

⁶⁵⁵ Tamże, s. 72.

⁶⁵⁶ Tamże.

⁶⁵⁷ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 3, *Spotkania...*, s. 192.

cych te zmagania⁶⁵⁸. Spartakiady Tysiąclecia o randze wojewódzkiej odbyły się w Sanoku (4 VI 1966 r.), Pustkowie (5 VI 1966 r.) i Rzeszowie (6 VI 1966 r.)⁶⁵⁹. Aktywność w organizacji spartakiad zaowocowała zdobyciem w 1964 r. i miejsca w Polsce we współzawodnictwie spartakiadowym (jako województwo)⁶⁶⁰.

Zważywszy, że większość województwa stanowiły tereny rolnicze, obchody Tysiąclecia musiano więc wzbogacić o pierwiastek ludowy. Stało się to widoczne szczególnie w okresie późniejszym i ukonkretniło w organizowanych dożynkach czy w innych okolicznościach. Ślady tego typu wydarzeń odnajdujemy w oficjalnych planach uroczystości Tysiąclecia. Obchody „Święta Ludowego” dnia 5 VI 1960 r. obchodzono w Kamionce (miejsce walk partyzanckich), w powiecie brzozowskim organizowano „Święto plonów”, a w Trzcianie ZMW zorganizował „Sobótki kupałowskie” (tańce przy ognisku, śpiew starych ludowych pieśni, gawędy ludowe, puszczanie wianków na wodę — frekwencja 370 osób). Każdego roku odbywały się rolnicze „Dożynki”, które w 1966 r. okazały wypadły w Słocinie, wspomnianych Bratkowicach, Trzcianie, Strażowie i Zaczerniu⁶⁶¹. Wojewódzkie dożynki Tysiąclecia odbyły się 21 VIII 1966 r. w Jarosławiu⁶⁶².

Przy okazji wielkich rocznic i wydarzeń ożywa patriotyzm i pamięć narodu. Tysiąclecie miało wpisywać się w tę tendencję, nadając wszystkim uroczystościom stosowny patos, a przede wszystkim służyło lansowaniu partyjnej wizji dziejów Polski.

Do takich prób należy zaliczyć inicjatywę „Sztafet gwiazdzistych”, czyli publicznego upamiętniania walk narodowowyzwoleńczych z różnych okresów, ze szczególnym uwzględnieniem ostatniej wojny. „Sztafeta gwiazdzista” miała swój określony schemat, na który składały się następujące elementy: apel drużyny Związku Harcerstwa Polskiego, przemówienie działacza politycznego nawiązujące do wydarzenia historycz-

⁶⁵⁸ APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 21, *Skład osobowy... Sprawozdanie z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Brzozowie za III kwartał 1966 roku.*

⁶⁵⁹ APP, Zesp. 168: PKFJNP, sygn. 13, *Komisja propagandowa...*, s. 255.

⁶⁶⁰ APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 11023, *Materiały...*, s. 13.

⁶⁶¹ APR, Zesp. 165: PKFJNRop., sygn. 10, *Wykazy... Informacja z przebiegu uroczystości 1000-lecia Państwa Polskiego w powiecie ropczyckim oraz przebiegu zbiórki na Społeczny Fundusz Budowy Szkół z dnia 28 XI 1960 r.*, s. 14; APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 19, *Plany pracy...*; sygn. 20, *Plany, sprawozdania...*; sygn. 21, *Skład osobowy... Program obchodów...*, s. 4; APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 65, *Sprawozdania... Informacja...*, s. 147; Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 9, *Posiedzenia...*, s. 66.

⁶⁶² APP, Zesp. 168: PKFJNP, sygn. 13, *Komisja propagandowa...*, s. 260.

nego, pobieranie ziemi do urn (3 osoby), przyrzeczenie harcerek (na krew poległych bohaterów o wolność i demokrację) służby socjalistycznej ojczyźnie, odczytanie meldunku o zobowiązaniach i czynach społecznych oraz rezolucji popierającej pokojową politykę partii i rządu w budowie socjalizmu, odśpiewanie hymnu Polski⁶⁶³. Ziemię przekazywaną następnie w urnach pobierano z miejsc walk, obozów koncentracyjnych, mogił żołnierzy radzieckich, pól walk kampanii wrześniowej 1939 r., miejsc walk chłopskich w okresie międzywojennym, walk partyzanckich - sztafeta miała odbywać się w każdej gromadzie województwa⁶⁶⁴. Tyczyn gościł 17 IV 1966 r. uczestników zlotu „sztafet”, w centralnej uroczystości powiatowej udział brało 36 „sztafet” gromadzkich (13000 osób)⁶⁶⁵. Programy obchodów Tysiąclecia zawierają również informacje o obchodzonych jubileuszach miast i wsi. Odnajdujemy tam takie wydarzenia jak: 350-lecie nadania praw miejskich oraz 800-lecie istnienia Ulanowa w powiecie Nisko (25 VI 1966 r.), 90-lecie uzdrowiska Rymanów połączone z odsłonięciem tablicy pamiątkowej ku czci pomordowanych przez okupanta niemieckiego (20 VII 1966 r.), 600-lecie wsi Blizne (22 VII 1966 r.), rocznica wystąpień robotniczych w okresie międzywojennym w fabryce „Polna” w Przemyśle (20 VII 1966 r.), 600-lecie Dukli (29 IX 1966 r.), 700-lecie Frysztaka (4 IX 1966 r.), 700-lecie Czudca (19 IX 1966 r.), 650-lecie Sędziszowa (2-9 X 1966 r.)⁶⁶⁶. Bardzo hucznie i uroczyście świętowano 1000-lecie miasta Przemyśl (17-19 VI 1961 r.)⁶⁶⁷.

Bardzo częstą praktyką w okresie Tysiąclecia było odsłanianie tablic, obelisków i pomników nawiązujących do wydarzeń z historii II wojny światowej. Ze względów oczywistych ograniczę się tylko do niewielu przykładów. Odsłonięcie pomnika ofiar hitlerowskich miało miejsce w Chechłach (11 IX 1966 r.), pomnika walk i męczeństwa w Cieszanowie (4 IX 1966 r.), ofiar faszyzmu w Jarosławiu (1 IX 1966 r.), pomnika ku czci bojowników o wolność i demokrację w Krośnie (8 IX 1966 r.), pomnika ku czci

⁶⁶³ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 66, *Organizacja... Wytyczne polityczno-organizacyjne do planu obchodów Tysiąclecia w kwietniu i maju 1966 roku przeznaczone dla instancji i organizacji partyjnych, kierownictwa Szkół Podstawowych oraz organizacji społecznych na wsi, Rzeszów, 1966*, s. 73-74.

⁶⁶⁴ Tamże, s. 73.

⁶⁶⁵ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 65, *Sprawozdania... Informacja...*, s. 145.

⁶⁶⁶ APP, Zesp. 168: PKFJNP, sygn. 13, *Komisja propagandowa...*, s. 225, 234, 251, 257.

⁶⁶⁷ AAN, Teczka „Tysiąclecie”, *Plakat upamiętniający obchody 1000-lecia miasta Przemyśl*, sygn. 58 (wydarzenie zostało zarejestrowane przez Polską Kronikę Filmową, 26/61, wydanie B).

pomordowanych partyzantów z oddziału Kunickiego w Jureczkowej (4 IX 1966 r.), obelisku ku czci poległych partyzantów w Rakszawie (3 IX 1966 r.)⁶⁶⁸. Wszystkie te przykłady umiejscowione są w przedziale czasowym jednego miesiąca, aby w ten sposób podkreślić intensywność działania władzy w tym zakresie. Poczynania rządzących na szczeblu województwa w ostatnim roku obchodów Tysiąclecia regulował dokument wypracowany przez władze centralne: „Wytyczne obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w 1966 roku”⁶⁶⁹. Wszystkim organizowanym imprezom miała towarzyszyć idea głosząca, „że Polska Ludowa stanowi ukoronowanie historycznego rozwoju państwowości polskiej”. Akcent powinien być spoczywać na „popularyzacji naukowej i laickiej koncepcji dziejów Polski ze szczególnym uwypukleniem roli postępowych sił społecznych”⁶⁷⁰. Oprócz tej ideologicznej „papki” i sloganów, wymieniono w dokumencie obszary aktywności terenowych komórek: propaganda i praca masowo-polityczna, działalność naukowa, działalność wydawnicza, czyny społeczne i produkcyjne, propaganda i informacja zagraniczna (w treści pominięto całkowicie wydarzenie Chrztu Polski w 966 r.)⁶⁷¹.

Kalendarz imprez i uroczystości Tysiąclecia zakończył się w grudniu 1966 r., gdzie na uroczystych posiedzeniach komitetów FJN nastąpiło oficjalne zamknięcie ostatniego roku tego obchodu w województwie rzeszowskim⁶⁷².

Rozmach i ilość poczynąń, jakie powzięły władze państwowe, może budzić podziw — zwłaszcza biorąc pod uwagę ówczesne możliwości logistyczne. Trudno jednak zweryfikować podane wyżej wiadomości z rzeczywistymi faktami. Głównie dlatego, że sprawozdawczość w porównaniu do dokumentacji zawierającej plany obchodów Tysiąclecia jest zbyt ogólnikowa i nosi wyraźne zabarwienie ideologiczne. Konfrontacja tych dwóch rzeczywistości zabrałaby sporo czasu, wymagając udziału zespołu osób. Mimo wszystko należy podkreślić, że w obchody Tysiąclecia władza komunistyczna zaangażowała wiele środków i potencjału ludzkiego, widząc w tym szansę na całkowitą dominację w sferze publicznej na długie lata. Patrząc z perspektywy czasu, można zary-

⁶⁶⁸ Tamże, s. 227.

⁶⁶⁹ J. Basta, *Państwo a Kościół w okresie Millenium. Studium regionalne na przykładzie województwa rzeszowskiego*, w: *Millenium polskie...*, s. 53.

⁶⁷⁰ Tamże.

⁶⁷¹ Tamże.

⁶⁷² APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 11023, *Materiały...*, s. 12.

zykować stwierdzenie, że była to jedna z wielu prób ratowania całego systemu przed jego ostatecznym upadkiem.

2. Budowa Tysiąclatek i budynków użyteczności publicznej.

Tysiąclecie należy kojarzyć nie tylko z propagandową działalnością komunistycznego państwa. Istotną rolę w procesie wpajania społeczeństwu poglądu, iż materialistyczna ideologia wiąże się z nowoczesnością i postępem, miały służyć tzw. czyny społeczne oraz rozmach budowlany na szerszą skalę. Najpierw stworzono dla tych inicjatyw podstawy prawne w postaci dwóch aktów: Uchwały Rady Ministrów z 1961 r. oraz Zarządzenia Prezesa Rady Ministrów z 1963 r.⁶⁷³ Dzięki nim można było prowadzić zamierzone inwestycje, określając przy tym poziom partycypacji państwa. W systemie gospodarki nakazowo-rozdziałowej było to konieczne, bo w gruncie rzeczy rozpoczęcie i zakończenie każdej społecznej inicjatywy nie mogło być zrealizowane z pominięciem instytucji rządowych. Czynny społeczne dotyczyły w głównej mierze budownictwa: w tym budynków użyteczności publicznej, dróg oraz akcji o zasięgu ogólnopolskim - jak „zadrzewianie” realizowane pod hasłem „Sto milionów drzew i krzewów na Tysiąclecie”.

Sztandarowym programem Tysiąclecia stała się budowa szkół powszechnych. Głównym pomysłodawcą tego przedsięwzięcia był W. Gomułka, a hasło przez niego promowane brzmiało „Tysiąc szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego”. Zasady organizacyjne określone zostały przez Komitet Ogólny FJN, natomiast uchwałą z dnia 29 XI 1958 r. tego samego gremium powołano Krajowy Komitet Społecznego Funduszu Budowy Szkół⁶⁷⁴. Do świadczeń na rzecz Społecznego Funduszu Budowy Szkół Tysiąclecia zobowiązane były wszystkie środowiska i miejscowości w kraju bez wyjątku (niezależnie od tego, czy miała tam powstać szkoła, czy nie)⁶⁷⁵. Miejski Komitet FJN w Rzeszowie powołał Miejski Komitet Koordynacyjny Społecznego Funduszu Budowy

⁶⁷³ MP, T. 10, 1961, nr 80, *Uchwała Rady Ministrów z dnia 20 IX 1961 roku w sprawie czynów społecznych oraz pomocy Państwa w ich organizowaniu i realizacji*; T. 5, 1963, nr 47, poz. 230 i 231, *Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów nr 72 o czynach społecznych z dnia 23 V 1963 roku*.

⁶⁷⁴ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 9, *Posiedzenia... Prezydium Miejskiego Komitetu Koordynacyjnego Społecznego Funduszu Budowy Szkół w Rzeszowie. Sprawozdanie z działalności Miejskiego Komitetu Koordynacyjnego Społecznego Funduszu Budowy Szkół za lata 1959-1965*, s. 39.

⁶⁷⁵ Tamże, s. 40.

Szkół (identyczna praktyka stosowana była w każdym mieście powiatowym)⁶⁷⁶. W odniesieniu do samego Rzeszowa program zbiórek realizowany był w poszczególnych latach (1959-1965) następująco:

Tabela nr 7. Środki zaplanowane i wydatkowane z Miejskiego Funduszu Budowy Szkół w Rzeszowie w latach 1959-1965⁶⁷⁷

Rok	Planowane środki	Zebrane środki	Wykonanie planu %
1959	2 694 000 zł	4 805 000 zł	178%
1960	5 050 000 zł	5 987 000 zł	118%
1961	5 897 000 zł	4 890 000 zł	83%
1962	5 861 000 zł	5 537 000 zł	94%
1963	5 858 000 zł	6 033 000 zł	103%
1964	4 682 000 zł	5 926 000 zł	127%
1965	4 558 000 zł	5 381 000 zł	120%

Tabela wyraźnie wskazuje na sukces pomysłu partyjnego, co wyraża hojność osób fizycznych i podmiotów gospodarczych prowadzących działalność w mieście. Powiat rzeszowski nie może się już pochwalić tak dobrymi wynikami, ale i tak są one imponujące.

Tylko początkowy rok akcji budowy Szkół Tysiąclecia w powiecie rzeszowskim nie zyskał zwolenników. W kolejnych latach to poparcie jednak rosło i przełożyło się na wyniki zbiórki. Największymi ofiarodawcami okazały się przedsiębiorstwa: PKP, Wydział Oświaty, Wydział Handlu, Zakłady Młynarsko-Paszarskie, Przedsiębiorstwo Jajczarsko-Drobiarskie, Wojewódzki Związek Inwalidów, Cech Rzemiosł Różnych, Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska, Fabryka Porcelany Boguchwała, GS Błazowa, Jasionka i Świlcza⁶⁷⁸. Sytuacja w pozostałych powiatach i gromadach była zróżnicowana. W powiecie mieleckim w 1963 r. plan realizacji Społecznego Funduszu Budowy Szkół Tysiąclecia miał wynieść 3 050 000 zł, jednak do 30 IV 1963 r. zrealizowano prace na kwotę 630 000 zł (tj. zaledwie 20,5%)⁶⁷⁹. Kolejne powiaty zbiórkę na Społeczny Fundusz Budowy Szkół przeprowadziły na następującym poziomie procentowym: Blizne

⁶⁷⁶ Tamże.

⁶⁷⁷ Tamże, s. 42.

⁶⁷⁸ Tamże.

⁶⁷⁹ APR, Zesp. 985: PKFJNM, sygn. 10, *Sprawozdania... Pismo Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Mielcu do Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie z dnia 2 maja 1963 roku*, s. 60.

(60%), Dydnia (57%), Dynów (77%), Golcowa (54%), Haczów (50%), Harta (62%), Humniska (73%), Łubno (78%)⁶⁸⁰. Powiat leżajski do końca lutego 1964 r. wykonał plan roczny w 37%, zbiórka przebiegła najlepiej w Dębnie, Łętowni i Zmysłówce⁶⁸¹. Z informacji Powiatowego Komitetu FJN w Przemyślu wynika, że dopiero lata 1963-64 dały pozytywny efekt zbiórki w postaci wysokiego procentu składanych środków (1960 r. — 22% planu, 1961 r. — 51,5% planu, 1962 r. — 68,2% planu, 1963 r. — 90% planu, 1964 r. — 100% planu, 1965 r. — 76% planu)⁶⁸². Powiat ropczycki w 1960 r. mógł pochwalić się realizacją planu zbiórki na poziomie 55%⁶⁸³. W powiecie mieleckim (III kwartał) 1960 r. przyniósł realizację planu zbiórki na Społeczny Fundusz Budowy Szkół Tysiąclecia w 48%⁶⁸⁴. Trzy lata później (1963 r.) plan realizacji zbiórek osiągnął 20,5% i kwotę 630 000 zł⁶⁸⁵. Ogólnie w perspektywie lat 1959-1965 wpłaty na Społeczny Fundusz Budowy Szkół Tysiąclecia przedstawiały się następująco:

⁶⁸⁰ APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 19, *Plany pracy... Protokół z posiedzenia plenarnego Frontu Jedności Narodu w Sanoku z 18 XI 1964 r.*, s. 184.

⁶⁸¹ APR, Zesp. 909: PKFJNL, sygn. 24, *Sprawozdania... Sprawozdanie za luty 1964 r.*, s. 66.

⁶⁸² APP, Zesp. 168: PKFJNP, sygn. 13, *Komisja propagandowa... Protokół z zebrania Gromadzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu z dnia 15 III 1966 r.*, s. 57.

⁶⁸³ APR, Zesp. 165: PKFJNROP, sygn. 10, *Wykazy...*, s. 14-15.

⁶⁸⁴ APR, Zesp. 985: PKFJNM, sygn. 10, *Sprawozdania... Sprawozdanie Komitetu Frontu Jedności Narodu w Mielcu z działalności za III kwartał 1960 roku, Mielec, 23 IX 1960 r.*, s. 11-13.

⁶⁸⁵ Tamże, *Pismo... z dnia 2 maja 1963 roku*, s. 61.

Tabela nr 8. Świadczenia na rzecz budowy Szkół Tysiąclecia w powiecie rzeszowskim w latach 1959-1965⁶⁸⁶

Powiat	Kwota wpłat
Brzozów	11 127 zł
Dębica	19 667 zł
Gorlice	20 090 zł
Jarosław	22 720 zł
Jasło	21 789 zł
Kolbuszowa	5 801 zł
Krosno	20 646 zł
Lesko	4 320 zł
Leżajsk	9 539 zł
Lubaczów	8 370 zł
Łańcut	9 023 zł
Mielec	21 000 zł
Nisko	9 191 zł
Przemyśl (miasto)	10 879 zł
Przemyśl (powiat)	10 255 zł
Przeworsk	11 690 zł
Ropczyce	8 730 zł
Rzeszów (miasto)	38 559 zł
Rzeszów (powiat)	24 413 zł
Sanok	13 600 zł
Stalowa Wola	20 907 zł
Strzyżów	9 199 zł
Tarnobrzeg	23 025 zł
Ustrzyki Dolne	3 670 zł
Inne wpłaty	16 275 zł (WKK SFBS)
	4000 zł (dotacja CRRZ)
Razem	377 684 zł

Dane pojawiające się w oficjalnych dokumentach z 1967 r. ukazują szerszą perspektywę realizacji tej państwowej inicjatywy w województwie rzeszowskim. Na 31 VII 1967 r. plan roczny wykonano w 77%. Najniższe wyniki osiągnęły powiaty Lubaczów (54,7%) i Ropczyce (57%)⁶⁸⁷. Najslabiej wsparli finansowo to przedsięwzięcie mieszkańcy wsi. Obrazują to konkretne liczby (w odniesieniu do powiatów): Gorlice (47%), Jarosław (43%), Kolbuszowa (46%), Leżajsk (51%), Lubaczów (33%), Łańcut (58%), Mielec (48%), Przemyśl (35%), Ropczyce (35%), Rzeszów (48%), Sanok (35%), Strzy-

⁶⁸⁶ M. Kopeć, *Szkoły — pomniki Tysiąclecia Państwa Polskiego na ziemi rzeszowskiej*, Rzeszów 1966, b.s.

⁶⁸⁷ APR OS, Zesp. 116: PKFJNS, sygn. 20, *Spółeczny Fundusz Budowy Szkół i Internatów. Zbiórka na Spółeczny Fundusz Budowy Szkół Tysiąclecia na dzień 31 VII 1967 r.*

żów (50%), Ustrzyki (50%)⁶⁸⁸. Być może wiejska część województwa nie widziała potrzeby kształcenia dzieci lub też świadomie starała się zdezwuolnić działania władzy ludowej.

Składki tworzące Społeczny Fundusz Budowy Szkół Tysiąclecia pochodziły nie tylko od społeczeństwa. Obowiązek wnoszenia ich do funduszu miały również zakłady pracy. Tylko w 1963 r. środki na Miejski Komitet Funduszu Budowy Szkół Tysiąclecia w Rzeszowie przekazało 27 nowych zakładów (nie płaciły wcześniej)⁶⁸⁹. Budowę szkoły na jednym z mieleckich osiedli sfinansowano ze składek pracowniczych WSK Mielec (koszt budowy: 6 mln zł), Szkołę Podstawową w Cisnej wraz z internatem wzniesiono ze składek pobieranych od funkcjonariuszy MO i SB (koszt budowy wyniósł 9 217 904 zł według danych milicji i różni się znacząco od tego, który został przedstawiony oficjalnie, co wykażę w tabeli zamieszczonej w dalszej treści tego paragrafu)⁶⁹⁰. Dla mobilizacji mieszkańców poszczególnych powiatów i gromad za najlepsze wyniki zbiorów na Fundusz Budowy Szkół przewidziane były nagrody. Gratyfikację w postaci telewizora otrzymały miejscowości: Dębno, Laskówka, Łętownia, Siedliska, Wara i Zmysłówka⁶⁹¹.

Podsumowując, w latach 1959-1965 Społeczny Fundusz Budowy Szkół Tysiąclecia zgromadził z całego województwa środki w kwocie 377 684 000 zł. Największą ofiarnością odznaczali się mieszkańcy powiatów: Dębica, Rzeszów, Stalowa Wola, Tarnobrzeg, Ustrzyki Dolne⁶⁹². Środki te wystarczyły do zbudowania w województwie 101 obiektów szkolnych z 706 salami lekcyjnymi dla uczniów oraz 341 dla nauczycieli⁶⁹³.

⁶⁸⁸ APR OS, Zesp. 116: PKFJNS, sygn. 20, *Społeczny... Pismo Wojewódzkiego Komitetu Społecznego Funduszu Budowy Szkół Tysiąclecia w Rzeszowie do Powiatowych i Miejskich Komitetów Społecznego Funduszu Budowy Szkół Tysiąclecia w województwie z 9 VIII 1967 roku.*

⁶⁸⁹ APR, Zesp. 894: MKFJNR, sygn. 2, *Protokoły posiedzeń Prezydium MK FJN oraz z posiedzeń Miejskiego Komitetu Koordynacyjnego Społecznego Funduszu Budowy Szkół, 1963 r., s. 74.*

⁶⁹⁰ APR, Zesp. 985: PKFJNM, sygn. 12, *Materiały Powiatowego Komitetu Koordynacyjnego Społecznego Funduszu Budowy Szkół w Mielcu. Powiatowy Komitet Koordynacyjny Społecznego Funduszu Budowy Szkół Tysiąclecia w Mielcu. Lista nr 1, s. 7; Oddziałowe Archiwum (dalej: OA) IPNR, Zesp. 109/11, sygn. BU 1619/1323, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Sprawozdania Krajowego Komitetu Społecznego funduszu budowy szkół i internatów za lata 1959-1972 (przew. gen. dyw. Mieczysław Moczar). Fundusz w latach 1958-1972 zebrał 126 mln zł, z których wybudowano 10 obiektów szkolnych. Kwotę 50 000 zł z tego Funduszu wydano na pomoce naukowe dla Szkoły nr 6 w Rzeszowie (miała otrzymać imię bohaterów ORMÓ ze względu na 20 rocznicę powołania ORMÓ).*

⁶⁹¹ APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 19, *Plany pracy... Protokół...*, s. 183; APR, Zesp. 909: PKFJNL, sygn. 24, *Sprawozdania... Sprawozdanie za luty 1964 r., s. 64-65.*

⁶⁹² APR, Zesp. 1246: KWPZPR, sygn. 11023, *Materiały...*, s. 6.

⁶⁹³ Tamże.

Budowa „Tysiąclatek” nie rozwiązała jednak problemów lokalowych, jakie wystąpiły w tym okresie. W powiecie jarosławskim w roku szkolnym 1966/67 brakowało 40 izb lekcyjnych, w przemyskim 56. W całym województwie trzeba było wynająć 1000 sal lekcyjnych w remizach strażackich i domach prywatnych. W Krośnie tylko co piąty uczeń mógł zamieszkać w internacie, podobnie we wszystkich powiatach bieszczadzkich. Jednocześnie trzeba dodać, iż wiele nowych obiektów szkolnych zostało wykonanych niedbale⁶⁹⁴. Budynki szkolne powstałe w tym okresie posiadały charakterystyczne elementy architektury w postaci długich szeregów dużych okien oraz płaskiego dachu⁶⁹⁵. Cała akcja wymusiła na architektach i urzędnikach stworzenie zupełnie nowych standardów architektury szkolnej a co za tym idzie odpowiednich przepisów normujących taki stan rzeczy⁶⁹⁶. Budowa „tysiąclatek” miała też cel ideologiczny. Posłużono się edukacją, aby podkreślić troskę władzy o budowanie nowoczesnego kraju przeciwstawiając swoje działania konserwatywnemu, oskarżanemu o zacofanie i ciemnotę Kościołowi⁶⁹⁷. Efekt akcji budowy „Tysiąclatek” ilustruje poniższa tabela.

Tabela nr 9. Wykaz szkół pomników Tysiąclecia Państwa Polskiego⁶⁹⁸

Miejscowość	Typ szkoły	Koszt budowy i data oddania
Adamówka	Szkoła Podstawowa	1.101 tys. zł, 27 VIII 1959
Babica	Szkoła Podstawowa	4.126 tys. zł, 1961
Basznia Dolna	Szkoła Podstawowa	2.315 tys. zł, 4 XII 1964
Białoboki	Szkoła Podstawowa	942 tys. zł, 17 XI 1959
Bieliny	Szkoła Podstawowa	2.279 tys. zł, 27 VIII 1964
Bóbrka	Szkoła Podstawowa	3.137 tys. zł, 4 XII 1961
Bratkowice Piaski	Szkoła Podstawowa	1.727 tys. zł, 16 X 1960
Brzózka Stadnicka	Szkoła Podstawowa	1.969 tys. zł, 11 X 1964
Buszkowice	Szkoła Podstawowa	3.950 tys. zł, 14 IX 1964
Bystrzyca	Szkoła Podstawowa	3.706 tys. zł, 30 IX 1962
Cisna	Szkoła Podstawowa	8.182 tys. zł, 2 X 1965
Czudec	Szkoła Podstawowa	5.015 tys. zł, 2 IX 1962
Długie	Szkoła Podstawowa	2.994 tys. zł, 28 VIII 1966
Domatków	Szkoła Podstawowa	1.200 tys. zł, 28 IV 1962

⁶⁹⁴ Z. Kozioł, *Przed nowym rokiem szkolnym*, NR, 194 (5330), 1966, s. 1, 4.

⁶⁹⁵ K. Wałaszewski, *Tysiąc szkół na Tysiąclecie. Szkoły Tysiąclecia-architektura, propaganda, polityka*, Łódź 2018, s. 120.

⁶⁹⁶ Tamże, s. 121

⁶⁹⁷ Tamże, s. 293.

⁶⁹⁸ M. Kopeć, *Szkoły — pomniki...*, b.s.

Tabela nr 9. Wykaz szkół pomników Tysiąclecia Państwa Polskiego (ciąg dalszy)

Miejscowość	Typ szkoły	Koszt budowy i data oddania
Dulcza Wielka	Szkoła Podstawowa	3.997 tys. zł, 28 VIII 1966
Faliszówka	Szkoła Podstawowa	3.037 tys. zł, 21 VII 1962
Gliny Małe	Szkoła Podstawowa	1.052 tys. zł, 29 XII 1959
Gorzejowa	Szkoła Podstawowa	1.392 tys. zł, 21 VII 1961
Gorzyce	Szkoła Podstawowa	2.675 tys. zł, 21 VII 1965
Harkłowa	Szkoła Podstawowa	3.257 tys. zł, 24 VI 1962
Harta	Szkoła Podstawowa	3.707. tys. zł, 1963
Hoczew	Szkoła Podstawowa	2.577 tys. zł, 30 VIII 1963
Humniska	Szkoła Podstawowa	2.882 tys. zł, 20 VIII 1964
Hureczek	Szkoła Podstawowa	2.045 tys. zł, 1 IX 1965
Jagiełła	Szkoła Podstawowa	2.032 tys. zł, 27 XII 1962
Jarosław	Szkoła Podstawowa im. S. Żeromskiego	6.508 tys. zł, 12 XII 1964
Jastrząbka Stara	Szkoła Podstawowa	2.760 tys. zł, 23 VI 1964
Jaszczew	Szkoła Podstawowa	3.412 tys. zł, 29 VIII 1965
Jaślany	Szkoła Podstawowa	2.712 tys. zł, 19 VII 1964
Kamionka	Szkoła Podstawowa	1.160 tys. zł, 22 VI 1961
Kąkolówka	Szkoła Podstawowa	2.098 tys. zł, 22 VII 1961
Kielnarowa	Szkoła Podstawowa	3.363 tys. zł, 18 IX 1963
Klecie	Szkoła Podstawowa	2.327 tys. zł, 28 VIII 1966
Kobylanka	Szkoła Podstawowa	9.491 tys. zł, 1 IX 1963
Kolbuszowa Górna	Szkoła Podstawowa	3.412 tys. zł, 14 VIII 1964
Kosztowa	Szkoła Podstawowa	2.172 tys. zł, 28 VIII 1966
Kotowa Wola	Szkoła Podstawowa	3.685 tys. zł, 20 VI 1964
Kraczkowa	Szkoła Podstawowa	4.963 tys. zł, 1 IX 1962
Krosno	Szkoła Podstawowa	8.875 tys. zł, 22 VII 1966
Krawce	Szkoła Podstawowa	2.525 tys. zł, 30 VIII 1962
Krzeczowice	Szkoła Podstawowa	3.053 tys. zł, 24 XII 1963
Lubatówka	Szkoła Podstawowa	3.158 tys. zł, 28 VIII 1966
Łętownia	Szkoła Podstawowa	2.126 tys. zł, 28 VIII 1966
Majdan Łętowski	Szkoła Podstawowa	843 tys. zł, 20 XII 1961
Mielec — osiedle	Szkoła Podstawowa	8.996 tys. zł, 1 IX 1962
Nagoszyn	Szkoła Podstawowa	2.302 tys. zł, 27 VIII 1964
Narol — wieś	Szkoła Podstawowa	2.225 tys. zł, 1 IX 1966
Nehrybka	Szkoła Podstawowa	2.488 tys. zł, 19 VI 1964
Nowa Wieś	Szkoła Podstawowa	1.433 tys. zł, 10 IX 1960
Nowosielec	Szkoła Podstawowa	2.797 tys. zł, 1 IX 1962
Palikówka	Szkoła Podstawowa	2.145 tys. zł, 1 IX 1965
Pielnia	Szkoła Podstawowa	2.495 tys. zł, 28 VIII 1966
Piotrówka	Szkoła Podstawowa	2.512 tys. zł, 12 IX 1963
Podgrodzie	Szkoła Podstawowa	2.900 tys. zł, 1 IX 1966
Połomia	Szkoła Podstawowa	3.361 tys. zł, 31 VIII 1964
Pruchnik	Szkoła Podstawowa	2.998 tys. zł, 22 VII 1966
Przemyśl (nr 14)	Szkoła Podstawowa	8.073 tys. zł, 30 IX 1963

Tabela nr 9. Wykaz szkół pomników Tysiąclecia Państwa Polskiego (ciąg dalszy)

Miejscowość	Typ szkoły	Koszt budowy i data oddania
Przybyszówka	Szkoła Podstawowa	1.861 tys. zł, 5 II 1961
Przysietnica	Szkoła Podstawowa	3.772 tys. zł, 1 XII 1964
Pustków Osiedle	Szkoła Podstawowa	9.967 tys. zł, 30 VIII 1963
Radymno	Szkoła Podstawowa	2.701 tys. zł, 22 VII 1966
Rakszawa	Szkoła Podstawowa	3.239 tys. zł, 14 XII 1963
Ropienka	Szkoła Podstawowa	2.871 tys. zł, 6 IX 1964
Rozalin	Szkoła Podstawowa	2.129 tys. zł, 22 VII 1966
Ruda Łańcucka	Szkoła Podstawowa	2.126 tys. zł, 28 VIII 1966
Rudna Wielka	Szkoła Podstawowa	2.137 tys. zł, 21 I 1961
Rzeszów	Szkoła Podstawowa nr 16	11.739 tys. zł, 1962
Rzeszów	Szkoła Podstawowa im. A. Zawadzkiego	9.860 tys. zł, 27 VII 1963
Rzeszów	Szkoła Muzyczna	4.793 tys. zł, 30 VIII 1965
Rzeszów	Wyższa Szkoła Inżynierska	9.845 tys. zł, 1965
Rzędzianowice	Szkoła Podstawowa	976 tys. zł, 31 XII 1960
Sanok	Szkoła Podstawowa	7.439 tys. zł, 1 IX 1966
Sieniawa	Szkoła Podstawowa	7.533 tys. zł, 16 V 1964
Skołyszyn	Szkoła Podstawowa	3.769 tys. zł, 30 VII 1963
Skrzyszów	Szkoła Podstawowa	2.422 tys. zł, 25 X 1964
Stalowa Wola	Szkoła Muzyczna	7.027 tys. zł, 17 I 1964
Stalowa wola	Szkoła Podstawowa	6.672 tys. zł, 29 VIII 1962
Stalowa Wola-Południe	Szkoła Podstawowa	7.500 tys. zł, 5 IX 1965
Stobierna	Szkoła Podstawowa	3.598 tys. zł, 20 XII 1963
Straszydle	Szkoła Podstawowa	3.298 tys. zł, 5 IX 1963
Stróże	Szkoła Podstawowa	3.068 tys. zł, 22 VII 1966
Studzian	Szkoła Podstawowa	3.193 tys. zł, 30 IX 1964
Szebnie	Szkoła Podstawowa	3.399 tys. zł, 18 VII 1964
Ślężaki	Szkoła Podstawowa	4.070 tys. zł, 22 VII 1962
Tarnowska Wola	Szkoła Podstawowa	2.280 tys. zł, 31 VIII 1962
Trześń	Szkoła Podstawowa	3.919 tys. zł, 26 VIII 1961
Turza	Szkoła Podstawowa	3 mln. zł, 1963
Ujkowice	Szkoła Podstawowa	2.218 tys. zł, 11 XI 1961
Wiewiórka	Szkoła Podstawowa	2.975 tys. zł, 30 VI 1961
Widaczów	Szkoła Podstawowa	2 mln zł, 22 VII 1966
Wola Baranowska	Szkoła Podstawowa	3.512 tys. zł, 2 XII 1963
Wysoka Głogowska	Szkoła Podstawowa	4.500 tys. zł, 12 IX 1965
Wólka Krowicka	Szkoła Podstawowa	1.885 tys. zł, 12 VI 1962
Wólka Tanewska	Szkoła Podstawowa	2.479 tys. zł, 27 VII 1964
Wysoka Strzyżowska	Szkoła Podstawowa	4.202 tys. zł, 15 VI 1964
Zagórz	Szkoła Podstawowa	3.483 tys. zł, 30 VIII 1964
Zagórzany	Szkoła Podstawowa	4.825 tys. zł, 30 VII 1964
Zręcin	Szkoła Podstawowa	3.698 tys. zł, 18 VII 1964
Żeglce	Szkoła Podstawowa	2.865 tys. zł, 1 IX 1966
Razem	101 szkół	

Należy podkreślić, że efekt propagandowy miał zostać pomnożony dodatkowo przez tzw. „czyny społeczne”. Istotą kolejnej inicjatywy państwa, wyjętej z całej palety obchodów Tysiąclecia, było przekazanie mniejszym społecznościom budynków mających znaczenie dla jej codziennego funkcjonowania. Powstawały więc remizy strażackie, ośrodki zdrowia, domy kultury, boiska sportowe, drogi, sieci gazowe, świetlice oraz kluby. Część wydatków związanych z budowlami pokrywało państwo, natomiast pozostałe koszty (w postaci pracy własnej) ponosiła dana miejscowość. W tym zakresie każdy powiat odznaczał się własną dynamiką. Dla przykładu w powiecie ropczyckim wartość czynów społecznych w latach 1956-1964 wyniosła 41 mln zł, przy czym tylko 60% gromad wykonało swoje zobowiązania. Istniała zatem uzasadniona obawa, że rozpoczęte budowy nie zostaną ukończone⁶⁹⁹. Jeśli chodzi o powiat brzozowski, czyny społeczne polegały na remoncie remizy Ochotniczej Straży Pożarnej w Nozdrzcu (koszt 28.000 zł), ogrodzeniu terenu szkoły w tej samej miejscowości (koszt 3500 zł), renowacji lokalu pod magazyn paliwowy (koszt 3000 zł), akcji „zadrzewiania” w Warze (6000 sztuk drzewek), prac przygotowawczych pod budowę Domu Ludowego (koszt 49 000 zł), otwarciu kąpieliska w Brzozowie⁷⁰⁰. Czyny społeczne w powiecie rzeszowskim w 1966 r. zostały zrealizowane w 28,3% planu rocznego, co dało kwotę 17 mln zł. Powodem opóźnień w pracach były trudności związane z brakiem materiałów budowlanych⁷⁰¹.

Wartość wszystkich czynów społecznych w województwie rzeszowskim w okresie obchodów Tysiąclecia wyniosła 1 mld 672 mln zł⁷⁰². Wybudowano 906 km dróg o nawierzchni twardej, 421 km dróg o nawierzchni ulepszonej; odnowiono 146 km nawierzchni już istniejącej, 117 mostów (1875 mb), 382 km sieci gazowej, 234 remiz

⁶⁹⁹ APR, Zesp. 165: PKFJNRop., sygn. 17, *Protokoły z posiedzeń plenarnych za lata 1963, 1965-1967. Informacja o przebiegu realizacji czynów społecznych w powiecie ropczyckim w 1965 roku z dnia 24 IX 1965 roku*, s. 20; sygn. 8, *Sprawozdania...* (wartość ogólna czynów w 1966 roku wyniosła 14 mln zł, z czego 9 mln zł stanowił wkład społeczny).

⁷⁰⁰ APR, Zesp. 1367: GKFJNN, sygn. 1, *Obchody... Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, Powiatowa Komisja Planowania Gospodarczego w Brzozowie (sprawozdanie z realizacji czynów społecznych za I kwartał 1966 r. z dnia 20 IV 1966 roku)*, s. 18; APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 19, *Plany pracy...*; sygn. 20, *Plany, sprawozdania...*; sygn. 21, *Skład osobowy... Program obchodów Tysiąclecia na terenie powiatu Brzozów w 1966 roku. Brzozów, luty 1966 roku*, s. 11.

⁷⁰¹ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 65, *Sprawozdania... Sprawozdanie...za II kwartał 1966 roku*, s. 52.

⁷⁰² APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 5, *Posiedzenia plenarne i Prezydium PK FJN, 1966 r. Uchwała nr 8/69/66*.

strażackich, 165 zbiorników przeciwpożarowych, zmeliorowano 27 ha gruntów. Rozbudowano i wybudowano 204 szkoły, 314 domów kultury, 16 ośrodków zdrowia i 25 boisk sportowych⁷⁰³. Akcja „zadrzewiania” zakończyła się liczbą 67 000 wysadzonych drzew i 11000 krzewów⁷⁰⁴. Najbardziej zaangażowani w „czyny społeczne” byli nagradzani specjalnym odznaczeniem („Odznaką Tysiąclecia”). Dotyczyło to osób prywatnych, zakładów pracy, urzędów lub miejscowości — według określonego regulaminu i po wniesieniu odpowiedniego wniosku⁷⁰⁵. „Odznaka Tysiąclecia” trafiła też do duchownych: ks. Stanisława Buczka (kościół narodowy w Bażanówce) i ks. Józefa Janika⁷⁰⁶. Inne osoby, którym przyznano to odznaczenie w powiecie rzeszowskim, to między innymi: Czesław Kluz, Ludwik Szydełko, Leokadia Puszkarewicz, Anna Ożóg, Stanisław Rzepka, Bronisław Pokrzywa, Józef Dworak, Stanisław Kawalec, Władysław Baran, Tadeusz Wajda, Jan Broda, Władysław Tomaka, Stanisław Szydełko, Florian Kaszuba, Antoni Cyrul, Stanisław Dronka⁷⁰⁷. Wyróżnienie to przypadło również takim miejscowościom jak Blizne i Haczów⁷⁰⁸. W sumie „Odznakami Tysiąclecia” uhonorowano 5791 działaczy FJN oraz 112 organizacji społecznych⁷⁰⁹.

Mimo wybitnie propagandowego charakteru opisanych powyżej przedsięwzięć, trudno nie dostrzec ich pozytywnych skutków. Budowy szkół czy też gmachów użyteczności publicznej wydatnie przyczyniły się do poprawy jakości kształcenia i życia mieszkańców Podkarpacia. Dały też impuls do wspólnego działania osób na rzecz ich lokalnych społeczności. Przedstawiony w sprawozdaniach obraz wydaje się być idealny. Jednak niektóre z prowadzonych budów ukończono już po obchodach Tysiąclecia,

⁷⁰³ Tamże.

⁷⁰⁴ Tamże, s. 157.

⁷⁰⁵ APR OS, Zesp. 116: PKFJNS, sygn. 7, *Odznaczenia, 1966 r. Pismo do Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Sanoku z dnia 28 III 1966 roku*, zawiera propozycje nadania odznak „zbiorowych” dla Powiatowego Komitetu PZPR w Sanoku, dla wsi Prusiek, Sanockiej Fabryki Autobusów „Autosan”, Zakładu Przemysłu Gumowego „Stomil”, Technikum Mechanicznego w Sanoku, Powiatowego Zarządu Dróg w Sanoku, inne; Pismo z 5 IV 1966 roku.

⁷⁰⁶ Tamże: *Wnioski o przyznanie „Odznak Tysiąclecia” skierowane przez Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Sanoku z 3 VI 1966 roku*.

⁷⁰⁷ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 5, *Posiedzenia plenarne... Wykaz osób którym przyznano Odznaki Tysiąclecia Państwa Polskiego*, s. 62.

⁷⁰⁸ APR OS, Zesp. 105: PKFJNB, sygn. 21, *Skład osobowy... Sprawozdanie...za III kwartał 1966 roku*.

⁷⁰⁹ APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 11023, *Materiały...*, s. 21.

a zaangażowanie ludności było nikłe — zwłaszcza na terenach wiejskich⁷¹⁰. Przełamanie bierności społeczeństwa mimo wielu nacisków ze strony aparatu partyjno-państwowego stało się zadaniem bardzo trudnym a nawet niemożliwym.

3. Konfrontacja z kościelnymi uroczystościami religijnymi.

Ogłoszony przez prymasa Wyszyńskiego program przygotowania do Milenium i jego obchody wywołały pewnego rodzaju panikę w szeregach PZPR, wymuszając konkretną reakcję. Już na wstępie należy podkreślić fakt, że wszelkie poczynania komunistycznej władzy wobec kościelnego Milenium były wtórne i stanowiły oddźwięk na ogłoszony wcześniej przez prymasa program jubileuszowy. Ówczesni decydenci doskonale wiedzieli, iż te wszystkie działania są wymuszone i spóźnione. Owa reakcja musi jednak stać się przynajmniej adekwatną do skali, w jakiej planowano uroczystości kościelne, a nawet je przewyższyć. W przeciwnym razie oznaczałoby to słabość socjalistycznego ustroju i oddanie pola Kościołowi. Wobec tego należało pójść o krok dalej: nie tylko samemu przeprowadzić alternatywne obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego, ale możliwie jak najbardziej ograniczyć wielkość uroczystości Milenium. Można było to zrobić na drodze działań ideologicznych, operacyjnych (SB, MO) i administracyjnych (ograniczenia przepisami lub zastosowanie sankcji) oraz przez organizację imprez zakłócających obchody kościelne. Pierwsza grupa działań została omówiona w poprzednich paragrafach. Skupię się raczej na przedstawieniu tego, co udało się wydobyc przez kwerendę materiałów archiwalnych w związku z działalnością SB, MO oraz innych organów władzy państwowej. Na poziomie centralnym poczynaniami władz partyjno-rządowych kierowała 21-osobowa komisja. Na jej czele stał jeden z sekretarzy KC PZPR, Władysław Wicha. Pełnił on funkcję przewodniczącego⁷¹¹. Konfrontacyjny

⁷¹⁰ APR, Zesp. 165: PKFJNRop., sygn. 17, *Protokoły... Protokół z plenum Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Ropczycach z dnia 15 VII 1963 roku*, s. 6 (stwierdzono w nich bardzo słabą aktywność komitetów budowy oraz fakt, że budowy trwają po 5 lat).

⁷¹¹ T. Krawczak, *Centralne władze partyjno-rządowe wobec Milenium*, w: *Milenium polskie...*, s. 9. Komisję tworzyły następujące osoby: Franciszek Szlachcic, Józef Winiewicz (wiceministrowie spraw wewnętrznych i zagranicznych), Józef Urbanowicz (szef Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego), Janusz Wieczorek (szef Urzędu Rady Ministrów), Wiesław Ociepka Jerzy Muszyński, Teodor Palimąka, Andrzej Weber, Aleksander Syczewski (zastępcy kierowników Wydziałów KC PZPR), Stanisław Filipiak, Kazimierz Rusinek (wiceministrowie spraw wewnętrznych, kultury i sztuki), Michał Godlewski (wiceminister oświaty), Konrad Kozłowski (wiceminister łączności), Tadeusz Bronowski (wiceminister komunikacji), Aleksander Skarżyński

charakter kroków podjętych przez państwo ilustruje dokument powstały w MSW, będący protokołem z narady wspomnianej komisji o charakterze międzyresortowym, odbywającej się 18 II 1966 r. pod kierownictwem M. Moczara⁷¹². Na podstawie treści powyższego dokumentu można wymienić konkretne zamierzenia władz wobec kościelnych uroczystości milenijnych:

- zespolenie wszystkich wysiłków w celu zahamowania poczynąń hierarchii;
- zaplanowanie ciekawych programów telewizyjnych i radiowych w czasie trwania uroczystości kościelnych oraz przedłużenie czasowe programu telewizyjnego;
- przygotowanie atrakcyjnych filmów dla kin stałych i objazdowych oraz adresowanie repertuaru głównie do młodzieży;
- eliminowanie zespołów artystycznych (amatorskich i ludowych) z udziału w uroczystościach religijnych;
- zaplanowanie dużej ilości imprez sportowych, meczów piłki nożnej, zlotów, spartakiad dla młodzieży;
- lokowanie młodzieży przebywającej na koloniach letnich w miejscach, gdzie nie odbywają się uroczystości Milenium oraz uniemożliwianie młodemu udziału w tych uroczystościach;
- rozważanie przesunięcia meczu piłki nożnej między reprezentacją Polski i Węgier z 24 IV na 3 V 1966 r. oraz pomysł organizacji meczu piłkarskiego ze znaną drużyną europejską z Austrii bądź Włoch (koszty miały być pokryte z funduszu dewizowego);
- prowadzenie wzmożonych kontroli prywatnych środków lokomocji (aby nie wykorzystał ich kler), ograniczenie możliwości odwiedzania miejsc pątniczych (szczególnie Częstochowy) przez cudzoziemców;
- zakaz wydawania pozwoleń na piesze pielgrzymki;

(dyrektor Urzędu ds. Wyznań), Włodzimierz Reczek (przewodniczący Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki), Stanisław Stefański (wiceprezes Komitetu ds. Radia i TV), Władysław Polański (zastępca szefa Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego). Podkomisjami kierowali zastępcy szefów wydziałów KC PZPR: Wiesław Ociepka (administracyjna), Jerzy Muszyński (propagandowa), Wiesław Ociepka (wycieczek zagranicznych).

⁷¹² OAIPN, sygn. BU 1585/1191, 76/23a, 1287, *Protokół sporządzono 19 II 1966 roku.*

- ograniczenie komunikacji do miejsc pątniczych, zaniechanie uruchamiania dodatkowych połączeń kolejowych czy zwiększania liczby taboru, wstrzymanie wydawania zezwoleń na rezerwację komunikacji społecznej oraz dla pielgrzymek pieszych na przejście drogami o statusie międzynarodowym i szlakami turystycznymi;
- „żelazna zasada”: wszelkie uroczystości kościelne mogą odbywać się wyłącznie w kościele, nie wolno wydawać pozwoleń na używanie nagłośnienia na zewnątrz kościołów⁷¹³.

W podobnym duchu sporządzony został dokument Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW z marca 1966 r.⁷¹⁴ Przewidywał on następujące działania w związku z Milenium:

- opracowanie i przekazanie komentarza prawnego do postępowań wobec osób naruszających przepisy w ramach obchodów jubileuszowych;
- czuwanie nad działalnością urzędów i wydziałów spraw wewnętrznych w przypadkach zgromadzeń związanych z Milenium, procesji Bożego Ciała i pielgrzymek;
- nieudzielanie zezwoleń na uświetnianie uroczystości milenijnych przez stowarzyszenia katolickie (KIK, PAX i inne);
- czuwanie nad prezydiami rad narodowych w zakresie zbiorów publicznych na cele związane z obchodami tysiąclecia;
- uzgodnienie polityki zezwoleń na odznaki (sztandary) dotyczące Milenium;
- reagowanie w przypadku naruszania dyscypliny meldunkowej (organy ewidencji i MO); zebranie informacji o wszelkich sprawach wyłączeniowo-odkaszowawczych wszczętych i prowadzonych w odniesieniu do parafii oraz zgromadzeń zakonnych; opracowanie zasad polityki represyjnej⁷¹⁵.

Dowodem na to, że władza komunistyczna podchodziła poważnie do uroczystości milenijnych w diecezji, było powołanie Wojewódzkiego Sztabu Operacyjnego Służby Bezpieczeństwa, w którego skład weszło ówczesne kierownictwo tej służby oraz ofi-

⁷¹³ Tamże, s. 1-11.

⁷¹⁴ OAIPN, sygn. BU 66/102, *Plan działania Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW w związku z Milenium na okres do 15 maja 1966 roku, Warszawa, dnia 19 III 1966 r.*

⁷¹⁵ Tamże, s. 1-2.

cerowie MO⁷¹⁶. Praca sztabu miała charakter koordynacyjny, natomiast konkretne zadania realizowane były przez poszczególne wydziały. Dla przykładu:

- wydział I za nagrywanie kazań i wystąpień;
- wydział II kontrolował środowisko dziennikarzy przybyłych na uroczystości mile-nijne z zagranicy, dyplomatów i cudzoziemców;
- wydział III odpowiadał za zakłady pracy, transport, środowiska wymagające dzia-łania operacyjnego;
- wydział IV odpowiedzialny był za stworzenie planu operacyjnego zabezpieczenia uroczystości;
- wydział „W” za pozyskiwanie informacji od własnych źródeł w terenie;
- wydział „B” za obserwację uroczystości, organizację 6 punktów obserwacji ukry-tej;
- wydział śledczy za powołanie grup dochodzeniowych;
- sekcja „A” za łączność;
- wydział „C” miał pełnić całodobowy dyżur w archiwum oraz kartotece (do dyspo-zycji oddano 20 samochodów osobowych, zaś sekcja ogólna miała wyłonić spe-cjalną grupę analityczną do przekazu informacji).

W sumie w pracę operacyjną zaangażowanych było 219 osób⁷¹⁷.

Początkiem wszelkich poczynąń jest stworzenie strategii. Dlatego, zgodnie z ustaleniami, działania operacyjne zostały podjęte i były realizowane według opraco-wanego przez Wydział IV planu. Przewidywał on następujące kroki:

- pracę operacyjną w środowisku, gdzie będą odbywać się uroczystości;
- rozpoznanie i śledzenie poczynąń biskupów i kurialistów, dyrektyw dla kleru, ofi-cjalnych wystąpień;
- zbieranie informacji o dokumentach i zaleceniach Kurii dotyczących uroczystości, o naradach i konferencjach dla księży;

⁷¹⁶ IPNR, sygn. 049/167: *Materiały...* W skład sztabu wchodził: płk Jan Niedbała (zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa, ppłk Mieczysław Kalemba (Naczelnik Wydziału III), mjr Józef Maj (zastępca Naczelnika Wydziału IV), mjr Stanisław Grzebyk (zastępca Naczelnika Wydziału II).

⁷¹⁷ Tamże.

- zwracanie uwagi na kontakty kapłanów z inteligencją, młodzieżą i załogami zakładów pracy;
- badanie nastrojów w zgromadzeniach zakonnych i poziomu zaangażowania w przygotowanie uroczystości;
- śledzenie aktywu katolickiego;
- rozeznanie stopnia zaawansowania przygotowań podjętych przez kler parafialny, urządzania pielgrzymek, wykonania transparentów;
- zwrócenie uwagi na rodzaj nabożeństw odbywających się w kościołach Przemyśla;
- ujawnianie osób świadczących usługi (środki transportu, materiały) związanych z klerem;
- monitorowanie zachowań biskupów i treści kazań;
- badanie opinii i nastrojów w zakładach pracy w związku z uroczystościami;
- izolowanie osób znanych z wystąpień przeciwko władzy;
- przeciwdziałanie rozdawaniu ulotek i manifestacjom;
- przeprowadzanie rozmów z księżmi deklarującymi chęć organizowania pielgrzymek do Przemyśla;
- niedopuszczanie do przewożenia wiernych środkami państwowymi i spółdzielczymi na uroczystości;
- wykorzystanie siatki 27 TW do lepszego rozeznania sytuacji i przygotowań w skali diecezji⁷¹⁸.

Do przedstawionego dokumentu z czasem dołączane były dodatkowe załączniki, zawierające uwagi odnośnie pracy innych wydziałów oraz ilustrujące zakres czynności podjętych w celu utrudnienia organizacji uroczystości milenijnych. Przewidywano między innymi zabezpieczenie trasy peregrynacji Obrazu Matki Bożej, która to peregrynacja nie doszła do skutku ze względów wcześniej wspomnianych. Obserwacji poddano dworce PKP i Państwowej Komunikacji Samochodowej (dalej: PKS) w Przemyśle w dniach 20 VIII (od godz. 16.00 do 18.00) i 21 VIII 1966 r. (od godziny 4.00 do

⁷¹⁸ IPNR, sygn. 049/167: *Materiały... Plan operacyjnego działania Wydziału IV KWMO w Rzeszowie dotyczący zabezpieczenia kościelnych uroczystości milenijnych w Przemyśle w dniach 17-21 VIII 1966 r. z dnia 5 VIII 1966 roku.*

12.00), aby zorientować się w ilości pielgrzymów przybywających do miasta⁷¹⁹. Przy współpracy MO, Wojsk Ochrony Pogranicza oraz Wojskowych Służb Wewnętrznych, przy drogach wylotowych z Przemyśla, Medyki, Żurawicy i wojskowych rampach w Małkowicach wystawiono specjalne posterunki, mające za zadanie kontrolę przepływu cudzoziemców⁷²⁰.

Zakłady pracy zostały poddane inwigilacji przez oficerów SB w celu „zbadań nastrojów” panujących wśród pracowników (PKS, Miejskiego Zakładu Komunikacji, Państwowego Gospodarstwa Rolnego), identyczną praktykę zastosowano wobec grekokatolików (przy udziale TW)⁷²¹. Dodatkowo zbierano informacje na temat kolonii szkolnych organizowanych w tym czasie w Przemyśle. Czyniono zabiegi, aby uniemożliwić skorzystanie z transportu publicznego przez wiernych z Jarosławia. Wojewódzki Ośrodek Sportu i Turystyki otrzymał zakaz przyjmowania i organizacji wycieczek w Przemyśle⁷²². Z Jarosławia pochodzi głos obecnej kandydatki na ołtarze A. Jenke o szykanach SB wobec młodzieży przez „kontrolę, represje i wzywanie na rozmowy”⁷²³.

Kontrola operacyjna wykraczała poza miasto Przemyśl. Nagrywano kazania biskupów przybyłych na obchody Milenium, odprawiających uroczyste celebry w 16 parafiach diecezji (podobnie jeśli chodzi o sam Przemyśl)⁷²⁴.

Zbliżony schemat działań operacyjnych zastosowano wobec odbywających się uroczystości milenijnych w Tarnobrzegu, połączonych z koronacją Obrazu Matki Bożej Dzikowskiej⁷²⁵. Ze względu na taką okoliczność, powołano Wojewódzki Zespół Koordynacyjny, który miał opracować plany działań dla SB i MO⁷²⁶. Na jego czele stanął ppłk Długosz, pozostali członkowie to: mjr Szczurek, mjr Bielecki, kpt Byczek,

⁷¹⁹ IPNR, sygn. 049/167: *Materiały...*, t. 2, *Wykaz pracowników obserwacji dworca PKP i PKS w Przemyśle (20-21 VIII 1966)*, (Załącznik nr 8, bez daty).

⁷²⁰ IPNR, sygn. 049/167: *Materiały...*, t. 3, *Plan czynności operacyjnych pionu II związanych z zabezpieczeniem terenu Przemyśla w okresie milenijnych uroczystości kościelnych, Rzeszów z dnia 18 VII 1966 roku*.

⁷²¹ IPNR, sygn. 049/167: *Plan działań operacyjnych Wydziału III KW MO w Rzeszowie na okres organizowanych uroczystości milenijnych w Przemyśle z dnia 3 VIII 1966 roku*. W przypadku grekokatolików chodziło o określenie liczby uczestników uroczystości w Przemyśle.

⁷²² Tamże.

⁷²³ IPNR, sygn. 053/196, t. IV, *Doniesienie TW ps. „Ewa” z dnia 18 III 1966 r.*

⁷²⁴ IPNR, sygn. 049/167: *Materiały... Plan przedsięwzięć operacyjno-technicznych Wydziału „T” SB i KW MO w Rzeszowie kryptonim „Milenium” z dnia 5 VIII 1966 roku*.

⁷²⁵ IPNR, sygn. 055/21, *Teczka...*, t. 6, *Plany...*, s. 1-2.

⁷²⁶ IPNR, sygn. 055/21, *Teczka...*, t. 6, *Plany... Plan działania sztabu KW MO w Rzeszowie w ramach operacji kryptonim „Wisła”, s. 40. (Zarządzenie MSW 069/64 z dnia 25 V 1964 roku)*.

mjr Ptaszyński, a kierownikiem grupy rezerwowej sztabu był kpt Zenon Płatek. Całość „zespołu” liczyła 272 osoby⁷²⁷. Schemat poczynań prowadzonych przez inne komórki SB i MO był w zasadzie identyczny jak podczas uroczystości w Przemyśle, wyznaczono także podobne priorytety. Pewne novum stanowiła w tym przypadku inwigilacja środowiska byłych żołnierzy Armii Krajowej grupy „Jędrusie” - SB obawiała się, że podczas uroczystości, z inicjatywy żołnierzy podziemia, zostanie wmurowana w kościele tablica upamiętniająca członków tej formacji⁷²⁸. Ponadto przeciwdziałano udziałowi młodzieży szkolnej w uroczystościach, fotografowano osoby najbardziej zaangażowane w organizację i przebieg tego wydarzenia. Szczególnej obserwacji poddano osobę prymasa Wyszyńskiego (obawiano się jego wystąpienia po fakcie likwidacji kaplicy szpitalnej w Tarnobrzegu)⁷²⁹.

Jednym z kroków podjętych przez komunistyczny aparat władzy, w celu osłabienia wydźwięku Milenium i zmniejszenia frekwencji wiernych, były rozmowy ostrzegawcze z przedstawicielami duchowieństwa. Przykładem może być spotkanie Przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej w Tarnobrzegu z miejscowym przeorem dominikanów, o. Janem Kosteckim, odbyte 2 IX 1966 r.⁷³⁰. Była to zapewne reakcja na zaproszenie przeora na uroczystości milenijne, wyrażone w kazaniu z 28 VIII 1966 r. W skierowanym wówczas do wiernych słowie, duchowny przedstawił program Milenium, zachęcił wiernych do udziału w uroczystościach i dekorowania domów emblematami religijnymi. Kapłan poinformował jednocześnie wszystkich, że młodzież i pracujący, w świetle prawa, powinni mieć możliwość uczestniczenia w Milenium⁷³¹. Przeor, proszony na spotkanie drogą telefoniczną, odmówił udziału w nim. Wyjaśnił, że potrzebuje pisemnego wezwania w celu usprawiedliwienia się przed przełożonymi⁷³². Ostatecznie rozmowa odbyła się w obecności Przewodniczącego Państwowej Rady Narodowej, Kierownika ds. Wyznań Kopańskiego i jego zastępcy Władysława Ciastonia. O. Kosteckiemu przedstawiono zarzut zaniechania zgłoszenia władzom za-

⁷²⁷ Tamże, *Załącznik nr 5 z dnia 31 VIII 1966 r.*, s. 18; IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany... Plan operacyjnego...3-8 IX 1966 roku*, s. 41.

⁷²⁸ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany... Plan operacyjnego działania Wydziału III z dnia 30 VIII 1966 roku*, s. 24.

⁷²⁹ Tamże, *Plan Wydziału „B” z dnia 31 VIII 1966 roku*; *Plan...kryptonim „Wisła”*, s. 40.

⁷³⁰ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany... Plan operacyjnego...3-8 IX 1966 roku*, s. 68.

⁷³¹ Tamże, s. 66.

⁷³² Tamże, s. 68.

miaru organizacji uroczystości milenijnych (o. Kostecki odrzucił go zaznaczając, że nie miał takiego obowiązku, bo te odbywają się w murach klasztornych, a odpust jest częścią tradycji parafialnej) oraz nie przedstawił listy zaproszonych na tę uroczystość gości⁷³³. Tego typu rozmowy ostrzegawcze przeprowadzono również z księżmi: Gabrielem Marszałkiem z Komborni (w związku z organizacją modlitwy różańcowej po domach w sierpniu 1965 r.) oraz Józefem Słyszem - za pielgrzymkę do Kalwarii Paławskiej i różaniec odmawiany w domach parafian⁷³⁴.

Prowadzono także rozmowy „sondażowe”, mające na celu wysądowanie poglądów duchowieństwa wobec takich tematów jak: „rola Polski w II wojnie światowej, list biskupów polskich do niemieckich, obchodów uroczystości Tysiąclecia”⁷³⁵. Tylko w czasie dwóch dni - 16 i 17 IV 1966 roku - oficerowie wojska przeprowadzili 120 takich rozmów z proboszczami wiejskich parafii diecezji przemyskiej (zaplanowano 154). W 6 przypadkach księża wyraźnie odmówili udziału w tego typu rozmowach, 9 nie doszło do skutku z różnych powodów (choroba, wyjazdy służbowe, nieobecność proboszcza na plebanii)⁷³⁶. Celem tego typu przedsięwzięć było wywarcie pewnego rodzaju nacisku na duchownych oraz pozyskanie materiału do prób poróżnienia księży pracujących na parafiach z hierarchią kościelną.

Następną formą, mającą cechy konfrontacji z uroczystościami kościelnymi, były kontrimpresy organizowane przez państwo w okolicy terminu Milenium bądź w sam ten dzień. Podczas uroczystości milenijnych w Przemyślu zorganizowano na błoniach 22 rocznicę przybycia 6. Dywizji Pancerniej LWP do Przemyśla. Dwudniowe wydarzenie (20-21 VIII 1966 r.) rozpoczęło się od imprez sportowych i pokazów sprawnościowych Straży Pożarnej (20 VIII), a zakończyło (21 VIII) pokazem wojskowym (początek od godz. 10.00) z użyciem artylerii, samolotów i pozorowanym atakiem piechoty Rzeszowskiego Pułku Obrony Terytorialnej, dowodzonym przez kpt. Kazimierza Czubaka⁷³⁷.

⁷³³ Tamże.

⁷³⁴ IPNR, sygn. 049/62, *Sprawozdanie KW MO...za rok 1965*, s. 119.

⁷³⁵ APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 10335, *Informacje i dalekopisy wysyłane do KC PZPR, 1966 r. Pismo szefa Wydziału Politycznego WSW Rzeszów płk Tadeusza Pisuli do szefa Zarządu Politycznego Warszawskiego Okręgu Wojskowego z dnia 19 IV 1996 roku*, s. 1-4.

⁷³⁶ Tamże, s. 1.

⁷³⁷ NR, Nr 28 (3164): 1966, s. 1-2: „Interesujące pokazy wojskowe w 22 rocznicę wejścia Oddziałów LWP do Przemyśla”.

Zwieńczeniem była wystawa sprzętu wojskowego, zawody hippiczne i występy artystyczne. Gośćmi tej imprezy byli: sekretarz KW PZPR Michał Cygan, zastępca przewodniczącego WRNR Mieczysław Kaczor, płk Józef Malik (Wojewódzki Sztab Wojskowy), komendant wojewódzki MO płk Kazimierz Ochęcki oraz i sekretarz Komitetu Powiatowego PZPR Wojciech Bania⁷³⁸. Wedle oceny SB, liczba uczestników osiągnęła poziom 5000-6000, a oficjalne dokumenty PZPR podawały 10 000⁷³⁹.

Aby jeszcze bardziej zdeprecjonować wartość obchodów milenijnych w Przemyślu, zorganizowano w ten sam dzień wojewódzkie dożynki w Jarosławiu⁷⁴⁰. Odbyły się one na stadionie miejskim i miały następujący program: wręczenie przodującym rolnikom odznaki „Zasłużony dla Województwa Rzeszowskiego” (80 osób), przemarsz przepiórkarzy z kłosami zboża w dłoniach i delegacji z wieńcami dożynkowymi. Przedstawiono też widowisko przygotowane przez jarosławską młodzież, a na zakończenie otwarto wystawę rolniczą (dokonał tego sekretarz KW PZPR Józef Klubek)⁷⁴¹. Gospodarzem dożynek był ówczesny i sekretarz KC PZPR w Jarosławiu Stanisław Chudzik, starostą Józef Stec, starościna Maria Żołyńska. Uroczystości wsparli również swoją obecnością przedstawiciele załóg robotniczych (hutnicy i górnicy siarki) oraz przewodniczący WRNR E. Duda⁷⁴².

Władze komunistyczne w identyczny sposób zareagowały na milenijne uroczystości w Tarnobrzegu. Począwszy od dnia 7 IX 1966 r. zaplanowane zostały następujące imprezy: forsowanie Wisły pod Tarnobrzegiem (z zastosowaniem specjalnych reflektorów wojskowych) przez jednostki wojskowe z Dębicy i Sandomierza, występy zespołu estradowego WP, organizacja ognisk dla młodzieży z Tarnobrzega w Baranowie, Grębowie, Nowej Dębie i Rozwadowie przez ZMS, ZMW i Związek Harcerstwa Polskiego oraz zawodów lekkoatletycznych w Nowej Dębie Skopaniu i Rozwadowie⁷⁴³. Nazajutrz (8 IX) już od wczesnych godzin rannych zaplanowano zajęcia wojskowe, spartakiadę

⁷³⁸ Tamże.

⁷³⁹ IPNR, sygn. 059/IV, t. 1, *Notatka służbowa z dnia 21 VIII 1966 roku*; sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 8, *Materiały...*, (materiały wyłączone); APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 10335, *Informacje... Dalekopis wysłany do Komitetu Centralnego PZPR w Warszawie (Sektor Informacji Partyjnej) z dnia 22 VIII 1966 roku*, s. 2.

⁷⁴⁰ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany... Plan operacyjnego...3-8 IX 1966 roku*, s. 14.

⁷⁴¹ NR, Nr 198 (5334): 1966, s. 1-2: „Z dumą i zadowoleniem wieś rzeszowska obchodziła święto plonów”.

⁷⁴² Tamże.

⁷⁴³ IPNR, sygn. 055/21: *Teczka...*, t. 6, *Plany... Plan operacyjnego...3-8 IX 1966 roku*, s. 11-12.

sportową na stadionie KS „Siarka”, zebrania rodzicielskie w szkołach, zebrania POP w zakładach pracy, zebrania Kółek Rolniczych. Rozważano wprowadzenie dodatkowych zmian w zakładach pracy oraz wstrzymanie urlopów i zwolnień lekarskich. Ponadto należało zadbać, by orkiestry dęte nie zostały zaangażowane w uroczystości Milenium. Kolejnym zadaniem było ograniczenie składów pociągów i autobusów, wydłużenie pracy sklepów do godz. 20⁰⁰ oraz urządzenie projekcji filmowych⁷⁴⁴. Strona kościelna, na czele z prymasem Wyszyńskim, wielokrotnie protestowała przeciwko specjalnemu dublowaniu uroczystości państwowych z kościelnymi w celu „zaostrzeniu sytuacji”. Kościół jednocześnie podkreślał, że „Episkopat mimo jaskrawych i obelżywych napaści zachował szacunek wobec napastników [...] nie dotknął ich osobiście”⁷⁴⁵.

Nie obyło się również bez represji wobec duchownych i świeckich. Przez cały 1966 r. ukarano 52 księży, w tym 21 za nielegalne budownictwo sakralne (2 księży skazano na areszt 6 miesięcy w zawieszeniu na 2 lata, 10 ukarano grzywnami), 24 kapłanów otrzymało kary za zbiórki pieniężne, organizację pielgrzymek, remonty, naruszanie ustawy o zgromadzeniach. Przeprowadzono także rozmowę z bp. I. Tokarczukiem, gdyż uznano treść jego kazań za wrogie wobec ustroju komunistycznego⁷⁴⁶. Represje dotknęły również Seminarium Duchowne w Przemyśle oraz jego rektora, ks. dra M. Jastrzębskiego. Na podstawie uchwalonej w 1961 r. nowej ustawy o systemie oświaty i wychowaniu, próbowano przeprowadzić wizytację w Seminarium, na którą nie wyraził zgody ks. rektor Jastrzębski (próby zostały ponowione w latach 1965 i 1966)⁷⁴⁷. Władze komunistyczne, reprezentowane przez kuratora Kazimierza Żmudkę, zażądały odwołania rektora i podjęły decyzję o odmowie zgody na dalsze jego zatrudnienie na tym stanowisku (apelację do Ministra w tej sprawie złożył ks. bp I. Tokarczuk), pojawiła się też realna groźba likwidacji Seminarium - tym bardziej, że ówczesny i sekretarz PZPR

⁷⁴⁴ Tamże, s. 14.

⁷⁴⁵ A. Dudek, *Przebieg obchodów milenijnych w Polsce w latach 1966-1967*, w: *Zapomniany rok 1966...*, s. 40 (List protestacyjny prymasa i sekretarza Episkopatu z dnia 24 VI 1966 r. skierowany do Prezydium Rządu PRL po zatrzymaniu Obrazu Matki Bożej w Liksajanach).

⁷⁴⁶ IPNR, sygn. 049/59, sygn. 049/59: *Teczka sprawozdania roczne... Sprawozdanie...za rok 1966 z dnia 6 i 1967 roku*, s. 21-30.

⁷⁴⁷ J. Basta, *Państwo a Kościół w okresie Milenium...*, s. 59; tenże, *Próba odwołania ks. M. Jastrzębskiego z funkcji rektora Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyśle*, SR 1995, t. 2, s. 202-210. Podobne próby miały miejsce w 1960 r., kiedy to bp Barda został wezwany do WRNR i przedstawiono mu żądanie zastosowania się do nadzoru pod sankcjami usunięcia rektora, zabrania gospodarstwa rolnego, niezatwierdzenia nowo wyświęconych do nauczania religii, w: AMSDP, *Kronika Seminarium Duchownego w Przemyśle z lat 1959-1965*, s. 6.

W. Kruczek zaakceptował wniosek Sekretariatu KW PZPR w Rzeszowie w sprawie przeznaczenia obiektu po Wyższym Seminarium Duchownym w Przemyśle na rzecz mającej powstać Wyższej Szkoły Rolniczej⁷⁴⁸.

Wszystkie fakty, jakie udało się tu zebrać i przedstawić, stanowią dowód, jak poważne środki zostały zaangażowane po to, by w konfrontacji z Kościołem odnieść propagandowy sukces. Możliwości Kościoła wydają się być bardzo skromne wobec tego, co mogło wykorzystać komunistyczne państwo w deprecjonowaniu obchodów Milenium i ograniczaniu ich przygotowań. Widać też wyraźnie konfrontacyjny charakter wszystkich zabiegów - poczynawszy od działań SB poprzez środki administracyjne, po użycie wszelkich podmiotów kontrolowanych przez państwo do organizacji wydarzeń mających stworzyć alternatywę dla Milenium. Kościół potrafił jednak przekuć to wszystko w zwycięstwo, co odbiło się między innymi w humorystycznym ujęciu poczynąń komunistów w Tarnobrzegu. Nawiązując do Milenium w tym mieście i wystrzałów artylerii wojskowej, ks. Marcin Tunia (proboszcz parafii w Giedlarowej) powiedział w jednym z kazań, że były to „owacje powitalne na cześć prymasa Wyszyńskiego”⁷⁴⁹. Warto zacytować jeszcze jedną wypowiedź ucznia Technikum Rolniczego w Tarnobrzegu, który pytał „kiedy znowu przyjedzie prymas Wyszyński do Tarnobrzegu, bo wtenczas dadzą nam naprawdę dobry film po cenie, na jaką stać ucznia”⁷⁵⁰. Te słowa świadczą nie tylko o postawie chłopca, ale również o tym, jak bardzo PRL-owska codzienność różniła się od tej zaproponowanej obywatelom z racji kontrmilenijnych poczynąń władzy.

4. Społeczny odbiór obchodów Tysiąclecia.

Stopień zaangażowanych przez państwo środków w obchody Tysiąclecia nie miał jedynie na celu budowania wrażeń czysto estetycznych. Było to raczej ukierunkowane na stworzenie społecznego przeświadczenia o wielkości oraz potędze ludowego państwa polskiego. Adresatem wspomnianych uroczystości państwowych stawał się

⁷⁴⁸ J. Basta, *Państwo a Kościół w okresie Millenium...*, s. 59.

⁷⁴⁹ APR, Zesp. 43: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie, sygn. 21158, *Oceny przebiegu uroczystości milenijnych. Ocena Wydziału do Spraw Wyznań-Prezydium WRN w Rzeszowie przebiegu uroczystości milenijnych na terenie województwa rzeszowskiego z dnia 5 XII 1966 roku*, s. 5.

⁷⁵⁰ Tamże, s. 6.

mieszkaniec województwa rzeszowskiego. To właśnie na nim skupiała się uwaga decydentów, którzy - dzięki swoim poczynaniom - podjęli próbę zbudowania w obywatelu wrażenia, jak blisko społecznych problemów jest komunistyczna władza. Nie sposób było jej rywalizować z Kościołem na płaszczyźnie naturalnej dla niego. Trzeba było więc wybrać cele i dobrać środki, które zbudują w obywatelu odpowiednie przeświadczenie o władzy. Władzy będącej jedyną siłą, jaka może podnieść standard życia w ówczesnej Polsce. Trudno nie zauważyć tutaj pracy oświatowej opartej o akcję odczytową czy innych elementów ożywiających patriotyzm. Jednak często sprowadzało się to do zwykłej ideologizacji, konfrontacji z programem kościelnego Milenium i rolą Kościoła w dziejach Polski.

Pewien obraz odbioru społecznej indoktrynacji, prowadzonej w ramach obchodu Tysiąclecia, dają relacje zebrane z „terenu” i ujęte w sprawozdaniach. Odwołajmy się do konkretnych przykładów. Czytamy, np., że w Woli Wielkiej (powiat Dębica) nie doszło do skutku zebranie POP, ponieważ jego członkowie wybrali udział w rekolekcjach odbywających się z racji peregrynacji Obrazu Matki Bożej po parafii⁷⁵¹. Kolejna relacja dotyczy Ustrzyk, gdzie - jak zaznaczono - pracownik służby zdrowia (prawdopodobnie lekarka) w trakcie rekolekcji parafialnych uzasadniał szkodliwość przerywania ciąży i stosowania antykoncepcji⁷⁵². Z kolei w Rzeszowie, w Technikum Samochodowym, podczas lekcji wychowawczej nauczyciel komentował treść orędzia biskupów do biskupów niemieckich. W pewnym momencie jeden z uczniów (syn członka partii) przerwał wystąpienie nauczyciela i zaczął czytać kazanie prymasa Wyszyńskiego⁷⁵³. Następny epizod miał miejsce na terenie Zakładów Chemicznych w Błażowej, gdzie pracownik o nazwisku Tynek wypowiedział się przeciwko krytyce orędzia biskupów polskich i poparł aktywność Kościoła w dziedzinie obrony życia poczętego⁷⁵⁴. Podczas zebrania ZMW w Hermanowej, zastępca przewodniczącego Stanisław Kuśnierz zgłosił swoje wątpliwości co do zarzutów wobec orędzia biskupów. Z kolei w Majdanie Sieniawskim członek Prezydium Powiatowego Komitetu Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (da-

⁷⁵¹ APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 10334, *Informacje wychodzące do KC PZPR, 1966 r. Informacja z przebiegu zebrań partyjnych w sprawie Listu KC PZPR, Rzeszów, kwiecień 1966 r.*, s. 7. Zebrania odbywały się w terenie i miały na celu zbadać nastroje we własnych szeregach po liście KC PZPR.

⁷⁵² Tamże.

⁷⁵³ Tamże.

⁷⁵⁴ Tamże.

lej: ZSL) Mikołaj Marczak stwierdził, że „występuje w imieniu całej gromady i jest przekonany o 100% przywiązaniu społeczeństwa do religii katolickiej i Kościoła. Wiara katolicka jest tak silna jak mur i nie można jej zwalczyć”, zaś inny z przedstawicieli tej samej organizacji podkreślił, iż „zatargi między państwem a Kościołem wynikły z winy władz, bo niepotrzebnie pozamykano klasztory oraz wyłączono religię ze szkoły”⁷⁵⁵. Podobny głos został zapisany w kontekście zebrania w Wólce Hyżneńskiej, gdzie członek ZSL Piotr Pałac wypowiedział słowa: „Nikt nam serca nie zmieni, religia była motorem działania w całym 1000-leciu”⁷⁵⁶. Kolejny przykład pochodzi ze Spółdzielni Pracy „Partyzant” w Rzeszowie. Otóż tamtejsza pracownica Czesława Kornak dowiedziawszy się, że na szkoleniu partyjnym będzie poruszana kwestia orędzia biskupów polskich do niemieckich, zrezygnowała z uczestnictwa w tymże szkoleniu „bo to niezgodne z jej przekonaniem” (znana była w tym zakładzie jako osoba namawiająca innych do udziału w rekolekcjach, negatywnie wyrażającą się o ustroju Polski). Zdarzało się, że nawet członkowie ZSL (Kolbuszowa, Zarzecze w powiecie Nisko) domagali się na zebraniach publicznych powrotu religii do szkół⁷⁵⁷. Te pojedyncze głosy były często odbiciem postaw całych środowisk, które reprezentowały.

Warto odnieść się do innych form, proponowanych obywatelom w ramach Tysiąclecia. Czynny społeczny oraz aktywizacja świata pracy były priorytetem w działaniach partyjno-państwowych, akcentujących wielką rolę komunistycznego ustroju w unowocześnianiu kraju. Mimo tych wysiłków i ostatecznie dobrych statystyk, w trakcie trwania obchodów Tysiąclecia wielokrotnie podkreślano bierność mieszkańców Podkarpacia w podejmowaniu czynów społecznych. Przykładem może być miejscowość Wielopole, gdzie ludność nie partycypowała w kosztach budowy szkoły, co znacznie wydłużyło czas jej oddania do użytku⁷⁵⁸. Można zauważyć tendencję do wzrostu zaangażowania w ostatnim roku Tysiąclecia, spowodowaną zapewne wzmożoną presją, wywieraną przez konkretny szczebel władzy państwowej czy lokalne komórki FJN. Wyjątkowym przypadkiem jest Wolica Ługowa. Mieszkańcy tej miejscowości wykazali się oporem wobec władzy, wyrażonym przez brak wsparcia finansowego dla Funduszu Bu-

⁷⁵⁵ Tamże.

⁷⁵⁶ Tamże, s. 8

⁷⁵⁷ APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 11023, *Materiały... Informacja o przebiegu i etapu...*, s. 8.

⁷⁵⁸ APR, Zesp. 165: PKFJNRop., sygn. 17, *Protokoły... Protokół...*, s. 6, 102.

dowy Szkół. Swoją postawę tłumaczyli faktem wyrzucenia religii ze szkół i przeniesienia jej do punktów katechetycznych⁷⁵⁹. Nieco lepiej, przynajmniej z punktu widzenia wojewódzkich władz partyjnych, wyglądały zobowiązania produkcyjne zaciągnięte przez zakłady pracy. Wyniosły one dla województwa rzeszowskiego w latach 1959-1963 1 mld 10 mln zł, a w latach 1964-1966 osiągnęły kwotę 1 mld 722 mln zł⁷⁶⁰.

Relatywnie dużą frekwencją cieszyły się imprezy masowe, organizowane dla młodzieży (spartakiady) lub o charakterze rozrywkowym. W powiecie rzeszowskim w spartakiadach w 1966 r. wystartowało 226 000 osób⁷⁶¹. Inne organizowane przez państwo uroczystości nie miały już tak dużego odzewu, szczególnie akcje odczytowe. Na terenach wiejskich (powodem mogła być słabo ukształtowana sieć organizacji partyjnej i przywiązanie do tradycji) odczyty często nie dochodziły do skutku, a frekwencja w oficjalnych dokumentach kształtowała się od 40 do 100 osób — w zależności od tematu. Największą popularnością cieszyły się spotkania z kombatantami lub o charakterze patriotycznym⁷⁶².

Dobrym podsumowaniem może tu być cytat z oficjalnego dokumentu oceniającego przebieg państwowego Tysiąclecia: „pozytywna ocena nie oznacza, że całe społeczeństwo poparło nasz program, że nie ma zróżnicowanych sytuacji politycznych i światopoglądowych w rozmaitych środowiskach. Różnica stanowisk występowała najczęściej na tle naszej negatywnej oceny postawy kościoła (pisownia oryginalna) wobec postępowych i rewolucyjnych dążeń narodu [...] różnice te występowały w mieszczańskich środowiskach sklerikalizowanych oraz na wsi podniecanych przez reakcyjną część kleru katolickiego”⁷⁶³. Na podstawie tego tekstu można z pewnością stwierdzić pełną świadomość komunistycznej władzy, gdzie został popełniony błąd; konfrontacja z Kościołem przyniosła efekt odwrotny od zamierzonego, natomiast koncepcja państwa lansowanego w trakcie trwania obchodów nie spotkała się z akceptacją społeczną. Komuniści zarzucali Kościołowi, że Milenium Chrztu Polski jest narzucaniem społeczeństwu swojej wizji obchodów pod pozorem działalności religijnej, próbą

⁷⁵⁹ APR, Zesp. 165: PKFJNRop., sygn. 10, *Wykazy... Informacja...*, s. 16.

⁷⁶⁰ APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 11023, *Materiały...*, s. 4.

⁷⁶¹ APR, Zesp. 160: PKFJNR, sygn. 3, *Spotkania... Zobowiązania...Tadeusza Sieniulowicza...; Zobowiązania Tadeusza Zimowskiego...*, s. 192.

⁷⁶² APR, Zesp. 1246: KWPZPRR, sygn. 11023, *Materiały... Informacja o przebiegu i etapu...*, s. 6.

⁷⁶³ Tamże: *Ocena obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie rzeszowskim w roku 1966*, s. 2.

zdyskredytowania Polski Ludowej za granicą, stworzeniem przez Episkopat podziału społeczeństwa na wierzących i niewierzących⁷⁶⁴. Z pewnością była to jakaś forma usprawiedliwiania siebie czy zrzucenia odpowiedzialności za pewne fiasko obchodów Tysiąclecia na agresywną politykę Kościoła w kraju i poza jego granicami.

Najbardziej zaangażowaną grupą ludzi tworzących obchody Tysiąclecia stanowiły jednostki FJN oraz inne organizacje podległe PZPR. To właśnie na tym „aktywie” spoczywał ciężar organizacji zamierzonych wcześniej inicjatyw. Wspomniane grono podlegało też największej presji i było rozliczane z nałożonych na niego zadań. Jednak odbiorcy, nawet jeśli byli uczestnikami różnych wydarzeń, bardzo często nie identyfikowali się z przedstawianą im ideologią i partyjnym spojrzeniem na dzieje Polski.

⁷⁶⁴ Tamże.

Zakończenie

Celem niniejszej dysertacji było przybliżenie, od strony historycznej, jednego z największych wydarzeń religijnych Kościoła katolickiego w Polsce jakim były obchody Millenium Chrztu Polski oraz wydarzenie, które w zamyśle ówczesnych władz miało być równie wielkim - 1000-lecie polskiej państwowości. Dysertacja ukazuje obchody milenijne i Tysiąclecie Państwa Polskiego z perspektywy diecezji przemyskiej. Obje jednostki administracyjne - kościelna i państwowa - pokrywały się terytorialnie niemal w 90%. Analiza zebranego materiału wykazała, że Milenium Chrztu Polski należało, obok obchodów 600-lecia tejże diecezji i Nawiedzenia Obrazu Matki Bożej w parafiach diecezji, do jednych z najważniejszych wydarzeń w XX w. Jednocześnie należy podkreślić, że obchody przemyskie stanowiły jeden z kolejnych etapów ogólnopolskich obchodów Chrztu Polski. Specyfika tej manifestacji wiary polegała na obchodach skoncentrowanych w stolicy diecezji. Wspólnoty parafialne natomiast obchodziły swój dzień milenijny w zasadzie przez cały liturgiczny rok jubileuszowy.

Obchody Milenium Chrztu Polski poprzedzone zostały wieloletnim przygotowaniem bazującym na założeniach programu Wielkiej Nowenny. Organizowane zaś w 1966 r. celebracje stały się ukoronowaniem wysiłków wcześniejszych lat. Uroczystości milenijne w Przemyśle poprzedziły identyczne w 19 innych stolicach diecezjalnych, od Gniezna poczynając. Dało to możliwość wszystkim odpowiedzialnym za uroczystości w Przemyśle na skonfrontowanie własnych wizji z tym, co działo się do tej pory w innych regionach Polski. To cenne doświadczenie umożliwiło uniknięcie zbędnych elementów, dostosowanie uroczystości do miejscowych warunków i występujących ograniczeń oraz jak najgłębsze przygotowanie wiernych do duchowego ich przeżywania.

Przygotowania do Millenium należy podzielić na materialne i duchowe. Pierwsze skupiały się na budowie i remontach świątyń, restauracji ołtarzy, zakupu sprzętów i szat używanych w liturgii, ubogacenia wystroju kościołów. Drugie ukierunkowano na wypełnianiu programu Wielkiej Nowenny, rekolekcjach, misjach parafialnych, pielgrzymkach, peregrynacji Obrazu Matki Bożej, spowiedziach, nabożeństwach oko-

licznościowych, czuwaniu, darach soborowych, katechizacji i wielu innych formach służących formacji wiernych. Duża frekwencja wiernych była pewnego rodzaju świadectwem dobrze wykonanej pracy. Przygotowania ułatwiły bardzo dobrze i konkretnie zredagowane materiały wydawane przez Episkopat Polski i rozporządzenia Kurii Biskupiej w Przemyślu. Sama uroczystość Millenium zorganizowana w Przemyślu zawierała wszystkie elementy potrzebne do głębszego przeżycia tego wydarzenia. Nie zabrakło czasu na oddanie czci Jezusowi w Najświętszym Sakramencie podczas adoracji, prowadzono refleksyjne rozważania i wygłaszano homilie. Wszystkie stany i duchowieństwo mogły włączyć się do programu korzystając z możliwości stworzonych przez organizatorów. Nie zapomniano również o wiernych obrządku greckokatolickiego, sprawujących eucharystię w dzień samego Milenium. Zauważyć należy, że msza św. pontyfikalna podczas Milenium odprawiana była zgodnie z odnowioną przez Sobór Watykański II liturgią.

Najważniejszą kwestią Milenium Chrztu Polski są jego owoce. Tych należy szukać w przypadkach osobistych nawróceń, pojednaniach między zwaśnionymi rodzinami, pogłębianiu kultu Maryjnego, rozmodleniu w parafiach, postanowieniach i ślubach składanych przy okazji peregrynacji Obrazu Matki Bożej, poszerzaniu świadomości religijnej w odniesieniu do sakramentu chrztu i troski o miejsca kultu. Nieocenioną w tym rolę odegrali wierni i duszpasterze. Wielkość tych owoców pozwala sądzić, że Milenium stało się datą graniczną przełomu jaki dokonał się w ludziach. Widział to pasterz diecezji przemyskiej bp I. Tokarczuk, który ponad ćwierć wieku później powiedział: „Zaczęła się nowa epoka, nowy okres od 1966 roku, który trwa z jakimś falowaniem do dziś. Tymi owocami żyjemy. Gdyby nie było tego obudzenia w 1966 roku w skali narodowej, ogólnokrajowej, to nasze zniewolenie, zdeptanie godności narodowej posunęłoby się o wiele dalej. W decyzji księdza prymasa, w Wielkiej Nowennie, w jego zawierzeniu Matce Bożej, w jego budowaniu na fundamencie wiary tkwią korzenie wszystkich nurtów odrodzeniowych i wolnościowych aż do dnia dzisiejszego i trzeba o tym pamiętać. To nie był jubileusz, to było budowanie przyszłości, to było otwieranie oczu społeczeństwa, to było dodawanie odwagi i otuchy, a równo-

częśnie budzenie wielkiej nadziei i przekazywanie sensu nawet tych udręk i cierpień jakie naród przeżył”⁷⁶⁵.

Organizacja państwowych obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego przebiegała jakby równolegle, drugim torem, obok Milenium Chrztu Polski. Komunistyczna władza skupiła się w nich na masowej ideologizacji społeczeństwa, a jako środek, którym się posługiwała, wskazać należy organizowanie różnego typu imprez masowych. Akcje odczytowe mimo środków przymusu spotykały się zwłaszcza na terenach wiejskich z ostracyzmem. Trzeba więc było sięgnąć po inne rozwiązania zapewniające frekwencję, a jednocześnie dające możliwość wpływania na obywateli w różnych warstwach społecznych - od rolnika po profesora uczelni. Ilość i rodzaj wszystkich zastosowanych środków świadczy o determinacji władzy i chęci przywiązania obywatela do „ludowego” państwa. Być może ówczesne struktury partyjne widziały w Milenium i Tysiącleciu istotną dla swojej przyszłości konfrontację, a potencjalny sukces w niej odniesiony za ostatnią próbę przełamania monopolu Kościoła we wpływanie na społeczeństwo. Nadzieje okazały się jednak płonne, bowiem wierni stanęli przy Kościele, właściwie odczytując zabiegi władzy ludowej. Mimo różnych niedogodności i szykan docierali licznie na celebracje do kościołów. Owszem, frekwencja na uroczystościach państwowych była zaskakująco zadowalająca, ale wynikała nie tyle z poparcia dla ideologii głoszonych przez państwo, ile z obaw o pracę, pozycję w środowisku albo szykany natury ekonomicznej (kary finansowe wymierzane przez kolegia). Jednym słowem władza musiała przyjąć gorycz porażki. Zdobyczą Tysiąclecia były projekty badawcze, potrzebne budynki szkolne i inne o użyteczności publicznej, nowo wybudowane drogi.

Mimo dużych chęci ze strony autora, aby ukazać jak najszerzej wydarzenie Milenium i Tysiąclecia w południowo-wschodnim zakątku Polski, nie ustrzegł się on braków w swojej pracy. Wyliczając je można wskazać na brak szerszej kwerendy w zasobach archiwów parafialnych. Stało się to niemożliwe ze względu na dużą liczbę parafii, a także wskutek brak kronik parafialnych z lat 60-tych XX w. Obiektywną trudnością był też brak kompletnych źródeł w Archiwum Archidiecezjalnym

⁷⁶⁵ I. Tokarczuk, *Z przemyskiej „twierdzy”*, s. 170-171.

w Przemyśle, które to zasoby okazały się zbyt skąpe i niewiele wnoszące do realizacji tematu.

Mimo tych braków, zdaniem autora, zasadniczy cel dysertacji został osiągnięty. Autor wyraża nadzieję, że przedstawiona praca będzie stanowić przyczynek do utrwalenia ukazanych w niej wydarzeń z historii diecezji przemyskiej w XX w. i Podkarpacia, tworzącego wówczas jednostkę administracyjną zwaną województwem rzeszowskim. Autor ma też nadzieję, że swoją pracą zachęci innych badaczy przeszłości do bardziej wnikliwego, szczegółowego i pełniejszego zbadania problemu w tym regionie jak i w innych częściach Polski.

Aneks 1

W sprawie przygotowania parafii do obchodu Tysiąclecia Chrztu Polski

(Instrukcja Kurii Biskupiej w Przemyślu)

„Parafialnym odnowieniem Jasnogórskich Ślubów narodu polskiego w pamiętnym dniu 5 maja br. rozpoczęliśmy 9-letnią nowennę, która ma nas przygotować do uroczystego obchodu Tysiąclecia Chrztu Polski. Przez tę niezwykłą nowennę naród polski winien okazać Bogu głęboką wdzięczność za rozliczne i bezcenne łaski, jakie spłynęły nań z wodami chrztu św.

Program 9-letniej nowenny przed Tysiącleciem Chrztu Polski stanowić będzie modlitwa i praca nad urzeczywistnieniem Jasnogórskich Ślubów, aby podczas Milennium stawić Panu przez Niepokalane dłonie Królowej Polski naród odrodzony (Instrukcja Komisji Maryjnej Episkopatu Polski). W tym celu każdy rok nowenny będzie miał za hasło jedno z dziewięciu zasadniczych przyrzeczeń Jasnogórskich. Hasło to ma być wytyczną dla pracy duszpasterskiej danego roku.

- Rok 1957-1958: „Przyrzekamy wierność Bogu, Krzyżowi i Ewangelii, Kościołowi i Jego Pasterzom”;
- Rok 1958-1959: „Przyrzekamy żyć w łasce uświęcającej, bez grzechu ciężkiego”
- Rok 1959-1960: „Przyrzekamy stać na straży budzącego się życia”
- Rok 1960-1961: „Przyrzekamy wierność małżeńską”
- Rok 1961-1962: „Przyrzekamy świętość ogniska rodzinnego”
- Rok 1962-1963: „Przyrzekamy wychować młode pokolenie w wierności Bogu i Kościołowi”
- Rok 1963-1964: „Przyrzekamy sprawiedliwość i miłość społeczną”
- Rok 1964-1965: „Przyrzekamy walczyć z wadami narodowymi; zdobywać cnoty”
- Rok 1965-1966: „Przyrzekamy cześć i nabożeństwo do Ciebie”,

Każdy rok nowenny zaczyna się w sposób uroczysty 3-go maja i kończy 3 maja następnego roku. 26 sierpnia w każdym roku nowenny jest dniem centralnej uroczystości na Jasnej Górze, w czasie której naród polski pod przewodnictwem Episkopatu będzie ponawiał swoje Maryjne Śluby.

W związku z powyższym poleca się:

1. Często przedstawiać wiernym doniosłe znaczenie Chrztu i przyjęcia Chrześcijaństwa dla narodu polskiego, jego dziejów przeszłych, obecnych i przyszłych.
2. Zaznajomić wszystkich parafian z celem i programem wielkiej nowenny przed Tysiącleciem Chrztu Polski i wzywać wytrwale do brania w niej żywego udziału.
3. Modlić się wspólnie w czasie nabożeństw kościelnych w tej intencji, aby naród nasz przygotował się godnie do obchodu Millenium swego Chrześcijaństwa.
4. Sporządzić i wywiesić afisz z hasłem na obecny pierwszy rok nowenny: „Przyrzekamy wierność Bogu, Krzyżowi i Ewangelii, Kościołowi i Jego Pastorzom”.
5. W ostatnią niedzielę każdego miesiąca przeprowadzać po kazaniach krótki rachunek sumienia z realizacji powyższego hasła. Można uczynić to według następujących pytań:
 - a) czy w ciągu kończącego się miesiąca wyznawałeś mężnie wiarę katolicką, którą tysiąc lat temu obdarzył Dobry Bóg twoich praojców, czy stawiałeś odwagę w obronie Boga, Krzyża, Kościoła św., i Jego kapłanów?
 - b) czy czyniłeś pobożnie znak krzyża często w ciągu dnia (na rozpoczęcie dnia i na jego zakończenie, przed pracą, przed posiłkiem, przed jazdą pociągiem, w chwilach pokus)?
 - c) czy pilnie i pobożnie słuchałeś w każdą niedzielę Ewangelii św. głoszonej w kazaniach, czy po każdym kazaniu czyniłeś jakieś dobre postanowienie?

- d) czy w ciągu kończącego się miesiąca starałeś się wyrzucić ze swojego życia to, co sprzeciwia się Ewangelii Chrystusowej (lenistwo, gniew, zmysłowość, pijaństwo)?
 - e) czy modliłeś się za kapłanów i wspomagałeś pracą ich wysiłki apostołskie?
6. Śpiewać często w kościele pieśń „Bogarodzica”; tłumaczyć wiernym, że jest ona „carmen patrium” (Długosz), pierwszym polskim hymnem Maryjnym i narodowym zarazem i z tej przyczyny powinna stać się hymnem naszej obecnej wielkiej nowenny przed Tysiącleciem Chrztu Polski.

Aneks 2

„Błogosławione oczy, które widzą...”

(Homilia Prymasa Tysiąclecia kard Stefana Wyszyńskiego wygłoszona

21 VIII 1966 r. w Przemyśle)

„Błogosławione oczy, które widzą, co wy widzicie, bo powiadam wam, że wielu proroków i królów chciało widzieć to co wy widzicie, a nie widzieli, i słyszeć, co słyszycie a nie słyszeli” (Łk 10, 23-24)

Dzieci Najmilsze! Prawdziwie w Ojczyźnie naszej, gdy przemierzamy ją od Gniezna poprzez Poznań, Jasną górę, Piekary Śląskie, Gdańsk i Oliwę, Lublin i Katolicki Uniwersytet Lubelski, Olsztyn, Frombork, Warszawę, Sandomierz, Kielce z Wiślicą, Tarnów ze Starym Sączem, Opole z Kamieniem, aż do Przemyśla, wszędzie w oczach, ustach i uczuciach świętego Kościoła katolickiego w Polsce możemy odczytać tę wypowiedź Chrystusa: „Błogosławione oczy...”

Rozumiemy, co znaczą słowa Chrystusa: „Błogosławione oczy, które widzą to, co wy widzicie”. To nasze błogosławione oczy oglądają dziesięć wieków chrześcijaństwa w Ojczyźnie naszej, oglądają czujną, pracowitą, błogosławioną, obecność Kościoła, która jest ku pokojowi która wszczepia w duszę sprawiedliwość i miłość Bożą. Błogosławione oczy, które widzą dziesięć wieków, tysiąc lat obecności chrześcijaństwa w Polsce!

Dostrzec człowieka i umiłować ludzi po Bożemu, oto, co wnosi Kościół w wiary nowe tysiąclecie! Trzeba ludzi miłować tak, jak umiłował ich Bóg, jak uczył nas Chrystus i jak przez wieki uczy nas wytrwale Kościół. Nadeszły czasy, gdy siła pięści już się zdewaluowała i nie ma wpływu na ludzi. Widzieliśmy nadużyta pięść w czasie okupacji hitlerowskiej w naszej Ojczyźnie. Ta pięść zmartwiała. A wraki stalowe jeszcze rdza zjada po rowach, jako bezsilne narzędzia władania siłą.

Okazuje się, że czas jest mocniejszy niż siła, a serce ludzkie wszystko wytrzyma. Ono nie umiera na wieki, a wraki stalowe umierają i konają. Dlatego też, aby rządzić, trzeba serca, trzeba nie siły, lecz miłości! Tylko w wyjątkowych wypadkach, wobec jawnej złej woli, można oględnie odwołać się do władzy zbrojnej i rozumnej siły. Ale to bardzo rzadko.

Widzimy, że rozwój społeczny narodów, rozwój kultury społecznej, politycznej i warunki rządzenia ludźmi oczekują dzisiaj czegoś innego. Trzeba umiłować ludzi po Bożemu, a więc chronić się od wszelkiego gwałtu, zwłaszcza wobec sumień ludzkich.

Mamy umiłować Boga i ludzi według wszystkich prawideł Bożej miłości, to znaczy tak, jak Bóg nas miłuje. Wtedy uchronimy się od wszelkiego gwałtu, a zwłaszcza od gwałtu nad sumieniami ludzkimi, który niestety poprzez zaplanowaną i realizowaną ateizację, tak często jeszcze ma miejsce wobec dorosłych i dzieci”.

Aneks 3

„Modlitwa Tysiąclecia” Ordynariusza diecezji Przemyskiej

„Uświadomijmy sobie, że Najwyższy Bóg w Trójcy św. Jedyny jest obecny wśród nas i w nas. W duchu głęboko przejęci, pełni wdzięczności stajemy przed Jego Najświętszym Obliczem. Wezwijmy równocześnie na pomoc Matkę Bożą, Królową naszego Narodu, aby oczyściła to wszystko, co będziemy z naszego szczerego serca wymawiać i Bogu składać.

W drugiej połowie XX-go wieku, na przełomie tak bardzo zasadniczym we wszystkich dziedzinach życia, spadkobiercy wszystkich pokoleń, świadomi odpowiedzialności, jaka ciąży na wszystkich, chcemy dzisiaj w prostych, krótkich słowach z całego serca Tobie Boże w Trójcy św. Jedyny, Boże Ojczy, Synu i Duchu św. ser-

decznie podziękować za wszystko czym obdarzyłeś nasz Naród, naszą diecezję przez fakt przyjęcia Chrztu, przez przynależność do Kościoła świętego katolickiego. Dziękujemy Ci Boże przede wszystkim za światło prawdy, tej prawdy, która nas uwolniła od ciemności, tej prawdy, która nas nauczyła, kim Ty Boże jesteś, kim jest człowiek, czym jest świat, jakie są przeznaczenia i drogi stojące przed każdym z nas. Dziękujemy za życie, które płynie poprzez wszystkie pokolenia ubiegłego 1000-lecia ze światła i łaski Sakramentów św. Za to życie tak bujne, rozdawane przez Ciebie całemu Narodowi. Dziękujemy za wszystkie łaski, za byt narodowy, za wyrwanie nas ze wszystkich niebezpieczeństw.

Dziękujemy Boże w Trójcy św. Jedyny za tyle wieków wspaniałej historii diecezji przemyskiej. Za te dole i niedole, za te wszystkie przeżycia i za to, że to pokolenie nasze doczekało tej chwili, aby złożyć Ci na przełomie 1000-lecia tę serdeczną podziękę z naszych serc i dusz. Jednocześnie, Boże w Trójcy św. Jedyny, składając to nasze dziękczynienie, gorąco prosimy o łaski na drugie 1000-lecie. Łaską najważniejszą jest to, żebyśmy byli prawdziwymi katolikami i chrześcijanami. Ażeby nasza religijność była lepsza, bardziej pogłębiona, bardziej odpowiedzialna, bardziej Boża i bardziej ludzka równocześnie. Prosimy Cię Boże najpierw o to, aby myślenie Ludu naszego było myśleniem Twoim, ażebyśmy wszystko oceniali, bo to jest podstawą religijności, tak jak to ty oceniłeś Ty, Jezu Chryste, jak ocenia Ewangelia. Ewangelia jest wielkim powołaniem i wielkie stawia wymagania przed nami. Daj Boże, byśmy się nigdy przed tymi wymaganiami nie cofnęli, ażebyśmy przyjęli Twoją prawdę, Twój światopogląd, Twoją ocenę rzeczywistości, ażebyśmy mogli powiedzieć tak jak św. Paweł powiedział: „żyję ja, ale właściwie już nie ja, tylko żyje we mnie Chrystus”.

Prosimy Ciebie Boże w Trójcy świętej Jedyny, także o to, aby drugi element naszej religijności — praktyki religijne — były głębsze niż dotychczas, ażeby nie były formalizmem, ale żeby były szczerym i świadomym wyrazem naszych serc i naszych dusz. Wtedy, gdy to się stanie, wierzymy, że każda nasza praktyka religijna i każda modlitwa będzie źródłem siły, źródłem pogłębienia całego naszego życia religijnego. Ale jeszcze nie na tym życie religijne się kończy. Błagamy Ciebie Boże w Trójcy świętej Jedyny, ażeby religijność nasza pełna i zdrowa była na najtrudniejszym odcinku, odcinku etyki. Ażebyśmy we wszystkich okolicznościach życia, życia indywidual-

nego, życia społecznego, rodzinnego, zawodowego dawali świadectwo temu, w co wierzymy i co ustami wyznajemy. To nie jest łatwa rzecz. Rzeczy wielkich nie zdobywa się tanio, a największą wartością jest właśnie Ewangelia Twoja, o Chryste. i dlatego daj nam siłę i moc, ażebyśmy byli lepsi właśnie na tym odcinku, ażeby na to nowe tysiąclecie było lepszym i pasterz diecezji, żeby było lepszym duchowieństwo, żeby był lepszym cały Lud Boży, ażeby to, co jest już dobre jeszcze się podnosiło i uszlachetniało.

I wreszcie ostatni czynnik religijności, to odpowiedzialność za Kościół, za życie Kościoła. Żyć jego bólami, żyć jego radościami, żyć jego przeszłością i przyszłością. Daj Boże w Trójcy św. Jedyny, ażeby nasz lud Boży w tej odpowiedzialnej chwili miał oczy otwarte na wszystko co się dzieje. Mając za sobą tak straszne i tak wielkie równocześnie doświadczenia, niech nasz lud Boży od najmniejszego dziecka po starca zrozumie, jedyną drogą i zbawieniem dla ludzkości jest realizacja Ewangelii, realizacja nauki, którą w imię Chrystusa głosi Kościół katolicki. Każdy, kto jest człowiekiem prawdziwie religijnym, jest naprawdę odpowiedzialnym za Kościół, za Jego misję, za Jego pozycję, za Jego przyszłość w świecie współczesnym. i wtedy, kiedy to będzie w nas, nasza religijność będzie taka, jakiej potrzebuje druga połowa XX-wieku, religijność Boża, ludzka, religijność głęboka, inteligentna. W końcu spraw o Boże, za przyczyną Królowej Polski, aby w drugim tysiącleciu we wszystkich naszych sercach rozkwitała wiara, nadzieja i miłość. W tym się bowiem zawiera cały sens życia doczesnego i wiecznego. Amen”.

Spis tabel

Numer tabeli	Treść tabeli	Strona
1.	Program pracy duszpasterskiej Kościoła w i Roku Wielkiej Nowenny	75-79
2.	Program kaznodziejski na IV Rok Wielkiej Nowenny	78
3.	Uroczystości Roku Maryjnego w diecezji (wizerunki koronowane uroczyscie)	83
4.	Kościół zbudowane w diecezji przemyskiej w latach trwania Wielkiej Nowenny (1957-1965)	97
5.	Udział Episkopatu Polski w parafialnych uroczystościach przed Milenium w Przemyśle	104
6.	Aktywność biskupów przemyskich w okresie Milenium	121
7.	Środki zaplanowane i wydatkowane z Miejskiego Funduszu Budowy Szkół w Rzeszowie w latach 1959-1965	156
8.	Świadczenia na rzecz budowy Szkół Tysiąclecia w powiecie rzeszowskim w latach 1959-1965	158
9.	Wykaz Szkół Pomników Tysiąclecia Państwa Polskiego	160-162

Fotografie

Fotografia nr 1. Powitanie prymasa Wyszyńskiego. Obok kardynała Wyszyńskiego ks. bp Stanisław Jakiel i ks. bp Ignacy Tokarczuk. (Zbiory IPN Rzeszów, sygn. 0-55-21, t.3)

Fotografia nr 2. Prymas Wyszyński w drodze do katedry przemyskiej.
(Zbiory IPN Rzeszów, sygn. 0-55-21, t.3)

Fotografia nr 3. Procesja z figurą Matki Bożej Jackowej podczas obchodów Milenium. .
(Zbiory IPN Rzeszów, sygn. 0-55-21, t.5)

Fotografia nr 4. Ołtarz głównej celebracji liturgicznej Milenium w Przemyślu.
(Zbiory IPN Rzeszów, sygn. 0-55-21, t.5)

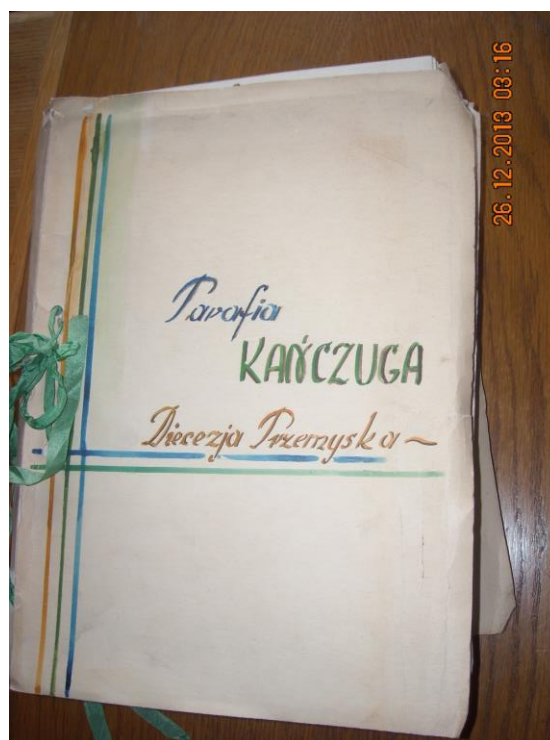
Fotografia nr 5. Ołtarz boczny NSPJ z parafii św. Sebastiana w Sarzynie ufundowany z racji Milenium (Zbiory pracowni konserwatorskiej Adama Pragłowskiego).

Fotografia nr 6. Ołtarz główny z kościoła parafialnego w Świętoniowej-jeden z aniołów posiada inskrypcję milenijną. (Zbiory prywatne Adama Czecha).

Fotografia nr7. Księga czynów soborowych (Jasna Góra).

Fotografia nr 8. Księga czynów soborowych (Jasna Góra).

Fotografia nr 9. Wykonany ręcznie program Milenium w Przemyślu (Zbiory Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu)

Fotografia nr10. Awers Medalu Tysiąclecia (Zbiory prywatne autora)

Fotografia nr 11. Rewers Medalu Tysiąclecia.

Fotografia nr 12. Szkoła Tysiąclecia w Brzozowie. (Fotografia pochodzi z portalu internetowego „Dawny Brzozów”)

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

- sygn. 58: Teczka „Tysiąclecie”. Plakat upamiętniający obchody 1000-lecia miasta Przemyśl.
- sygn. 472: Teczka „Tysiąclecie Polski”. Opracowania, przemówienia, wycinki prasowe.
- sygn. 656: Teczka „Tysiąclecie Państwa Polskiego”. Założenia propagandowo-organizacyjne, tezy, uchwały, notatki, apel, projekt.

Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu:

- sygn. TPNS 1/1: Teczka parafii Albigowa. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.
- sygn. TPNS 4/1: Teczka parafii Bachórzec. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 11/1: Teczka parafii Bieliny. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 18/1: Teczka parafii Boguchwała. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 20/1: Teczka parafii Borek Stary. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 21/1: Teczka parafii Borownica. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 26/1: Teczka parafii Brzostek. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 27/1: Teczka parafii Brzozów. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 28/1: Teczka parafii Brzoza Królewska. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 29/1: Teczka parafii Brzyska Wola. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 30/1: Teczka parafii Budziwój. Sprawozdanie roczne za rok 1966.
- sygn. TPNS 31/1: Teczka parafii Bóbrka. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.
- sygn. TPNS 31/1: Teczka parafii Bukowsko. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.

sygn. TPNS 32a/1: *Teczka parafii Budy Głogowskie. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 35d/1: *Teczka parafii Chwałowice. Sprawozdanie roczne parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 37c/1: *Teczka parafii Czaszyn. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 38/1: *Teczka parafii Czudec. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 44/1: *Teczka parafii Domaradz. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 51/1: *Teczka parafii Dydnia. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 53/1: *Teczka parafii Dynów. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 70/1: *Teczka parafii Grabownica. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 73/1: *Teczka parafii Grodzisko Dolne. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 78c/1: *Teczka parafii Hłudno. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 84a/1: *Teczka parafii Iwonicz Zdrój. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 94/1: *Teczka parafii Jasło–Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 101/1: *Teczka parafii Jodłówka. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 120/1: *Teczka parafii Kraczkowa. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 124/1: *Teczka parafii Krasne. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 125 c/1: *Teczka parafii Krosno-Polanka. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 126/1: *Teczka parafii Krościenko Wyżne. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 144/1: *Teczka parafii Łańcut–Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 155b/1: *Teczka parafii Majdan Królewski. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 159/1: *Teczka parafii Markowa. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 161/1: *Teczka parafii Medyka. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 167c/1: *Teczka parafii Mirocin. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 172a/1: *Teczka parafii Munina. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 181/1: *Teczka parafii Nisko–Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 182a/1: *Teczka parafii Nowa Dęba. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 202c/1: *Teczka parafii Przemyśl–Błonie. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 207/1: *Teczka parafii Przysietnica. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 219/1: *Teczka parafii Rokietnica. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 221/1: *Teczka parafii Rozwadów–Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 224/1: *Teczka parafii Rudnik nad Sanem. Sprawozdanie roczne z parafii za rok 1966.*

sygn. TPNS 230d/1: *Teczka parafii Chrystusa Króla w Rzeszowie. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 230/1: *Teczka parafii Rzeszów–Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 230k/1: *Teczka parafii Rzeszów Matki Bożej Saletyńskiej. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 230r/1: *Teczka parafii Rzeszów–Ślocina. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. 268: *Teczka parafii Tarnobrzeg. OO. Dominikanie. Sprawozdanie roczne 1966.*

sygn. TPNS 376/1: *Teczka parafii Czarna. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

sygn. TPNS 1556/1: *Majdan Królewski. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

b.sygn.: *Teczka Milenium 66:*

- *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski: „Milenijny dzień modlitwy” o owoce Polskiego Tysiąclecia, s. 1-5;*
- *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski na „Tydzień Tysiąclecia” w parafiach (9 IV – 17 IV 1966), s. 1;*
- *Szczegółowy program obchodów Milenium, s. 6-7;*

- sygn. 63: *Pismo ogólne ks. bp. I. Tokarczuka z 16 VI 1966 r.*

b.sygn.: *Teczka parafii Białobrzegi. Sprawozdanie roczne parafii za rok 1966.*

b.sygn.: *Teczka parafii Bolestraszyce. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

b.sygn.: *Teczka parafii Jarosław–Kolegiata. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

b.sygn.: *Teczka parafii Krosno–Fara. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

b.sygn.: *Teczka parafii Leżajsk. Sprawozdanie roczne za rok 1966.*

Archiwum Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Przemyślu:

sygn. AJ 40, 41: *Materiały z okolicznościowej wystawy milenijnej ks. Juliana Atamana.*

sygn. MK-12: *Instrukcja dodatkowa dla kanoników asystentów, b.s.*
Ogłoszenia, b.s.

sygn. XJM-76: *Ks. M. Jastrzębski, Diecezja przemyska w latach 1966-1976. Niektóre aspekty życia religijnego w diecezji przemyskiej z okazji 10-lecia rządów pasterskich ks. biskupa ordynariusza Ignacego Tokarczuka, s. 1-2.*

Kronika Seminarium Duchownego w Przemyślu z lat 1965-1967, b. sygn.

Lista uczestników uroczystości milenijnych w Przemyślu z przydziałem noclegów i miejscem podczas celebracji milenijnej w dniu 20 VIII 1966 r., b. sygn.

Archiwum Państwowe w Przemyślu:

Zespół 168: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Przemyślu:

sygn. 13, *Komisja propagandowa, lata 1966-1967. Informacja o przebiegu spotkań oficerów Wojska Polskiego ze społeczeństwem powiatu przemyskiego z dnia 10 V 1966 r.; Protokół z zebrania Gromadzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu z dnia 15 III 1966 r.*

Archiwum Państwowe w Rzeszowie:

Zespół 43: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie:

sygn. 21158, *Oceny przebiegu uroczystości milenijnych. Ocena Wydziału do Spraw Wyznań–Prezydium WRN w Rzeszowie przebiegu uroczystości milenijnych na terenie województwa rzeszowskiego z dnia 5 XII 1966 roku.*

Zespół 124: Wojewódzka Rada Narodowa w Rzeszowie:

sygn. 9: *Księga protokołów zebrań plenarnych WRN, lata 1944-1948, b.s.*

sygn. 20: *Kontrola Urzędu Wojewódzkiego przez Inspektora Delegatury NIK, lata 1945-1949, b.s.*

sygn. 11023: *Teczka KW PZPR w Rzeszowie, Wydział Propagandy i Oświaty. Materiały informacyjne dotyczące obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego na terenie woj. rzeszowskiego 1966-1967. Informacja o przebiegu i etapu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie rzeszowskim.*

Zespół 160: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie:

sygn. 3, *Spotkania posłów i radnych ze społeczeństwem, sprawozdania z wieczorów pytań i odpowiedzi, plany obchodów uroczystości z lat 1965-1966: Zobowiązanie do wygłoszenia referatu na temat „Historyczne znaczenie PKWN na tle 1000-letnich dziejów państwowości polskiej” dla Dyrektora Zakładów Porcelany Elektrycznej w Boguchwale Ryszarda Sieniulowicza z dnia 14 VII 1966 roku, s. 197; Zobowiązanie do wygłoszenia referatu dla Dyrektora Państwowego Ośrodka Maszynowego w Boguchwale Tadeusza Zimowskiego z dnia 14 VII 1966 roku, s. 238.*

sygn. 5, *Posiedzenia plenarne i Prezydium PK FJN, 1966 r. Uchwała nr 8/69/66; Wykaz osób którym przyznano Odznaki Tysiąclecia Państwa Polskiego.*

sygn. 9, *Posiedzenia Prezydium i materiały na posiedzenia plenarne PK FJN, lata 1966-1967. Prezydium Miejskiego Komitetu Koordynacyjnego Społecznego Funduszu Budowy Szkół w Rzeszowie. Sprawozdanie z działalności Miejskiego Komitetu Koordynacyjnego Społecznego Funduszu Budowy Szkół za lata 1959-1965; Sprawozdanie z przebiegu obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego na terenie powiatu w 1966 roku.*

sygn. 10, *Wykazy członków PK FJN oraz PK Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Ropczycach Programy wyborcze oraz informacje z ich realizacji. Informacja o realizacji programu wyborczego w okresie obecnej kadencji przez Powiatową Radę Narodową i Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Ropczycach.*

sygn. 11, *Program obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego, plany pracy, sprawozdania, protokoły z posiedzeń Gromadzkich Komitetów FJN. Założenia ogólne dla Komitetów Frontu Jedności Narodu (Ropczyce).*

sygn. 65: *Sprawozdania za 1966 rok. Informacja o dotychczasowym przebiegu obchodów Tysiąclecia Państwa polskiego w powiecie rzeszowskim; Sprawozdanie z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie za II kwartał 1966 roku; Informacja o dotychczasowym przebiegu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w powiecie rzeszowskim.*

sygn. 66: *Organizacja różnego rodzaju imprez i uroczystości. Plan obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na terenie powiatu rzeszowskiego w dniach 1 III – 31 V 1966 r.; Plan imprez organizowanych na terenie powiatu rzeszowskiego w miesiącach: wrzesień, październik, listopad, grudzień; Publikacja „Tysiąclecie państwa polskiego w filmie”, wyd. „Filmos”. Centrala Filmów Edukacyjnych. Wykaz filmów powstałych z racji Tysiąclecia; Wytoczne polityczno-organizacyjne do planu obchodów Tysiąclecia w kwietniu i maju 1966 roku przeznaczone dla instancji i organizacji partyjnych, kierownictwa Szkół Podstawowych oraz organizacji społecznych na wsi, Rzeszów, 1966.*

Zespół 165: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Ropczycach:

sygn. 7, *Plany pracy PK FJN w Ropczycach oraz plany spotkań z radnymi i programy uroczystych obchodów rocznic. Plan pracy Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu za lata 1959-62, 1964, 1966, 1968-1970. Załącznik nr 1 do planu obchodów Tysiąclecia w roku 1966 w pow. Ropczyce na marzec, kwiecień, maj; Plan obchodów 1000-lecia Państw Polskiego w powiecie ropczyckim w IV kwartale 1966 roku.*

sygn. 8, *Sprawozdania z działalności za lata 1965–1971. Sprawozdanie z działalności Komitetu Frontu Jedności Narodu w Ropczycach za I kwartał 1966 roku z dnia 30 III 1966 roku.*

sygn. 10, *Wykazy członków PK FJN oraz PK Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Ropczycach Programy wyborcze oraz informacje z ich realizacji. Informacja o realizacji programu wyborczego w okresie obecnej kadencji*

przez Powiatową Radę Narodową i Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Ropczycach; Informacja z przebiegu uroczystości 1000-lecia Państwa Polskiego w powiecie ropczyckim oraz przebiegu zbiórki na Społeczny Fundusz Budowy Szkół z dnia 28 XI 1960 r.

sygn. 17, *Protokoły z posiedzeń plenarnych za lata 1963, 1965-1967. Informacja o przebiegu realizacji czynów społecznych w powiecie ropczyckim w 1965 roku z dnia 24 IX 1965 roku; Protokół z plenum Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Ropczycach z dnia 15 VII 1963 roku.*

Zespół 528: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Dębicy:

sygn. 83, *Plany pracy PK FJN oraz programy obchodów rocznicowych z lat 1958-1969. Plan uroczystości i imprez organizowanych w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na miesiąc: wrzesień, październik, listopad, grudzień 1966 roku; Plan-terminarz realizacji zamierzeń programu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w powiecie dębickim w ostatnim roku obchodów — 1966.*

Zespół 894: Miejski Komitet Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie:

sygn. 2, *Protokoły posiedzeń Prezydium MK FJN oraz z posiedzeń Miejskiego Komitetu Koordynacyjnego Społecznego Funduszu Budowy Szkół, 1963 r.*

sygn. 28, *Protokoły z posiedzeń plenarnych i posiedzeń Prezydium MK FJN. Notatka służbowa spisana na okoliczność przygotowań obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego w Rzeszowie sporządzona w dniu 6 VI 1966 roku; Notatka pokontrolna w sprawie realizacji programu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Domu Kultury przy Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego w Rzeszowie z 23 VI 1966 r.; Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z Zarządem Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich w sprawie imprez organizowanych przez Towarzystwo dla uczczenia obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego.*

Zespół 909: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Leżajsku:

sygn. 2, *Sprawozdania z działalności komitetów FJN. Sprawozdanie z działalności Komitetu Frontu Jedności Narodu w Leżajsku za I kwartał 1966 roku z dnia*

4 IV 1966 roku, s. 2-3; *Sprawozdania z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Leżajsku za II kwartał 1966 roku.*

sygn. 24, *Sprawozdania z działalności PK FJN w Leżajsku z lat 1960-1969. Sprawozdanie za luty 1964 r.*

Zesp. 985: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Mielcu:

sygn. 9, *Plany pracy PK FJN na IV kw. 1965 i I kw. 1966 oraz plany i programy obchodów imprez rocznicowych. Terminarz posiedzeń plenarnych gromadzkich komitetów FJN na 1961 rok. Szczegółowy wykaz imprez w ramach obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego.*

sygn. 10, *Sprawozdania z działalności PK FJN za lata 1958–1975. Pismo Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Mielcu do Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie z dnia 2 maja 1963 roku; Sprawozdanie Komitetu Frontu Jedności Narodu w Mielcu z działalności za III kwartał 1960 roku, Mielec, 23 IX 1960 r.; Sprawozdanie Biura Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Mielcu za okres III kwartału 1966 roku.*

sygn. 12, *Materiały Powiatowego Komitetu Koordynacyjnego Społecznego Funduszu Budowy Szkół w Mielcu. Powiatowy Komitet Koordynacyjny Społecznego Funduszu Budowy Szkół Tysiąclecia w Mielcu. Lista nr 1.*

Zespół 1246: Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Rzeszowie:

sygn. 11023, *Materiały informacyjne dotyczące obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego na terenie woj. rzeszowskiego 1966-1967. Informacja Komitetu Powiatowego PZPR w Mielcu dotycząca przebiegu dotychczasowych obchodów związanych z Tysiącleciem Państwa Polskiego; Informacja o przebiegu i etapu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie rzeszowskim; Ocena obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie rzeszowskim w roku 1966.*

sygn. 10334, *Informacje wychodzące do KC PZPR, 1966 r. Informacja z przebiegu zebrań partyjnych w sprawie Listu KC PZPR, Rzeszów, kwiecień 1966 r.*

sygn. 10335, *Informacje i dalekopisy wysyłane do KC PZPR, 1966 r. Pismo szefa Wydziału Politycznego WSW Rzeszów płk Tadeusza Pisuli do szefa Zarządu Politycznego Warszawskiego Okręgu Wojskowego z dnia 19 IV 1966 roku; Dalekopis wysłany do Komitetu Centralnego PZPR w Warszawie (Sektor Informacji Partyjnej) z dnia 22 VIII 1966 roku.*

Zespół 1347: Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Mielcu: sygn. 294, *Informacje o przebiegu obchodów 20-lecia PRL, przebieg uroczystości związanych z 1000-leciem państwa polskiego, przebieg imprez związanych z rocznicą wybuchu II wojny światowej. Informacja Komitetu Powiatowego PZPR w Mielcu, dotycząca przebiegu obchodów związanych z 1000-leciem Państwa Polskiego za czas od 17 IV 1966 do 18 V 1966 roku.*

Archiwum Państwowe w Rzeszowie Oddział w Sanoku:

Zespół 105: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Brzozowie:

sygn. 19, *Plany pracy, sprawozdania z działalności, informacje dotyczące Społecznego Funduszu Budowy Szkół, skład osobowy, protokoły posiedzeń plenum z lat 1957-1969. Protokół z posiedzenia plenarnego Frontu Jedności Narodu w Sanoku z 18 XI 1964 r.*

sygn. 20, *Plany, sprawozdania, protokoły z lat 1963-1968. Pismo Przewodniczącego Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Brzozowie Eugeniusza Felchnera skierowane do Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Rzeszowie z dnia 7 XI 1964 roku.*

sygn. 21, *Skład osobowy, plany spotkań, sprawozdania z lat 1966-1967. Program obchodów Tysiąclecia na terenie powiatu Brzozów w 1966 roku. Brzozów, luty 1966 roku; Sprawozdanie z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Brzozowie za IV kwartał 1966 roku; Sprawozdanie z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Brzozowie z dnia 3 I 1967 roku; Sprawozdanie z działalności Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Brzozowie za III kwartał 1966 roku.*

Zesp. 116: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Sanoku:

sygn. 5, *Sprawy propagandowe z 1966 r.*

sygn. 7, *Odznaczenia, 1966 r. Pismo do Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Sanoku z dnia 28 III 1966 roku, zawiera propozycje nadania odznak „zbiorowych” dla Powiatowego Komitetu PZPR w Sanoku, dla wsi Prusiek, Sanockiej Fabryki Autobusów „Autosan”, Zakładu Przemysłu Gumowego „Stomil”, Technikum Mechanicznego w Sanoku, Powiatowego Zarządu Dróg w Sanoku, inne; Pismo z 5 IV 1966 roku; Wnioski o przyznanie „Odznak Tysiąclecia” skierowane przez Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu w Sanoku z 3 VI 1966 roku.*

sygn. 20, *Spółeczny Fundusz Budowy Szkół i Internatów. Zbiórka na Spółeczny Fundusz Budowy Szkół Tysiąclecia na dzień 31 VII 1967 r.; Pismo Wojewódzkiego Komitetu Spółecznego Funduszu Budowy Szkół Tysiąclecia w Rzeszowie do Powiatowych i Miejskich Komitetów Spółecznego Funduszu Budowy Szkół Tysiąclecia w województwie z 9 VIII 1967 roku.*

Zesp. 1367: Gminny Komitet Frontu Jedności Narodu w Nozdrzcu:

sygn. 1, *Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego — program, korespondencja, uchwała. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, Powiatowa Komisja Planowania Gospodarczego w Brzozowie (sprawozdanie z realizacji czynów społecznych za I kwartał 1966 r. z dnia 20 IV 1966 roku); Sprawozdanie skierowane do Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Brzozowie z 10 V 1966 roku. Wyciąg z protokołów zebrań odbytych na terenie gromady Nozdrzec.*

Archiwum Parafii Jarosław-Kolegiata:

Księga ogłoszeń parafialnych z lat 1965-1966:

- *Ogłoszenie z dnia 7 VI 1965 roku;*
- *Ogłoszenie z dnia 13 III 1966 roku;*
- *Ogłoszenie z dnia 23 X 1966 roku;*
- *Ogłoszenie z 30 X 1966 roku.*

Archiwum Parafii Łańcut:

Księga ogłoszeń parafialnych z lat 1963-1968:

- *Ogłoszenie z dnia 12 IX 1965 r.;*
- *Ogłoszenie z dnia 20 III 1966 r.;*
- *Ogłoszenie z dnia 3 IV 1966 r.;*
- *Ogłoszenie z 10 IV 1966 r.;*
- *Ogłoszenie z dnia 3 VII 1966 r.;*
- *Ogłoszenie z dnia 11 IX 1966 r.;*
- *Ogłoszenie z dnia 30 X 1966 r.*

Instytut Pamięci Narodowej w Rzeszowie:

sygn. 049/40: *Informacje z Wydz. IV dotyczące inicjatyw i działalności Kościoła w sprawach budownictwa sakralnego, wychowania młodzieży itp. — lata 1966-1976;*

sygn. 049/59: *Teczka opracowania roczne (opisowe i statystyczne) dotyczące działań kleru katolickiego, Wydz. IV KW MO Rzeszów za lata 1966-1971. Sprawozdanie z Wydz. IV KW MO Rzeszów, dotyczące kleru katolickiego za lata 1962-1965; Sprawozdanie Wydz. IV za rok 1966 z dnia 6 i 1967 roku; Sprawozdanie Wydz. IV KW MO w Rzeszowie za rok 1966 z 10 i 1967 roku; Sprawozdanie z Wydz. IV KW MO Rzeszów, dotyczące kleru katolickiego za lata 1962-1965. Sprawozdanie za rok 1965 z 6 i 1966 r.;*

sygn. 049/62: *Sprawozdanie Komitetu Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej z byłego województwa rzeszowskiego dotycząca działalności kleru katolickiego za rok 1965;*

sygn. 049/63: *Sprawozdania Wydz. IV KW MO Rzeszów za lata 1962-1965 z dnia 6 i 1966 r.;*

sygn. 049/167: *Materiały sztabu operacyjnego SB KW MO w Rzeszowie oraz plan działalności sztabu Wojewódzkiego SB w związku kościelnymi uroczystościami milenijnymi w Przemyśle w dniach 12-21 VIII 1966 r.:*

1. *Plan operacyjnego działania Wydziału IV KWMO w Rzeszowie dotyczący zabezpieczenia kościelnych uroczystości milenijnych w Przemyśle w dniach 17-21 VIII 1966 r. z dnia 5 VIII 1966 roku;*

Plan przedsięwzięć operacyjno-technicznych Wydziału „T” SB i KW MO w Rzeszowie kryptonim „Milenium” z dnia 5 VIII 1966 roku.

2. *Wykaz pracowników obserwacji dworca PKP i PKS w Przemyśle (20-21 VIII 1966).*
3. *Plan czynności operacyjnych pionu II związanych z zabezpieczeniem terenu Przemyśla w okresie milenijnych uroczystości kościelnych, Rzeszów z dnia 18 VII 1966 roku.*

sygn. 053/196: *Aktywność biskupów przemyskich w okresie Milenium, t. 1, Załącznik nr 1; t. IV: Materiały operacyjne dotyczące sprawy obiektowej nr 183, kryptonim „Arka”; Doniesienie TW ps. „Ewa” z dnia 18 III 1966 r.*

sygn. 055/21: *Teczka informacji i stenogramów z uroczystości milenijnych w Przemyśle 1966:*

- t. 1, *Plan przedsięwzięć operacyjno-technicznych Wydziału i KW MO w Rzeszowie w sprawie o kryptonimie „Diecezja”. Informacja nr 7 z dnia 21 VIII 1966 r. dotycząca zakończenia kościelnych uroczystości milenijnych w Przemyśle. Notatka służbowa z 21 X 1966 roku. Notatka służbowa z 22 X 1966 roku;*
- t. 2, *Informacja nr 2 dla Naczelnika Wydziału IV MSW z dnia 17 i 18 VIII 1966 r.;*
- t. 6, *Plany, informacje i stenogramy z uroczystości milenijnych w Tarnobrzegu, 1966 rok; Plan operacyjnego działania Wydz. IV dot. zabezpieczenia uroczystości koronacyjnych w Tarnobrzegu w dniach 3-8 IX 1966 roku; Plan operacyjnego działania Wydziału III z dnia 30 VIII 1966 roku; Plan działania sztabu KW MO w Rzeszowie w ramach operacji kryptonim „Wisła”; Plan Wydziału „B” z dnia 31 VIII 1966 roku; Załącznik nr 5 z dnia 31 VIII 1966 r.*
- t. 8, *Materiały operacyjne dotyczące sprawy obiektowej Nr Rej. 183 Krypt. „Arka”. Materiały wyłączone.*

sygn. 059/IV, t. 1, *Notatka służbowa z dnia 21 VIII 1966 roku.*

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie:

Zespół 109/11:

sygn. BU 1619/1323, *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Sprawozdania Krajowego Komitetu Społecznego funduszu budowy szkół i internatów za lata 1959-1972.*

sygn. BU 1585/1191, 76/23a, 1287, *Protokół sporządzono 19 II 1966 roku.*

sygn. BU 66/102, *Plan działania Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW w związku z Milenium na okres do 15 maja 1966 roku, Warszawa, dnia 19 III 1966 r.*

Źródła drukowane:

„Acta Apostolicae Sedis”, Vol. 41, *Suprema Sacra Congregatio S. Officii, Decretum* (1 VII 1949).

Can. 216 §1: *Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27 V 1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593.

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty z 1958 r., nr 9, poz. 123.

Dziennik Ustaw z 1921 r., nr 44, poz. 267.

Dziennik Ustaw z 1925 r., nr 72, poz. 501.

Dziennik Ustaw z 1935 r., nr 30, poz. 227.

Dziennik Ustaw z 1945 r.:

- nr 1, poz. 3;
- nr 27;
- nr 48, poz. 270, 271;
- nr 55, poz. 434;
- nr 168.

Dziennik Ustaw z 1949 r.:

- nr 45, poz. 335;
- nr 49, poz. 369.

Dziennik Ustaw z 1951 r.:

- nr 31, poz. 242;

- nr 65, poz. 446.

Dziennik Ustaw z 1961 r., nr 32, poz. 160.

Dziennik Ustaw, nr 10, poz. 32.

Monitor Polski:

- Nr A-43: 1953, poz. 522;
- T. 5: 1963, nr 47, poz. 230 i 231;
- T. 10: 1961, nr 80;
- Nr 16: 1958, poz. 98

Diecezjalna wystawa milenijna w Przemyślu, „Słowo Powszechne” (z dnia 30 IX 1966 r.), s. 4.

Dziedzic Stanisław, *Inauguracja uroczystości milenijnych w diecezji przemyskiej*, „Słowo Powszechne”, R. 19:1966, nr 34, s. 2. Dziedzic Stanisław, *Milenijne uroczystości diecezji przemyskiej*, „Słowo Powszechne”, R. 19: 1966, nr 200 (6138), s. 1-2.

Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 8.12.1956 r.

Katechizm Kościoła Katolickiego, nr 751, 2000.

Kominek Bolesław, *Konferencja wygłoszona w kościele św. Stanisława w Rzymie w dniu 4 IV 1963 r.*, „Duszpasterz Polski za Granicą”, R, 4: 963, s. 324-330.

Kopeć Marian, *Szkoły — pomniki Tysiąclecia Państwa Polskiego na ziemi rzeszowskiej*, Rzeszów 1966, b.s.

Kozioł Zbigniew, *Przed nowym rokiem szkolnym*, „Nowiny Rzeszowskie”, Nr 194(5330):1966, s. 1, 4.

Konstytucja dogmatyczna o Kościele, nr 37, *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002.

„Kronika Diecezji Przemyskiej”: R. 43:1957, z. 1-2, s. 63-92; z. 3-4, s. 104-105, 201-204; z. 7-8, s. 201-204; z. 9-10, s. 264-273; R. 43: 1958, z. 3-4, s. 89-99; R. 44:1958, z. 1-2, s. 17-24, 32-53; z. 3-4, s. 84-88; z. 5-6, s. 143-148; z. 11-12, s. 300-301; R.45: 1959, z. 3-5, s. 57-63, 103-104; 107-112, 169-178; z. 9-10, s. 178-179; R. 46:1960, z. 1-2, s. 13-21; R. 47:1961, z. 5-6, s. 88; z. 7-8, s. 109-120; R. 48: 1962, z. 1, s. 4-12; z. 2, s. 37-52; z. 3, s. 70-73; z. 4, s. 98-110; R. 49:1963, z. 1, s. 7-104; z. 2, s. 44-47; z. 4, s. 130; R. 50:1964, z. 1, s. 15-42; R. 51:1965, z. 1, s. 121; z. 2, s. 41-48; z. 3, s. 49-52; R. 52:1966, z. 2, s. 48-50; z. 4, s. 96-99.

List pasterski bp. Franciszka Bardy na Wielki Post 1956 r., w: *Listy pasterskie 1955-1973*, [b.m.r.], s. 18.

List pasterski Episkopatu Polski o drugiej Wielkiej Nowennie przed rokiem 2000, w: *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945-2000*, cz. 2, red. Piotr Libera, Andrzej Rybicki, Sylwester Łacki, Marki 2003, s. 1672-1677.

Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-2000, cz. 1, red. Piotr Libera, Andrzej Rybicki, Sylwester Łacki, Warszawa 2003.

„Nie można zdradzić Ewangelii”. Rozmowy z abp. Ignacym Tokarczukiem, Rzeszów – Kraków 2012. „Nowiny Rzeszowskie”, Nr 28 (3164):1966, s. 1-2; Nr 180 (5316):1966, s. 1-4; Nr 197 (5333):1966, s. 1-5; Nr 198 (5334):1966, s. 1-2.

Orędzie księdza biskupa ordynariusza do ludu Bożego diecezji przemyskiej, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, R. 52:1966, z. 2, s. 48-50.

Rocznik diecezji przemyskiej na rok 1966, Przemyśl 1966.

Tokarczuk Ignacy, *Kazania pasterskie 1966-1992*. „Milenijne Te Deum”, Przemyśl 1992.

Wyszyński Stefan, *Nawiedzenie parafii archidiecezji warszawskiej przez Matkę Bożą, Królową Polski. Instrukcja*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 39:1957, s. 466.

Wyszyński Stefan, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, Paryż 1962.

Wyszyński Stefan, „*Gody w Kanie*”, Paryż 1962.

Wyszyński Stefan, *Słowo duszpasterskie na uroczystość Świętej Rodziny*, w: *Listy prymasa Polski 1946-1974*, Paryż 1975, s. 533-534.

Wyszyński Stefan, *List wielkopostny (2.02.1965)*, w: *Listy pasterskie prymasa Polski 1946-1974*, Paryż 1975, s. 472-475.

Wyszyński Stefan, *Wszystko postawiłem na Maryję*, Paryż 1980.

Wyszyński Stefan, *W światłach tysiąclecia*, Kraków 1981.

Wyszyński Stefan, *Zapiski więzienne*, Paryż 1982.

Wyszyński Stefan, *Zapiski milenijne. Wybór z dziennika „Pro memoria” z lat 1965-1967*, Warszawa 2001.

Wyszyński Stefan, *Pochwała dzieciństwa i życia*, w: tenże, *Dzieła zebrane*, t. 5, Warszawa 2006.

„Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, R. 32: 1948, nr 6.

Zarządzenie w sprawie odpustów Roku Jubileuszowego z okazji Milenium, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, R. 52:1966, z. 1, s. 16-17.

Źródła wywołane:

ks. Władysław Prucnal, lat 92, 10 X 2016r.

ks. Jan Młynarczyk, lat 82, relacja ustna z dnia 16 V 2017r.

ks. Kazimierz Bator, lat 78, relacja ustna z dnia 24 III 2018r.

ks. Władysław Mazepa, lat 84, relacja ustna z dnia 12 VI 2016r.

ks. dr Tadeusz Śliwa, lat 94, relacja ustna z dnia 22 VIII 2019r.

ks. infułat Stanisław Mac, lat 83, relacja ustna z dnia 15 X 2018r.

Opracowania:

Adamiak Tomasz, *Strachocina. Zarys dziejów parafii*, Strachocina 2001.

Adamski Franciszek, *Rozwody w opinii publicznej*, Warszawa 1962.

Adamski Franciszek, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1978.

Ajnenkiel Andrzej, *Administracja w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1975.

Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956. Taktyka, strategia, metody, t. 2, *Lata 1948-1949*, oprac. Andrzej Paczkowski, Warszawa 1996.

Bankowicz Bożena, *Ruch księży patriotów 1949-1955, czyli koń trojański w polskim Kościele katolickim*, w: *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*, red. Bożena Bankowicz, Antoni Dudek, Kraków 1996.

Bardecki Andrzej, *Procesja tysiąclecia*, „Homo Dei” R. 28: 1959, nr 6, s. 837-841.

Bartnicki Roman, *Prymas Tysiąclecia — inicjator i architekt peregrynacji wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej*, w: *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957-2007). Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne*, Jasna Góra, 4-5 V 2007 r., red. Zachariasz Szczepan Jabłoński, Jasna Góra—Częstochowa 2007, s. 38-44.

Basta Jan, *Seminarium czy szkoła rolnicza? Konflikt wokół Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyśle 1965-1966*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, T. 10:1995, s. 187-195.

Basta Jan, *Próba odwołania ks. M. Jastrzębskiego z funkcji rektora Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu*, „Sacra Resovia. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej”, T. 2:1995, s. 202-210.

Basta Jan, *Państwo a Kościół w okresie Millenium. Studium regionalne na przykładzie województwa rzeszowskiego*, w: *Millenium polskie. Walka o rząd dusz. Z Archiwum Akt Nowych*, red. Cyprian Wilanowski, Warszawa 2002, s. 63-72.

Bata Artur, *Historia wsi i parafii Łączki Jagiellońskie*, Wojkówka 2012.

Bączkowicz Franciszek, *Prawo kanoniczne*, t. 1, Opole 1957.

Bednarz Tomasz, *Uroczystości milenijne w dawnym województwie rzeszowskim*, w: „*Tyś z nami związał się przez Chrzest*”. 1050. *Rocznica Chrztu Polski, Podkarpacie 2016*, red. ks. Stanisław Nabywaniec, Adam Pęziół, Rzeszów 2017, s. 517-527.

Bemben Szczepan, *Biskup Franciszek Barda ordynariusz diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego. Dzieciństwo, młodość, kapłaństwo i lata biskupstwa do momentu objęcia rządów w kościele przemyskim*, „*Praemislia Christiana*”, T. 16:2014/2015, s. 81-134.

Bernacki Włodzimierz, *Państwo komunistyczne wobec Kościoła. Perspektywa doktrynalna*, w: *Stosunki państwo-Kościół w Polsce 1944-2010. Studia i materiały*, red. Rafał Łatka, Kraków 2013, s. 17-23.

Bialic Dominik, *Sprawozdanie z przemyskich obchodów Tysiąclecia Chrześcijaństwa w Polsce*, „*Kronika Diecezji Przemyskiej*”, R. 52: 1966, z. 6, s. 127-136.

Bialic Dominik, *Sprawozdanie z Roku Maryjnego w diecezji przemyskiej*, „*Kronika Diecezji Przemyskiej*” R. 52:1966, z. 1, s. 26-29.

Bilans obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. Plenum OK FJN, 31 i 1967, [b.m.w.], 1967.

Biłas Iwan, *Likwidacja greckokatolickiej diecezji przemyskiej oraz tragiczne losy jej ordynariusza biskupa Jozafata Kocyłowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRS*, „*Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*”, T. 3:1996, s. 277-290.

Binarowa. Studia i materiały z dziejów parafii i sanktuarium, red. Włodzimierz Bielak, Bartosz Walicki, Sławomir Zych, Kolbuszowa 2011.

Bober Sabina, *Persona non grata. Biskup Ignacy Tokarczuk i władze PRL*, Lublin 2005.

Bober Sabina, *Walka o duszę dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011.

Boniecki Adam, *Budowa kościołów w diecezji przemyskiej*, Paryż 1964.

Bonusiak Włodzimierz, *Historyczne i polityczne uwarunkowania powstania Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie*, w: *70 lat Rzeszów stolicą województwa (18 VIII 1944 – 18 VIII 2014)*, red. Roman Małek, Rzeszów 2014, s. 34-41.

Borczyński Henryk, *Ksiądz Michał Jastrzębski — „niebezpieczny wróg” Polski Ludowej (losy w latach 1953-1957)*, w: *Świadek Boga żywego. Ks. Michał Jastrzębski (1902-1993)*, red. Stanisław Haręzga, Jan Twardy, Przemyśl 1995, s. 48-53.

Borczyński Henryk, *Archidiecezja przemyska. Zarys dziejów i organizacji*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, T. 79:2003, s. 33-119.

Borczyński Henryk, *Represyjna polityka władz komunistycznych wobec diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w latach 1944-1956*, w: *Powiat przemyski w latach 1944-1956*, red. Krzysztof Kaczmarek, Mariusz Krzysztofiński, Przemyśl – Rzeszów 2006, s. 97-141.

Buczek Jerzy, *Zadania stojące przed Polską w nowym tysiącleciu według Stefana kardynała Wyszyńskiego*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej”, Nr 22:2015, s. 6-44.

Buxakowski Jerzy, *Rola kultu maryjnego w duszpasterstwie rodzin w Polsce*, „Studia Pelplińskie”, T. 10:1979, s. 75-90.

Celmer Mariusz, *Władze komunistyczne wobec uroczystości Milenium Chrztu Polski w Płocku*, „Notatki Płockie”, Nr 1(234):2013, s. 34-39.

Cenckiewicz Sławomir, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2004.

Chilczuk Michał, *Województwo rzeszowskie. Zarys geograficzno-ekonomiczny*, Warszawa 1962.

Chinciński Tomasz, *Obchody Milenium Chrztu Polski na terenie Bydgoszczy i województwa bydgoskiego*, „Ateneum Kapłańskie”, T. 148:2007, z. 3, s. 42-450.

Chmielewski Marek, *Duchowość*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. Marek Chmielewski, Lublin – Kraków 2002, s. 226-232.

Chmielowiec Piotr, Krzysztofiński Mariusz, *Milenium Chrztu Polski w diecezji przemyskiej i administracji apostolskiej w Lubaczowie*, Rzeszów 2006.

Czaczkowska Ewa K., *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2013.

Czekalski Ryszard, *Milenium — katechezą narodu*, w: 1966. *Milenium Chrztu Polski Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna*, red. Ewa, K. Czaczowska, Warszawa 2016, s. 175-184.

Czuba Krystyna, „*Milenijny Akt Oddania Narodu Polskiego z 3 V 1966 roku w wypowiedziach Jana Pawła II*”, w: *Przewodniczka. Kult Matki Boskiej w Polsce od Lumen Gentium do Redemptoris Mater 1964-1987*, Jasna Góra 1994, s. 259-264.

Ćwik Władysław, *Rys historyczny podziałów administracyjno-terytorialnych regionu południowo-wschodniego Polski*, „Prace Humanistyczne. Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie. Komisja Nauk Prawnych, Historycznych i Ekonomicznych”, Z. 21:1983, s. 27-39.

Davies Norman, *Europa*, Kraków 2001.

Davies Norman, *Boże Igrzysko. Historia Polski*, Kraków 2002.

Dębska Agnieszka, *O rząd dusz*, „Karta”, Nr 88:2016, s. 26-47.

Diecezja przemyska ob. łac. Opis poszczególnych parafii według dekanatów, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, R. 14:1914, z. 1, s. 196-199.

Dola Kazimierz, *Kościół Katolicki w Polsce w latach 1944-1976. Kronika wydarzeń*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, red. Bolesław Stanisław Kumor, Zdzisław Obertyński, Poznań – Warszawa 1979.

Dominiczak Henryk, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.

Doppke Jan, *Katechizacja w Polsce 1945-1990*, Pelplin 1998.

Dodziuk-Lityńska Anna, Markowska Danuta, *Rodzina w miastach polskich. Przegląd badań społecznych z lat 1945-1968*, Wrocław 1971.

Dudek Antoni, Marszałkowski Tomasz, *Walka z Kościołem 1958-1966*, „Więź”, R. 34:1991, nr 4, s. 122-129.

Dudek Antoni, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995.

Dudek Antoni, *Przebieg obchodów milenijnych w Polsce w latach 1966-1967*, w: *Zapomniany rok 1966. W XXX rocznicę obchodów Milenium Chrztu Polski*, red. Lech Mażewski, Wojciech Turek, Gdańsk 1996, s. 31-45.

Dudek Antoni, Gryz Ryszard, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2006.

Dudek Antoni, *Milenijna konfrontacja*, „Gość Niedzielny”, Dodatek: „Gest na miarę epoki”, Nr 4(43):2016, s. 11.

Dudkiewicz Wojciech, *Jak rabowano majątek Kościoła*, „Niedziela Ogólnopolska”, Nr 28:2013, s. 14-15.

Dyoniziak Ryszard, *Młodzieżowa „podkultura”. Studium socjologiczne*, Warszawa 1965.

Dzieje ziemi grodziskiej. By pokolenia pamiętały skąd nasz ród, red. Włodzimierz Bonusiak, Grodzisko Dolne 2009.

Dziuba Andrzej Franciszek, *Bóg źródłem życia. Z nauczania kard. Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski*, w: *1966. Milenium Chrztu Polski Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna*, red. Ewa K. Czackowska, Warszawa 2016, s. 233-253.

Dziurok Adam, Gałęzowski Marek, Kamiński Łukasz, Musiał Filip, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918-1989*, Warszawa 2010.

Dziurok A., *Metody walki aparatu bezpieczeństwa z Kościołem katolickim, Przykłady działań dezintegracyjnych służb bezpieczeństwa w latach sześćdziesiątych XX wieku*, w: *Stosunki państwo-Kościół w Polsce 1944-2010. Studia i materiały*, red. Rafał Łatka, Kraków 2013, s. 63-72.

Encyklopedia Rzeszowa, red. Zdzisław Budzyński, Jan Draus, Rzeszów 2004.

Falak Tomasz, *Parafia w nauczaniu magisterium Kościoła*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, Vol. 12:2010, s. 15-26.

Fijałkowska Barbara, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 2, cz. 1, 1956-1963, Olsztyn 2000.

Friszke Andrzej, *Tysiąclecie kontra Milenium*, „Więź”, Nr 2: 1994, s. 139-143.

Friszke Andrzej, *Milenium — kontekst*, „Karta”, Nr 88: 2016, s. 52-54.

Gałązka Włodzimierz, *Małżeństwo i rodzina w nauczaniu Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Studia Prymasowskie Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, T. 4: 2010, s. 127-141.

Garbarz Andrzej, *Działalność duszpastersko-społeczna arcybiskupa Ignacego Tokarczuka*, Rzeszów 2006.

Garbarz Andrzej, Matyjasiak Łukasz, *Próba demokratyzacji Kościoła katolickiego w Polsce (ruch księży patriotów)*, w: *Ecclesiae, patriae et homini serviens. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu biskupowi Kazimierzowi Górnemu z okazji 70 rocznicy urodzin oraz piętnastolecia posługi pasterskiej w Kościele rzeszowskim*, red. Edward Białogłowski i in, t. 1, Rzeszów 2007, s. 147-155.

Góra Jan, Wojciech, Grzegorzcyk Jan, *Skrawek nieba albo o Ojcu i Królu*, Poznań 2001.

Górecki Stanisław, *Śp. biskup sufragan Dr Wojciech Tomaka (1875-1967). Wspomnienie pośmiertne*, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, R. 53:1967, z. 3, s. 61-67.

Grajewski Andrzej, *Duchowy patron*, „Gość Niedzielny”, Dodatek: „Gest na miarę epoki”, Nr 4 (43): 2016, s. 13.

Grabowska Mirosława, *Kościół w Polsce — punkt zwrotny*, „Więź”, Nr 5-6(379-380):1990, s. 29-47.

Gryz Ryszard, *Państwo a Kościół w Polsce 1945-1956. Na przykładzie województwa kieleckiego*, Kraków 1999.

Gucewicz Daniel, *Próba sił? Rok 1966 w Gdańsku. Milenium kontra Tysiąclecie*, Gdańsk 2014.

Gwiżdż A., *Tryb uchwalania Konstytucji w PRL*, w: *Tryb uchwalania polskich konstytucji*, red. M. Wyrzykowski, Warszawa 1998.

Historia parafii Dobrków od powstania do czasów współczesnych 1358-2018, Idziesz przez wieki, red. Władysław Szewczyk, Jacek Soprych, Tarnów 2019.

Historia Polski 1945-1989. Wybór tekstów źródłowych, oprac. Marian Kozaczka, Przemyśl 2000.

Izdebski Hubert, *Historia administracji*, Warszawa 2001.

Jabłoński Zachariasz, Stanisław, *Ewolucja ideowa lwowskich ślubów królewskich ku jasnogórskim ślubom narodu odczytana na przełomie tysiącleci*, w: *Przesłanie jubileu-*

szu 350-lecia zwycięskiej obrony Jasnej Góry (1655), red. Zachariasz, Stanisław Jabłoński, Jasna Góra-Częstochowa 2005, s. 146-147.

Jabłoński Zachariasz, Stanisław, *Peregrynacja Obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej i inne peregrynacje w polskim modelu duszpasterstwa*, w: *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957-2007). Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne*, Jasna Góra, 4-5 V 2007 r., red. Zachariasz, Stanisław Jabłoński, Jasna Góra – Częstochowa 2007, s. 49-51.

Jacewicz Wiktor, Woś Jan, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, z. 1, Warszawa 1977.

Janiec Zdzisław, *Bogurodzica w liturgii Kościoła*, Sandomierz 2000.

Jasiukiewicz Marian, *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania. Praca naukowa Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu*, Wrocław 1993.

Jasna Góra na maryjnej drodze Europy i Polski, red. Marian Włosiński, Jasna Góra-Częstochowa 2014.

Jedynak Andrzej, *Porąbka Uszewska. Dzieje wsi i parafii*, t. 3, Warszawa 1998.

Kaczmarek Ryszard, *Historia Polski 1914-1989*, Warszawa 2010.

Kapłon Marcin, *Misje i rekolekcje w diecezji przemyskiej w latach 1944-1964*, „Sacra Resovia. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej”, R. 21:2014, s. 215-238.

Kapłon Marcin, *Diecezja przemyska pod rządami bpa Franciszka Bardy w latach 1944-1964*, „Premisla Christiana”, T. 16:2014/2015, s. 143-179.

Kapłon Marcin, *Działalność charytatywna w diecezji przemyskiej prowadzona przez Kościół w latach 1944-1964*, w: *Wiara czynna w miłości. Księga pamiątkowa z okazji 25-lecia wznowienia działalności Caritas archidiecezji przemyskiej*, red. Witold Burda, Artur Janiec, Wacław Siwak, Przemyśl 2015, s. 151-176.

Kapłon Marcin, *Diecezja przemyska w latach 1944-1964*, Rzeszów – Przemyśl 2015.

Kersten Krystyna, *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 22 VII-31 XII 1944*, Lublin 1965.

Kiełpiński Antoni, *Obchody Tysiąclecia. Informator*, Warszawa 1962.

Krawczak Tadeusz, *Centralne władze partyjno-rządowe wobec Millenium*, w: w: *Millenium polskie. Walka o rząd dusz. Z Archiwum Akt Nowych*, red. C. Wilanowski, Warszawa 2002, s. 20-26.

Krawczyk Michał, *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie”, Nr 16(89):2011, s. 211-225.

Kret Władysław, *Historia parafii św. Wojciecha i Niepokalanego Poczęcia w Trzebowniku 1945-2001*, Biecz 2016.

„Kronika Diecezji Przemyskiej”: R. 14:1914, z. 1; s. 197-199; R. 38:1938, z. 1, s. 154-155.

Krukowski Józef, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993.

Krukowski Józef, *Stolica Apostolska wobec komunizmu od Benedykta XV do Jana Pawła II*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich”, R. 30:2019, nr 30, s. 71-102.

Krzysztofek Katarzyna, *Pozycja prawna Kościoła katolickiego*, w: w: *Stosunki państwo-Kościół w Polsce 1944-2010. Studia i materiały*, red. Rafał Łatka, Kraków 2013, s. 115-133.

Krzysztofiński Mariusz, *Likwidacja Szkoły Organistowskiej w Przemyśle*, w: *Przez Morze Czerwone. Kościół w Polsce pod rządami komunistów. Zakony w Polsce Ludowej*, cz. 7, s. 8.

Kucharski Wojciech, „*Jak powstało orędzie?*”, „Gość Niedzielny”. Dodatek: „*Gest na miarę epoki*”, Nr 4 (43): 2016, s. 4.

Kudasiewicz Józef, *Matka Odkupiciela*, Kielce 1991.

Kudasiewicz Józef, *Biblijna droga pobożności Maryjnej*, Kielce 2002.

Kumor Bolesław, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej 1772-1850*, „*Nasza Przyszłość*”, T. 43:1975, s. 135-170.

Kumor Bolesław, *Historia Kościoła*, t. 8, *Czasy współczesne 1914-1992*, Lublin 2001.

Kwolek Jan, *Początki biskupstwa przemyskiego*, „*Nasza Przyszłość*”, T. 43:1975, s. 7-26.

Kwolek Jan, *Z dziejów Kultu Maryjnego w Diecezji Przemyskiej*, „*Kronika Diecezji Przemyskiej*”, R. 43:1975, z. 5-6, s. 171-177.

Lasota Marek, *Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w teczkach bezpieki*, Kraków 2006.

Leszczyński Mariusz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w granicach Polski 1944-1992*, Lublin 2011.

Leszkowicz Tomasz, „*Silni, zwarci, tysiącletni*”, „Polityka”, Nr 30(3069):2016, s. 62-64.

Lewandowska Magdalena, *Kard. Bolesław Kominek. Prekursor europejskiego przebaczenia i pojednania*, „Niedziela”, Nr 46:2015, s. 15-16.

Lewandowski Jerzy, *Umacnianie więzi z żywą tradycją chrześcijaństwa w nauczaniu kard. Stefana Wyszyńskiego*, w: 1966. Milenium Chrztu Polski Prymasa Stefana Wyszyńskiego. *Perspektywa teologiczno-społeczna*, red. Ewa K. Czackowska, Warszawa 2016, s. 57-65.

Lowe Keith, *Dziki Kontynent. Europa po II wojnie światowej*, Poznań 2013.

Łączka Adela, *Wspomnienia o współpracy międzyzakonnej zgromadzeń zakonnych żeńskich w Polsce po II wojnie światowej do 1960 roku*, cz. 2, Warszawa 1984.

Madajczyk Piotr, *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku*, Warszawa 1994.

Mardyla Przemysław, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945-1956*, Kraków 2009.

Marecki Józef, *Stosunki państwo-Kościół w Polsce w okresie stalinowskich represji*, w: *Stosunki państwo-Kościół w Polsce 1944-2010. Studia i materiały*, red. Rafał Łatka, Kraków 2013, s. 25-39.

Marek Łucja, „*Oni atakują, my się bronimy*”. *Stosunki państwo-Kościół w latach 1956-1970*, w: *Stosunki państwo-Kościół w Polsce 1944-2010. Studia i materiały*, red. Rafał Łatka, Kraków 2013, s. 41-63.

Matuszewski Izydor, *Święte pielgrzymowanie Maryi*, w: *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957-2007). Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne*, Jasna Góra, 4-5 V 2007 r., red. Zachariasz, Stanisław Jabłoński, Jasna Góra-Częstochowa 2007, s. 13-17.

Mezglewski Artur, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*”, T. 1:2000, s. 23-25.

Micewski Andrzej, *Kardynał Wyszyński. Prymas i mąż stanu*, Paryż 1982.

- Micewski Andrzej, *Stefan Kardynał Wyszyński (1901-1981)*, Warszawa 2000.
- Miloch Grzegorz, *Obchody Millenium w Toruniu i Chełmży. Krajowy obchód milenijny diecezji chełmińskiej*, „Ateneum Kapłańskie”, T. 148:2007, z. 3, s. 451-464.
- Mirek Agata, *Udział żeńskich wspólnot zakonnych w przygotowaniach do uroczystości milenijnych w Polsce i w ich przebiegu (1957–1966/1967)*, w: *Pół wieku Millenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956-1966/1967)*. *Studia i materiały*, red. Bartłomiej Noszczak, Warszawa 2017, s. 187-212.
- Misztal Henryk, *Polskie prawo wyznaniowe*, Lublin 1997.
- Misztal Henryk, *Historia relacji państwo – Kościół w Polsce*, w: Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008, s. 29-31.
- Miś Bernadeta, *Eklezjalny i społeczny wymiar polskich aktów zawierzenia Maryi w XX wieku*, Częstochowa 1997, s. 55 [mps], w: Bibliotheca Mariana Clari Montis Czestochoviensis (Jasna Góra).
- Motyka Grzegorz, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*, Warszawa 2011.
- Morawski Wiktor, *Przyczynek do statystyki ruchu naturalnego ludności w Polsce w latach 1946 i 1947*, Warszawa 1949.
- Musiał Filip, Lasota Marek, *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej*, Kraków 2003.
- Musiał Filip, *Podręcznik bezpieczeństwa*, Kraków 2015.
- Müller Gerhard Ludwig, *Dogmatyka katolicka*, Kraków 2015.
- Müller Wiesław, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej w okresie przedrozbiorowym (1375-1772)*, „Nasza Przyszłość”, T. 46:1976, s. 29-52.
- Nabywaniec Stanisław, *Biskup Józefat Kocyłowski (1876-1947)*, „Studia Rzeszowskie”, R. 5:1998, s. 179-185.
- Nabywaniec Stanisław, Lignowski Mieczysław, *Stan greckokatolickiej diecezji przemyskiej — w pozostałej w granicach Polski jej części — według danych z 10 marca 1946 roku*, w: *Kościół na drogach historii. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Doktorowi Tadeuszowi Śliwie*, red. Józef Wołczański, Lwów – Kraków 1999, s. 231-266.

Nabywaniec Stanisław, *Sprawa obiektowa nr 1: Kościół. Kościół przemyski w świetle akt rzeszowskiej bezpieki*, t. 1-2, Rzeszów 2011.

Nabywaniec Stanisław, *Pół wieku duszpasterzował wśród nas. Ksiądz Prałat Stanisław Krypel (1914-1990)*, Dydnia – Rzeszów 2014.

Nałęcz Aleksander, *Cerkwie greckokatolickie w diecezji przemyskiej po 1945. Zarys problematyki*, Przemyśl 1988.

Noszczak Bartłomiej, „*Sacrum*” czy „*profanum*”? *Spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949-1966)*, Warszawa 2002.

Noszczak Bartłomiej, *Przygotowania do Milenium Chrztu Polski i tysiąclecia państwa polskiego (1956-1965)*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, red. Bartłomiej Noszczak, Warszawa 2006, s. 11-25.

Noszczak Bartłomiej, *Konflikt między państwem i Kościołem na tle Milenium (1958-1965)*, w: *Milenium czy Tysiąclecie*, red. Bartłomiej Noszczak, Warszawa 2006, s. 31-38.

Noszczak Bartłomiej, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953-1956*, Warszawa 2008.

Nowak Andrzej, *Dzieje Polski*, t. 1, *Do 1202. Skąd nasz ród*, Kraków 2014.

Nowe kościoły diecezji przemyskiej w jej dawnych granicach powstałe w latach 1966-1992, wyd. Józef Bar, Adam Szal, Przemyśl 1993.

Nowenna, w: *Leksykon liturgii*, oprac. Bogusław Nadolski, Poznań 2006, s. 1053-1054.

Obchody milenijne 1966 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1996.

Obrządki wschodnie Kościoła katolickiego, w: *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*, Warszawa 1991, s. 68-70.

Okońska Maria, „*Wszystko postawił na Maryję*”, Warszawa 2001.

Olszewski Edward, *Początki władzy ludowej na Rzeszowszczyźnie 1944-1947*, Rzeszów 1974.

Ostrowski Robert, *Grabownica Starzeńska. Kartki z dziejów wsi*, Grabownica Starzeńska – Brzozów – Rzeszów 2009.

Ożóg Krzysztof, *966. Chrzest Polski*, Kraków 2015.

Pach Jan, *Maryjne dojrzewanie więzionego Prymasa*, „Niedziela”, Nr 39:2015, s. 20-21.

Pach Jan, *Obrona duszy, rodziny, narodu*, „Niedziela”, Nr 43:2015, s. 17.

Pach Jan, *Wielka Nowenna przed Tysiącleciem Chrztu Polski*, w: *Bibliotheca Mariana Clari Montis Czestochoviensis*. (mps, Biblioteka Jasnej Góry).

Państwo i prawo Polski Ludowej (1944-1989). Wybór źródeł, oprac. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, Jacek M. Majchrowski, Konrad Kozub-Ciembroniewicz, Wojciech Majchrowski, Kraków 2014.

Paszkiewicz Lilla, Barbara, *W 40 rocznicę obchodów Millenium Chrztu Polski*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” R. 5:2006, Nr 2 (9), s. 65-83.

Pek Kazimierz, *Kard. Stefana Wyszyńskiego nauczanie o Maryi w perspektywie obrazu Boga*, w: *1966. Milenium Chrztu Polski Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna*, red. Ewa K. Czackowska, Warszawa 2016, s. 37-52

Petrus Juliusz, *Organizacja i funkcjonowanie władz terenowych administracji ogólnej na Rzeszowszczyźnie w okresie od wyzwolenia do wejścia w życie ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej, (sierpień 1944 – marzec 1950)*, Lublin 1978.

Piasecki Bronisław, Zając Marek, *Prymas Wyszyński nieznany. Ojciec duchowy widziany z bliska*, Kraków 2016.

Piętowski Władysław, *Stosunki polsko-ukraińskie po wybuchu II wojny światowej. Zarys*, Czarna k. Łańcuta 1988.

Polska Milenijna. Jego Eminencji Józefowi Kardynałowi Glempowi w XV rocznicę prymasowskiego posługiwania, red. Anna Rastawicka, Warszawa 1996.

Polska pod reżimem komunistycznym. Sprawozdanie z sytuacji w kraju (1944-1949), red. Jolanta Mysiakowska-Muszyńska, Wojciech Muszyński, Warszawa 2015.

Pomin Jan, Włodzimierz., *Millenium Chrztu Polski w archidiecezji gnieźnieńskiej*, Warszawa 2013.

Potocki Andrzej, *Organizacja życia religijnego w dzisiejszej Polsce południowo-wschodniej (z badań nad homogenizacją kultury religijnej regionu)*, „Kultura i Społeczeństwo”, Nr 3:1984, s. 217-238.

Potocki Andrzej, *Diecezja przemyska w swe 600-lecie*, t. 1, Przemyśl 1986.

„Przejście przez morze czerwone”. O próbach ujarzmienia Kościoła przez komunistyczne państwo z Ryszardem Terleckim i Janem Żarynem rozmawia Jan M. Ruman, „Biuletyn IPN”, T. 4(75):2007, s. 13-33.

Program „Czuwań Soborowych” parafii w diecezji przemyskiej, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, R. 49:1963, z. 1, s. 24-26.

Rabczak Edward, *Władze miasta i ich działalność*, w: *Dzieje Rzeszowa*, t. 4, *Rzeszów w latach 1945-1989*, red. Włodzimierz Bonusiak, Rzeszów 2012, s. 84-85.

Rachwał Andrzej, *Eksterminacja ludności w Przemyśle i powiecie przemyskim w latach 1939-1941*, w: *Studia nad okupacją hitlerowską południowo-wschodniej części Polski*, red. Stanisław Zabierowski, t. 1, Rzeszów 1976, s. 47-49.

Raina Peter, „*Te Deum*” narodu polskiego. *Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych*, Olsztyn 1991.

Raina Peter, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, *Lata 1945-1989*, Poznań 1994.

Raina Peter, *Kardynał Wyszyński*, t. 6, *Orędzie biskupów a reakcja władz*, Warszawa 1995.

Raina Peter, *Kardynał Wyszyński. Konflikty roku milenijnego 1966*, Warszawa 2000.

Raina Peter, *Kardynał Wyszyński*, t. 3, *Czasy prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 2004.

Rezler Marek, *Sylwetki zasłużonych poznaniaków. Biogramy historyczne*, w: *Wielka księga miasta Poznania*, red. K. Matusiak, Poznań 1994, s. 757-868.

Rocznik archidiecezji przemyskiej 1997. Album, oprac. H. Borcz, A. Szal, Przemyśl 1997.

Rogula Jan, *Królowa Polski odwiedza przemyską ziemię: pierwsze nawiedzenie Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w diecezji przemyskiej w latach 1970-1971 w świetle źródeł kościelnych*, Sandomierz 2010.

Romański Mirosław, *Władze państwowe a Kościół katolicki w województwie rzeszowskim w latach 1945-1975*, Sandomierz 2010.

Roszkowski Wojciech, *Historia Polski 1914-2005*, Warszawa 2009.

Rożej Stefan, Jan, *Jasnogórska Bogurodzica w drodze*, Jasna Góra – Częstochowa 1996.

Rudziński Stanisław, *Architektura i sztuka kościołów w Sarzynie*, w: *400 lat parafii w Sarzynie (1598-1998)*, red. Józef Półciwiatek, Nowa Sarzyna 2000, s. 193-220.

Ruzikowski Tadeusz, *Obchody milenijne w Warszawie i województwie warszawskim w 1966 roku*, w: *Przebudować człowieka: komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. Marcin Kula, Warszawa 2001, s. 261-263.

Ryba Mieczysław, *Odkłamać wczoraj i dziś. Wybór tekstów historycznych*, Warszawa 2014.

Rzeszowskie — *Rozwój województwa w Polsce Ludowej*, red. Henryk Paślawski, Warszawa 1971.

Salezjańska Szkoła Organistowska w Przemyślu i jej likwidacja w roku 1963, red. Robert Witalec, Igor Witowicz, Rzeszów-Przemyśl 2007.

Siwak Wacław, *Królewskość Maryi i nasza. Nowe odczytanie królewskości Maryi*, w: *Zwycięstwo przychodzi przez Maryję. Materiały z sympozjum mariologiczno-maryjnego*, Jasna Góra, 18–19 listopada 2005 roku, red. Zachariasz, Szczepan Jabłoński, Teofil Siudy, Częstochowa 2006, s. 133-148.

Skibiński Paweł, *Co zawdzięczamy prymasowi Wyszyńskiemu?*, „Biuletyn IPN”, Nr 10(131):2011, s. 92-96.

Skibiński Paweł, *Obchody milenijne na kartach Pro memoria prymasa Stefana Wyszyńskiego*, w: *1966. Milenium Chrztu Polski Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna*, red. Ewa K. Czackowska, Warszawa 2016, s. 115-131.

Skreczko Adam, *Troska o rodzinę w okresie przygotowania do obchodów Millenium Chrztu Polski*, „Studia nad rodziną UKSW”, R. 5:2001, nr 2(9), s. 79-93.

Skreczko Adam, *Troska Kościoła katolickiego w Polsce o małżeństwo i rodzinę w okresie Wielkiej Nowenny (1957-1966). Studium teologiczno-pastoralne*, Białystok 2002.

Skreczko Adam, *Rodzina miejscem wychowania według biskupów polskich okresu Wielkiej Nowenny*, „Studia Teologiczne Białostockie-Drohiczyńsko-Łomżyńskie”, 21:2003, s. 62-70.

Skreczko Adam, *Rodzicielstwo jako dar i zadanie na podstawie nauczania prymasa Stefana Wyszyńskiego podczas Wielkiej Nowenny Tysiąclecia*, „Rocznik Teologii Katolickiej”, T. 5:2006, s. 152-170.

Skreczko Adam, *Rozwój duszpasterstwa trzeźwościowego w Polsce w okresie Wielkiej Nowenny Tysiąclecia*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, Nr 5:2007, s. 54-75.

Słomkowski Antoni, *Teologia życia duchowego. Teologia życia duchowego w świetle Soboru Watykańskiego II*, Ząbki 2000.

Solak Adam, *Apologetyczno-duszpasterski wymiar nawiedzenia Matki Bożej Częstochowskiej na przykładzie parafii Mielec*, „Studia Claromontana”, T. 18:1998, s. 395-436.

Sowa Andrzej, Leon, *Od drugiej do trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)*, Kraków 2001.

Stanaszek Bogdan, *Władze państwowe wobec Wielkiej Nowenny i obchodów milenijnych w diecezji sandomierskiej*, „Studia Sandomierskie”, T. 11:2004, z. 3, s. 23-60.

Stanaszek Bogdan, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej 1945-1967*, t. 1, *Problematyka personalno-organizacyjna*, Sandomierz 2006.

Steele Philip Earl, *Nawrócenie i chrzest Mieszka I*, Kraków 2016.

Stehle Hansjakob, *Tajna dyplomacja Watykanu. Papiestwo wobec komunizmu (1917-1991)*, Warszawa 1993.

Stępień Stanisław, *Sobór Watykański II i orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich, Milenium czy Tysiąclecie*, red. Bartłomiej Noszczak, Warszawa 2006, s. 44-51.

Stulecie parafii Tarnawa Górna 1908-2008, red. Krzysztof Żołyniak, Tarnawa 2008.

Szczepański Dominik, *Koncepcje utworzenia województwa rzeszowskiego*, w: *70 lat Rzeszów stolicą województwa (18 VIII 1944 – 18 VIII 2014)*, red. Roman Małek, Rzeszów 2014, s. 42-50.

Szczęch Roksana, *Aparat bezpieczeństwa wobec księży Kościoła rzymskokatolickiego diecezji przemyskiej w latach 1944-1954*, Przemyśl 2006.

Szczęch Roksana, *„Zniszczyć reakcyjny kler”. Procesy pokazowe osób współpracujących z oddziałem Jana Totha ps. Mewa” przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Rzeszowie w latach 1949-1950*, Kraków 2009.

Szczypta-Szczęch Roksana, *Działania operacyjne UB-SB przeciwko kard. Stefanowi Wyszyńskiemu*, w: *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. Filip Musiał, Józef Marecki, Kraków 2014.

Szypuła Antoni, *Historia nowych kościołów w diecezji przemyskiej 1966-1993*, t. 1-4, Rzeszów 1998.

Śliwa Tadeusz, *Diecezja przemyska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945*, red. Zygmunt Zieliński, Katowice 1992, s. 172-202.

Świętochowski Robert, *Sanktuarium Maryjne w Tarnobrzegu*, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 1962, z. 6, s. 186-189.

Tarnawski Julian, *Zmiany granic rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1925-1992*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Seria społeczno-Pedagogiczna i Historyczna”, Z. 40:2000, s. 169-193.

Terlecki Ryszard, *Wielki wygnaniec. Metropolita krakowski ksiądz arcybiskup Eugeniusz Baziak*, w: *Kościół w godzinie próby 1945-1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, wstęp Tadeusz Isakowicz-Zaleski, Kraków 2006, s. 30-43.

Terlecki Ryszard, *Polska w niewoli 1945-1989*, Kraków 2015.

Tokarczuk Ignacy, *Z przemyskiej „twierdzy”*, oprac. Lucyna Żbikowska, t. 1, Marki-Struga 1999.

Tokarczuk Ignacy, *Kochałem tych ludzi całym sercem i oddaniem. Wspomnienia z lat 1918-1976*, Lwów – Kraków 2014.

Tomaka Wojciech, *Jak ożywić życie religijne w parafii w obecnej chwili*, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, R. 40:1947, z.1-4, s. 19-21.

Tomziński Jerzy, *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. kard Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski*, „Studia Claromontana”, T. 2:1981, s. 5-45.

Uroczystości milenijne 1966 roku. Sprawozdania urzędów spraw wewnętrznych, Warszawa 1996.

Uroczystość pogrzebu śp. ks. bpa Bolesława Łukasza Taborskiego, „Kronika Archidiecezji Przemyskiej”, R. 89:2004, z. 4, s. 225-226.

Wałaszewski Krzysztof, *Tysiąc szkół na Tysiąclecie. Szkoły Tysiąclecia-architektura, propaganda, polityka*, Łódź 2018.

Ważniewski Włodzimierz, *Duch narodu. Represje władz państwowych wobec patriotyczno-religijnej działalności Kościoła katolickiego w Polsce 1945-1970*, Warszawa 2014.

Weiss Anzelm, Romuald, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992.

Węcowski Piotr, *Tysiąclecie Państwa Polskiego czy Milenium Chrztu Polski?*, „Polityka”. Pomocnik historyczny. „*Narodziny Polski*”, Nr 8 (2015), s. 151-154.

Wichrowski Zygmunt, *Męczeństwo Kościoła w Polsce w latach 1945-1953*, w: *Spółeczeństwo, państwo, Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin 15–16 VI 2000*, red. Arkadiusz Kawecki, Krzysztof Kowalczyk, Artur Kubaj, Szczecin 2000, s. 29-33.

Włodarczyk Adam, *Prorok żywego Kościoła*, Katowice 2008.

Włodkowski Roman, *Powstanie i organizacja referatów do spraw wyznań w prezydiach rad narodowych województwa szczecińskiego w latach 1950-1959*, w: *Spółeczeństwo, państwo, Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin 15–16 VI 2000*, red. Arkadiusz Kawecki, Krzysztof Kowalczyk, Artur Kubaj, Szczecin 2000, s. 82-87.

Wojewoda Zbigniew, *Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989*, Kraków 1994.

Wojtyła Karol, *Tysiąclecie Chrztu Polski a oddanie Matce Bożej*, „*Notificationes Curia Principis Metropoliae Cracoviensis ad Universum Venerabilem Clerum tam Saeculare uam Regularem*”, Vol. 105:1965, nr 8, s. 189-195.

Wojtyła Karol, „*Komentarz teologiczno-duszpasterski do aktu dokonanego na Jasnej Górze dnia 3 maja 1966 r.*”, „*Ateneum Kapłańskie*”, T. 79:1972, s. 5-21.

Wołczański Józef, Tomaka Wojciech, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. 3, R–Ż, red. Ryszard Bender, Lublin 1995, s. 137-139.

Wójcik Józef, *Moja wielka nowenna*, Suchedniów 2002.

Wyczawski Hieronim, *Diecezja przemyska*, „*Studia Theologica Varsoviensia*”, T. 12:1974, nr 2, s. 161-208.

Wykaz biskupów przemyskich, „*Kronika Archidiecezji Przemyskiej*”. Wydanie okolicznościowe 1993-1994, s. 104-107.

Wysocki Wiesław, Jan, *Reakcja władz na milenijną Nowennę i peregrynację*, „Studia Prymasowskie Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, T. 2:2008, s. 21-43.

Wyszyński Stefan, *Kapłani polscy w służbie królowej narodu*, „Ateneum Kapłańskie”, T. 55:1957, s. 7-15.

Wyszyński Stefan, *Bogactwo narodu w kołysce*, Warszawa, 17.05.1959, w: tenże, *Prymas Polski w obronie życia*, Warszawa 1982, s. 37-38.

Wyszyński Stefan, *W obronie życia nienarodzonych. Komentarz do Jasnogórskich Ślubów Narodu*, Komańcza, 09.1956, w: tenże, *Prymas Polski w obronie życia*, Warszawa 1982, s. 4-8.

Wyszyński Stefan, *Myśli przewodnie w roku życia*, w: tenże, *Prymas Polski w obronie życia*, Warszawa 1982, s. 32-33.

Wyszyński Stefan, *Ratujmy dzieci — wezwanie prymasa Polski na XXVI tydzień miłosierdzia*, Warszawa, 8.09.1970, w: tenże, *Prymas Polski w obronie życia*, Warszawa 1982, s. 106-107.

„Z dawna Polski Tyś Królową”. *Przewodnik po sanktuariach Maryjnych. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717-1996*, oprac. Gizela Gawlewicz, Grażyna Jordan, Romana Szymczak, Szymanów 1996.

Zajac Wojciech, *Usuwanie krzyży ze szkół w województwie rzeszowskim w 1958 roku*, „Studia Sandomierskie”, T. 21:2014, s. 21-125.

Zakrzewska Janina, Garlicki Andrzej, *Z tajnych archiwów. Zatwierdzenie konstytucji PRL*, „Polityka”, Nr 28:1990, s. 187-194.

Zamiatała Dominik, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945-1950*, Lublin 2000.

Zamiatała Dominik, *Zakony męskie wobec obchodów milenijnych 1966 roku*, w: *Pół wieku Millenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956-1966/1967). Studia i materiały*, red. Bartłomiej Noszczak, Warszawa 2017, s. 213-238.

Zapart Robert, *Kościół katolicki i Polskie Państwo Podziemne na Rzeszowszczyźnie (1939-1945)*, Warszawa 2012.

Zaremba Marcin, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001.

Zaremba Marcin, *Tysiąclecie kontra Milenium*, „Newsweek Historia”, 5:2013, s. 27-31.

Zarych Stanisław, *Kapłani zmarli: ks. Stanisław Górecki*, „Kronika Archidiecezji Przemyskiej”, R. 81: 1996, nr 2, s. 258-260.

Zawadka Janusz, *Wielka Nowenna w koncepcji duszpasterskiej prymasa Wyszyńskiego. Zarys problematyki pastoralno-historycznej*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, Nr 24(1):2011, s. 243-254.

Zieliński Zygmunt, *Kościół w Polsce 1944-2002*, Radom 2003.

Zieliński Zygmunt, Bober Sabina, *Kościół w Polsce 1944-2007*, Poznań 2009.

Zieliński Zygmunt, *Educatrix et Advocata. Wychowawca i obrońca. Miejsce Kościoła w dziejach Narodu*, Lublin 2015.

Zych Sławomir, *Diecezja przemyska obrządku łacińskiego w latach 1939-1944/45*, Przemyśl 2011.

Zygarowicz Stanisław, ks. Findysz Władysław (1907-1964), w: *Świadkowie wiary w diecezji przemyskiej z lat 1939-1964*, red. Stanisław Zygarowicz, Witold Jedynak, Przemyśl 2001, s. 77-84.

Żaryn Jan, *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)*, Warszawa 1997.

Żaryn Jan, *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953-1958). Relacje ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej*, Warszawa 2000.

Żaryn Jan, *Dzieje Kościoła w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003.

Żaryn Jan, *Represje na czas Milenium*, „Rzeczpospolita” z 30 XII 2006-1 i 2007, s. 17.

Żurek Robert, *Wielki dar*, „Gość Niedzielny”. Dodatek: „Gest na miarę epoki”, Nr 4 (43): 2016, s. 9.

Materiały audiowizualne i internetowe:

Przeciszewski Marcin, *Unikalny raport o majątku kościelnym*

[<https://www.niedziela.pl/arttykul/5027/Unikalny-raport-o-majtku-koscielnym>].

1000-lecie miasta Przemyśl, Polska Kronika Filmowa, 26/61, wydanie B.

www.diecezja.rzeszow.pl

<https://diecezjasandomierska.pl>

Facebook, Dawny Brzozów, Muzeum historii.